

48.102

CSAPLÁR

RÉVAI MIKLÓS

ÉLETE

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

3.

5. 11. 1.

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR
09497
KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

RÉVAI MIKLÓS ÉLETE.

IRTA

CSAPLÁR BENEDEK

k. r. t.

III. KÖTET.

BUDAPEST,

AIGNER LAJOS

1886.

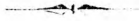
AIGNER LAJOS kiadásában

(Budapest, váci-utca 1. sz.) megjelent

IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK.

- *Figyelő. Irodalomtörténeti közlöny. Szerkeszti *Abafi Lajos*. I—XII.
Egy-egy 4 frt — kr.
- Pályám emlékezete. Irta *Kazinczy Ferenc*. 1 frt 50 kr, kötve 2 frt 10 kr.
- Kazinczy Ferenc és Guzmics Izidor levelezése. Közli *Gulyás Elek*. 1 frt 50 kr.
- Erdélyi Levelek, Irta *Kazinczy Ferenc*. 1 frt 50 kr, kötve 2 frt 10 kr.
- *Kazinczy Ferenc mint szabadtömjénműves. Emlékbeszéd. — frt 30 kr.
- *Vitkovics Mihály levelei (Kazinczy-, Kölcsey-, Döbrentei-, Szemere- Horvát Istvánhoz stb.) 1 frt, kötve 1 frt 60 kr.
- *A multról a jelennek. Emlékjegyzetek (Petőfiné Szendrey Julia, Kuthy Lajos, stb.) Irta *Lauka Gusztáv*. 1 frt 60 kr, kötve 2 frt 60 kr.
- *Molière élete és művei. Irta *Szana Tamás*. 1 frt 50 kr, kötve 2 frt 50 kr.
- *Emlékeim (Petőfi, Liszt, Bem, Boka, Feleki stb.) Irta gróf *Teleki Sándor*. 2 kötet 3 frt 80 kr, díszkötésben 5 frt 50 kr.
- *Itt is, ott is. Irta *K. Papp Miklós* (Petőfi, Gyulay Ferenc, Vörösmarty, Deák Ferenc stb.) 2 frt 50 kr, kötve 3 frt 50 kr.
- Vahot Imre emlékiratai (és Petőfi emlékezete) 2 frt, kötve 2 frt 60 kr.
- *Csokonai Vitéz Mihály. Irta *Haraszti Gyula*. 1 frt 60 kr, kötve 2 frt 20 kr.
- *Kölcsey Ferenc élete. Irta *Vajda Viktor*. (előbb 2 frt 50 kr.) 2 frt — kr.
- *Dugonics András. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta *Endrődi Sándor* 1 frt 20 kr.
- Uj magyar Athenas. Ujabbkori magyar protestáns egyházi írók életrajz-gyűjteménye. Gyűjtik *Sz. Kiss Károly, Kálmán Farkas* és mások. 1—4. füzet. Egy-egy — frt 50 kr.
- *Gaal József élete és munkái. Irta Dr. *Badics Ferenc*. 1 frt — kr.
- A magyar doctrinairak (Csengery, Eötvös, Kemény, Szalay, Trefort.) Irta *Bekszics Gusztáv*. 1 frt 20 kr.
- Irodalmunk története 1711—1772. Irta Dr. *Szinnyei József*. 1 frt 20 kr.
- Petőfi költészetének nemzeti idomairól. Irta *Erődi Dániel*. — frt 60 kr.
- Kisfaludy Károly Irénéje. Irta *Peterdi Prém József*. 1 frt — kr.
- *A két Kisfaludy. Irta *Szana Tamás* 1 frt 50 kr, kötve 2 frt 40 kr.
- *Költészetünk új népies iránya. Irta *Haraszti Gyula*. — frt 60 kr.
- Uránia, Kármán és Pajor. Irta *Bodnár Zsigmond*. — frt 50 kr.
- A lyrai álláspont és Arany János. Irta *Tóth Sándor* 1 frt — kr.
- Petrarca és Kisfaludy Sándor. Irta *Rényi Rezső*. — frt 80 kr.
- A kurucvilág énekei. Tanulmány. Irta *Ferenecz Zoltán*. — frt 60 kr.
- *Shakespeare jellemképei. Irta *Brankovics György*. 2 kötet 2 frt 40 kr.
- *Figyelő. Szépirodalmi és kritikai hetilap. Szerkeszti *Szana Tamás* 1871—76. év évfolyam. Egy-egy 8 frt helyett 5 frt — kr.
- A regényírás története rövid vázlatban. Irta *K. Sáfrány Péter*. — frt 50 kr.
- *Nagy szellemek (Leopardi, Poe, Burns, Tegner, Heine, Lenau). Irta *Szana Tamás* 1 frt 50 kr, kötve 2 frt 20 kr.
- *Régi magyar énekek. Kiadja *Somogyi Antal*. 2 füzet 1 frt 20 kr.
- *Czuczor Gergely élete és költészete. Irta *Bayer Ferenc*. — frt 20 kr.
- *Tompa Mihály költészete. Irta *Kerékgyártó Elek*. — frt 60 kr.
- *Mikes Kelemen élete és művei Irta *Abafi Lajos*. — frt 60 kr.
- Az elegiáról. Irta *Aigner Lajos*. 1 frt, kötve 2 frt — kr.
- A magyar népdalról. Irta *Aigner Lajos*. — frt 60 kr.
- Bayer Ferenc. Bacsányi János 1 frt 50 kr.
- Oláh Béla. Baróti Szabó Dávid — frt 50 kr.

RÉVAI MIKLÓS ÉLETE.

IRTA

CSAPLÁR BENEDEK

k. r. t.

Országos Széchenyi Könyvtár

III. KÖTET.

BUDAPEST,

AIGNER LAJOS

1886.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

48102

Budapest, 1886. Rudnyánszky A. könyvnyomdájából.

ELŐSZÓ.

Némi tünődéssel bocsájtom közre igénytelen művem e kötetét. — Tartalma a „Figyelő“-ben részletenként kiadva, nem egy oldalról javallást nyert ugyan: de így összeillesztve — különösen címe miatt — tán már nagyon is más szempontú megítélés alá fog ejtetni. — Gáncsolás érheti szokatlan mérvű terjedelmét, aránytalan episódjait s a kor-eseményekre néhutt bővebben kiszéledését.

Mindezek meggondolása elég korán keltett elmében töprengést, — s nehezíté is a tárgyalandó anyaggal vívott küzdelmet. — De az alaki érdeknél jóval erősebb okok váltak győztesekké.

A nemzeti érzelem azon hathatós forrása, mely szerény medrében is növekvő hatálylallyal folydogál kezdet óta „Révai élete“ szakaszain át, immár hatványozott erővel sodortatott a nemzeti visszahatás zajlásakor ennek tenger-áramlású hullámzataiba, hogy a fajunk létalapjait veszélyeztető sérelmek által fölriasztott nemzetnek alkotmány- és nyelv-védelmi küzdéseiben illetékes részt vegyen s mintegy mérkőző erőfeszítéssel vívjon, — még a többnyire érdek izgatta szenvedélyeket is eszméltetve s jobbra irányozva, — főleg a magyarság „igazi arany bullája“ biztosításáért. —

Velős okok készítették e válságos forrongás alkatelemeinek behatóbb észlelésére, hogy meglehetősen kiderüljön, minő kölcsönös hatással munkáltak ama terhes vívódásban az eszmék s érdekek tényezői, s mennyiben sikerült a szellemibb célszavak igényeinek érvényre emelése.

Jóval könnyebb leendett e feladat megoldása, ha nemzetünk azon korszaki buzdulatát, melynek mását akkorig még nem támasztja történelmünk, már illetéke szerinti összerűbb felfogással

tárgyalva tüntette volna fel olyatén monographia, milyenre az valóban érdemes. — De még irodalom- s művelődéstörténelmünk sem látszott annak oly hű képét tükrözni, melyre amúgy egyszerű rámutatással hivatkozhattam volna.

Kútfő-tanulmányaim külön szempontú s néhutt a tekintélyesült nézetektől is eltérő meggyőződésre juttattak. — Ennek megokolása végett olykor mélyebben be kellett bocsátkoznom a nemzeti buzdulat azon epochalis küzdelmeibe, s itt ott körülményesebben is fölemlítnem a tények és viszonyok bonyodalmaikat, hogy arányosabb illeték szerint világoljon ki azokból a szellemibb érdek bajnokainak érdeme, különösen az é, ki a nemzeti nyelv sarkalatos ügyének fő mozgóatója-, kiváló lendítője- s mintegy személyesítőjeként működék akkoron, s kinek e célú agitatori tevékenysége csak is a közviszonyok összerűbb tükrözéséből nyerheti méltóbb felfogását —

De meg aggályos jelenünk égető kérdései is vajmi nyomos érvekkel követelték, hogy az oly sokban érintkező viszonylatok kölcsönös megvilágosítása végett lehetőleg hasznosítnám e tanulmányaim eredményét.

Ily lényeges érdekek s a főntebb jelzett indító okok tán enyhíthetik némileg a sejtethő kifogásokat, még úgy is, ha az előbb önálló cikkeként megjelent fejezetekben szükségessé vált holmi ismétlések itt felötlést okoznának.

Voltak, kik előadásom ily kitágulása miatt művem címét ehhez képest szűkkörűnek találták. — De a „Révai M. élete és kora“ címet még így is sokallanám. Ez többet ígérő lenne a valónál.

A hátralévő befejező rész alkalmasint kiengesztelheti végül az itt látszó aránytalanságot úgy, hogy „Révai M. élete“ trilogiájának testesebbé lett dereka nem fog valami éktelen kinövésként felötlenni.

Ismét és váltig a tartalom érdekét óhajtom lényegesbként vétetni, melynek célzatát amaz elévülhetlen becsú irányelvel jelzem: „Nisi utile sit rei publicae, quod facimus, vana est omnis gloria.“

Kelt Budapesten, 1886. február hó 11.

Csaplár Benedek,

k. r. t.

I. A korszellem és nemzeti érzelem hazánkban száz év előtt.

1. Révai irodalmi tevékenységét külön tekintve az előbbi fejezet epilógusával már jóformán legördíthettük volna II. József decenniumának kárpitját. — De hősünk szellemi működésének s irányzatának concretebb felfogása épen ez idétt, eme válságos évtized alkonya felé, még sokkal inkább megköveteli a kölcsönös befolyású solidáris viszonyok szemmel tartását.

Annyira hullámzatos vala e vajudó időszak váratlan eseményekkel, hogy ezek mintegy rögtönös változatokként látszottak fölmerülni. Valóban megdöbbenhették azokat, kik nem ismerték föl eléggé ama mélyebb indokokat, melyek részint az előzményekben, részint a távolabbi viszonyokban rejlettek. — Ilyesek utólag már jóval behatóbban észlelhetők a történelemnek mindinkább föltáruló tanúságaiból. Olykor szinte meglepetve leljük ezekben némely távol eső tényeknek okozati összefüggését.

Ezért is ama sajtóságos kor özszerű viszonyainak egybevető vizsgálata nem egy alapos érveléssel készíthetett itt némi komoly reflexiókra, főleg azon katastróhákat illetőleg, melyek II. József uralkodása idejét mintegy meredek mélységgel különbítik el hazai történelmünkben mind az előbbi, mind az utóbbi időszaktól.

Lázás sietséggel, mailag szólva „gózerővel“ hevenyészett intézkedéseit, némelyeket kivéve, szintolyan gyors összeomlás érte, mint a minőket napjaink mohó igyekvései elég gyakran eredményeznek.

Afféle burokratikus szerkezetű államgépezetek, minőt II. József is legalkalmasabbnak vélt autokratái céljainak valósítására, annál inkább ki vannak téve az állami krisisek esélyeinek, minél inkább igyekszik a hatalom magát összpontosítás által biztosítani.

Ily válság érte a genialis fejedelem előbb oly rendíthetetlenül szilárdnak látszó akarata tíz évi alkotásait élte alkonyán.

E roppant nagy fordulat méltán kelthette a hazafias érzelmeknek azon erősebb hullámzását, mely különösen a sz. koronának haza szállításakor országszerte örömrivalgásokban hangzott föl. —

De nem csupán mulékony tünetésekben nyilvánult ama változat hatása. A nemzeti érületnek belleges (intensív) fokozódására is kellett annak némi befolyást gyakorolnia.

Nem lesz érdektelen megfigyelnünk, mikép tükröződik ama kor irodalmi termékeiben nemcsak az ephemer lelkesültség, hanem a nemzet visszanyert törvényes állapotának biztosítása iránti buzgalom is.

2. Hogy a hazafias szellem ily lényegeseb nyilatkozására jelentősebben rámutathassunk, jellemzően el kellene mondanunk legalább nagyjából, vajon miképen tanúsították a magyar irodalom tényezői a nemzeti érzelme élesztése s ápolása iránt tartozó buzgólkodásukat az e tekintetben oly mostohává vált évtized folytán.

De a már említettekén kívül nem igen tűnek föl előttünk oly emelkedettebb szellemű magyar írók, kik különösen a nemzeti érzelmenek hathatósabb felköltésére eléggé alkalmas tolmácsai lettek volna a magyar geniusnak.

Vizsgáljuk át bármily gondosan Sándor István „Magyar könyves ház“-ában az ezen évtized folytán megjelent magyar művek sorozatát, vagy nyomozzuk a magyar irodalomtörténet lapjain ismeretett ez időbeli elméműveket, valóban nem valami föltetsző jelenségeit leljük az olyan szellemi nyilatkozásnak, a minőt az oly igen nyomasztó időszak irodalmi tényezőitől méltán várhatnánk.

Különösen az érzelmekekkel tüzetesebben foglalkozó költészet mezején, az érintetteket kivéve, alig ötlük szemeinkbe valamely vigasztalóbb tünemény, ihlettebben lelkesítő magyar dalmok pedig, ki méltóbban szólaltnát a lelkendező hazafiság érzelmeit, épen hiányzik.

Anyos, a lángkeblű hazafi¹⁾ lett volna ilyen kiválóbb mértékben, ha őt őnemésztő alanyi belküzdeme még kebeltisztító forrongása közben a kora halál martalékjává nem teszi.²⁾ Csak jóval kimulta után látszott meg szellemi hagyatékából,³⁾ hogy mivé válhatott volna.

Szellemesebb ismerői elég jókor fölismerték tehetsége nagy értékét s biztatták, sőt bizalmok föltetsző jeleivel tisztelték meg. Barcsay figyelmét s hajlamát még mint a nagyszombati egyetemen tanuló 1776. annyira megnyerte, hogy a hazafias érzelem rokon-szervezése az oly különböző állapotú költő társak közt valóban meleg barátsággá fejlődött.⁴⁾ Sőt bizonyára e viszony szerezte meg neki nem sokára Bessenyei György és főleg Orczy Lőrinc bizalmát is, melyet különösen Orczy oly szívélyesen tanúsít iránta a hozzá 1782. aug. 23-án intézett érdekes levelében.

1) L. Koltai Virgil „Anyos Pál élete s költészete. Budapest, 1882.“ 37. l.

2) † 1784. szept. 5.

3) Munkáit csak 1798-ban adta ki először Bacsányi Bécsben. E késedelem is jellemző adat ama kor lanyha szelleméről.

4) E hazafias szellemű barátságnak érdekes tanúságait látjuk munkáinak bécsi kiadásában. (l. u. o. „Levelek“ 99. s. következő lapokon.)

Főntebb már hivatkoztam Orczynek e különben is eléggé jelentős nyilatkozatát tartalmazó levelére.¹⁾ De az itt említendők megokolása végett igen kívánatos annak egész tartalmát közelebbről szemügyre vennünk. Különös figyelmünket igényli abban az elagott költő azon nyilatkozata, melylyel a magyar lantot nemcsak maga, hanem már egyszersmind Barcsay részéről is az ifju Ányosra bízta, mint olyanra, kit leghivatottabbnak ismertek föl annak a nemzet szellemi élesztése végetti hangoztatására. Sőt az ő verseiknek is mintegy letéteményeseül nevezi őt ki a kiváló tekintélyű Orczy.

3. Im a fontos érdekű levél teljes szövege szerint, mint az a magy. tud. Akadémia levéltárában megvan.²⁾

— „Generalis Báró Orczy Ányosnak. — Elefántról Sz. György Havának 15-ik napján írott kedves levelére hogy oly későn válaszolok, sem barátságtalanságnak, sem szeretet meghülésének tulajdonítani nem kell; mi világi emberek sok felé ragadtatunk, s nem mindenkor vagyunk figyelmetesek szorosabb kötelességeinkre, oly igen szemérem nélkül vagyunk már ezen tzikkelyre nézve, hogy sokszor Barátainkkal való szövetség gyakorlását utolsó dolgainkban tesszük. Engemet becses írása szintén a Fő Városban Bécsben talált azon lármás napokban, midőn a sz. Atya Egyházi kincseit a Bécsi népre áldásával terjesztette, nemcsak mint Keresztény Catholicus, de mint Philosoph, mint Poeta, annyit láttam jedcsre (sic!) valót, hogy szinte bámulásra jutottam, s ez okozta, hogy háromszor s többször kezdett válaszomat nem végezhettem, noha küldött verseit Atyaságodnak tiszser, vagy többször is Bartsayval s több pajtásainkkal olvastuk s ditsértük. Mivel pedig meg esmértük azt is, hogy Musák atyaságod Ifjúságát megkedvelvén most javában gerjesztiks lobbanttyák tüzét s virágzó gondolatait cifrázzák szüntelen, engem pedig mint vénülő néhai tisztelőjüket elhagynak, Barcsayt ritkábban látogattják, Atyaságodat a Verselő Társaság actuariussának elválasztottuk s feltettük Magunkban: valamit még nekünk a sz. Szűzek néha-néha jobban zengő furuglyával dalolnak, mind megküldgyük, hogy Atyaságod szekrényébe behányatván valaha feledékenység balsorsától védelmeztessenek. Már Atyaságod koszorúját én és Barcsay megköttyük s tsak arra kérjük, sz. sugallásait a gyenge Szűzeknek meg ne vesse, s ámbár azon setét, bizonytalan Philos. vagy Theol. Tudományoknak tanítására fog is rendeltetni, természet ajándékit el ne temesse, hanem danoljon néha Mars, néha Ovid s néha Dávid vagy Salamon nótájára Meotisi fertőben öbltgettégével: az az Anyai nyelvünkön. Öszve vannak szedve mit én, mit Barcsay nekem irdogált, ezek is a Szabadságról³⁾ való levéllel és a fehér

¹⁾ L. Révai M. élete. II. k. XVIII. fej. végén 388. l.

²⁾ Magy. tud. Akad. levéltár „Régi s újabb írók lev.“ 4-rét 38.

³⁾ L. kiadva a „Két nagyságos elmének költeményes szüleményei“ elején.

tatárokról írott rövid Historiával Atyaságodhoz fognak jutni, de előbb még kettőnknek meg kell simíttani, hogy úgy Saturnus idejét érven, hiba nélkül kiadathassanak. Engem Felséges Urunk sz. István Commandator keresztével meg ajándékozott, Vizi Commissióban tett szolgálatomért, minden órán ezen szent ereklyével büszkélkedni fogok Ugocsa Vármegyében, hol is Fő-Ispánynak Gróf Telekyt mint királyi Commissarius Installálni fogom. Ott a tájon vagyon még Scytha maradvék, tudom ezek majd az Uj Fő-Ispányt repett furuglyákon tisztelni fogják, őszve szedem, nyalábban kötöm valamit azon vadvizes föld előhöz s szűll és Atyaságodnak elküldöm... Buzgó emlékezetében ajánlom magamat Atyaságodnak kész szolgálója. Eörs 23. Aug. 1782.⁴¹⁾ —

E levél figyelőbb észlelői előtt alkalmasint azonnal föl fog tűnni, hogy Orczy, midőn a múzáknak tőle, mint „vénülőtől“, sőt lassankint már Barcsaytól is mindinkábbi elpártolását jelzi s így a magyar lantön zöngedezést mindkettejük helyett az arra hivatottként elismert Anyosnak resignálja, nem hangsúlyozza nyomósabban annak az idő viszonyainál fogva mindegyre fokozottabbá vált feladatát, s inkább csak úgy enyelegve szólítja őt fel, hogy „danojlon anyanyelvünkön néha Mars, néha Ovid s néha Dávid vagy Salamon nótájára“.

Izgatőbb szellemű hazafias költő ezt, főleg oly időben, jóval erőlyesebben fejezte volna ki; bizonyára hatályosabban kötötte volna szívére az oly tehetséges fiatal költőnek a nemzeti érzelem és öntudat ébresztésének égető szükségét. De az agg lantos inkább csak saját geniusa szerint buzdítja Anyost tehetségeinek kinyilatkoztatására.

4. Orczy Lőrinc ismert verseinek szelleme is szintily felfogását mutatja a verselésről. — Az egykori bajnok, aztán főispán, e mellett a gazdálkodással, utóbb a vízszabályozási ügyekkel s egyéb közügyi dolgokkal elfoglalt férfiú, mint jobbára gyakorlati tevékenységű hazafi, inkább csak szellemi üdülésül lantolgatott. Élénk lelke mintegy nemes kedvtelését lelte abban, hogy elmefuttatásait hol párosan, hol négyesen rímelő sorokba fűzőgette. — Mint sokat olvasott és sokat tapasztalt ember időnként szükségét érezé annak, hogy elvonatkozva éldeletes szemlét tartson eszméi s élelményei fölött s azokból holmit rokonérmelmű barátai s tán más hasonló szel-

1—60. l. Elég különös és jellemző is irodalmi viszonyainkra, hogy noha az 1877-ki Figyelőben (II. k. 192. l.) Weiszbart Károly Anyos néhány költői levelét közölvén, kimutatja, hogy Endrődi S. hibásan tulajdonítja ezt Anyosnak, még is „ennek dacára mind Endrődi S., mind Ompolyi Ernő minden megjegyzés nélkül Anyosnak költeményeként említik, illetőleg Ompolyi közli is azt egészen a Magyar Népvilág 1881. 12—13. füzeteiben.“ (L. Koltai Virgil „Anyos Pál élete s költészete, Budapest, 1882.“ 46. lap.)

1) L. közé téve Koltai Virgiltől u. o. 60. l.

leműek kedvéért is elmés versekbe foglaljon, hogy ezek emlékeül főnntartva, még tán a következő kornak is némi tanulságára szolgáljanak. Innét azon polyhistorikodás és philosophico-poetikus elmejáték verseiben, mely csak némi részben érezteti, hogy belvilágának s hol vitorabb, hol komolyabb színezetű hangulatának nyilatkoztatásával az egyéni kedvtelésen kívül még holmi komoly dolgoknak megszíveltetésére is céloz. Néhutt azonban, különösen korának erkölcsi elfajulását csípősebben is érintő kifejezéséből a satirikus fedés, habár oldalvást ejtve, erősebben is kiérezhető. — E szerint dilettans poeta létére is a csupán privát passiónál kétség kívül valamivel többnek tartotta a verselést.

Csak is enyelgésnek vehető az, a mit Orczy az ő verseire vonatkozólag egykor Kazinczy Ferencnek mondott, hogy ő azokat „csak magának és barátai szűk körének írta.“¹⁾ Nyilvánosan cáfolja ezt a Barkóczy Ferenc primáshoz intézett előbeszédében azon valamásával, mely szerint verseinek írásával arra célozott, hogy nemzetét írásra ébreszsze s bátorítsa.²⁾ S habár magas állása miatt sokáig vonakodott is verseinek nyilvánosságra bocsátásától, legalább holta után kiadtni kívánta azokat, mint ezt az Anyoshoz intézett levél is mutatja.³⁾ Ugyanis hogy minél csiszoltabban jussanak azok egykor az utókor elé, nem csak maga simítgatta gondosan, hanem ily célból bizalmasainak ítéletét is örömet fogadta, sőt ki is kérte.⁴⁾

Verstermékeinek megítélhetése végett tudni való, hogy Orczy ifjúkori latin tanulmányai és francia olvasmányai mellett tán — Gyöngyösit kivéve — alig olvasgatott magyar verseket.⁵⁾ Ezért legalább eleinte nem valami nagy könnyűséggel fűzhette rimes sorokba játszi elméje productumait.⁶⁾ Latin⁷⁾ de legtöbbsnyire a korabeli francia

1) L. Kazinczy Fer. „Pályám emlékezete. Kiadta Abafi Lajos. Budapest. 1879.“ 264. l.

2) „Mert — u. m. — meg kell vallani, sok tudós emberünk vagyón, de félénk.“ Pedig u. o. egy pár sorral főlebb magáról is vallja, hogy tart a bírálatától, mivel Gyöngyösinek verselési módját — „kinél — u. m. — jobb Poetánk ugyan tsak nintsen,“ — nem követve a régi szokástól némileg eltért. „Azért is félek, hogy Földi Uraimék, ha kezébe akad ezen papíros, megítélnék.“ (L. Költeményes holmi egy nagyságos elmétől“ 1787. (Révai kiadása) 12. l.)

3) L. főntebb 4. l. s Koltai Virgil „Ányos P. élete és költészete.“ 61. l.

4) U. o. „De előbb még kettőnknek meg kell simítani, hogy úgy Saturnus idejét érvén, hiba nélkül kiadathassanak.“

5) „Mind eddig kezembe igen kevés nyomtatott versek jöhettek“; mondja a Barkóczy primáshoz szóló előbeszédben. (L. „Költeményes holmi“ 11. l.)

6) U. o. így kezdi előbeszédét: „Akár ki mit mondjon, nem olyly könnyű Magyar nyelven írni, a mint gondoljuk, fő képen versekben.“

7) Mily könnyűséggel írt Orczy Lőrinc latinul, ez világosan kitetszik azon szép latinságú leveleiből, melyeket 1781. irt Koppi Károlyhoz. Ezeknek tartalma gondolkodás módjáról is jelentős bizonyosságot nyújt. (L. Koppi „Correspondentiae“ a kegyesrendiek váci könyvtárából.)

irodalom termékeivel táplálta szellemét.¹⁾ Ezek között Voltaire s Boileauak műveit, mint némely nyilatkozatai gyaníttatják, nem utolsó sorba helyezte.²⁾

A jelzettek nyomán egybevetve Orczy költészete szellemét életviszonyaival, meglehetősen kiészlelhetjük nemzeties érzületének hőmérsékét is. Ennek a forrpontig hevülését nem leljük azokban. Verseletei sehol sem mutatnak olyasmit. A 18-ik századi bölcselkedés világpolgáriás irányzata visszatartá attól. De természetes jó magyar vére ennek sem engedte át szívét föltétlenül. Emberbaráti szíveséget főleg fajrokonaival kívánta éreztetni.

Hazaifüi kötelességérzetét tetteg, példaadással iparkodott tanúsítani, oly mérvben, hogy annak valódisága iránt nem foroghat fenn kétség. Azonban mint magasb tisztviselő, katonaviselt ember és a franciás bölcselkedésnek is kedvelője, meg erősen dynastikus érzelmű³⁾ főrendi, mind a mellett, hogy a magyarságot váltig melegen kedvelte, sőt maecenásilag ápolta is, patriotikus érzelmeit nem engedhette valami erősebb lángolással föllobogni, úgy hogy gyujtólag izgasson, vagy épen fölrazólag agitáljon a veszélylyel fenyegetett nemzetiség ügye mellett. — Inkább csak amúgy felid parázként melengette csöndes tűzével a kormány jogosító tehetéseket s honfi buzgalmat. — Ha búsongott is az erkölcsi romlás és nemzet elkorcsosulása fölött,⁴⁾ többnyire a „ridendo dicere verum“ elvet követve, enyhe gúnyorral fejezte ki rosztalását. — A parókatól nem irtózott ugyan, de a bajuszt sem nélkülözte s nem vált meg a magyar jellegű öltözettől.⁵⁾

A philosophuskodó autokrata fejedelem iránti kegyeletét még ennek alkotmánytipró intézkedései sem látszottak jelentékenyen megingatni,⁶⁾ habár a magyar nyelv „nyomatását“ érezte is.⁷⁾

¹⁾ L. Kazinczy F. „Pályám emlékezete.“ 63., 279. l.

²⁾ L. „Költevényes holmi“ és „Két nagyságos elmének költeményes szüleményei.“

³⁾ Mint ilyen nem csak hogy ifjú korában „lépett azon lelkések közé, kik az egyszerre hét ellenség által megtámadtatott ifjú szép királyné oltalmára önkényesen táborba siettek.“ (L. Toldy Fer. „Magyar költők élete I. 172. l.) „s a hét éves háborúban úgy is mint áldozatra kész hazafi, úgy is mint vitéz alvezér vett részt.“ (L. u. o. és Kazinczy Fer. „B. Orczy L. emléke“ Erdélyi Múzeum III. f. 174. l.) hanem II. József iránt is nagy mérvben tanúsítá hódolatát (I. Fraknói V. „Martinovics és társainak összeesküvése. Budapest. 1880.“ 4. l.) Nemcsak verseiből világlik ez ki, (I. „Két nagyságos elmének költeményes szüleményei“ 177. l.), hanem bizalmas levelezéséből is; így különösen a Koppi Károlyhoz írottakból. (L. Koppi Correspondentiája i. h.)

⁴⁾ L. „Két nagyságos elmének költeményes szüleményei“ 198—9. l. az „erkölcsök romlásáról.“

⁵⁾ Kazinczy Ferencet sajtóságos kifejezéssel szólta meg németes viselete-ért. (I. „Magyar Pantheon.“ Budapest. Aigner Lajos kiadása. 98. l.)

⁶⁾ Nem találkoznak olyas nyilatkozataival, melyek II. József nemzetellenes szertelenségeit megszólnák.

⁷⁾ Csak is gyöngéden érinti ezt a Péczelihez 1784. nov. 20. kelt levele.

5. Honszerető buzgalmok dacára mily különböző a nemzeti ér-
zület ez időszak irodalmi bajnokaiban!

A lángkeblű Ányost ezek a felforgatások mintegy önkívületes
lázba hozták s azon keserű érzelem ömlesztésére bírták, melyet a
„K alapos király“ című költeményében szinte megdöbbenéssel
olvassunk.¹⁾ Dugonicot a csöndesebb vérű tudóst az „Etelka“ című
erősen célzatos regény²⁾ írására gerjeszték, míg az irodalom többi
bajnokai oly igen tartózkodtak kifejezést adni azon érzelmeknek,
melyek a magyar nemzetiség jövője iránt méltán aggódó hazafiakat
már mindegyre mélyebb elkeseredésbe ejtették.³⁾

A magyar nyelv ügyeért buzgó „költői kar“-ból, Ányost ki-
véve, senki sem adott akkorban eléggé jelentős kifejezést, még a
német nyelv főlerészakolása után sem, azon fájdalomnak, mely az
előbbi évtizedben oly szép reményekre ébresztett magyar szíveket
oly igen nyomasztólag sajtatta. Hazafias lant Ányosén kívül nem
tolmácsolta azt olykép, mint a minőül a történeti adatok jelzik.⁴⁾
Nyilvánosan nem is hangoztathattak volna olyast. A bölcséleti sza-
badelvűség gondoskodott arról, hogy az egyébként szabadosan is nyi-
latkozható „szabad gondolkodás“ a hatalmi intézkedések elleni ér-
zékenkedést ne igen hallattasson. De még a jövő számára sem ma-
radt fönn tőlök azon időből afféle expectoratió. Csak utólag, II. József
kimulta után, ömlesztették ki némelyek a sokáig elfojtott indignatiót,
midőn már az állapotok átváltoztak. — A II. József korabeli magyar
irodalom embereinek, különösen a franciás irányúaknak még bizalma-
sabb magán irataiból sem igen tárulnak elének akkorból olyatén zú-
golódások, mint a minőkre a fejedelem merész változtatásai elég sűrű-
rűen nyujtottak okot, kiváltképen a sz. koronának a bécsi kincstárba
szállíttatása,⁵⁾ aztán nyomban a német nyelvnek hivatalossá paran-
csolása,⁶⁾ meg az alkotmányellenes rendeleteknek egész serege.⁷⁾

1) L. Ányos Pál költeményei. Abafi Lajos kiadása. 90. l.

2) L. „Dugonics András Főljegyzései.“ Olcsó könyvtár. Szerk. Gyulai Pál.
162. sz.

3) Leginkább a megyéi főljajdulásaiból s erélyes felirataikból tűnik ez ki.
(L. Katona István „Historia Critica“ XL. k. 370. 379-93.)

4) L. Katona u. o. — V. ö. Horváth Mihály „Magyarok története. Pest,
1858.“ 387. l.

5) Katona István, szemtanúnak főljegyzéseiből közölvén e cselekvény le-
írását, ennek elején is említi, hogy az mondhatlan fájdalmat keltett a magyarok-
ban („inexplicabilem moerorem adtulerat Hungaris.“) Aztán
annak részletes leírását ily epiphónémával fejezi be: „Dici non potest,
quantus omnium Hungarorum animos moeror et metus oc-
cupaverit; postquam inaestimabilem hunc thesaurum, pro quo maiores nostri
sanguinem fundere non dubitarunt, e regno Viennam ablatum esse cognoverunt.
— — —“ (L. Historia Critica Tom. XL. 370-4. l.)

6) A megyéknek ez ellen nyilatkozó repraesentatióit már annak idején
említettük. (L. Révai M. élete. II. k. IX. fejt. 178-9. l.)

7) L. Katona István u. o. — és Keresztúry József „Constitutata regia reg-
nante Josepho II. Viennae. 1788-9.“

Valódi aenigmaként tűnhetnék ez föl ma az észlelőbb elmének, ha napjainkban annyi s még sajátságosabb tanúságait is nem tapasztalná annak, hogy mennyire képesek eltéríteni némely messzünnen betolongó szellemi áramlatok még az irányadásra hivatott elméket is azon természetes felfogástól, mely az épebb közérzés és a valódi viszonyok józan egybevetéséből mintegy önként resultál.

Mert hát úgy van az, hogy az elhatalmosodott szellemi áramlatok, szintúgy mint a physikai elemek erős hullámlásai, könnyen fölkapják s magokkal ragadják a talajba szilárdan nem fogódzó és súlytalansága miatt különben is a fölszínre szállongó holmit. —

6. Az ókor eszmevilágából szülemlett újhodásvágy, mely a XV. századi renaissance óta folytonos növekvéssel halad vala dél-nyugat felől éjszak-kelet felé, előbb élesztőleg hatott a specifikus faji művelődés fokozására, de utóbbi eredményeiben a bölcselő szellem fejlesztése által inkább az általános emberiesítést célozván, a nemzeti sajátosságoknak lassankénti fogyatkozását idézte elő, különösen a fejletlenebb és számra nézve is erőtelenebb nemzeteknél, melyek elmaradottságukra eszméltetve, többnyire a haladottabb cultura kész eredményeit mintegy hevenyészve igyekeznek átszedni, sőt egyelőre annak csak is külsőségeit sietnek magokra fölkapkodni.

Nemzetünk elég jókor fogadta be művelődésébe a már jelentős fokú európai cultura oltó rügyeit, de ezek csapásos viszonytagságaink miatt még is csak későbbben juthattak kivirulásra. Nemzeties művelődésének azonban nem csekély bizonyosságát adta azzal, hogy azok faji öntudatát is hathatósan erősítették. Mert súlyos küzdelmei folytán sem adta föl nemzeti önrétét, s európaiasodási igénykészt nem sínlette meg specifikus mivoltának épsége.

Míg nemzetünk a keleti invasiók korában az izlam és nyugati hatalom közt vergődve, mindkettőnek nyomasztó befolyása ellen védelmezkedék, még meglehetősen megóvta legalább lényegében saját geniusát.

A latin közegű európaiasodás kevésbbé csábíthatta teljesebb fajvedlésre, tetemesb elkorcosulásra. De aztán az élő nemzetek cultural befolyása mindegyre szédítőbb hatását érezteté. Így a francia műveltség diadalmas terjedése sikeresebben bírta rá főleg fejedelmi példaadások által a főbb rendet arra, hogy nemzeti jellemének mindinkább levetkőzésével hajlandóbbá váljék a hódító idegen szellemet befogadni s annak külső formáit s közegét is mintegy készen átvenni s magára ölteni.

A franciás irány korsorosító befolyása ártalmasabb hatású volt következményeiben, semmint azt fölületes visszapillantással amúgy könnyedén beláthatnók. Észrevétlenül leszivárgott annak eredménye az alsóbb rétegekbe is. Nyomában már a németesítés is könnyebben folytathatta volna sikeres hódítását, ha II. József oly rohamosan nem sietteti annak fölerőszakolását. De a korán éreztetett kény-

szerítés egyelőre némi ellenhatást idézett elő. Az alkotmányos érzelmű vármegyék hazafias szelleme erélyes nyilatkozást szólaltatott ellene.¹⁾ Az irodalmi tényezők részéről azonban alig nyert a megyék bátor hangadása illetékes támogatást.

A nagyra törő s nagy hatalmi önértetű autokrata gúnyosan utalta vissza az ellenző fájdalmas nyilatkozatokat.²⁾ — S már úgy látszott, hogy a sikertelen kísérlet megghiúsulta után a sajtó érzelmek is mindinkább beletörődnek a megmásíthatlan kényszer-állapotba. — A magánérdekek lassanként némi bele nyugvásra hangolták az elbágyadó nemzeti érzelmeket. A fogyatkozó számú hajthatatlanok pedig számba sem vétettek. Alkalmasint a diadalmas korszellemtől messze maradt „b ú s m a g y a r o k”-ként szánakozó gúnyval nézett-ke le.

Hisz a bölcselő szellem magasabb álláspontokra helyezkedve igen korlátoltan nézte már a s z ú k k ö r ű n e m z e t i e s f e l f o g á s t.

Nemcsak a közélet, hanem az irodalom terén is jóval többen emeltek hangos szót a „szabad gondolkodású s népboldogító fejedelem“ magasztalására, semmint a nemzetiség jogos igényeinek védelmére.³⁾ — Eszélyes intézkedésekkel gondoskodva volt az iránt, hogy a fejedelmi nagy célzatok ellenébe csekélyebb akadályok se gördíttessenek.⁴⁾

Esztelenséggel határosnak látszott az új bölcséleti fölvilágosodás visszautasíthatlan követelményeit hangoztató és e mellett „három száz ezer zsoldos“⁵⁾ fegyveres erejére s a szervezett hivatálnok-sereg lekötelezett hűségére⁶⁾ támaszkodó hatalom ellenében még csak hangosabb panaszt is hallatni, különösen oly ügyért, melyet egyébként is nagyon meghaladott álláspontúként látszott elítélni az általánosabb felfogású humanismust, emberi jogokat s magasabb nemű közművelődést hirdető nyugati áramlat. — Miért is erőködnék hiába az oly igen megfogyatkozott s honában is annyira elvegyült, elerőtlenedett magyar nemzet észiai darabos nyelvének tudományos célú kiművelésére, midőn ez szinte megbírhatalan áldozatokba kerülne, holott az európai tudományosság s műveltség jutányosabb megszerzését annyira megkönnyíti már a német irodalomnak minden szellemi igényeket bőven kielégítő termékenysége?

Efféle megnyugtató érveknek nem csak hogy mindegyre számossabb hangoztatója találkozott ama kor szóvivői közül, hanem az

1) L. „Révai M. élete.“ II. k. 170. l.

2) U. o. 182. l.

3) E tekintetben nem egy jelentős adatot szólaltatunk még odább.

4) Különösen a censura által.

5) L. Ányos P. „Kalapos király“ i. h. — s Dugonics A. „Följegyzései“ i. h.

6) L. Dugonics A. „Följegyzései“ i. h. 16. l.

ilyesmik befogadóinak száma is nőttön növekedett, leginkább ott, hol a türelmi edictum hálás elismerést keltett, meg egyéb lekötelő érdekekkel s kedvező intézményekkel is tetemesen növelte a hódolati érzelmeket.

7. De voltak ama megdöbbenő átalakításnak körültekintőbb magasztalói is, kik a nemzeti érzelmeket gyöngéden kimélve, elég csinyán mentetették a fejedelmi túlkapásokat. Népboldogítási nagymérvű célzatainak okvetlenül szükséges alapvetéseül tünteték föl alkotmány sértő rendelkezéseit, melyeknek nagy hordereje következményeül igen üdvös eredményű jövőt helyeztek kilátásba. Nem is szűkölködtek meggyőző érvek nélkül. Hisz bizton rámutathattak nem egy jószándékú előlépésre azon számtalan rendeletek közül, melyeket a rendkívül serény tevékenységű fejedelem a nép sorsának sok részben tetemes elősegítése végett majdnem naponként menesztett szét.¹⁾

A magyar nyelvnek háttérbe szoríttatását pedig azon nyomós indokolással érvelék, hogy az újhodási korszak okvetlenül megkívánja már a holt nyelvnek mint hivatali közegnek mentül előbbi mellőzését s a közügyi dolgok gyorsabb és sikeresebb elintézhete végett arra valamely élő nyelvnek használatát. — De erre a célra épen a magyar cancelláriának kikért nyilatkozata sem találta még eléggé alkalmasnak a magyar nyelvet. Tehát a magyarok valomása szerint is a fejlettebb német nyelvet kellett előnyösíteni.

Talán az idétt már nem is igen feszegették azt, hogy az önkényű hatalomnak nagyon is módjában áll az egészen kegyetől függő²⁾ hivatalnokoktól olyan nyilatkozatot nyerni válaszul, a minőt épen kíván.

S aztán oly sokszorosan hangzott még irodalmi művekben is, hogy ezzel az atyai szívű fejedelemnek épen nincs szándékában a kedvelte magyar nemzet nyelvét elnyomni, sőt elősegíteni is kívánja annak mentül inkább kiművelését.³⁾ Biztató szavakkal emlegeték azon reményt is, hogy a magyar nyelv mihelyt alkalmassá fejlődhetik arra, hogy a közügyvitelre képes legyen, azonnal illető polcára fog az emeltetni.

II. József hivatalnokai is eléggé értettek azon ügyes taktikához, mely az önkény kényszerítését minél finomabb modorral tudja enyhíteni.

Jószívű, de kissé kritikátlan nemzetünk pedig mindig sokat adott a szép szóra. — Meleg hangon ejtett csillogó phrasisok még ma is könnyen bele vihetik akár a legveszélyesb hínárba is. Soknál több példa bizonyítja ezt napjainkban. — Száz évvel ezelőtt még

1) L. Dugonics A. „Főljegyzései“ i. h. 10. 16. l.

2) U. o. 16. l.

3) Ily biztatást Révai irataiban is találhatni.

sokkal könnyebben történhetett ilyesmi. A történelmi adatok eléggé rásegítnek arra, hogy élénken bele képzelhessük magunkat azon korszak viszonyaiba.

A huzamos időn át bénított nemzeti önérzet sajtálag kevés részben volt már meg valódi épségében. Hisz az ébresztésre vállalkozók közül is többen elég hajlandók valának az elszíntelenítő korirányzattal még a nemzeti genius rovására is kacérkodni s alkudozni és az általános „szabadság, testvériség és egyenlőség“ jelszavát hangoztató kosmopolitikus humanismusba lassanként beolvasztó áramlathoz szegődni.

8. Szinte hihetetlennek látszhatnék ez, ha az idábbi korviszonyok, sőt a legújabb tünemények is elég érvet nem adnának az ily rohamos átalakulási processus megértésére. — Napjainkban is bőven eredményez olyasmit a lázas reform-törekvés. Új meg új áramlatok mindegyre szédítőbb emelkedésre készítetik a különféle érdekek által szitogatott fennhézást.

Nem ok nélkül reflectálunk itt a jelen viszonyokra. Számos igen hasouló s komoly figyelmet érdemlő tünemény indít erre. — Mintha keringőt járna a történelmi szellem. „Multa renaissance“. — Különös symptomákból kölcsönös megvilágíttatását nyeri a mult és jelen század alkonyodása. Érdekes és egyszersmind tanulságos is lenne a részletes egybevetés. De itt csak némi madártávlatból mutathatunk holmire.

Magas vágyakat keltett akkor is mint most az elkapott elmék képzelődése s káprázatos reményekben ringatta azokat. Utopikus jövőről ábrándozva, merészen kockáztatta a valót. Minden szilárd alapot megingatott, s hullámvá tette a biztos talajt. Egészen új állami s társadalmi szerkezet létesítése lön kedvenc eszménye. Franciaország, mint e szellemirányzatnak góca (focusa), szító műhelye, megrendítő példában tüntette föl utóbb e huzamos időn át fokozott lázas törekvések végeredményeit.

Hasonló elméletek nagy bőségben tarulnak elénk ma is nemcsak a valódi feladatát tévesztett és zilált irányú irodalom mezében, hanem az állami s társadalmi tevékenység terén s a gyakorlati életbe közlelbi viszonyú parlamenti küzdelmekben is.

Főérvelésül szolgál a modernsége, a korszellemre s ennek visszautasíthatlan igényeire való hivatkozás. Mindezekhez pedig mint általánosságban vett indító okokhoz vajmi sok szó férhet a lényegesebb nemzeti érdekek tekintetéből! De az uralomra jutott korirányzat szerint „vota numerantur, sed non ponderantur“. Hogy pedig a numerusok győzelemre juttassanak, mily érvekkel szaporíttatnak döntő többséggé, annak is megvan a módja. Practica est multiplex.

9. A mult század szellemét túlnyomólag a bölcseleti irányzat dominálta, mely sokkal inkább terelt a sivár kosmopolitismus felé, semmint a nemzeties alapú természetes fejlődésre. Tudományos ku-

tatásoknak nagy eredményeire hivatkozva, merészen követelte a föltétlen tekintélyt. Tőle a hódolatot megtagadni, annyiba vétetett, mint a tudomány iránti fogékonyság nélkül szűkölködőnek, a korszellemtől távol visszamaradottnak látszani.

Mily elviselhetlen szégyen ilyesmi a nagyzásra hangolt időszakban!

Csodálható-e, ha akkoron az annyira tekintélyesített korirányzat igényeire hivatkozva, a széltében hangoztatott vezérszókkal oly sikeresen lehetett teregetni a kiskorúbb értelmiségű, de minden áron a fölszínre tolakodó elméket? — Hisz im száz év mulva is mily nagy mérvben sikerül még ilyesmi! — Hánytól telhetett oly mélyebbre ható gondolkodás, oly megingathatlan ítélet s szellemi önállóság, hogy a „nagy fölvilágosultság“ nevében és cége alatt hirdetett kosmopolitikus eszmékkel szembe szállva, az elmaradottsággal vagy épen korlátoltsággal való megrovatást ne áttallja?

Valóban az „illuminatizmus“-nak fejedelmi nagy példákkal is nyomósított tekintélye hódolatot parancsoló vala egy századdal ezelőtt Európának magasb műveltségre aspiráló nemzetei között. — Nemzetünk ébresztői is tetemesb részben csak is attól föltételezték fajunk jövőbeli üdvét, még pedig olyképen, hogy nem is igen elemezgették annak lényeges és esetékes tulajdonságait, hogy így élesen megkülönböztessék, mi abból igazán nekünk való s mi nem, sőt még egyelőre a javából is mily mennyiségű adag szolgálhat valódi javunkra, fokenkénti erősödésünkre.

Ilynemű élesebb kritika nem valami föltetsző mérvben telhetett még nemzetünk azon buzdítóitól, kik elbűvölve a haladottabb nemzetek kulturái fényes eredményei által, hazafiúi lelkesültségek hevében választék nélkül mintegy rohamosan sietteték azoknak honosaikkal való megszívleltetését. — Majdnem rögtönzött gyorsasággal váltak költőkké s részben divatos philosophusokká, de arra, hogy észlelőbb magyar gondolkodókká fejlődjenek, nem igen érkezhettek rá.

Szigorúbb jellemzés végett elmondhatnók rólok, hogy inkább dilettans írók, többé-kevésbé koruk szerinti világiak, könnyűded s többnyire az új áramlat felszínén lebegő szellemek, kik magokba szíva a divatos illuminatizmust és skepticizmust, a kriticismus mélyisége nélkül, mint költők némileg az érzélgés felé, mint bölcseleők a kételygés és világpolgáriás ábrándozás felé hajlongnak. — Erős érzület, ethikai szilárd alapú meggyőződés hijával pedig a hazafias érzelem is könnyen habozóvá válik. Igazán mély bensőség nélkül, mint a minőt a „rendíthetlen“ hazafiság igényel alapjául, csak ingatag dicsvágyon sarkallik a honfi érzelem tettszomjas buzgalma.

Tanaság erre az, hogy nem is igen lehethő föl irataikban, — tán még Bessenyeit sem véve ki, — a hazafias érzelemnek oly hathatós kifejezése, mint ahogy azt tőlök, mint korszerű buzdítóktól várhatnók.

S ez megokolja némileg azt, hogy az irodalomtörténet valomása szerint is a franciás irányú irodalom utólag inkább csak mulékony hatású tündér jelenségnek emlékét hagyta fenn. A nyomban következő idő jelenségei legalább meglehetősen bizonyítják ezt ¹⁾.

10. A jutányos műveltségre törekvés, a korirány komolyabb követelményeit kevésbé vizsgálva, jó hiszemmel megelégette annak fölületesb eredményeit; a sekélyesb elmék kapkodtak annak látszatán, s ennek negélyezése értékes valóság gyanánt fogadtatá el velök az áramlat selejtjét, sőt torzító ferdeségeit is. — Nem egy furcsa külsőségben felötlőleg látjuk ezt tíkröződni. — Műveltségi igényűeknél pedig jellemzők az oly külsőségek, melyeket tudatosan illesztnek magokra. Az adoptált idegen formákból hogyne következtetnénk holmit a szellemi elmásulásra?

A divatossá vált síma arc csakhamar megbarátkozott nálunk is a vendég-hajzattal, sőt a rút cibaktól sem irtózott vissza. Még a zsinórzatos öltöny szabása is alkalmazkodott az uralkodó divathoz. Minthogy pedig az új felvilágosodás terjesztői legtöbbsnyire vendéghajzattal ékesítették fejüket, a philosophuskodást negélyzők jóformán nem is igen ismerték el már bölcs eszmének azt, a mi nem vendéghajás főből kelt ki, vagy olyantól nem javaltatott.

Leibnitz óta Kantig szembetűnőleg módosult ugyan a bölcselők parókája, de a németes farkocs vagy cibak még sem tette azt azért természetesebb fejékséggé.

Ezt a lényegtelen külsőséget nem csupán mi hányjuk fel az akkori ízlés rovására. Utóbb magok a németek is sokképen gúnyolták azt, mint természetesség-sértő divatot. És a tudomány emberei újabban a Barock-, vagy Zopfstyl műszóval (különösen az építő művészetben) bizonyos ízléshanyatlási időszakot bélyegeznek.

Valóban ha az ízlésre, melynek közeli viszonyban kell állni az itélettel, következtetés vonható még a divatból elfogadott külsőségek tekintetében is: úgy a II. József korabeli főszereplők képein az a mesterkelt külsejű fej első tekintetre is meglehetősen kételyt támaszthat az iránt, vajon lehetett-e annál jóval természetesebb a belső tartalom. Kiváltképen akkori magyar előkelőinket, kik a cibakos vendéghajzattal takarták fejüket, még a dús zsinórzattal kacérkodás sem igen mentheti föl az elfajultság vádjától, melylyel egyébként a tényadatok is nyomosan terhelik őket.

Hogyan is fejthettek volna ki ily felemás honfiak valami jelentékenyebb buzgalmat a nemzeti nyelv védelmére, különösen a nyakas autokrata ellenében? Az új bölcséleti irány követelődzése már majmoló külsejével is elárulja a lényegesb mivoltával való ellenkezést.

11. Ezekhez véve a sokféle külön érdekek befolyását, eléggé sejt-

¹⁾ Ezekről odább körülményesen szözlünk.

hetni, hogy hazánkban, a mostoha sorstól annyira megviselt s mindinkább polyglottá elegyített honban, az igazán nemzeties szellemnek fölélesztése sokkal terhesebb akadályokba ütközött, semmint a hogy azt amúgy fölületes felfogással elgondolhatnók.

Láthatta ezt az eszélyes fejedelem, s annál nagyobb bátorsággal folytathatta előre föltett szándékainak valóstítását. Számításai egyelőre nem is hagyták cserben.

Az 1784-ben már határozottabban nyilvánult beolvasztási törekvések által gerjesztett elkeseredés valóban nem valami nagyon föltetsző módon adta annak bizonyosságát, hogy fajunk a nemzeti palladium megmentésére kellőleg készséges a tőle telhető áldozatokkal előmozdítani nemzeties művelődését. Nem igen tanusított fokozottabb buzgalmat még e feliasztás után sem arra, hogy a magyar nyelvnek irodalmi művelését lelkesültebben elősegítve bizonyítsa be faji sajátosságához való ragaszkodását, illetőleg nemzeti sége iránti féltékeny hűségét.

Ily jogosult s nagyon is provocált demonstrálásra nem valami feltűnő mérvben buzdult fel a germanizálás miatti boszankodása. Pedig mily igen ősztönözhatték erre az ildomos ellenhatásra az ősi alkotmányt gúnyorosan leromboló intézkedések! — Amde nagyon úgy látszék, hogy a vármegyei erélyes nyilatkozatok sikertelen elhangzása után sokan érdekből, vagy fásultságból amúgy fatalistice beletörődtek a kényszer-helyzetbe, vagy belemerültek a tétlen honfi búsongásba, mint a hogy azt az újabb időkben is láttuk ismétlődni.

Legalább a nyomban következő jelenségek észlelése ilyesmit gyanítottat. Mindaddig, míg a válságosabb fordulat némely előjlei az apathikusnak látszó állapotból némileg ismét fölberzengették, valami élénkebb szellemi mozgalomnak jeleit csak egyes irodalmi tényezők csöndes tevékenysége érezteti. — A társadalmi élet azonban ez iránti részvétének nem igen adta föltetszőbb jeleit.

E sajtáságos tünemény nagyon megérdemelné a mélyebb oknyomozást, sőt körülményesebb vizsgálódást is. — De hisz amúgy is rájövünk útközben egyre-másra, a miből mindinkább élénk villannak a „tolerantiae edictum“-nak egyebek közt ilyen resultatumai is, hogy hát történjék bár azokkal a történelmi jogokkal akármí, csak hogy a fölvilágosodás diadalmaskodjék. Hisz az a sz. korona s alkotmány úgíis csak oly sötét középkori hagyomány. Elég ha az a kincs- vagy régiségtárban, ez pedig az oklevéltárban fönmarad emlékül.

Elmondhatták-e utóbb e nagylelkű türelmesek Tacitussal: „*de dimus profecto grande patientiae documentum*“?¹⁾

12. Hogy ily ernyetegnek mutatkozott a nemzeti érzelem még annyi ingerlő bolygatás dacára is, annak okait némileg kiészlelhetni

¹⁾ Tacitus „Agricola“ II.

a főntebb említett viszonyokból. De még több mást is szólaltathatunk arról.

Az irodalom csak lanyhán élesztgette a nemzeti szellemets ez viszont szintily bágyadatan pártolta a nem eléggé lelkesítő irodalmat. — Az irodalom tényezői — egy-kettőt kivéve — nem igen állottak bensőbb viszonyban a nemzet derekának közérzelmeivel. Többnyire főlebb helyezték saját szempontú s nagyobb részt idő s tér tekintetében messzűnően származtatott világnézeteiknek s idegenszerű képzelmeiknek kifejezését, semmint a nemzet jobbainak érzülete tolmáclását.¹⁾ A helyett hogy a nemzet multjából s szellemi beléletéből merített érdekesb tárgyakkal lendítették volna érzelmeit, inkább assimilálhatlan idegen eszmékkel s tárgyakkal válték érdekoldésre bírhatni. Némelyek pedig a nemzeti érzületnek mindinkább visszatetsző irányzatú fejedelem szertelen magasztalásával még inkább növelték az irodalmi termékek iránti közönyt.²⁾

Ez az irány főleg a franciás szellemű iskola fattyú kinövéséül tekinthető. Nem kis mérvben jelenkezik ez Péczeli műveiben is, ki a franciás iránynak II. József korában kiváló tényezője vala, midőn már a gárdista írők Rézint visszavonultak, rézint elsekélyesedtek.³⁾

Mennyire volt Orczy is II. József magasztalója, már főntebb jeleztük. Azonban alkalmasint megsokalhatta utóbb ő is alkotmányellenes haladását. Ugyanis 1784-ben a német nyelvnek hivatalossá decretálása évében öreg korával mentekezve mégis leköszönt a főispánságról. „Józsefnek kezeibe tette le — úgymond Kazinczy F.⁴⁾ — főispáni méltóságát s azt nyerte meg, hogy tulajdon maga ültesse kiürült székébe másod szülött fiát Lászlót. Ez októberben meg is lett.“ — S ez után nyomban így folytatja Kazinczy: „Nyugodalmát, melyre vágyott, keserítette annak látása, hogy azok, a kik alatta szolgáltak, egészen elfelejtkezni látszottnak róla, mert élünkben tartatni meghaltnak, valóban keserves.“

Ezt Kazinczy már e század elején jegyzi róla.⁵⁾ Mint buzgó tisztelője bizonyára nem hallgatta volna el, ha tudtával Orczy hivatalmentes nyugodalmát még egyéb is keserítette volna, főleg olyasmi, a mi akkoron a lelkesebb magyar hazafiakat vérig boszantotta, t. i. a magyar alkotmánynak s nemzetiségnek sebei. —

„A philosophusi nyugodalmat kedvelő bölcs és poéta — u. m. Kazinczy — fényen nem kapott, mert mind érdeme volt, mind igen sok pénze, László fia már exceullentiás volt: nem ő holtiglan.“⁶⁾

¹⁾ Ennek némely példáját odább említjük.

²⁾ A „Magyar Músa“ különösen föltetsző bizonyság erre. Péld. 1787. évf. 192. l.

³⁾ L. Ballagi A. „A m. kir. Testörség története.“ 275. l.

⁴⁾ L. „Magyar Pantheon“ Abafi Lajos kiadása. 100. l.

⁵⁾ Kazinczy F. ezen iratát Orczy Lőrincről 1805-ben a „Hazai tudósítások“-ban adta ki, 1815-ben pedig az „Erdélyi Muzeum“-ban. (L. u. o. 98. l.)

⁶⁾ L. „Magyar Pantheon“ 100. l.

Hogy a II. Józseftől 1782. kapott sz. István rendjel mégis nem kevéssé örvendeztette, azt az Anyoshoz írt levélben maga vallja.¹⁾

Az 1789-ben kijött versei közt²⁾ egy „panasz“ címűre is találunk, melyben habár gyöngéden, de mégis érezteti némi kedvetlenségét a miatt, hogy a termékeny Bánságot megjárván, „három rongyos falut kért királyától s annak drágán szabott árát³⁾ meg nem fizethette.“

Egyébként, úgy látszik, tapasztalt mégis holmi kedveskedést a hön kegyelt philosophus uralkodótól, mivel, olykor Bécsben tartózkodván, alkalmasint bizalmasan is érintkezett. Ilyesmit következtethetni Palásthy Mártonnak Koppi Károlyhoz írt egyik bizalmas leveléből.⁴⁾

13. Efféle szívélyes viszonyok sejtetik annak okát, a miért a jó Orczy L. minden hazafias buzgalma mellett mégis óvatosan tartózkodott a nemzeties szellemnek erélyesebb tüzelésétől. A többi marsfi írók szintígy tőnek már II. József uralkodása alatt.

A franciás irányú iskolának, főleg a gárdista íróknak Orczy L. vala mintegy Sokratese, főbb vonásokban kimagasló példánya. Elmeműveinek bizalmas közlésével s nyájas társalgásával nagy mérvben hatott rájuk. Igyekeztek is követni elveit, kiki saját felfogása szerint. — Őt dicsőítik fővezérökül.⁵⁾

Mennyiben volt irányadása lendítő s jótékony befolyású, meglátszék legott közelebbi eredményeiből, sőt a későbbi időre is jelentős hatással volt az. — De a II. Józsefkor viszonyokhoz képest nem mutatkozott enyhe szelleme egészben helytállónak. A nemzeti érzelem ápolását feladatszerűleg nem segítette elő ekkoron eléggé hathatósan. Az irodalom iránti részvét lassú gyarapodása tetemes részben erre mutat.

Ily okból látszott rendén levőnek, hogy ez irányról legalább nagyjából felhozzam a bírálatára vonatkozó adatokat is,⁶⁾ némi ösztönzésül arra, hogy vajha találkozzék részletesebb ismertetőjük. Mert arra valóban igen érdemesek ezen jeles bajnokok, hogy külön-külön s lehetőleg kimerítő méltatással tüntessék föl az utókor elé valódi

1) L. föntebb 4. l. idézve.

2) „Két nagyságos elmének költeményes szüleményei.“ Pozson, 1789. 213. l.

3) II. József „gr. Niczkyt rendelte eladónak; ki is a Bánátnak nagy részét megvétette azokkal, kiknek semmi érdemek az országban, de elég pénzök volt. Ezen eladással kimondhatatlan nagy somma pénzt hajtott Niczky a császár erszényébe.“ (L. Dugonics A. „Följegyzései“ i. h. 22. l.)

4) Koppi Levelezései közt Palásthy Márton Koppihoz Bécsből 1781. márc. 9-én kelt levelében Orczy L.-re vonatkozólag ezt írja: „Orczyus te salutem, hic diu fuit, accepti a Caesare duos admissarios pulchros.“ — Orczy Lőrincnek Koppi Károlyhoz ez idétt írt latin levelei is igen lelkesülten magasztalják II. Józsefet. Ilyen különösen az 1781. jan. 16. s aug. 12-én kelt levele. (L. Koppi Levelezése i. h.) Ezeket másutt lesz alkalmam közelebbről ismertetni.

5) L. „Bessenyei társasága.“ 13. 17—21. 27. ll.

6) L. „Révai M. élete.“ II. k. XVIII. XIX. fej.

szellemképök. ha csupán annyiból állna is érdemök, hogy az ő évtizedök igényeinek eléggé megfeleltek és a következő decennium tevékenységének is utat törtek vagy csak meglehetősen alkalmas lépcsőt készítettek a tovább haladásra. Ezt pedig kétségkívül jelentős mérvben tették.

Tagadhatlan, hogy a magyarul olvasás iránti kedvet föltetszően növelték, meg a magyar nyelv művelése iránti vágyat is tetemesen fokozták. Oly praegnans időszaknak voltak ők tényezői, hogy nemzeti irodalmunk genetikus fejlődésének kimutatása végett igen illő minél behatóbban ismernünk célzataikat. Előharcos küzdelmök nélkül aligha történt volna az is, a mi utóbb tán főleg az események hozzájárultával fokozottabban nyilvánult.

14. Ugyanis a II. József decenniumának végső éveiben már valahogy mégis megeredhetett az irodalmi tényezők közelebbi csatlakozása egy-egy időszaki közlöny megindítása által. Habár csak igénytelen jelenségekben, de a haza több pontjain megkezdődött a szellemi erőknek egy és más irányzat végetti tömörülése.

Valószínűleg a fejedelemnek a németesítés érdekében mind-egyre növekvő buzgalommal folytatott törekvése leghathatósabban gyűjtő ok volt erre.

Hazánkban, főleg az ország szívében, különösen a főiskolákban működő tudományos férfiak között már részint számos külföldi is vala, részint sok olyan, ki a németül tanítás miatt ezt szorgalmasabban művelé. ¹⁾ Alkalmasint felsőbb helyről adott szemintés²⁾ meg több más ok által buzdítottak ezek azon igyekvésre, hogy tudományos serénykedéseknek tanuságát nyilvánosabban is föltüntessék. E végett valamely időszaki közlönynek megindítása igen kívánatosnak látszott.

Kováchich Márton György a történettudomány jeles művelője készséggel vállalkozott erre. Az 1786-ban megindított „Merkur von Ungarn“ címlapja mutatja, hogy az mint az irodalom hazafias kedvelőinek társasága által kiadott közlöny fogja Kovachich szerkesztése s gondozása által³⁾ a hazai tudományos törekvések közzétételét eszközölni.

Terjedelmes (21 lapra terjedő) „Entwurf“-jában⁴⁾ hazafias melegségű indokolását adja e vállalatnak, valamint annak is, hogy miért fog az német nyelven szólni. S ezen vallomása valóban zo-

¹⁾ L. Dugonics A. „Följegyzései“ i. h. 17. l.

²⁾ A fejedelem részéről mutatott pártolás gyaníttatja ezt. (L. „M. Músa“ 1787. 270. l.)

³⁾ L. „Merkur von Ungarn, oder Literaturzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer, herausgegeben von einer Gesellschaft patriotischer Liebhaber der Litteratur, geordnet und besorgt von Martin Georg Kovachich.“

⁴⁾ Ezt az 1787-diki „Magyar Músa“ hangzatosan emeli ki jul. 14-ki számában. L. 432. l.

alagyt Órczy Lőrinc tiszteletére s mutatványt ad a latinból fordított „Milton elvesztett paradicsoma“ I. énekéből. — Kazinczy Ferenc érzelmes alkaika odáját mutatja be, „Az esthajnalhoz“ címzetet,¹⁾ „Az Isten szemlélése“ címűt Klopstock után, meg Gesznerből az „Éjtszaká“-t prózában. Ugyan ő bírálatot közöl odább Campe „Ifjabbik Robinson“ja fordításáról. — Bacsfányi a „Bé-vezetés“ írójá „Koporsó irás“ című versezetével a korán elhunyt b. Órczy Istvának állít szellemi emléket; továbbá prózában figyelemre méltó értekezést ad a fordításról s mutatványt Ossian énekeiből, ízlettetőül az utolsót; mert, mint a b. Órczy Lőrinchez intézett előszavában mondja, „e régi Celta Vitéznek s Bárdusnak egyéb munkáit“ is szándékozik magyar nyelven közleni. Végül pedig ugyanő Anyos Pált ismerteti röviden s ennek három versezetét is bemutatja.

Ennyiből is sejthető, hogy a kassai „Magyar Museum“ föltézőleg emelkedett ki irányzatával az akkori magyar irodalmi törekvések niveauja fölött, különösen ha ezt a szerint vesszük, a mint a Szacsy Sándor szerkesztette „Magyar Músa“ túkrözi. — Ehhez képest egészen más időszakot jelez a „M. Museum“.

16. Mert ez a szépirodalmi közlönyül 1787. év elején megindított „Magyar Músa“ kivált eleinte az első évek folyamaiban valóban csak azon sajnálatraméltó hanyatlást szemlélteti, melybe a franciás iránynak mindinkább elernyedtt szelleme esett alá. Többnyire verses tartalma szertelenül elnyúló, vizenyős és untatóan egyhangú párrímes versekben, közben ízetlen leoninusokban áradoz, akár a latin classikusokból, akár a zoltárokból vagy erkölcsi leckéikből kölcsönzött és saját elme-futtatásaikkal hígított eszméket pengetnek azokban a nagyobb részt invita Minerva zengedező vidéki poéták vagy még csak kandidátusok jobbára Sárospatakon. — Kazinczy az „Esthajnalhoz“ címzett odáját talán azért küldötte meg Szacsyvnak is, hogy ennek kiadásával indirecte éreztesse e lapnak ellapult ízlését. Mert valóban mint becses érc, mondhatni gyémánt fény ragyogása, úgy tűnik az ki az emészthetetlenül nyúlós versek özönéből. Ki a „M. Músa“-nak figyelmes átolvasására szánhatja rá magát, ha ép ízlésű, kénytelen belátni, hogy nem ok nélkül szólta azt le Révai oly élesen.²⁾ Az bizony kritikai szemmel vizsgálva az irodalomnak intensívebb emelkedésére nem igen szolgálhatott. — A prózai dolgozatok közül különösen Bacsfányi Jánosnak a fordításról és Földi Jánosnak „a Magyar Versekről“³⁾ szóló érte-

1) Hogy ez Stolberg „An den Abendstern“ ódájának fordítása, azt másutt vallja Kazinczy, hol azt is felhozza, hogy mennyire tetszett ez Révainak s kivált Révainak s hogy Dayka szeretetét is ez nyerte meg neki. (L. Kazinczy F. összes költeményei, kiadja Abafi Lajos, Budapest. 1879. I. k. 181. l.)

2) L. Révai élete. II. k. 408. l.

3) L. 1787. „Magyar Músa“ 225. és 559. l.

kezése emelkedik ki némileg, de nem egészen kifogástalanul. A leoninusokat védve csorbát ejt értékén.

A Révaiéhoz hasonló nézet sarkalhatta Péczelyt is, ki előbb verses közleményeivel támogatta volt a „M. Musát“, utóbb arra, hogy némely jószándékú írói tehetségekkel szövetkezve a „Minden Gyűjtemény“ által közhasznúbb folyóiratot indítson meg, mely inkább a gyakorlati élet igényeit tartva szem előtt, közben az ízlés nemesbítésére is alkalmasabban munkáljon, semmint a hogy ezt a „M. Músa“ tette.

Péczely körül csakugyan csoportosult is néhány tevékeny író, kikkel mintegy tudományos kört, társulatot képezve, legott jutalom általi serkentéssel is igyekeztek a magyar nyelvet s irodalmat előmozdítani.

Révait pedig több oknál fogva méltán késztehetette hazafiúi szelleme arra, hogy a csatlakozásra bírható irodalmi erőkkel szövetkezve, a nyelv és irodalom olyatén lendítése végett, mint a minőre ő már évtized óta céloz vala, kísérletet tegyen valamely időszaki füzeteknek megindításával. — „Amalthea“ cím alatt akart ilyesmit megkezdeni.

E tervet huzamos időn át érlelgette s mint az Orczyhoz,¹⁾ Benkőhöz²⁾ és Sándor Istvánhoz³⁾ intézett leveleiben említi, ilyest különösen Rát Mátyással és Szerencsi Nagy Istvánnal szövetkezve vala szándéka megindítani, miután a gyűjteményes kiadás eredménye sem látszott már eléggé biztatónak. Azonban a szövetkezésre ígérkezett társak nem igen mutatkoztak oly homogén elemeknek, hogy a szándékolt társulástól valami jó sikert lehetett volna reményleni. S így e jámbor szándék komoly készülődései dacára sem valósulhatott.

Az országos válságuk mindinkább érezhető előjelei is mást javasolának már sürgősebb teendőül.⁴⁾

¹⁾ L. Révai élete II. k. 306. l.

²⁾ L. u. o. 403. l.

³⁾ L. Horvát István jegyzékét Révainak Sándor Istvánhoz írt leveleiből; az 1788. dec. 5. k. levelében említi e tervét.

⁴⁾ L. „Jámbor szándék“ 3. l.

II. Révai nézetei a verselésről.

1. Versezeti termékeit már többnyire közelebről ismerve, méltán figyelembe vehetjük a versalakításra vonatkozó elméleti tanulmányait is. Érdekesen tájékoznak azok a verselési forma akkori differentiaiáiról.

Már jóval fentebb említém,¹⁾ hogy Rájnis „Kalaúz“-ának megjelenése után legott Révai is hozzá fogott egy értekezés írásához, melyben a versszerzés „két különböző módjáról“ való nézeteit kívánta közzé tenni. — A verselés technikája fölötti viták nyomós indokul szolgáltak erre.

De a megírt dolgozat kiadása különféle okok miatt²⁾ addig késett, míg végre is kiadatlanul maradt.

Azon elegyes tartalmú folyóiratban, melyet „Amalthea“ vagy más cím alatt kívánt megindítani, újból átdolgozva vagy gondosan kiigazítva szándékozott azt kiadni. De e huzamos időn át ápolgatott reménye utóbb sem valósulhatott.

Irodalmi munkásságának teljesebb ismertetése s különösen szellemi fejlődése fokozatainak jellemzőbb megvilágítása végett eléggé érdekesnek véljük azt arra, hogy úgy is, a mint van, napvilágra jusson. Az odább mondandókban nem egyszer lesz alkalom rá hivatkoznunk.

Címjegyzete szerint már 1781-ben megírta volt, de a szöveg közben példakép egy-két olyan verszetét is idézi, melyeket 1782-ben írt. Ez arra mutat, hogy tán 1781. év vége felé fogott hozzá s a következő évben végezte be.

Eredetije a m. nemz. muzeumban van,³⁾ melyből híven átírva közlöm némely lényegteleen részletkéik mellőztével, mint ezt az illető

¹⁾ L. „Révai M. élete.“ II. k. 254. l.

²⁾ Ezek részint már az említett viszonyokból ismerhetők, részint az odább mondandókból bővebben is kiderülnek.

³⁾ Révai Miscellanea. 1444. Quart. Hung.

helyeken jelzem. — Főleg azt tartám szem előtt, hogy ez minél hívebben tükrözze a feladatul vállalt tárgyról való akkori nézetét s így egyszersmind álláspontját is az akkorban oly élénk vitát keltett kérdés irányában.

2. „Révai Miklósnak A Vers Szerzés (szokásba vétetett) két különböző Módjáról: a Hang mérsékléséről és a Páros véghangzásról iratott Vetélkedése. (Iratott 1781.)

Versszerzésnek mondjuk a verstsínálást. A versek pedig későbbben ki gondoltatott ékességek, és tsak a mesterséges Költeménynek az ő szüleményei. Nem is veszik eredeteket szinte a természettől; hanem olyan dolgok, mellyeket a szabad akarat hozott bé, minden szükség nélkül, holott a dolog épen nem is kívánta: és a mellyekben egyedül nintsen tellységgel semmi szépség, sem kellemetesség. — Bátor vélekedés, és talám vakmerő is lehetne e' tőlem, ha ugyantsak magamtól származnék. Fontenelle után szólottam, ki erről is igen jelesen írt a Költeményről tettett Elmékedéseiben. (a) De lássuk, hogy lehet ezt még is meg állatni.

A vers bizonyos mértékre le köttetett beszéd. Már pedig magának a Költeményes beszédnek természeti szép ére kétség kívül abban áll, ha a képzelődéseket, a mellyeket az érzékeny elragadtatás, és a forró ihletés felgerjesztett a felindult elmében, elevenen, ébredten, rendesen, és szerentsés választással ki ejti. Valakik a természeti Költeménynek első eredetét tekintik, nyilván látják: hogy abban a beszéd szépsége természet szerint tsak ezekből nevedett.

(Ez után 29 sornyi részletet idéz magyarul Blair Hugónak németre fordított művéből - „Lehre der schönen Wissenschaften. Kritische Abhandlung über die Gedichte Ossians.“ — melyben elmondatik, hogy kezdetleg a gyermek emberek indulatainak teljes erejű s minden tartózkodás nélküli nyilatkoztatásában magától emelkedett beszédjük költőivé s tüzes képzelődésöknek ereje a műveletlen nyelvnek szükében kénytelen volt körül írásokat, hasonlításokat s egyéb segéd módokat használni, melyek a beszédnek költői színezetet szerettek. Ez után így folytatja:) —

A mit idővel a jövő nyom nem győzvéen tsodálni, azt azután fő szépségül vette a beszédben. Magában tehát a lekötésben természet szerint tsak ugyan nints semmi szépsége a beszédnek.

Mind azon által jeles kellemetességet szereznek már a versek is: holott igen tsodálatos a mesterségnek az ő munkája, a mit is gyönyörűségesen le ír Fontenelle. (c) „Egyedül, hogy nehezek a versek, azért kedvesek: és hogy örömet látjuk, hogy a mesterség a Költeményest szoros törvény alatt tartóztatta. Ellenben az is igen kelleetlen, és útálatos, valami tsak a mesterség erőltetése munkájának tetszik lenni. Az ollyatén versből, melly egyébbel nem jeleskedik, hanem hogy ki telt, többire tsúfot üzünk. Igen is különös dolog ez, hogy a verseket azért szeretjük, mert nehezek, és

még is útáljuk azt, a mi a versnek nehézségéből származik. Szükségképen meg kell a' mesterségnek tetszeni: mert különben, ha nem tudók, hogy kikerestetett, és válogatott a' vers, épen nem gyönyörködtetne. De el is kell a' mesterséget titkolni, mert mihe-lyest ki út az, a' mi a' vers miatt erőltetett, már unalmat, és útálatot okoz.

A' mesterség' megáltalkodása egyedül azért, hogy nehezére esik a' Költeményesnek, és azután, hogy örömet akarja látni, még is miképen fejt ki magát, tette a' verseket szépségekké. Ha már a Költeményes, e' miatt az új rabság miatt, talám erőltetett, és nem oda tartozó dolgokat mond, a' mellyek a' beszédnek belső szépségével ellenkeznek; azonnal sokkal fel háborodattabbak vagyunk, hogy sem hajlandók azt fel venni, hogy ő a' versnek képmény és szoros törvényének eleget tett. De, ha tsak ugyan meg győzván ezt a' szükségét, még is olly jelesen gondolkodik, és olly elevenen ki fejt magát, mintha tellyességgel le sem vólt vólna kötve; azonnal a' természeti gyönyörködtetést, mellyet a' beszéd' szépsége gerjesztett, követi a' mesterséges gyönyörködtetés is: mikor látja az ember, hogy a' szoros törvény semmit meg nem vesztegetett benne.

A' mesterség szinte oly kegyetlen uralkodó, ki jobbagyait örömet nyomorgatja, de azonban még sem akarja azt, hogy a' sanyargatás meg tessék rajtok. Itt a Maldiviakról emlékezhetünk, kiknél épen törvény szegés volt, ha ki szomorúan láttatott. Azoknak sem kell azt észre venni, kik nem tudják, hogy a' Költeményes verset ír; és azok is, a' kik azt tudják, el hüljenek belé, hogy azt észre nem veszik."

3. Ezek így lévén a' mesterségnek megáltalkodásáról, azt azonban méltó még is kérdésbe venni, hogy ugyantsak erre a' mesterségre mi adott alkalmatosságot.

A' versszerzésre két igen különböző szokás véttetett bé. Egyik a' páros vég hangzás, hol bizonyos számú tátatokra el határozván a' verset, tsak arra tartanak egyedül, hogy az öszve párosított verseknek végeken a' szók egyenlő hangzással végeződjenek, épen nem ügyelvén arra azután, hogy a tátatok bizonyos renddel helyheztessezenek el húzos és sebes ki ejtetésekre nézve. A' versszerzésnek emé' módja a' nélkül is igen esméretes. Tsak azt akarám jelenteni, hogy páros vég hangzásnak nevezem.

A' másik, ama' szokatlanabb, a' hangra mérséklett versezés, hol a' tátatok úgy vannak el határozva, hogy nem tsak bizonyos számból állanak, hanem azon kívül mindenikének bizonyos ki ejtődése vagyon, vagy húzos, vagy sebes. Ugyan erre nézve némellyek jól mondják az e' nemű verseket ugró verseknek is. A' kik Deákúl tanúltak, értik, mit mondok. Hanem még is méltó talám erről fejtettebben szóllani, leg alább a' Szebb Nemnek ked-

véért, ki, minthogy a versekben alkalmasint leli kedvét, ezen az újságon meg ütközik, és, ha hol ilyenekre akad, most kivált ez időben, mikor ez a mód igen kellő, nem tudja mire vélni, alég is hiszi, hogy vers. Ugyan azért Zaffónak, ama' Leszbus szigeti Leány Költeményesnek, rendi szerint íratott verset is hozok elé: hogy tulajdon nemek' örök ékességének példájában inkább gyönyörködjenek.

(Erre Révai leírja a sapphói versszak mibenlétét, s idézi a „Rózsa virágon meg illetődött szeretők“ című sapphói verses költeményét, melyet 1782. Bécsben írt. Ez után így folytatja:)

Már mind a' kettőről nyilvánosságosan szóllván, én úgy tartom, hogy ez a' hangméréséklés, minthogy idősebb is a' másíknál, ugyan természetesebb is; ama' másika pedig, a' párosvéghangzás, a' mesterségnek tulajdonabb munkája. Ugyan tsak fejtegensük is ezt a' dolgot gondosabban.

Az éneklés igen természetes az embernek. Soha nem vólt még olly vadon el maradt nép, ki erre ne érzette vólna a természetnek ösztönét. A' mint a' történt dolgok vagy örömrre, vagy szomorúságra fel indították őket, meg telvén érzékeny képzésekkel énekre szoktak fakadozni, azzal a' kellő gyengeséggel, melyben tsodálhatjuk a' meg illetődött együgyű természetnek elmeségét. Gyönyörúség Flögel Fridrik Károlyból olvasni, az Emberi Elmének Történetiben, a' miket ott Gobienből elé hoz éjszaki Amerikában lévő Mária Sziget' vad lakosinak énekeikről (d). „Az a' nemzetség még nem tudta Mazselláu' meg szállatásakor, mi légyen a tűz, és a lángot valami emésztő állatnak hitte lenni; még is az énekekben igen gyengéltetett édességgel tudta érzékenységét ki ejteni.

„A halottak felett való siralmaik igen elmések, mellyekben ilyeneket mondanak. „Már vége az én életemnek. Mert a' mi még hátra vagon, a' már tsak bú, és kesergés. El homályosodott a' nap, melly engem éltetett. El vesztette fényét a hold, mely nékem világoskodott. Eltűnt a tsillag, mely engem' vezérlett. A' setét éj borúl reám. Alá merülök a' könyveknek, és a' szomorúságnak tengerébe. — Jaj nékem! egészen oda vagon! soha már többé nem látom azt, a' mi éltem' boldogsága, és szívem öröme vólt? Mit? a' mi vitézkező seregünknek virágja, a' mi nemzetünknek ditsósége, a' mi tartományunknak híre, a' mi népünknek bajnoka oda már! El hagytott minket! ki lészen helyébe? s mit kezdjünk nélküle?“

Bátor ugyan nintsenek ilyen példáink a' leg első társalkodásokba öszve szerződött emberekről; de nyilván mutatják még is az utánn következő idők, mikor az emberek meg erősödven már tovább tartó jeleket hagyhattak magok utánn, a' miben leg inkább jeleskedtek a' Görögök: hogy vóltak mások előttök, a' kik énekelgettek, önként kapván ezen a' kedv telésen, mellyet a' természet leg könnyebben meg szerezhetett a' kényekre hajlandó embereknek; és ezek-

nek nyomok utánn az első találmányokon imitt is, amott is, idő jártával, többet meg többet szépítvén, lassanként nagyobb tekéltességre vergődtek. „Mert nintsen ugrás a természetben. S így, ama' nagy Homérustról is, noha ugyan úgy tetszik, mintha a' természet oly felséges észet a' versszerzésben egyszerre szült volna, mind azon által bizonyosak lehetünk, hogy mások törtek már útat előtte, a mint ezt Póp is meg jegyzé. Mert a ki ejtés olly ékes benne, és oly igen ki dolgoztatott, s oly nagy a mesterség, hogy elő járóinak kellett lenni. És ha igaz az, hogy írt Línus első Bakkusnak győzedelméről, talám azt is olvashatta. Talám Orféusnak is lehetett efféle éneki. Talám például volt előtte a Titánoknak verekedések, melyet Múzeus szerzett: vagy a' Lapidák', és Tzentaurusok' ütközetjek is, melyet Meleszander énekelt.“ (e).

Az éjszaki költeményesek is, kiknek közösségök sem vólt a' Görögökkel, és idejekre nézve talám régiebbek is, sokak nyomos vélekedések ként, a' mint a' többi között Denisnek Előkészületében is olvashatni Énekes Könyve előtt, ugrós versekkel éltenek. (f.)

4. Mitsoda meszsze fel megyünk majd egész az első időkig. Mire nézve igen régi dolog a' hangmérséklés a' versekben, mellynek mesterségét maga az éneklés mutatta mintegy vezetettve a' természetől. Kétség kívül, természet szerint esett az, hogy éneklés közben a' hangzások által igen eleven, és ébredt érzékenység gerjesztetett a' fülekben, melly a' szíveket is meg hatván annyira vitte azután a' fel ébresztetett embereket, hogy a' tellyesebb meg egyeztetésnek meg szerzése kedvéért, a' hangokan egyszer is másszor is gondolóképen meg állapotván, a' mérséklésnek, a' vagy is a' hang emelkedésnek, és le esésnek különbféle neveit, a' dolgoknak, a' mellyekről szóllottak, és az indúlatoknak, a' mellyekre fel gerjedtek, igaz tulajdonságokhoz vigyázva hozzájuk alkalmaztatták.

Nem is lehetett egyébképen a' dolog. Mert, mivel akármi nyelvnek minden szóhangjai, a' vagy is tátatjai vagy hoszszak, vagy rövidék; a' mit is ha ki észre nem vészen egynémely nyelvekben, mint kivált a' Görögben, a' mellyről most szóllunk, éktelen siket az az ember: azoknak telát rendes, és összeve illő egyelítetésekéből származik valamely bizonyos jóhangzás, melly a' füleket gyönyörködteti. Ez a' míg bizonyos szabásokra le nem köttetik, de azonban még is valahogy úgy el rendeltetik, hogy abban az egyelítésnek némely kellemetes rendét hallja a' fül: az Ékesenszóllóktól tellyes hangzásnak mondatik, Deákúl numerus oratorius: az a' kényes dolog, mellyben a' szabások soha nagy jeles munkát nem úzhatnak; egyedül szerentsés itt a' nemesebb ízfű érzékenység. Ha pedig több különböző sorokban a' hoszszak, és rövid hangoknak egyenlőképen változó egyelítéseket vigyázva meg tartjuk: az által bizonyos hangmérséklés származik, mellyben nem csak egyenlő számok, hanem egyenlő mértékek is vagyon a' han-

goknak. És e' már az, a' mit felyebb hangra mérséklett versnek mondottunk lenni.

A' hová, tsak ugyan igaz az, hogy az első Költeményeseket főképen az ének vezette. Mert, ha egynehány verseket egymás után azon egy képen akarunk énekelni, szükséges: hogy nem csak azon egy számú hangokból álljanak, hanem a' szavakban azon egy hang emelkedések, és le esések találtassanak. Mikor ezt tapasztalja a' fül, különös gyönyörködtetést érez, hogy azon egy tellyes hang egynehányszor vissza jó. A' Költeményesek szorgalmaskodtak verseiket az éneklésre alkalmaztatni. Mivel tehát az éneklés törvénye szerint egynemely hangzások, a mint az indulat ragadtatások vagynak, röviden. a' vagy is sebesen ejtődnek, egynemelyek pedig hosszasan, a' vagy is húzósan; ugyan ezután igyekeztek hasonló elevenséggel el rendelni a különbféle hangokat; és e' képen találtak azokra a' sok nemű versekre is, mellyekkel elébb ugyan a' Görögök, azután a Rómaiak is azoktól tanulván, olly felségesen jeleskedtek, hogy a' míg e' földön tart a' jó ízben, azoknak elme szüleményeiket tsodálni, és maga elejébe például ki fogja tenni a' szép tudományokban gyönyörködő tudós világ. A mire, kétség kívül, igen segítette őket ugyan ennek a természetől mutatott versszerzésnek tsodálatos tulajdonsága is (f).

Mert a rövid, és hosszú hangzásoknak különbféle egyvelítetések, és rendes elhelyeztetések által a dolgoknak, melyekről szölgottanak, mind elevenebb, mind nagyságosabb le ábrázoltatásokra könnyebben szerződhetek: minthogy ezzel az ő versszerzésék most kellemetes lassúsággal, mint a halkal folyó nagy vizek, most megint zajos sebességgel folyhatott, mint a hegyekről leszakadó patakok, mikor záporral meg dagadnak; most édességgel gyengébben zenghetett, most ismét emelkedett nagysággal hangoskodhatott. (g.)

Valójábann meg is vagyon a' benne, hogy egynemely bizonyos hang egyeztetés és kellő éneklés által ez a versszerzés módja azt elevenen a fülekre is bé önti, a mit az elmének szavak által le fest, most lassú, most sebes járással követvén azokat a mozgásokat, mellyek a természetben vagynak. Mert e világón minden dolognak tulajdon különös mozgása vagyon. Vagynak olly mozgások, mellyek lassúak, és méltóságosak; vagynak meg más olyanok, melyek elevenek, és sebesek; vagynak olyanok is, mellyek tsendes, és kellő egyenlőséggel járnak. Mindezeket leg alkalmasabban ejti ez a versszerzés: mellyben a dolgoknak le ábrázoltatásokra úgy helyezettnek el a szavak, hogy azoknak minden táthatjaik, hangzásokkal, számokkal, és most lassúságokkal, most megint sebességekkel egy olly bizonyos nemű ki ejtődést szereznek; melly a szavaknak természet szerint való értelmeket még más valamivel kelletteti: a miben mind azok igen gyönyörködnek, kiket a természet kényesebb érzéssel meg szeretett (h). És ugyan ennek a versszerzésnek eme

belső tulajdonságától származott tehát az is, hogy igen sok féle, és különböző annak az ő neme is, el annyira, hogy bizonyos nemű versek csak bizonyos dolgokra illenek, és ha másra alkalmaztatnak, azonnal ki tetszik, hogy oda már erőszakosak, és elvesztik természet-i diszességeket. Példának okáért egy néhányakat, a melyek nevezetesebbek, emlegetni fogok nagyobbára Rollin után (i).

A hatszámú, hatmértékű, hatujú versek Deákul hexameter, nagysággal, és méltósággal tellyesek. Lássad bár azokban mellyeket szerzett Rájnis József, Magyar Helikonra Vezérlő Kalaúzának Előbeszédében, meg jobbitván a Gyöngyösitől le ábrázoltatott égi háborút Murányi Vénusban.

Nem lehet el hallgatnom, miket szóll Ramler igen ditsérete-sen erről a hatujú versről. (k) „Ez a vers le köttetett, úgy mond, s egyszer 's mind szabad is. Az ő lassú úja Deákul spondeus, két egész hosszúból áll: az ugró új pedig, Deákul dactylus, egy egész hosszúból, és két félből, a vagy is egybe számlálva, csak ugyan hasonlóül két hosszúból, úgy hogy mindenik új a tátatoknak ugyan nem azon egy számokat, de igen is azon egy időt foglal magában. Ez egy olyan tátat mérték, hogy már jobban ki nem lehet szám-lálni. És az alatt még ebben a le köttetett egyenlőségben is annyi ennek a versnek az ő szabadsága, s annyi képen változtatható, hogy a dolgoknak természetekhez képest, vagy a szebb hangzásnak tör-vénye után is, hol sebesen, hol lassúan folyhat. Egy olyan vers, mellyben a Tziklopsz Oriásoknak nehéz verőjök a lassú újakon az ülőre esik, és olyan egy vers, mellyben a gyors ló szalad a sebesen ugró újakon, azon egy idő hosszúsát kívánják el mondatásokra. Ha ez a vers csak egyféle tátat újakból állana; úgy igen egyenlő-séges volna, és a hosszú Költeményekben a füleknak unalmat is okozna. Ha pedig még több nemű tátat újakat is szabadjában le-hetne benne el helyheztetni, úgy már annak az ő hang egyeztetését nem annyira venné észre a fül, és a vers jól hangzó köttetlen be-szédé válna.“ Vallyon nintsen e egy úttal az is itt meg fejtvé, hogy a szabados jambusvers mért hasonlít inkább a köttetlen be-szédhez? Hanem más a mi dolgunk.

A hatszámú vers után ha öt újú verset vetünk, Deákul pen-tameter, annak már azonnal alább száll nagysága, de mégis azon-ban elevensége igen különös. Illyen mértékre szokták lekötni az Alagyás verseket. (Például idéz ő szép distichont a gr. Pálffy Leo-poldina haláláról ekkoron írt alagyájából.)

Az Altzésű versek erővel, és fel ható méltósággal tellyesek. Ezekkel igen gyakorta élt Horátzius. Én igyekeztem e rendbélivel is a mi nyelvünknek nemes tulajdonságát meg mutatni. (Például közbe igtatja az 1782. Bécsben írt alkaika odáját „A Lélek halhatatlan-ságáról.“)

(Leírja még röviden a Zaffóverseknek, az Adónis verseknek, a Falékus verseknek tulajdonságait s így folytatja:)

5. Illyen volt tehát a hangmértékű verseknek mind eredetek, mind pedig kelteik, elébb ugyan a Görögöknél, 's azután a Rómaiaknál, ama két nemzeteknél, kiknek ez ideig még egyedül látott birtokokban lenni a' finomabb íz. Azután következtek azok a' fene idők, mikor a' vad nemzetségek ki költözködvén lakó helyeikből fel zendülésekkel meg rémítették, 's fel keverték egész Európát, kiváltképen a Gótusok és a Német Nemzetnek egyéb eleji. Nagy kárt szenvedtek akkor minden ékes tudományok, minden szép mesterségek. Minthogy az a' nemzet meg vesztődött lévén ízében, tsak a gyermekek ékességeken kapdozott: a mit mai napiglan is látunk sok régi épületekben, a' Gótusi szorgalomnak ama' fellette ki fúratott, ki faragtatott maradványiban, melynek el hatalmazása egészen el nyomta azt a' régi Görög 's Római felséges építésnek mesterségét: az Ékesenszöllásnak is az ő derék szépségét, és a Kőlteményességnek az ő kényét hasonló erőszakoskodással le tiporta s helyébe más aprólékos ékességeket szerzett, az alatsony elmének ama neveléses, és gyermekek leleményeit. (1) Akkor lett főképen kelte a párosvéghangzásnak is, holott még az előtt tsak a Németeknek volt inkább abban kedvek' telése.

Rollinnak is ez a vélekedése, hogy ez a' szokás, párosvéghangzással írni a verseket, elébb volt a Németeknél, hogy sem a Frantziáknál, az Olaszoknál, a Spanyoloknál. Gottsched is hasonlóul beszéll a' Német Nyelvtanításban. Ezek a' nyelvek a' Deák szótöredékekből a Német nyelvek keverése által származtak, mikor a Gótusok, és Vandalusok ezeket az országokat dúlva feljárták és felforgatták. Többire a szavak a' Deák nyelvből vagynak, de a' szókötéseket és a segéd idő szavakat, mellyekkel igen felesen élnek, a Németből veszik. (m) És talám ebből a nyelvből akkor jött a párosvéghangzás is szokásba.

De már a' Németek is kiktől vették légyen, és mikor kezdetenek az illyenekkel élni, nem könnyű feltalálni. Sokan Mojses idejéről is álmadoznak, vagy még annál is elébb. Láttatnak magoknak Mojses énekében és több helyeken is a' Szentírásban, kivált a Zsoltárookban, párosvéghangzásokat lelegetni. De Calmet Ágoston a' Régi Zsidó Kőlteményről iratott Vetélkedésében ezt is hihetetlennek tartja, valamint azt is, a' mit azonban tanultságoktól nagy nevezetű sok Férfiak mondottanak, Zsidó József, Origenes, Eusebius, Hieronimus, és más többek ezek után el indulván: hogy a' Szentírásban a' Szent Irók a' Görög és Deák hangmérsékléssel igen éltek légyen. (n)

Hanem most inkább a' párosvéghangzásról szölván, igaz az hogy sok helyen találtnak, de úgy, hogy történetből e stenek, é azoknak semmi bizonyos szabásokat ki nem lehet nyomozni. A,

sok egymással éllel ellen álló vélekedések után Calmet csak azt hozza bé, hogy a' Zsidó Költeményesség természet szerint való volt, nem különbben más nemzeteknél is elejntén, mely azután adott alkalmatosságot a mesterséges Költeményre. A természet mindeneknek készületlen mutatja első durva képeket, melyen azután a mesterség, és a' szorgalom sok ízben sokat igazít, míglen tekkéletességre hozza. Sem a hangmérséklésre, sem pedig a' párosvéghangzásra gondjok nem volt a Zsidóknak: az indúlatokat eleven és ébredten ki ejtették, a' mint őket el ragadtatások természet szerint fel gerjesztette.

Azonban ezeket énekelni is lehetett igen eleven hathatósággal bizonyos ének szabásokra: valamint a' Római Anyaszentegyházban, mi is a' Zsoltárokat, a' Jeremiás, Siralmait, és más többeket a Szentírásból különbféle indúlatokra fel ébresztő erővel a' ki szabott ének törvény szerint énekelünk: bátor többire egyik vers hosszabb a' másikánál, és sem a hangmérséklés nem találtaik benne, sem a párosvéghangzás. (o)

Talám ilyenek lehettek azok az énekek is a mi eleinknél, melyekről Priskus Rétor emlékezik, mikor Attilánál társul követte volt Makszimust, kit az ifjabbik Teodósius követségbe küldött: ha csak már akkor szokásban nem volt a párosvéghangzás. Majd az idő tájban, Mahomet idejénél sokkal elébb, a mint Calmet emléti, a napkeleti nemzetek közül a Szeretsenyek, a' vagy is az Arabiaiak lehettek az elsők, kik párosvéghangzással írták verseiket, minthogy az ilyen nemüekből azok a' legrégiebbek, a' melyek ezeknél lálattnak, és igen ez időbéliek.

De Plús (Pluche) Antal, a' Párosvéghangzástól való el bútszásában (p) azt láttatik jelenteni, hogy ezt a' Szeretsenyek (arabok) is a' Gótusoktól költsönözték; hanem azzal lettek elébb való, hogy igen belé szeretvén, azt felette úzték, 's a' többi nemzeteknek ebben is mestereikké lettenek. Minthogy a' tájban ők voltak a' tudományoknak, kivált a Böltselkedésnek nevezetesebb tanítói, vagyis inkább homályosítói. Azok után okoskodtak azokban a megvesztődött esztendő százakban élő Barátok is, kik a párosvéghangzásnak is igen nagy kellettetőji, és elébb mozdítóji voltanak. Minthogy azzal szinte a Deák nyelvet is díztelenül kezdették meg leptsesíteni; hogy izeveszték, és nehéz képzelődések' gyümöltseit azon időbéli legkellemetesebb ékességekkal fel öltöztetve fitogtathassák. Vagyon még az Anyaszentegyháznak Énekei között is egynehány, a' hol láthatni ennek a szorgalomnak durva maradványit. Egyébaránt is ennek a szép nyelvnek tisztasága' meg fertöztetését súlyos kárhoztatással nékik tulajdonítják, melyet is ők abban a zúrvarban' fen tartottak ugyan, de hogy rontsanak benne. (q *)

*) Mint a végén felsorolt kútfők jegyzeteiben mondja, ezekben a q) jegy

6. Hanem a' Deák nyelvnek elég korán jutott még is a boldogabb időből, mikor majd csak egyszerre annyi nevezetes helyre szerzői támadtanak, kivált a tizenötödik 's tizenhatodik százban. Már akkor tellyességgel ki adtanak ebben a' nyelvben a' párosvéghangzáson, és a' nemes vetekedés buzgott a' versírás előbbi módjának viszsza szerzésével a' többi ékességeket is romlottságoknak porából hajdani méltóságokra fel emelni.

De a' többi nyelvekben nagy ideig csak azzal elégedtek meg, hogy a' Deáknak fel újulásával ama' arany időnek szépségeiben részesülhettek, meg tartván a' Gótusokkal megtelepedett párosvéghangzást, melly azután szokássá gyökerezett (r) 's némelly nemzetek' nyelvöknek tulajdonsága miatt kéntelenségből is. Mert tapasztalván nyelvekben azt a kedvesen változó hangzásoknak édességeket, és erejeket fogyatkozni, melly a' Deáknak vagyon, ennek helyre hozatására, hogy még is a füleknek tetszhessenek, meg tartották azokat a kellemetességeket, mellyeket a párosvéghangzásban gazdagon láttatnak fel találni, annyival is inkább, hogy e' már igen bévéttetett szokás volt. (s)

Elég sokan magok a Frantziák már írva is panaszkodtak nyelvöknek darabosságáról a sok nehéz, és akadémikus hangzások miatt: és meg vallják azt is, hogy a szókötetekben a szavakat a vers kedvéért el vetni egymástól, és el forgatni, nemzetek nyelvének épen tulajdonsága ellen vagyon, és igen is viszsza esik; a mit azonban a Görög 's a Deák sokszor még nagyobb ékességgel is szabadon íz. Azért kéntelenek rabjaivá lenni a párosvéghangzásnak, hogy ne csak egyedül az írás méltósága külömböztesse a Kőlteményt a kötetlen, a vagy is a verse nem foglaltatott beszédétől. Az Anglus nyelvnek hasonló akadémikosságait mondja Klopstock, noha bizony a Német nyelv is nem szinte ment az ilyen darabosságoktól. (t)

Azonban a Frantziák közül is találkoztak egynémellyek, kik igyekeztek ezeket a nehézségeket meg győzni. S már nem párosvéghangzású Pluchenek is az ő el bútsúzása. A Németek is Deák mértékre kötik már verseket, és olly nagy ditsőségek ezekben is, mint a párosvéghangzású versekben. Sőt már több ez időbeli Versírók még a párosvéghangzásokban is nem csak egyedül a hangoknak számokra vigyáznak; hanem, észre vévén azt a szép hangzást, melylyet okoz a rövid, és hosszas hangváltozás, ezt az ékességet is igyekeznek meg szerezni verseiknek: noha a rövid, és hosszas hangzásokat nem a Görög, és Deák hangmérséklésnek szabásai szerint határozzák el; hanem inkább nyelveknek különös tulajdonságát követik. Láthatósza nevezetesen Gottschedet a Német Nyelvtanításban. A Deák mérték szerint íratott versekben pedig a többi közül igen

feletti megjegyzésekben leginkább Voltaire után szólott „Essay sur la Poesie Epique.“ Chap. V. — meg egyebek közt Rollin nyomán is.

nevezetes Klopstock a Messiással, azután Dénis Ossiánnak Költéményeivel, s egyéb Énekekkel.

Az Olaszok is meszsze vitték ebben a dolgot, kivált Rolli. Antonini Hannibal emléti az Olasz Kötleményről iratott Oktatásaiban, hogy az effélékben már az aszszonyi nem is kezdett bátorzkodni. Mantzini kiaszszonyi is verseit XI. Innotzentzius Pápa unokájának, Gvadányólo Konti Hertzeg Kiaszszonynak, menyegzői pompájára Horátzius első lantversének mértéke szerint írta. Ez az elejek:

Euterpe, recami la cetra eburnea,
E di Castalio fonte riempimi. — —

Sőt még az Oláok is, ama szép Római népnek maradéki, Deák mértékre köttetett versekkel igyekeztek már az elébbi században meg mutatni: hogy sokan igen megsalatkoztak légyen, kik attól a ditsóséges vértől el hasonlott vad, és irtózatos erköltsök miatt, azoknak nyelveket is hasonlólú durvának, és darabosnak tartották. Veszprémi István emléti a Magyar és Erdély Országi Orvosoknak Élet leiratásokban, hogy 1674. esztendőben, mikor Pápai Páriz Ferentz a szokott pompa szerint Orvoslás tudósává lett Basileában, az Isten tanúltságban együtt tanuló társa Halitzius Mihály, Káransebesi Nemes Olá, ötet efféle versekkel tisztelte. Tsak azokból is talám bé lehet hozni, hogy az Olaszok után különösen az Oláok bírják még a Római nyelvnek ritka gyengeségét, s a magánhangzóknak a kedvessen ejtett édességet, és a szavakban a kellemetesen fel emelkedő s hamar le eső hang változásokat, a mellyek által a nyelv inkább alkalmaztatható az ilyen versszerzésre. Egyedül a héjával vagynak, hogy nem gyakorolják magokat. Tegyenek bárítéletet, a kik értik az Olá nyelvet.

(Itt bizonyítékul 5 dístichont idéz Weszprémi nyomán a fön-
tebb említett oláh versezetből, ugyanazt szó szerinti latin fordítás-
ban is felhozván annak láttatása végett, hogy „mi igen megegyez
az Olá nyelv a Deákkal.“)

7. A mi nyelvünk is nyájaskodik a magánhangzóknak édességek-
kel, ritkábbak az akadozó mássalhangzóknak rakásba gyülekezett da-
rabosságok, kedvesen ejtődnek a szavakban, és kellemetes ugrások-
kal tetszenek a hosszszas és rövid hangzások. Ezek a különös tulaj-
donságok annyira birtak már több ébredtebb szíveket: hogy, épen
meg nem rettenvén attól az egy akadálytól, mellyet a Frantziákkal
mi is igen érzünk, hogy nyelvünk tulajdonsága nem tőr-
heti a Szó kötetekben a szavaknak szabadabb el há-
nyatásokat egymástól, igen szerentesen mérészelik a Görög, s
Deák mértékre venni elég számos verseiket. És mi igen régtől va-
gyon az, hogy a mi Magyaraink észre vévén nyelvünknek e nemes
mivoltát, ditséretesen iparkodtak efféle elme szüleményekkel is je-
leskedni!

Szilveszter János már 1541. esztendőben közre bocsátotta volt hangra mérséklett elég számos verseit. Tsak hamar az utánn 1558. esztendőben színre jöttek Vilmányi Libetz Mihálynak is e nemű egynehány eléggé esmértes versei Székely István Krónikájának ki nyomtatlatása alkalmatosságával. Vizaknaj Beretz Györgynek is sokan olvashatták már Veszprémi Istvánban az aorta nagy érről e törvény szerint íratott verseit. Hihető, hogy többen is voltak a régiek közül, kik erre a szép pályára meg futamodtak: s a kik azzal dítsekszenek, hogy bírják a régiebb időnek ilyen kintseit is, vajha olly fősvényül el ne rejtegetnék. Ha szinte többire térmezőn látszatnak is nyargalni, a mint Rájnis meg jegyzé, tsak ugyan meg érdemlik, az utánn nyomtól neveknek magasztatlatását, vagy azért is, hogy a haza nyelvnek miveletésére intéztek.

Tsak nem rég mintegy egyszerre újonan támadtak ennek a szokatlanabb versezésnek elébb mozdítóji, kik azt egész a tekéltességig vetekednek fel vinni: ama Baróti Szabó Dávid, Kőszegi Rájnis József, Tóth Farkas, Gyöngyösi János, úgy hiszem, fel ébresztetvén minyáján ama nagy nevezetű Molnár Jánosnak mind példájára, mind pedig hathatós ösztönére.

8. Magamról szóllván. igaz az, hogy soha semmi egyéb példa nem levén előttem, egyedül az ő írásaiból gerjedett fel kitsiny szikra tüzem. Ama törvény által, mellyet a Régi Jeles Épületekről íratott Könyvének bé vezető levelében igen röviden szabott, útba igazittatván, könnyű volt azutánn nékem is a többit elhatározni, kivált, hogy az írásnak helyesebb módját fel tettem követni.

Hanem mind ezeket vallyon a páros véghangzás meg utálójinak kell-e mondani? Vallyon az e szándékok, hogy határt építse-nek ama világ szerte el hatalmazott régi szokásnak? Másokért nem felelhetek tellyes igazán, magam mi vélekedéssel légyek, majd ki fog azutánn tetszeni. Éleg az hozzá, hogy sokaknak sok panaszokat is hallottam, mellyekből elég nyilván lehet meg érteni, hogy el idegenedettségeknek unatkozás, és utálság az oka. (u)

„Azt mondják, hogy már maga a párosvéghangzás, szüntelen azon egy mértékkel, azon egy szó nyugvással végződévén, minden kellemetes változás nélkül, igen gyermekes, ízeveszett, és paraszt ékessége a beszédnek. Terheli a kényesebb füleket, mint azon egy végben szüntelen kopogó pörölyök, vagy mint azon egy kongással lógatott kolompok, a mi azonban kedves hang a pór népnek. Határát érvén, nagyot rikkant, hogy oda érkezett már, s reá kezdvén annyi idő mulva megint meg akad azont bőmbölvé.

Már azt ki mesterkélni, mind azon igás mű, mellyel a fel ható szép ész le alázódik. Azt vitatják, hogy a párosvéghangzás ostora a jó értelemnek, az írás módjának, s minden kellemetességének. Az a szoros törvény, a vagy is inkább kegyetlenkedés, mellyel kéntelenek az írók a párosvéghangzást megtartani, el

öli a lélek elevenségét, lankadt, és alacsony gondolatokat szül. A Költeményes a helyett, hogy a párosvéghangzással szépítse gondolatjait, és fellyebb emelje, inkább annak kemény igája alá vettetik, és többire csak az által, és azután gondolkodik, sokszor olly alatt járva, olly helytelen meg rontva az értelmet, hogy elhüllývedez az az ember az illyen képtelenségeken.

„Azok is, a kiknek ugyantsak nagy a nevek a versszerzésben, inkább magok szerzettek a párosvéghangzásnak betsesebb tekintetet. Bizonyos az, hogy semmivel sem tartoznak néki, s bátor titkolják is, hogy mennyi fáradságokba telt, mindazáltal az a hálálatlan, s magát nagy gonddal kevélyen szolgáltató szer csak még is ki üt gyakorta, s ront a szépségekben, hol darabosan ejtődvé, hol el lankadva, hol épen nem oda illő foltokat toldozva.“ Ama Nagy Gyöngösbiben is nyilván lehet ezeket tapasztalni, s csak a minap elég mérész volt Rájnis egy illyen gántsot ki tenni Murányi Vénusnak ama kitsiny darabjában, hová a reggeli leves bé szorúlt bizonyára csak azért, hogy e szó Heves harmadik társ nélkül ne maradna. S mi roszúl pedig, és a többit mi igen meg rontva. (L. Rájnis „Kalaúz“-a „Előljáró beszéd“ 9. l.)

9. De mind ez vallyon mennyit fog nyomni, ha azt feleljük, hogy hasonlatos rabság a hangmérséklés is, a hol a hosszú, és rövid hang szoros törvényének meg tartatása csak ugyan azonképen illyen idétlen, s megnyomorodott elmeszüleményeket hoz e világra (még a Deákban is, nem csak a Magyarban).

Ama nagynevezetű Szabó is, ki még leg többet mutatott közűlünk ebben az újabb foglalatosságban, s következendőképen a sok gyakorlatól már törőttebb úton járhatott; nem de még is a hangmérséklésnek ugyan szinte olly kemény törvénye miatt ejtette azokat a gántsokat; a mellyekért sokan igen fel háborodtak, hogy a Magyar nyelv tulajdonsága belső képen sértetődik, s a hangra mérséklett verseknek annyival is nagyobb ellenségeikké lettenek. Láthatdsza egy nehány példákat.

(Illyenekül idézi az „Új mértékre vett Verseknek 3 könyvei“-ből a II. k. 148. l. a „Már a jóság...“ — 171. l. a „Hat Szál...“ — 195. l. a „Fákról fákra...“ — kezdetű distichonokat; — és a „Paraszi majorság“ II. R. 114. l. ezt: — — „Ne fogyjon hogy el nedv a melegen...“)

De ezeket, noha ugyan Szabó maga sem mondhatja szépségnek, (mint hogy Szabó ugyan tud jól magyarul, tudja belső tulajdonát nyelvünknek, tudja igen kényes voltát), ollybá lehet még is tartani, mint a szép ábrázaton a természetnek apró hibáit, mellyek azt vélünk még inkább tsodáltatják, ha csak ugyan felesen el nem lepik; mert már akkor az egész kép inkább fekély, és annyira elirtóztatja a nézőket, hogy azt se vegyék számba, ha mi kitsiny ép-ség nagyon helyel-közél benne. Ám ugyan ama halhatatlan Gyön-

gyöcsiről szölván, igaz az, hogy abban azok az egynéhány fogyatkozások valójában az egésznek kellő szépségét fellyebb emelő apró szömrtsökök. Más egyébnek is ilyen mentséggel kedvezhetünk, kivált, a kik egyébaránt elég jelesen emelkednek a Kötteményes tekkéletességre. Egyet tartunk ebben Horátziussal: „Ubi plura nitent in carmine —“

Mind emebben, mind pedig amabban elég feles a nehézség tsak azért is, hogy bizonyos törvény alá köti az embert, a mint már elején meg jegyzök. Én azt itélem, hogy valamint a hangmérséklésnek egyedül, úgy tsak magán a párosvéghangzásnak sem lehet tulajdonítani ezeket a fogyatkozásokat. A kinek nem kedvez a természet, hogy a mesterségnek megáltalkodását többire meg gyözhesse, akár mellyikéhez kapjon bár, tsak ugyan szerentsétlen lészen igyekezete.

10. Ugy ám de tsak még is mellyike szebb a kettő közül? Én itt viszontag azt kérdem Ramler után (v), „Mitsoda fül légyen ebben a bíró? — — (Mert egyik ehhez, másik amahhoz szokván, a megszokottat tartja jól hangzónak.) Vallyon a tekintetek fognak-e valamellyik részre inkább reá bírni? (E részben a görögök és a rómaiak legkiválóbbak, de meg egyéb nyelveken írt számos írók is jeles munkáikkal nemesítették az ő irányukat.)

„Hogy hogy? azt higyük e tehát, hogy nintsenek semmi kellemetességek a párosvéghangzásban, mellyet azonban annyi sok nemzetek, szinte még Asiában, és Amerikában olly igen szépnék tartanak, s olly igen meg szerettenek? De igen ám minden bizonnyal kellemetességekkel bír a párosvéghangzás is. És ezek rész szerint a szövetkezésnek, rész szerint a szokásnak az ő kellemetességi: minthogy meg egyeztünk abban, hogy azt kellemetességül vegyük, és szokássá tegyük.“

„S valójában igen szükséges is pártfogásúl venni ezt a szokást, és ezt a szövetkezést. Mert ugyan tsak igaz az, hogy annak az ő pároshangzását s egybe mérséklett kellemetességit épen nem lehet egybe vetni azzal a kedv teléssel, melly a tellyesen hangzó tátát mértékből származik. Ez ollyan egy kedv telés, s ollyan gyönyörködtetés, melly szüntelen tartó, valamig a verset halljuk. A hang egyeztetés, és a tellyes ejtés szüntelen azon tisztán fénylő világoosság; a párosvéghangzás ellenben ollyan, mint a villám, melly egy szempillantásban fellobban, s azonnal el is tűnik. A párosan hangzó tátát magában nem is tellyesen hangzó tátát, tsak azután lészen még azzá, mikor párját nyeri, és ugyan tizenkét tátatra, huszonnégyre, harmintz hatra, vagy a mint a versek vagynak.

Az is egy nagy keletlenség, hogy egyik párosvéghangzású versben tíz tátát mind hoszszú lehet, a másokban pedig mind a tíz rövid, a mi által kétség kívül sértetődhetik a fül. Hanem a szokás annyi tehető, hogy még ezekkel a fogyatkozásokkal is kellemetes a

párosvéghangzás: noha ugyan, igazat végezvén, sokkal alább való a hangra mérséklett versezésnél.“ Pluche ugyan neheztel még is, és azt vitatja, hogy nem kell a szokásnak el hatalmazását az igaznak törvényeivel egybe keverni. Más a szokás, más az igazság. De tsak hasztalan, épen a Frantzia kéntelen mégis a párosvéghangzásnak rabjává lenni nyelvének tulajdonsága miatt.

Mi Magyarok annyival is boldogabb vagyunk, hogy nálunk mind a kettőnek kellete lehet. A kik ezzel a szokatlannal a hangra mérséklett verseléssel, kedveskednek a Hazának, olly embertelenkedő vakmerőek ne légyenek őseikhez; hogy, a mit azok előtt a szokás, és régiség olly kellemetessé tett, és mintegy felszentelt, azt ők meg útálva, meg vetni bátorkodjanak, vagy talám ki irtani is szándékozzanak. De a régiség szeretők se légyenek olly igen meg babonázott fülekkel, hogy egyebet is ne méltóztassanak hallani.

11. Hanem lehet e még is határt tenni, hogy mellyike meddig terjeszkedhetik? Hogy a hangra mérséklett versek mindenre igen alkalmasak, arról már kétségeskedni se lehet. Jeles próbákat tettenek ebben mind a Görögök, mind pedig a Rómaiak. A párosvéghangzásra Pluche tsak apróságokat szabott ki. „Nem is hiszi, hogy itt az ébren vitéz dolgok olly nagyságosan ejtődhessenek, mint Iliásban, Odisseában, Éneisben, a mint igaz is. Hanem igen is már a párosvéghangzásra lehet kötni a rövid oktatásokat, az elme furtsaságokat, az énekeket: hol ezek a kiható véghangzások az emlékezetet is inkább segítik, hogy jobban megtarthassuk, azután az éneklés is sokat könnyebbít rajtok, ha hol vagy lankadtabb, vagy roszabb a ki ejtés, hogy azt nem annyira veszszük észre. Igen, úgymond tovább, hogy a köznépek s a gyermekeknek kedvöket lellessük, enyeleghetünk, ugrándozhatunk, s a versvégeket párosan hangoztathatjuk. De illik-e a harsogó trombitákkal egybe keverni a gyermek tsörgőket? Soha a nagy lélek, a szép ész, a nemes íz, erre az olly nevetséges szorgalomra szégyen nélkül le nem ereszkedhetik.“ Hanem e már megint tsúfolódás. Én tsak azt hozom ki belőle, hogy a rövid munkákban tűrhetők a párosvéghangzások, hol a hamar végezet még a kényes fülekben is megelőzi a meg unatkozott el ízetlenkedést.

Hátha valaki mind a hangmérséklést, mind pedig a párosvéghangzást megtartja! Bizony nagy nehézséggel küszködik. Itt már kétszeres a mesterség, s ritka dolog, hogy meszsze vigye az ember, még pedig mindég szerentsésen, mindég győzedelmeskedve kemény meg általkodásán.

12. Hanem én inkább egy más könnyebbre kérném az Énekszerzőket, ha már a párosvéghangzásba olly igen belé szerettek. Meg vizsgálván elébb a nótának, a mint már megszoktuk nevezni, az ő tulajdonságát, s főképen arra ügyelvén, hogy hol huzódik inkább, hol ejtődik sebesebben; vajha leg alább arra volna gondjok, a pá-

rosvéghangzason kívül, hogy, a mennyire lehet, tsak oda ne vessenek rövid tátatot, a hova a nóta húzósat kíván. Mert ez igen rútul esik. Erre nem kívántatik az a törvényesebben el határozott hang mérséklés. Elég tsak azt a tátatot hosszúnak tartani, a mellyen a húzósz hangzást jelentő éketske (◌) fekszik. A többi mással hangzó, vagy is zárló betűknek egybe gyűlt darabosságok nem olyan akadózó, hogy elég sebesen ki ne ejthessük miattok a tátatokat. Azonban, ha úgy kívántatik, húzódnak is. Igen így határozta el a Német is a hangmérséklést, s nem épen a Görög és Deák törvény szerint. S így elég alkalmas Trokéus vers ez a két sor:

Bokros bánat, melly unalmat
Szívemben szerzettél.

Ez is elég tűrhető jambus, noha két helyen az első, és az utolsó előtt való tátat a következő kettős zárló betűk miatt a törvényesebb hang mérséklés szerint hosszas hangot ejtne

Isten segítse dolgunkat.

Ez elég alkalmas mód vólna mind a két félnek valahogyan eleget tenni: ha mindjárt én inkább a vers kedvéért kívánjam is. A párosvéghangzásban gyönyörködők is ott lenének kedvek telését, a kényesebb fülek is érzének valahogyan, ha nem is szinte tellyesen a hang egyeztetést.

Ha ki pedig ugyantsak a mérséklést venné egyedül ilyen vizsgálóra, hogy a különbféle nóták után a versezésnek különböző több módjait is szerezhesse, hogy sem a mennyit vagy a Görögök-nél, vagy a Rómaiaknál találhatott: kiki már is eléggé látja, hogy mennyire mehetne. A mint darabokra fel oszthatók a vers nótáji, mellyek szerint verseit le akarná kötni, ugyan a ként hol több, hol kevesebb tátatokból, és különbféle vers egyelítésből egybe szerkesztett igen sok nemű vers kötetjei lehetnének a Lantos Költeménynek. Hanem, a mint én tapasztaltam, többire jambus, vagy trokéus versekből állának. Négyes, és hármas jambusokból álló verskötetet találtam egy ébredt hadi énekre Faludinak ama nevezetes éneke nótájában: „Rettető Marsnak Fajzatai:“ noha maga az ének ritkán jambus, az is történetből esett. Bé fejezésül ide akasztom mind a vers kötet mértékét, mind pedig az ének nótáját. Talám útát mutathat többekre is.

(S itt következik befejezésül az érintett versszaknak verstanischemája és hangjegyekkel kifejezett dallama is.)¹⁾

1) Értekezése végén részletesen idézi a szöveg folytán abc rendben betűkkel elzett azon művek címeit, melyekből nézeteinek támaszpontjait nyerte. Ilyenek különösen az a) és c) jegyhez: Fontenelle „Reflexions sur la Poétique“ § LXXI. — b) Blair Hugó értekezése Ossian költeményeiről. — d) e) Karl Friedrich Flögels Geschichte des menschlichen Verstandes. — f) h) Die Lieder Sineds, des Barden, mit Vorbericht und Anmerkungen. — Vorbericht von der alten

Egyéni fejlődésének stadiumát s a classikai iskolának lendítőbb célzatát illetőleg egyaránt érdekes tanuságul szolgál Révainak főntebbí értekezése, vagy mint maga nevezi, „vetélkedése a versszerzésnek szokásba vett két különböző módjáról.“

Különösen becses adatként vehető az többoldalú tevékenységének egyik igen lényeges irányzatáról, melynek fejlesztésére őt céltudatos buzgalma annál hathatósabban ösztönözhette, minél inkább érezé annak szükségét nemcsak saját kiképződése, hanem a nemzet közművelődése érdekében is.

vaterländischen Dichtkunst. — f) Gottsched német nyelvtana. — h) Batteux „Principes de la Littérature.“ T. I. III. IV. — g) t) Klopstock Von der Nachahmung des griechischen Sylbenmasses im Deutschen. — i), m), q), s), v) Rollin: De la manière d'enseigner et d'étudier les Belles Lettres Tom. I. Livre II: de la Poésie. Chap. II. Art. I. — k) v) Ramler Batteux fordításához csatolt toldaléka. — l) q) t) Voltaire „Essay sur la Poésie Epique Chapitre V. — n) o) Calmet Augustin, Dissertationes de Poesi Veterum Hebraeorum. — p) r) u) Pluche Antoine. „Adieu à la Rime“, „Concorde de la Géographie de differants âges.“ című munkája elején, ki különösen a páros véghangzás ellen igen indulatosan nyilatkozik. Belőle több részletet is idéz mutatóványul.

III. Révai fejlődése aesthetikai irányban.

1. A széptani elvek észlelésére, a műveltebb ízlésnek elméleti tanaival való megismerkedésre jóval több gondot fordított Révai, semmint a mennyit eddigelé ismert művei láttatnak. Jelentős bizonyosságul szolgál erre egyebek közt¹⁾ a főntebb közlött értekezése, mely már ez oknál fogva is megérdemelné a részletesebb méltatást.

Itt azonban csakis nagyjából említhetünk róla holmit, főleg ugyan írójának szellemi alakulása, de némileg az akkori művelődésre és irodalmi viszonyokra vonatkozása tekintetéből is.

Közelebről észlelhető abban nemcsak a versszerzés két különböző módjáról való véleménye, hanem a verselés némely lényeges kellékeire vonatkozó nézete is. E szerint némi mutatóványa látható benne azon széptani álláspontnak, melyet elfoglalva akkoron már a magyar költészet hathatósabb lendítésére s ez által a közízlés és nemzeti művelődés befolyásosabb irányzására is készül vala.

E célzatához képest tán bírálóbb figyelettel is vizsgálhatnók ezt, sőt visszatekintőleg előzményeit is élesebben szemügyre vehetnők a végett, hogy lássuk, mily alapon érezhette ily szándékát jogosultnak.

Alapvető tanulmányaira emlékezve, valóban nem jelentéktelen érveket vonhatunk ki azokból ily fennkölt célzatának megokolására. De meg egyébként sem fölösleges azokra itt visszagondolnunk.

2. Már gyermekéveiben érezte hősünk oly hajlamainak nyilatkozását, melyek őt mélyebb eszmélődésre készíteték. — Természeti adományként nyert éber fogékonysága s a szép és nemes iránti eleven érzéke föltetszett már tanulási időszaka első stádiumában. S nem is szűkölködött üdvös ápolás nélkül, a mennyiben az a helyzeti szerény viszonyok közt telhetett.²⁾

Ífjú lelkében földerengő mély sejtelmait s feltörekvő érzelmeit

¹⁾ Ezekről odább lesz alkalmunk szólni.

²⁾ L. Révai M. élete I. k. 29, 31, 48. l.

a valláserkölcsi elvek mellett főleg a hazai történelem s latin classikusok megkedveltetésével fejleszték mentorai. ¹⁾ Ez utóbbiak földérítő világa mind inkább fokozta érzelmeinek emelkedését s mind mélyebb lelkesedésre gyulasztá a haza hajdani dicsőségének gyászemlékei fölötti borongását. ²⁾

Ilyetén elemek képeztek eszményies irányzatának első csiráit. Kétségkívül oly alapelvek, melyekből a sanyarú körülmények közt alkalmasint még is sokkal hathatósabban fejlődhetett észlelő iránya, semmint a könnyelműségre csábító kényelmes viszonyok között.

A szép és fenszeges iránti hő lelkesedése erős vonásokban világlik ki zsenye műveiből s magán nyilatkozataiból, ³⁾ de még jóval inkább ernyedetlen törekvéseiből.

A mily élénk fogékonysággal szívlelte meg a szépnek s meghatónak művészeti, szintűgy mint természeti jelenségekben nyilatkozását, szintoly kíváncsian kutatta azok hatásának okait is, hogy műalkotásaiban minél sikerültebben tükröztesse vissza lelki világát.

Ily irányú igyekevése alkalmasint még sokkal inkább bele mélyesztette volna őt az elméleti elvontságokba, ha viszonyai nem ellenzik s főleg közzrehatni vágyó hazafias érzelme, meg dicsszomja a tevékenység nyiltabb terére nem intik. ⁴⁾

Még ezek dacára is mily föltetszően láttatja eszményies irányának túlnyomó befolyását! Mondhatni, egész a realis élet viszonyaival való meghasonlásig hajtá ez természetének — önvallomása szerint is ⁵⁾ — túlérzékenységet. Mintegy kiapadhatatlan forrása lón ez egy részt ugyan bensőbb szellemi gyönyöreinek, de más részt a gyakran félreértett külvizonyok miatti keserőségeinek is, melyek azonban közvetőleg szintén hathatós tényezőkül szolgáltak szellemi emelkedésére. Mert elidegenítvén őt a köznapias érintkezésektől, hatályosabban terelék a bensőbb szellemi érdekek felé.

3. Mikép fejlődött továbbá természetileg is oly igen kényes érzéke a szépnek tudatosb felfogására s mind alaposabb észlelésére, eléggé kiderül azokból, a miket erre vonatkozólag saját nyilatkozataiból idézve említettem ⁶⁾

De Karaba Ágoston, Hyros Sámuel és Conradi Norbert tanítóinak hálásan emlegetett ⁷⁾ útmutatásán kívül több másnak tájékozó befolyása is erősbité ez irányú gyarapodását. ⁸⁾

¹⁾ U. o. 31. l.

²⁾ U. o. 20. l.

³⁾ Különösen a „Csanád romjairól“ írt latin elegiájából (Latina 15. l.) és a Christovich püspökhöz intézett szép leveléből. (L. Révai M. élete I. k. 48. 340. l.)

⁴⁾ L. „Latina“ 3. 5. l.

⁵⁾ L. Révai M. élete. I. k. 355. l.

⁶⁾ L. Révai M. élete. I. k. XVI. fej. — „Latina“ 5. l.

⁷⁾ L. „Latina“ 4, 47, 58, 60. l.

⁸⁾ U. o. a 4. lapon fölemlítvén néhányat a piarista rend latin műveltségű jelesei közül, s azok szellemi befolyását emelvén ki, így folytatja: „Et

A korán megízlelt latin remekeknek nem csak mélyebben beható felfogására, hanem sikeresebb követésére is képesíték ezek. Helyes irányzásuk nyomán magán szorgalommal is mind élesebben elemezve kutatta mindazt, a mi által az elméleti felfogás körét megvilágíthatá, észlelte a rejlőbb szépségeket és ezek hatásának mélyebb okait is.

Ernyedetlen buzgalma néhol szellemes pályatársakkal szövetekezve, közös tanulmányozás és vetélkedő vizsgálódás útján is folytatá ugyanezt,¹⁾ nyomozva egyúttal a műalkotás mélyebb törvényeit.

S ezekből sejthető egyszersmind az is, hogy az akkori tanítás az „*amoeniorum literarum*“ vagy „*bonarum artium studium*“, meg „*doctrina boni gustus*“ nevezet alatt az ókori classikusoknak nem épen oly sovány s felületes ismeretetését értette, mint a hogy azt némelyek napjainkban képzelik.

Révai s azok, kikről ő méltó elismerést fejez ki, más bizonysgot tesznek arról, még pedig oly dolgozataikkal, melyek ma is nyomhatnak valamit a latban.

Igaz ugyan, hogy mindaz, a mit tanuló korában oktatótól nyert, kevés kivétellel, főleg a latin classikusokra vonatkozó kalauzolás vala: de az ókori szellemkincsek tudatos élvezése s illetékes becslése mily könnyen átvezeté őt az újkori irodalmi termékek helyes felfogására is! — Mind élénkebben kezdett aztán ezekre is figyelni különösen akkor, midőn a magyar verselés iránt fölbuzdulva a hazai irodalom gyarapítását karolta fel munkássága céljál.

Nagy-Károlyban Gellert és Batteux tanulmányozásával foglalkozva,²⁾ nem csak hogy irodalmi productióiban igyekezett a nyert irányzatokat gyakorlatilag hasznosítani, hanem a mellett öngondolkodásával elméleti irányban is iparkodott azok nyomán gyarapodni.

4. Leginkább Bécsben tartózkodása folytán szélesbíté e tekintetben ismereti látkörét. Majdnem kielégíthetetlen tudásvágygyal keresté föl az ottani dúsabb forrásokat. Kiváltképen a Denistől nyert tájékozás vala nagy hasznára. — Említők annak idején, mily lelkesültséggel s nagy célzatokkal tért onnét vissza.³⁾

sane, ut de me loquar, his veluti facibus incredibiliter solebam accendi, praesertim Conradii, Hyrossiique, non modo exemplo, sed etiam institutione ducebar ad hanc facultatem, Atque in utroque hoc genere, et canendi et dicendi, quos coeperim progressus facere, ipsi illi, aliique exquisitoris iudicii Viri ultro saepe praedicabant, opinor magis propterea, ut hac laudatione quasi pabulo aleretur mens mea.“ — A „*praesertim*“ szó jelzi ebben, hogy az említettekén kívül még több másnak üdvös befolyását is tapasztalta.

¹⁾ Erről nyomósan bizonyítnak azok, a miket a Kamánházy Ignáccal, Bolla Mártonnal, Sárváry Ferenczel, Berents Keresztélylyel, Simonchicz Incével s másokkal folytatott szellemi igyekvéseiről említettünk. (L. Révai M. élete I. k. 32, 47, 77, 86, 136, 157, 307. l.)

²⁾ L. Révai M. élete. I. k. 346. l.

³⁾ U. o. 327. l.

Másod ízbeli ottlétékor mint nevelő már a francia nyelv birtokának szükségét is nagyobb mérvben érezvén, ennek irodalma tanulmányozásához serényebben hozzá fogott.¹⁾

Már ekkor a magyar irodalmi törekvések teljesebb ismeretéhez jutva, mindinkább belátta, hogy a nemzeti művelődésnek hathatósabb előmozdítására fölöttébb szükséges a műveltebb ízlés igényeinek fokozatos érvényesítése azon irányzatok szerint, melyek a nyugati műveltebb irodalmakban mindegyre lendítőbb hatásúak.

Ily igyekvése közben jutott kezéhez Rájnisnak „A magyar Helikonra vezérlő K a l a u z“-a.

Elgondolható minő hatással volt rá ez a bátor, szinte arrogansnak mondható címmel s nálunk akkorban még szokatlan hangzatú, tömör és erőyes nyelven beköszöntő munka, melynek sajátos megszélylyel megeresztett előbeszéde furcsasága miatt különösen felőtli lehetett a „tudós magyarok“ előtt. — Mert egyenesen hozzájuk szól, hozzájuk folyamodik, büszkén háritván félre útjából a „tudatlanokat, a félszeg Magyarkákat“, kiknek „gyömbér nem való.“

Ez az „odi profanum vulgus“-féle exordium a haza más tanultjait is legott élénk érdeklődésre gerjeszthette a műnek egyébként is figyelmet igénylő tartalma iránt. — Révait pedig, kinek már jelentős műveltségű ízlését, s nyelvérzékét bizonyára nem kevésbbé sértették azok a Rájnis megróttá szabálytalanságok, kiváltképen érdekelte ez.

Örvendett a becses jelenségnek, melyet „szép munkának“,²⁾ a magyar irodalom jeles nyereségének tartott. De akkori szempontjából már is több kifogása volt annak némely részletei ellen,³⁾ melyeket legott össze is állított közzététel végett.

5. Így keletkezett a főntebb közlött értekezés.

A mint tartalmából látható, lehetőleg tárgyiasan kívánt a dologhoz szólani, tartózkodva a polemikus színezetű vitázástól, különösen a személyes sértésre vonható vetekedéstől. Mintegy külön értekezésképen akarta némiekben eltérő felfogását szólaltatni és pedig inkább közvetve külföldi, különösen francia írók nyilatkozatai által tolmácsoltatva.

Rájnisnak többnyire méltányolt nézeteit szintén azok által igyekezett nyomósítani, de ezekhez akkori tanulmányai nyomán némely módosító véleménnyel is kívánt járulni, oly irányban, mely a fennforgó differentiáknak mintegy közvetítését, sőt lehetőleg kiegyenlítését célozta.

Biztos alapon hihette, hogy ez nem csak legalkalmasabb meg-

¹⁾ U. o. II. k. 27. l.

²⁾ L. Révai M. „Elegyes versei“ 106. l.

³⁾ Kiteszik ez a Paintnerhez 1782. jun. 30-án kelt levelének íme szavai-
ból: „Colloquuti sumus de iis, in quibus dissentimus Delicata res! Et tamen
superata est amice, et placate.“ (L. „Révai M. élete“ II. k. 79. l.)

oldása a magyar verselés fontossá vált kérdésének, hanem egyszersmind hathatós lendítés leendne arra, hogy így a versszerzés nálunk is majdan a nevére méltóbb költői művészet magaslatára emelkedhessék, a minőre ez akkoron a műveltebb nyugati irodalmakban, sőt már a németeknél is feljutott volt.

Ezekhez képest Révai e dolgozata továbblátó felfogásának s egyszersmind körültekintő figyelmének is jelentős bizonyosságát látatja. Olyatén tapintatossága mutatkozik benne, mely akkori viszonyaihoz képest szinte felőtllő mérsékelttségű s valóban e tekintetből is különös figyelembe vételt érdemel.

Ugyanis egyrészt az ó-classikai versformák előnyösítését az újabb elméletek bizonyítékaival is igyekezett érvelni, másrészt némileg enyhíteni kívánta Rájnisnak azokhoz oly mereven ragaszkodó egyoldalúságát, hogy csak is a hangmértékes verselést tartotta „igaz versszerzés“-nek.¹⁾

Habár erősen leszóló nyilatkozatokat idéz a francia írókból az egyhangúan kolompoló cadentiázás ellen,²⁾ még is a maga részéről engedékenyebb nézetnek ad kifejezést a páros véghangzású verselésről,³⁾ mely az előbbi század magyar verselői nyomán hagyományos divatként maradt fenn s huzamos idő óta követve, nagyon is honossá vált nálunk úgy, hogy ezt némi módosítással a franciás irányú verselők is használatban tartották, kik iránt Révai irodalmi érdemeikért s nyelvügyi buzgalmokért méltányos kimélettel viseltett.

Azonban jelzi a módot is, mikép lehessen azt a páros véghangzású verselést némi hangmérséklés, meg alaki változatosság által kellemesbíteni. S ennek ajánlása végett helyesen emlékeztet arra, hogy a versek mint az érzelmek élénkebb kifejezésére szolgáló nyilatkozatok, már kezdet óta az éneklésre alkalmaztattak,⁴⁾ s e rendeltetésnek leginkább a kellemesb hanglejtést eszközölő hangmérték által felelhetnek meg.

6. Biographiai tekintetben Révai szellemi progressióját illetőleg kiválóan fontos okmány ezen értekezése. Azokkal egybevetve, a miket a 80-as évek elején megindult módosuló irányzatáról említettünk,⁵⁾ nyomosan jelöli ez azon határpontot, melynél irodalmi pályája (szint-úgy mint életösvénye is elhajolva előbbi irányától) átlép az ó-classikai iskola szűkebb korlátain,⁶⁾ s jóval szélesebb út felé tart. Ezen aztán néhutt közelebből is érintkezik ama másik irányzatokkal, melyek a társadalmi életre befolyásosabb módon igyekevének az irodalmi tevékenységet érvényesíteni.

1) L. Rájnis „Kalaúz“-a Előljáró beszéd. t. l.

2) L. föntebb 32. l.

3) U. o. 33. és 34. l.

4) U. o. 26. l.

5) L. „Révai M. élete.“ II. k. 322. l.

6) U. o. 27. l.

Különösen újabb szabású, de meg tartalmilag is tetszetősebb s belalakra nézve is ízlésebb verstermékeivel tanúsítá ezt, jelentősen éreztetvén általok, hogy a szépízlés nálunk is mindinkább megköveteli már jogos igényeinek teljesítését.

A mit így az 1787-ben kiadott „elegyes versei“-nek kötetében érzékelhető módon mutatott be a magyar olvasó közönségnek, azt ezen értekezésével már 1782-ben észleltetőleg előre jelezendő vala.

Mintegy elméleti okadatolását tartalmazza ez így azon újabb irányzatának, melyet ez időtől fogva a 9-dik évtized folytán kelt versproductumai mindinkább tanúsítanak.

E szerint bizonyára eléggé korszerű leendett ennek közzététele s tán némileg sikeres is, ha így az akkoron oly ügyefogyottan űzött verselést részéről eszméltetőbben figyelemzeti azon tévelygésekre, melyeknél fogva — kevés kivétellel — egyrészt az alaki gyarlóság, vagy hanyagság, másrészt a belérték rovására cultivált kereti külidom, a schema iránti fölös aggodalom, de többnyire a költészet lényeges kellékeiről való hiányos fogalom miatt oly kevés számú értékes terméket adta a magyar verselés.

Ilyetén szellemi tétovázás ellenében Rájnisnak eléggé határozott, de némileg egyoldalú irányzatot hangoztató „Kalaúz“-a mellett Révainak összerűbb felfogású értekezése csakugyan hasznos figyelemzetésül, sőt valóban igen célszerű útbaigazításul szolgálhatott volna, ha a felkarolt thema megoldását minél kellőbb megvilágításban tünteti fel.

Azonban e végett kimerítőbben kell vala a versszerzésnek költészeti feladatát tárgyalnia, különösen pedig azt, a mire végül céloz, vagyis a mit ott inkább csak sejtet,¹⁾ világosan s lehetőleg teljesen kifejtienie.

Nem is hiányzott nála e szándék. Hogy is ne kívánta volna azt tenni a „finomabb, nemesebb ízlés“ javára? Hisz oly igen szívén feküdt ez a nemzeti művelődés érdekében! Annyiszor emlegeti ez óhajtasát,²⁾ hogy bizony nagyon is rajta kellett lennie annak megvalósításán.

De hát mikor az ő viszonyai s körülményei többnyire oly sajtáságosan „kavarodtak“,³⁾ hogy minduntalan elűtettetett legszebb szándékainak teljesíthetőségétől, persze hogy nem saját hibája nélkül. — Különösen, hogy oly neki való helyzetre, mindenkép alkalmas positióra, mint a minőt Bécsben igyekezett szerezni,⁴⁾ sehogy sem tehetett szert, hol kizárólag az irodalmi foglalkozásnak élnetett

1) L. főntebb 35. 36. l.

2) L. Révai M. élete II. k. 211. l., hol különösen hangsúlyozza ezt.

3) L. „Latina“ 7. l. „Sed cum ego hoc potissimum studio (excolendi sermonis patrii) occuparer, tristi quodam fato varie misereque coeperunt res meae misceri.“

4) Révai M. élete. II. k. 15. l.

volna, vagy csak oly igen későn juthatott ilyesmihez, midőn már élete alkonyatra hajlott, sőt fogytán vala, az bizony fölöttébb sajnálatos kár volt a nemzeti irodalomra nézve.

Azonban kedvezetlen állapota s balkörülményei dacára is kitelhető szorgalommal folytatá egyebek mellett ezen irányú tanulmányait is. Főleg Batteux tanait választá egyelőre vezérelve. Szerinte kivánt a gyűjteményes kiadásban felvilágosító értekezéseket adni a költészet egyes műfajairól,¹⁾ a mint ezt tette is Faludi maradványainak kiadásához a pásztori költészetről.²⁾

Igy vala teendő helyenként a többi műfajokról is, mert úgy látá, hogy a kevésbbé iskolázottaknak alig van világos fogalmok a költői műfajokról.³⁾

7. Szemügyre véve az értekezés végén jegyzett művek sorát, melyekből támaszpontokat vön nézeteinek megállapítására, azt látjuk, hogy a mult század derekán jelentősekül tartott írók nézeteit igyekezett kiindulási alapul venni.

A német s más műveltebb irodalomban ugyan már meghaladott álláspont vala ez, de akkori viszonyainkhoz képest nálunk még nagyon alkalmas lehetett mintegy bevezetőül az aesthetika előcsarnokába. Révai különben is inkább népszerű ismertetésre igyekezett.

Ha őt zilált körülményei nem gátolják, behatóbb tanulmány-nyal tovább haladva utóbb kétségkívül magasb álláspontot foglalt volna el ez irányban is Lessing, Herder s más irányadó elmék megfigyeltével.

Úgy véve, hogy azon idézeteket nézetei gyámolítására egyelőre tán csak némi alapvetésül fűzé össze,⁴⁾ azt látjuk benne, hogy a sokáig tekintélyesekül ismert Fontenelle, Rollin és Voltaire franciás szellemű felfogását különösen azért alkalmazza, hogy ezek által az ókori versmérték védelmére annál nyomatékosabb érveket állítson elő, aztán hogy Barótinak szabályellenes szórendére, meg egyéb megrovandókra amúgy indirecte — ily távolabbi tekintélyek által közvetőleg alkalmasabban nyomósítsa a megintést, másrészt a szertelen cadentiázás ellen is szintén francia megszólót idézzen, még pedig olyant, ki azt jóval erősebben is korholja.⁵⁾

Azonban nem feltétlenül hódol a francia tekintélyeknek. Látatja ezt az által, hogy az angol Blair Hugó s német Klopstock, Denis, Flögel és Ramler nézeteit is tekintetbe vette. Így a franciás értelmies és conventionalis költészeti felfogást a verselés mesterségéről jóformán mérsékli emezek véleményeivel.

¹⁾ L. Révai M. élete. II. k. 211. l.

²⁾ U. o. 249. és Faludi F. Költ. maradványi. Győr. 1786. 135. l.

³⁾ U. o. 323. l.

⁴⁾ A csak kevés igazítással írt fogalmazvány arra mutat, hogy mintegy előleges vázlata az a tetemesebben kidolgozandott themának.

⁵⁾ L. főnebb 32. l.

IV. Az ó-classikai irány jelentősebb föllépése.

1. Annak, a ki nem csupán futólag tekint át Révainak főntebbi szerény értekezését, hanem azt eszmélődőbb figyelemre is méltatja, érdekes bepillantásra nyújt az alkalmat a száz év előtti szellemalakulás belsőbb mozgalmaiba.

Egyelőre alkalmasint ilyféle csodálkozást kelthet az a mailag gondolkodóban: Ime mily elemi fogalmak feszegetésével bibelődtek nálunk akkoron még a jobbra való elmék is! — Igen, a mostani tankönyvek álláspontjáról nézve csakugyan bámulatosnak tetszhetik az, hogy oly kezdetlegesnek látszó eszméltetéssel kellett akkorban még azokat is, kik a nemzeti szellem hathatósabb élesztésére vállalkoztak, tájékoztatni a versszerzés kellékeinek tudatosabb felfogására.

Kissé széttekintőbb egybevetés után azonban máskép tűnik ez elénk. Mert még sem annyira a tanultság hiánya okozta ezt, mint inkább a többfelé szító s akkoriban különösen váltakozó irányzatok általi megtévesztetés.

Olyasmik a mienknél sokkal kedvezőbb viszonyú német irodalomban is merültek föl kevéssel ez előtt, sőt a latin fajok irodalmában is, a mint ezt Révai értekezése is sejteti némileg. A kor-szellem változatai eléggé feltárják az efféle tünetek okait.

Midőn az újhodás — az úgynevezett renaissance — következtében a mindinkább felkapott classicismus túlnyomóan befolyásolta a serdültebb nemzeti irodalmakat, annak utánzását alaki tekintetben is megkivánták némelyek még oly fajoknál is, melyeknek a nyelvök mivoltához illőbb költészeti formákban már nagybecsű remekeik valának.¹⁾

A németeknél ugyan utóbb s inkább tudományilag tűnt föl az ókori classicismus erősebb befolyása, de részben a költészeti productiók is éreztették azt.

2. Erdősi Jánosban, ki többnyire künn tanult volt, valószínűleg

¹⁾ Így például az olaszoknál is, mint erről Révai is tesz említést főntebbi értekezésében. (L. 3o. 1.)

azon áramlat hatása alatt támadt a buzdulat magyar distichonainak írására. — Habár kevesebb sikerrel, utána időnként mások is próbálgatták nyelvünkön a latin szabású verselést.¹⁾ De oly kevéssé tetstettek föl gyarló kísérleteik a népszerűbb hangzású cadentiás versezettek mögött, s annyira elhalványult még Erdősi kezdeményének emléke is, hogy midőn Molnár János buzdítása következtében az ókori méretű verselés tetemesebben kezdett jelentkezni, az mintegy merőben új kísérletnek látszott,²⁾ s mint ily szokatlan jelenség némi visszaható igyekvésnék tekintetett. Alkalmasint visszatetszést is idézett elő.³⁾

Pedig az nálunk még sokkal inkább indokolt vala, mint a németeknél, kik a mult század közepe táján a nemzeties érzelmenek erősebb felvillanyozása érdekében szintén igen célszerűnek látták azt, hogy irodalmok lenyűgítése végett lelkesebben forduljanak az ókori classicismus felé. És valóban oly buzgalommal fogtak remek példányainak követéséhez, hogy még forma tekintetében is hozzájok alkalmazkodtak, habár ez nyelvökhöz képest bajosabb vala, de meg tán erre előzményeik sem igen voltak úgy mint nálunk.⁴⁾

Kiváltképen akkor eredt meg e törekvésök nagyobb mérvben, midőn Lessing és Winckelmann az antik művészet iránti érdeklődést hathatósan fölébresztették, Klopstock pedig vallás-erkölcsi s hazafias érzelmeit emelkedett nyelven az ó-classikai formákban oly hatályosan hangoztatá.

Azon siker, melyet a német irodalomban az ókori classicismus felé visszatérő igyekvés eredményezett, kétségkívül némi buzdító hatással volt nálunk is⁵⁾ arra, hogy a céltudatosabb elmék szintűgy visszafolyamodjanak az ó-remekek elévülhetlen becsű példányaihoz s ama tisztább forrásokból merítve üdítsek fel az elsatnyulásnak eredt magyar költészetet.

Nálunk azonban a nyelvnek még fejletlen volta miatt nagy akadályokba ütközött e célzat. Még oly hatalmas lángelmék sem tűntek itt elő, minők a németeknél ekkoron oly fényesen kimagaslottak, kik részint mélyre ható bölcseséttel, részint a lángész alkotó erejével s az érzellem emelkedettségével, nagyszerűen tanusíták az ó-classicismus remekeinek üdvös befolyását arra nézve, hogy a

1) L. Toldy F. „a deák szabású magyar versek története.“ („Irodalmi arcképek és szakaszok. Budapest, 1873. 322. l.)

2) Baróti Szabó s Révai is ilyféle hiedelemmel léptették ki e nemű zsengeiket, mint ezt már a föntebbieken említők. (L. Révai M. élete. I. k. 174. II. k. 256. l.)

3) Gyanítható ez Rájnis „Kalaúz“-ának előljáró beszédéből.

4) L. Joh. Chr. A. Heyse „Deutsche Schulgrammatik“. IV. Metrik.

5) Szilágyi Sámuel és Ráday Gedeon ily szándéka és Molnár Jánosnak buzdítása nagyon arra mutat, hogy a német irodalom ama lendülő irányából vették a lelkesítő szikrát. Hisz Szilágyi Sámuel nem csak Horatius, hanem Klopstock ódáiól is kezdte fordítgatni az eredetiek mértéke szerint. (L. Toldy F. „a deák szabású magyar versek története“ u. o. 351. l.)

nemzeti szellem náluk mind önállóbb s hazafiasabb kifejezést nyerjen, kibontakozván az idegen befolyás, különösen a franciás ízlés nyomasztó nyügeiből. Hathatós impulzust adhatott e korszaki jelen-ség nálunk is arra, hogy az oly sikeres irány felé törekvés lehetőleg megindíttassék.

Egyébként közelebbi indokok, az itthoni eszméltető viszonyok is eléggé buzdíthattak erre, melyek miatt valóban szükségesnek látszhatott, hogy a költészeti hatályt s a rhythmikai kellemet is mindinkább nélkülöző cadentiázásnak hathatós ellenszeréről gondoskodjanak magyar verselőink.

3. Nem mondható, hogy elég jókor nem eszméltek volna tanultabbjaink az elparlagiasult magyar verselésnek olyatén művelésére, mely azt a műveltebb ízlés niveauja felé emelje; de ily óhajításuknak nem adták eléggé hathatós nyilatkozását.

Irodalomtörténetünk írói többek kísérleteit említik ugyan már a 18. század dereka táján,¹⁾ azonban ezen irányzatnak hatásosabban megindítása főleg Molnár János buzdításának tulajdonítható, mint ezt különösen Rájnisknak²⁾ és Révainak,³⁾ mint általa felbuzdítottaknak elismerései vallják; kiváltképen pedig Toldy F. kiemelől nyilatkozata nyomósítja.⁴⁾

És igen valószínű, hogy Baróti Szabó Dávid is legalább közvetve e kitűnő rendtársnak kezdeményezése nyomán buzdulhatott fel erősebben azon irány felé, melyen aztán élete fogytáig oly eredménytelen kitarással folytatá magyar verselését.

Kazinczy szerint,⁵⁾ neki úgy nyilatkozott Baróti, „hogy 1773. Besztercebányán buzdult magyar verselésre az által, hogy Rauch Ignác nevű jezsuita társa arra kérte, hogy Klopstock és Sined példája szerint próbáljon írni magyar verseket, hogy láthassák, ha a magyar hexameterek és lyricumok a görög római hangzathoz hasonlítanak-e inkább, vagy a némethez? — Szabó tőle kért themát és mértéket. És a dolog szerencsés sikerét látva sietett koszorút fenni azon virágokból, a honnan még senki homlokát nem kerítették körül a múzsák.“⁶⁾

¹⁾ L. Toldy F. „a deák szabású magyar versek története“, u. o. 343—350. l.

²⁾ L. „Kalaúz“ előjáró beszéd.

³⁾ L. „Elegyes versei“ 34. l. s. „Révai M. élete“ I. k. 170. l.

⁴⁾ L. „A deák szabású magyar versek története.“ u. o. 351. l. „Első, ki literaturánkban figyelmet érdemlőleg próbálkozott, sőt izgatott is, e mezőn, a hazafisága, tudomány, korához képest jó ízlése s roppant munkásságáról egyformán nevezetes jezsuita Molnár János volt.“

⁵⁾ Kazinczy F. „Magyarországi utak.“ (L. Olcsó könyvtár 53. sz. 14. l.)

⁶⁾ Így beszéli el ezt Kazinczy F. az „Orpheus“-ban (I. 366.) Utána említi Toldy F., ki Kazinczy szerint szintén németnek mondja Rauch Ignácot; pedig ez komáromi születésű magyar volt. (L. Stoeger Joannes „Scriptores Soc. Jesu.“ Viennae 1856. 293. l.), csak hogy mint Besztercebányán működő lelkész német egyházi beszédekert tartott, melyekből nehányat ott ki is adott. (I. u. o.) — Baróti Szabó „Költeményes munkái“-nak 1802-diki kiadásában (II. k. 135. l.)

Miután Baróti már másodszeri fölléptével is növelé a hazafiak figyelmét tetemes számú magyar versei iránt, melyeket sajtáságon „új mértékre vettek“ nek nevez, meg Révai is némi feltűnést keltett volt magyar alagyaának közzétételével: 1781-ben Rájnis is kilépett méretes magyar versezeteivel, melyeket különféle szabású példáként mutat be „Kalaúz“-ának „első könyvé“-ben, hogy aztán ennek második könyvében az ily verselésnek reguláit adja. Ez utóbbi tekintetéből nevezi művét „Magyar Helikonra vezérő Kalaúz“-nak.

4. Sajtásképen ez volt az ó-classikai iránynak valódibb célját már közelebről jelező nyilatkozása, sőt határozottabb fellépése.

Rájnis büszkén félre térítvén útjából a „tudatlan, félszeg magyarokat“, kik kevésbé eszméve a műveltebb poesis kellekre s csupán a megrögzött szokáshoz tapadva, csak is a „Ritmus szerzőket tartják vala Poetáiknak“, egyenesen a „tudós magyarokhoz“, a nemzet tanultabbjaihoz intézi művét, melyben az „igaz versszerzés“-t kívánja ismertetni, mely — u. m. — „már nem újság a Magyaroknál“, sőt már két száz év előtt jelenkezett; de a megfogyatkozott ízlés miatt többnyire mellőzött. Azonban nem csak a tanultak méltatták azt koronként, hanem a népnelv is, mely a közmondásokban gyakran érezteti a régi versméretek kedveltét.¹⁾

Irodalmunkban két század előtti kezdetéről s az óta időnkint mutatkozott használatáról egy-két tanuságot érintvén,²⁾ újabban már föltetszőbb lendültére mutat. Kiváltképen Molnár Já-

közli azon zsengejét, melyen — u. m. — Rauch Ignác rendtársának „gyakorunszolására 1773. esztendő vége felé kezdette mértékre próbálgatni a Verset, semmi példát még akkor a Magyarban nem látván.“ — Ez mind így lehet. Miért is vonnók kétségbe szavait? De ha ő még 34 éves korában sem ismerte Molnárnak, az oly kitűnő rendtársnak a „Jules épületekről“ írt nevezetes művét, alkalmasint megismerkedett azzal az után még is, mielőtt zsengeivel a nyilvánosságra lépett 1777. Ezt gyanítatja az is, a mit az „Új mértékre vett verseinek“ előszavában amúgy mellékesen érint, hogy miután már a jeget megtörte, s alkalmas számra felverte volna verseit, három versszerző egynehány levélből álló verseire akadott, de belőlök e rendbeli tudományát nem igen gyarapíthatá.“ — A jégtörés érdemével való tetszelgéstől egyébiránt a másik kéttő sem igen ment. — Különös, hogy Baróti Szabó Molnár érdemei iránt csak későbbben melegült föl. Ezt érezteti a dicséretére írt két versezete, egyik 1785. magasztelja a magyar nyelv iránti érdemeit, a másik 1791. a 83 évesnek félszázadi áldozárságát zengi. (L. Költ. munkái. 1802. II. k. 81. 85. l.)

¹⁾ Erre nézve számos példát hoz fel „Kalaúz“-ában (l. „Még-szerzés, a melyből észre-vehetni, hogy a Magyarok a köz-beszédben is mindenféle versekkel élnek. (L. „Kalaúz“ 42—64. l.)

²⁾ A 16. századból Vilmányi Libézt Mihálytól, kettőt a 17. századból, Veresmarti Mihály följegyzései után egy iskolamester énekéből 1630-ból, és Apáczai Csere Jánosnak két magyar hexameterét az érzékek működéséről, s aztán némely régi versekkékre átlag utal. (L. „Kalaúz“ „elől-járó-beszéd“ 2—6. l.)

nosnak ily irányú jelentősb igyekvését emeli ki, úgymint mely már meglehetősen ismeretes a hazában e „nevezetes és szép könyvei által országSZerte elhíresedett tudós férfiúnak sok kézben forgó könyveiből.“¹⁾

Molnárnak „már ifjatta szerzett“ ily nemű verseiből figyelemre méltó mutatóványt is idéz: úgy szintén Birsi Ferenc rendtársa magyar hexameterait is bemutatja, melyeket ez 1764-ben írt volt Barkóczy Ferenc primás tiszteletére.

Kalmár Györgynek 1770-ben megjelent „Homérus rendihez“ alkalmaztatott verseit is megemlíti.²⁾

Saját törekvését szintén önállóként hozza fel, úgy mint melyre „semmi példája nem volt abban, hogy nyelvünket t ö b b f é l e ren-dhez alkalmaztatta“, habár Molnár dolgozatait ismerte.

A Molnár János példaadására kelt igyekvést pedig alól jegyzetben említi olykép, hogy az annak nyomán felbuzdultak közt az első-séget csakugyan magának igényli.³⁾

Ezt azzal is nyomósítja, hogy „előljáró beszédét“ még „1773-ban Szatmáratt“ írottként datálja, noha „Kalaúz“-², különösen a II. részben a kiadásig tetemes átdolgozást nyert.

Habár a „ritmistákat“, mint kik szerinte „az időt ily gyermeki dologra vesztegették“, a poeta névre nem igen érdeme-síti, mégis „örömet vallja — u. m. — szóval és írással hirdeti, hogy Gyöngyösi István, Faludi Ferenc és sok egyéb ritmisták egyszersmind nagy poeták, csak azt vitatja, hogy nem kisebbek, sőt talán nagyobbak volnának, ha lemondottak volna ama törvényről:

Egy rend végének más rendnek vége feleljen.

Ezt nyomban bizonyítani is igyekszik Gyöngyösi egypár versszakának „Homérus rendihez való alkalmaztatásával.“ Továbbá cáfolja azon véleményt is, mintha „felette-nehéz volna hasonlít-hatatlan Nyelvünknek természeti szépségét ily kemény régulával össze békéltetni.“ Ennek módját is jelzi, saját verseire is hivatkozván arra nézve, hogy mily igen hódol a versforma a poe-tának, ki arra alkalmas. — De még idővel, azt is szándékozik „nyilván megbizonyítani, hogy az idő-mértékes versekhez a muzsi-kának hangjait igen szépen alkalmaztathatni.“⁴⁾

¹⁾ U. o. 6. l.

²⁾ „Ámbár azoknak egyik részére — u. m. — (Kalmár) tentáját már 1761-ben vesztegette.“ (U. o. 6. l.)

³⁾ Ónézetesen vindicálja ezt maga részére egyébutt is. (L. a „Kalaúz“-hoz tartozó megszerzés 28. 29. l. és „Mentő-írása“ 1. l.)

⁴⁾ Ehhez jegyzetben alul odafüggeszti, hogy „ez íkrétét már bé is tel-jesítette, midőn Zichy Ferenc gróf győri püspök udvarában a Mojzes Énekét az Éneklési mesterségnek régulái szerint el-énekeltette. Az egész Muzsikát örö-mest közlené is, ha valamely Metznás elé-segítené ki nyomtatását.“ (L. „Kalaúz“ Előljáró beszéde 11. lap.)

5. Ezekből is eléggé kitetszik Rájnisnak buzgó igyekvése, melylyel a magyar verselésnek műveltebb fokra emelését célozza. Izlés dolgában is jelentős, a mire ő törekszik, de kiváltképen fontosnak mondható az, a mit a nyelvnek művelése érdekében tanúsít. Nyomósan fejezi ki ezt „Kalaúz“-a II. könyvének „Előljáró beszédeben.“¹⁾

Annak idején már eléggé részletesen fölemlíttetem,²⁾ hogy mikép indokolja Rájnis, a sajátlag német származását,³⁾ főleg az édes haza, s ugyanazért a magyar nyelv iránti szeretetével „Kalaúz“-ának megírását, „jól tudván melly szorosan légyen öszve-kapcsolva akár-melly Hazának szerentséje a maga tulajdon nyelvével.“

Ily érzettől áthatva „szívére vevén azt, hogy mit akarnak azok, a kik a haza nyelvét orrolják, üldözik, rontják, fogyatják. e könyvecskét szerette — úgymond — a mellyben a Magyar a beszédnek igaz hangjait olykép nyilatkoztatja ki, hogy „tanulhatnak ebből nem tsak Poéták, hanem egy általlyában minden Magyarok“, kik ha azt olvassák, értik s követik, fogadja, hogy majd tisztábban fognak beszélni s írni; sőt „úgy talám még azt is megnyerhetjük, hogy nyelvünknek hasonlíthatatlan szépségét külső Nemzetiségekkel is meg-szerethetessük.“⁴⁾

A mily lelkesültségét érezteti ezen előbeszéde a magyar nyelv iránt, szintoly buzgalmát tanúsítja annak javára a mű, melynek kiadását e szerint nem ok nélkül halasztotta nyolc éven át.

Ezért elnézhető nála, hogy őszinte buzgalma s oly kitartó munkássága tudatában némileg mérvadó önérzettel szól.⁵⁾ Behatóbb philologiai képzettségénél fogva alaposabb elméleti megokolással kívánta kimutatni a classikai iránynak előnyét a nyelv és költészet művelésére s így a nemzeti művelődésre nézve is. Ily felfogással méltán fektet oly nagy súlyt a szótagok időmértékének meghatározására.

Mintegy programmszerű fölhívást intéz e végett a „tudós magyarokhoz,“⁶⁾ az az, hogy sajátképen elfogadtatni kívánja a tudós magyarok által azt, a mit huzamos észlelése eredményeül föltár.

1) Rámutat erre legott annak kezdetén, mely így hangzik: „Nem a végre koptattam író-tollamat, hogy egy bizonyos törvényt hirdetnék, a mellyet követvén a Magyar Poéták füleinket gyönyörködtethessék. Sokkal magasabb tészira arányozok.“

2) L. „Révai M. élete“ II. k. 386. l.

3) Toldy F. „Magyar költészet története.“ Pest, 1867. 265. l.

4) Rájnis „Kalaúz“-a II. könyvének „előljáró beszéde“. 1—2. l.

5) U. o. az I. könyv „előbeszéde“ 10. l. és odább 74. l.

6) L. „Kalaúz“ 74. l. „Mi tehát, ó tudós Magyarok! megeszméllvén, hogy a Poétának beszédei szépen folyó versek ből állanak: a versek pedig igékből: az igék szó-tagotskákból: s hogy ugyan azért a szó-tagotskáknak helyheztesztésétől függ a beszédnek folyása; mérsékeljük a szó-tagokat. Szabjunk egy bizonyos törvényt, a melly utánn az ki jövendőben el nem indul, a Kasztali forrásnak vézeiben soha se részesülhessen. — De mindenek előtt hengerítsük el az útból ama botránkozott köveket, a mellyek lábainkat megakadályoztathatnák.“

6. Múltán mondható tehát, hogy voltaképen Rájnis „Kalaúz“-ában nyilatkozik nálunk a classikai iránynak határozottabb, céltudatosabb s ennél fogva már egyszersmind kritikai bátorságú¹⁾ föllépése.

Baróti²⁾ és Révai,³⁾ sőt Kalmár György⁴⁾ is számoltak ugyan némileg arról, hogy mily prosodiai elveket követtek méretes verseikben; de ők a magyar prosodiának még csak holmi elemeit mutatják be. Molnár János csak is nehány sorban adja annak elméletét.⁵⁾

De Rájnis már annak „bizonyos törvényét“ igyekszik kifejteni s megszabással megállapítani. E végett mélyebben nyúlt bele a nyelv természeti törvényeinek vizsgálatába.

Az ő prosodiája nem csak részletesebb, hanem mélyebb alapú is, behatóbb s tágabb nyelvtudományi s bővebb irodalmi készüllettel van kiállítva olykép. hogy az a magyar nyelvnek grammatikai elemzésére is némileg irányt jelező.

Huzamos nyomozása következtében erős meggyőződésre jutva, mintegy bátor előharcosként hangoztatja felhívását arra, hogy „mindenek előtt azon botránkoztató köveket kell az útból elhengeríteni, melyek a jelezte cél felé törekvést akadályoztathatják.“ — S azonnal hozzá is fog ahhoz.

Előbb saját verseiből állít ki példákat arra, hogy mikép mozgathat a verselő fesztelenül az ókori schemák keretében a nélkül, hogy erőszakot kövessen el a nyelv ellen,⁶⁾ melynek nem csak épségét tartozik kimélni, hanem a mellett még szépségét is kell növelnie, hogy a költészet feladatának megfelelhessen.⁷⁾ Aztán pedig ellenkező példáiül különösen Kalmár Györgynek hexameteraiből állít ki mutatványt, mint melyekben a „túlalmas szabadság“ szerfölött igénybe van véve.⁸⁾ Ennek tíz lapon át számos idézetekkel kimutatását végül egy jegyzetkével toldja meg,⁹⁾ melyben Szabó

1) L. „Kalaúz“ II. könyv. 74. 142—154. l.

2) L. „Új mértékre vett külömb versek“ elején.

3) „Magyar Alagyák“ I. k. 1778. „Elő-tudósítások.“

4) L. „Prodromus. Posonii. 1770. p. 183. „de Metro“.

5) Ez nála csupán csak annyiból áll, hogy a szótagok időmértékére nézve ő a „természetet“, vagyis a közönséges kiejtést vette irányzóul. L. „Régi jeles épületek“ „bé-vezető-level“ 26—7. l.

6) Rájnisnak a „Kalaúz“-ban s az ehhez tartozó „Megszerzés“-ben közzétett versezeit költői becslés szempontjából Toldy Ferenc nem ok nélkül kifogásolja, de a „nyelv tösmagyar, hathatós és erőtetés nélküli kezelése“ tekintetéből illő elismeréssel méltatja. „Az ő ereje — u. m. — általában a nyelvben volt, s ha az új nyűg terhét tekintjük, legrégebb dolgozataiban már mutatkozó szabad és biztos bánásától méltatásunkat meg nem tagadhatjuk.“ (L. „Magyar költészet története.“ Pest, 1867. 365. l.)

7) L. „Kalaúz“ 71.—3. l.

8) U. o. 143—153. l.

9) U. o. 154. l.

Dávidot néhány elítélő szóval még erősebb feddésre méltónak mondja több helyütt előforduló szertelen szórendje miatt. ¹⁾)

7. Rájnis „Kalaúz“-ának ennyiből is meglehetősen kivethető tartalma láttatja, hogy minő vezérelveket ajánl ő követésül a magyar Helikonra igyekvőknek, különösen azt, hogy főképen mily kezdeményi teendőkre hívja föl a végett a „tudós Magyarokat.“ Azt kívánja tőlük, hogy megfontolván az igazi magyar poésis kellékeit, szabjanak bizonyos törvényt, melyet a magyar versszerzők jövőben kiinduláspontul elfogadni tartozzanak, ha ugyan az igazi poétai névre érdemesülni kívánnak. ²⁾)

Hogyan? törvényt szabni a szabadröptű lánghelmének? Igen, arra nézve, hogy a lánghelme szabad alkotása közben is tiszteletben tartsa főleg a nyelv törvényeit, meg azon kellem végett, melylyel hódítani kíván, a költészet eléggé változatos formáit ³⁾) helyesen megválasztva, illendően alkalmazza.

Ezért kívánja Rájnis, hogy a „tudós Magyarok“ állítsanak fel meghatározott szabályokat a végett, hogy a versszerzők „verseiket valamely szépen folyó rendhez és egyszersmind a beszédnek törvényes hangjához alkalmaztassák.“ ⁴⁾)

S a mire nemzete tanultabbjait buzdítólag felszólítja, ahhoz legott példaadólag hozzá is fog Útkészítőtül előre megy, egyengeti az ösvényt a magyar Helikon felé, megkezdí elhengeríteni az út gátló köveket, tördelni a göröngyöket, melyek akadályul vannak. Hathatósan eszméltet az iránt, hogy az bizony sokból álló feladat. Érezteti, hogy már a kezdemény is elszánt küzdelembe kerül. — Mert im még az elvtársakat, az „igaz versszerzés“ ösvényére igyekvőket is meg kell a cél végett támadni, kit e, kit ama vétségeért, tehát serény munkát, sőt harcot is igényel az elv.

„Certandum est, nulli veniunt sine marte triumphí.“

Habár a költészet lényege iránti gondja is meglehetősen ki-

¹⁾ Erről már előbb emlékeztünk. (L. Révai M. élete II. k. 259. l.)

²⁾ L. „Kalaúz“ 74. l.

³⁾ U. o. „Elöl-járó-beszéd“ 11. l.: „Sok-féle — u. m. — a vers; kire-kire azt bizhatjuk, a mire alkalmas. . . Ki kényszerítheti a Poétát arra, hogy mindenkor azon egy mértékhez szabja verseit?“

⁴⁾ U. o. 71. l. A mint hogy „az igaz Versszerzők mindenkor különös gondot viseltek arra, — nem ugyan, mintha egyedül ez alkalmaztatásért reménylették volna a borostyán-koszorút: távol légyen — u. m. — e-féle gondolat! Nem volt oly pusztá a felső vár ama régi Poétákná, a kiknek mai napig fenn vagyon híres nevök. Ezek mostanában is, ha szólhatnak, kétség kívül egyező kiáltással vitatnák Horátzius ama mondását (L. I. Sat. 4., 40.)

„ — — neque enim concludere versum
Dixeris esse satis; neque, si quis scribat, uti nos,
Sermoni propiora, putes hunc esse Poetam.
Ingenium cui sit, cui mens diviniór, atque os
Magná sonaturum, des nominis huius honorem.“

fejezést nyer e művében,¹⁾ még is legtöbbnyire még inkább a verselés alaki érdekével foglalkozik ebben. De hisz a „forma dat esse rei“ intelem szerint a költészet feladatában ez is eléggé fontos dolog. Irodalmunk akkori viszonyaihoz képest kiváltképen jelentős postulatumnak volt ez.

Aztán a mit Rájais előtérbe állít, valóban nem is csupán a poesisra vonatkozik, hanem általán megszívlelendő az a nyelvnek tudatosabb, tisztább felfogására s annak műveltebben s kellemesebben használására írásban és beszélésben egyaránt. Ugyanis a szótagok időmértékének kellő meghatározása a szavaknak ízekre szedő elemzését teszi szükségessé, sőt a nyelvjárásoknak egybevetését, a nyelv és irodalmi emlékek vizsgálatát, történeti nyomozását igényli. Ez pedig már egyszersmind a nyelvnek tudományosabb művelésére tör utat.

S. „A magyar Helikonra vezérlő Kalaúz“-nak tartalmát ennyiben érintve, rámutattunk azon vezérelvekre, melyek a classikai iskolát nagyfontosságú feladata felé irányozák.

Csakugyan alapvető volt e tekintetben a magyar Helikonra vezérlést ígérő Kalauz. Oly alapot jelölt az ki, melyből kiindulva alkalmasan lehetett az irodalom célja felé törekedni. Tervszerűleg készített útbaigazítása nyomoként tovább haladásra készítetett.

Azonban mint kezdemény egyelőre inkább csak a kiindulási pontokat s a legközelebbi teendőket jelzi. Főként a nyelvnek behatóbb tudattal való kezelését követeli, úgy hogy az a különféle versschemákhoz is simulékonyabbá váljék, még pedig természetes hajlékonysággal s a költői dictiót a változatos technikai formák elfogadása mellett is lendültebbé, választékosabbá, kellemesebbé s nemesebbé képesítse, hogy a versek éneklésre is alkalmasbítva kétszeresen szolgáljanak az érzelmek bájolására s emelésére. Rájais elmélete e szerint a magyar lyrának jóval főlebb hangolását célozza.

Némileg Horatius nyilatkozatára²⁾ gondolva, azt tartja, hogy „a poeták igyekezete leginkább a gyönyörködtetve oktatásra vágy“. Ezért, hogy sikeresebben „iktassák bé az emberi szívbe a szép tudományt és a jó erkölcsöt“, meg emelkedettebb érzelmeket gerjesztenek, — a mi akkoron a nemzeti szellem élesztése érdekében is igen kívánatos vala, — a verselés kül- és belalakításának azon módjaira utal, melyeket az ó-remek példányok nyomán legalkalmasabbaknak hisz ama feladat javára t. i. „az emberi léleknek“ nemesbítésére.³⁾ Különösen Pindaros célzatára hivatkozva, hangsúlyozza, hogy bizony

1) L. „Kalaúz“ 71—3. l.

2) „Aut prodesse volunt, aut delectare poetas
Aut simul et iucunda et idonea dicere vitae.“ (Ars poet. 333.)

3) L. „Kalaúz“ 73. l.

nehéz s „nagy dolog az igaz versszerzés“; ¹⁾ tehát komoly meggondolást és sokra kiterjedő figyelmet igényel az. Ezért óv a könnyelmű lantolgatástól ²⁾ s a magyar költészet lényeges feladata érdekében méltán kívánja a magyar poetától, hogy azt kövesse éneklésével, a mi leghathatósabb. ³⁾

Nagyon rajta volt ugyan, hogy példaadással is nyomósítsa elméletét; de ha ez neki oly ernyedetlen szorgalma mellett sem sikerült eléggé: Propertius szavai szerint (II. 10. 6.) „in magnis et voluisse sat est.“ Ha nem juthatott a „meredek Pindusra“ a hová kívánczozott, legalább nem maradt a kényelmes völgyben és nem elégtette az elparlagult síkon ballagást sem, hanem feszült erővel tört útát a „magyar Helikon“ felé, mint ezt utóbbi törekvései busásan bizonyítandják.

Ha csak kezdetleges tárgyalását adja is „Kalaúz“-a a nagy horderejű irányzatnak, tagadhatlanul oly erélyes megpöndítése az némely lényeges kellékeknek, hogy egyelőre eléggé hathatós ösztönzésül szolgálhatott a további eszmélésre.

9. Mily korszerű jelenség volt irodalmunkban száz évvel ez előtt Rájnis „Kalaúz“-a, látható már az eddig ismertetett irodalmi viszonyokból is. Még nyomósabban is megérvelik azt a tovább mondandók. — Róla ily oknál fogva, úgy vélem, nem volt helyén kívül itt kissé részletesen szólanom, úgymint a classikai iskola elméleti irányzójáról s céltudatosabb megindítójáról. — Mert ennek további fejlődését s általa egyszersmind nyelvünk célirányosabb műveltetését éber figyelemmel kísérve rendén való lesz arra időnként reflectálnunk.

De meg Rájnisnak, ezen irány oly derekas tényezőjének érdemlett méltatása tekintetéből is illetékesnek látszott ez annál is inkább, minthogy egy és más író, különösen a ki csak úgy sebtében egy pár oda vetett vonással akarja jellemezni Rájnist, érdemeinek olykor tetemes csorbítására nagyon is aránytalanul emeli ki szellemképének árnyvonásait ⁴⁾ Az igazság érdekében ezeket is főlemlítendjük ugyan annak idején, de mint illik, a viszonyok jelzésével enyhítve.

Itt a „Kalaúz“ tartalma, melyet főleg Révai „vetélkedésének“ méltatása végett kelle tárgyalni, még nem igen adhatott arra alkalmat, hogy kritikai élességét s néhutt érdekességét előtérbe állítsuk.

¹⁾ U. o. 81. 142. l.

²⁾ U. o. 83. 84. l.

³⁾ U. o. 140. l. „Huhogassanak tehát egyebek a baglyokkal, csiripeljenek a verebekkel, fetserkéljenek a fetskéekkel; te, Magyar Poétám! kövess'd a Filemilének sok képen változó éneklését. Énekes vagy; éieszsze tehát énekeidet ama hathatós erő, a mellynek a Muzsikában oly tsuda-fogatja vagyon.“

⁴⁾ Ilyesmit láthatni különösen Dr. Versényi Gy. „Széptani kritika az első magyar hírlapban“ című értekezésében, (l. Figyelő XV. 183—5.) melynek egyéhiányai közül felőlően kéri az is, hogy Révairól, mint a M. Hirmondónak 4 hónapon át volt szerkesztőjéről, illetőleg írójáról nincs tudomása s helyette Barcafalvit emlegeti.

Habár a „Kalaúz“-ban Rájnis önérzetessége az elveknek oly határozottan követelő kifejezését adta is, hogy azért megrovás is érte: meglehetősen indokolást nyer az a korabeli szellemi viszonyokból. Mert hisz a nemzeti értelmiség még ily erőlyes nyilatkozásra sem adta azonnal valami föltetszőbb buzdulásának jeleit, legalább irodalmi jelenségekből nem igen tűnik elő a „Kalaúz“-nak valami élénkebb hatása. ¹⁾

Rát Mátyás a „Magyar Hirmondó“-ban reflectált reá. Enyhe észrevételei Rájnist a „Megszerzés“ írására bírtak, melyben kissé fölösen is érezteti azt, a mivel a „Kalaúz“-ban előre fenyegetődzik: ²⁾ de tudományos apparatusának bővebb föltárásával, meg jelentős érveivel azt is érezteti, hogy nem épen alap nélkül önérzeteskedik.

10. Talán némileg ez is tartózkodóvá tehetette Révait attól, hogy „Vetélkedését“ legott közzé tegye. Pedig ez javára válhatott volna az ügynek. Alkalmasint elősegíthette volna azoknak megszívlelését, a mik a „Kalaúz“-ban okszerűen mondattak. — Révai mint azok iránt kiváló fogékonyaságú, úgy látszik, arra is célozott értekezésével, hogy tapintatos mérsékeltséggel segítse érvényre a „Kalaúz“ irányzatát. Örömet secundál a javalltakra, igyekszik tovább fűzni a megpöndített lényeges eszmék szálait, pótolni a hézagokat, gyöngéden módosítani a merevebb nézeteket, a nélkül, hogy vitázati szint adna értekezésének, vagy csak éreztetné is, hogy Rájnis „Kalaúz“-a indította annak megírására. Inkább önrányú, külön elmélkedés alakjában szólaltatja többnyire azon írókat, kikre helyenként hivatkozik. ³⁾

Önbíráló ildomoságára mutat, hogy tudományos nézeteinek nyilvánításával önállóan kilépni harminc éves korában még időelőttinek vélte. Ilyetén tartózkodásáról ad vallomást egy kevéssel ez előtt közre bocsátott fordítása előszavában. ⁴⁾

Méltán is tarthatta bajos dolognak, hogy részéről határozottabb ítéletet hangoztasson különösen oly kérdésről, mely akkoron a szellemi forrongás („Sturm und Drang“) időszakában még a németeknél is válságos viszonyok közt ingadozott, nálunk pedig a nemzeti szellem élesztésére még egyéb fontos körülménynek számbavételét is igényelte.

11. Figyelemre méltó, hogy mennyire igyekszik Révai a kérdéses ügy történeti háttérét is minél mélyebben vizsgálni, hogy mintegy magvából fejleszse ki az eredményt. ⁵⁾ Így a classikai méretű vers-

¹⁾ Kivéve azon megtisztelő verseket, melyeket budai barátai részéről Molnár János juttatott hozzá. (L. a „Kalaúz“-hoz tartozó „Megszerzés“ 33. l.)

²⁾ L. a „Kalaúz“ „elől-járó-beszéde“ végén.

³⁾ L. föntebb 36. l.

⁴⁾ L. „A mennykönek mivoltáról s eltávoztatásáról való böltselkedés.“ 1781. Előszó 3. l.

⁵⁾ Ezt láttatja az is, hogy a latin szabású magyar verselés kezdetét már

formák előnyét erősen megokolva látja az által, hogy ezek a legműveltebb ízlésű kor szüleményei, míg ellenben a páros véghangzású verselést a már elvadult korszak korcs ízlésének származékául mutatják a francia észlelők is.¹⁾ — Még is óvakodik ennek merőben elítélését elfogadni. Mert századok folytán és pedig jeles elméművek által ez is vívott ki történeti jogosultságot. Előnyt kíván ugyan Révai amannak, mint a mely a műveltebb költészet magasb rendeltetésének inkább megfelel, és a mi serdülésnek eredt nemzeti költészetünk lendítésére — főleg nyelvünk alkalmas voltánál fogva — igen biztatóul ajánlkozik; de emennek alkalmazását is helyén látja némelyekben, hol egyhangúsága által kevésbbé lehet utató.

Épen ezért kívánatosnak tartja, hogy a versezeti formák a kellemes hatás érdekében lehetőleg változatosak legyenek és a bel- és külalakzat minél összhangzatosabb viszonyban álljon a tartalommal és a szellemmel, melynek kifejezést ad. Ez okból oly rhytmikai lejtést kíván, mely a verseket minél inkább dallamosakká, énekelhetőbbé kétegye.

Ha Rájnis vagy Révai az utóbbi célzatot kellőbb kifejtéssel illetékesen tárgyvalva akkorban közzé teszi, megelőzte volna Földi Jánost azon érdemben, mely így ennek különös jelentőséget szerzett.²⁾

De egyébként is több oknál fogva sajnálható, hogy Révait ez irányú szándéka folytatásában több éven át tartó zilált állapota nemcsak akadályozta, hanem szinte élte fogytáig visszatartotta. Ennek kárát nem egy hátrányos jelenséggel vallják irodalmunk akkori viszonyai.

Révai főntebbi értekezése azonban kiváltképen figyelemre méltó tanúság arról, mint füződék össze szellemi irányzata Rájnisával. S ez annyival inkább megokolja Győrben „megakadását s Rájnisnál tartózkodva a magyarságban dolgozását“,³⁾ mi által életviszonyai akkoron mintegy egészen más irányba terelődtek.

is főlebb viszi, mint Rájnis, mert Silvester Jánost említi elsőnek. Bécsbe jutván 1781. legott hozzá fogott a magyar irodalmi s nyelvemlékek kutatásához is. Előbb Faludi műveinek, aztán a gyűjteményes kiadásnak eszméje sarkalta erre.

¹⁾ Kik azonban koruk szempontjából a szintazon korbeli gót vagyis csücsfíves építésmódot is leszólják.

²⁾ L. Toldy F. „Magyar költők élete.“ Pest, 1870. I. 246. l.

³⁾ L. Paintnerhez 1784. május 15-én kelt levelét. (Révai M. élete II. k. 167. l.)

V. Kritikai villongás.

1. Rájnis 's Révai barátkozása érdekes tüneménykényt tükrödzik vissza irodalomtörténetünk azon válságos időszakából.

Erősen hazafias érzelem és elvrokonság szülte azt, eszményies célzatú munkaszeretet növelte és tartotta fenn ama mostoha évtized folytán, midőn mind magán viszonyaik, mind a magyarság ügye oly terhes küzdelemre készítetek. — Sanyarú megpróbáltatások szorosabban frigyesték azonos szándékú törekvéseiket épen akkor, midőn a zürlesztő közviszonyok vajmi igen megnehezítették a nemzetes irányú csatlakozást.

Már az eddig említettekől is meglehetősen sejthetni szellemi viszonyuk jelentőségét. ¹⁾ Tárgyalásunk további részleteiből még bővebben ki fog világlni érintkezéseik közreható eredménye

Irányzatuk lényegében rejlik annak fő oka, hogy miért nem kelthetett igyekvésök egyelőre sem oly gyors feltünést, sem oly szélesen kiterjedő hatást, mint a testőr írók előnyös viszonyú munkássága. Ennek mintegy közvetlen sikerével nem mérkőzhetett az ő tudományosabb alapú, habár még oly feszült tevékenységök. De utóhatásával túltett azon. Nagyobb horderejű eszméiknek mély gyökereket kellett verniök, hogy gyümölcsözőkké izmosulhassanak.

Ama nemzetellenes hatalmi irányzat különben is sokkal inkább a belélet intenzív munkásságára utaló vala.

2. Az előbbi évtized verőfénye által elég korán kikeltett nemzeti remények csalódottan vonultak vissza a hazafiasabb szívek rejtekébe, midőn az alkotmányértő rendeletek mindegyre keserítőbb progressióval fokozák a kényszer viszonyok feszültségét.

Kiváltképen a sz. korona elszállítása és a német nyelv fölerő-

¹⁾ L. föntebb 41. l.

szakolása mutatta, hogy a nemzeti érzelem erélyes nyilatkozatai sem elégségesek az önuralkodó akaratának megmásítására. 1)

Mintegy merőben ellentétes irány látszott érvényesülni, mely a hazafiás érzelmeket mind mélyebb aggodalomba ejtő

De a teendőkre nézve vajmi különböző vala a felfogás! Nem számítva az önző érdekek rabjait, minők száma többnyire túlnyomó, a gondolkodóbbakul mutatkozók között is számosan valának, kik a kosmopolitikus korszellem követelte „fölvilágosodás“ ürügyével készségesen palástolták a nemzet súlyos sérelmeit; mások részint korshajlamaik kielégítése, részint felekezeti vivományaik előnyösülte következtében annyira megnyugtatónak érezték a merész átalakítást, hogy nem állottak arról magasztaló dicséreteket zengedezni. 2) De még az épebb érzelműek között is nem kevesen csak a meddő búsongásra, tétlen tünődésre szorítkoztak, legfőlebb a „vis inertiae“ passiv ellentállásban helyezték feladatukat, míg a mélyebben eszmélő jobbak a jövő igényeit tarták szem előtt s azért a multban keresék az arra való élesztő erőt. Gondosan kutatták föl az ősök emlékeit, szellemi hagyatékait s azok megszívleltetésével növelék, edzők a nemzetnek multja iránt tartozó hűségét.

3 A két derekas nyelvbajnok, Rájnis és Révai első sorban, mintegy irányadóul munkált ily célra. 3) Ők a kimenített haladású kor visszasságaihoz képest azzal vélték legüdvösebb szolgálatot tethetni a nemzetiség veszélyeztetett ügyének, ha azt a szellem „csön-des hatalma“ fejlesztésével igyekeznek támogatni.

E végett főleg ahhoz láttak, a mit legfokozóbb hatásúnak hittek a nemzeti önérték ápolására.

Célszerű ellenhatásra irányult buzgalmuk kiváltképen arra ösztönzé igyekvésöket, hogy minél mélyebben hassanak be a nemzeti művelődés multjába s annak gyökereiből, irott hagyományaiból, nyelv- és irodalmi emlékeiből vonják elő az eszméletető érveket, a leghathatósabban feltámasztó erőt, e mellett az ó-remek irodalom s az újabb művelődés eredményeit s gyümölcseit izleltessék meg a nemzet jobbjaival, nemzeti nyelven szólaltatván a remeklő elmék sikerültebb műveit olykép, hogy azok minél inkább éreztessék a magyar nyelv életrealóságát, műveltségre való képességét. 4)

Ily meggyőződéstől erősen át lévén hatva, nem igen csodálható, ha mindinkább magukba vonultan a köznapi lényekétől nagyon is különböző belvilágot alkottak, mely annyira idegenkedett az avatatlanokkal való érintkezéstől, hogy e miatt nem ritkán félreértések, sőt gyanúsítások is keletkeztek. Ezek aztán a szintoly ön-

1) L. Révai M. élete. II. k. 182. l.

2) Ennek nem egy példája lelhető a „Magyar Musa“ lapjain a többek közt különösen az 1787-ki folyam 102. l.

3) L. Révai M. élete. II. k. 174–180. l.

4) L. Révai M. élete u. o. 180. l.

érzetes, mint céltudatos hősöket független gondolkodásukban még inkább megerősíték, olykor erélyes visszatörölásokra is ingerlék.¹⁾

Tovacélzó gondolkodásuk szárandó gyarlóságnak nézte a többnyire közvetlenségben élő, korlátoltabb eszme körű, vagy csak is olcsó bölcseségű honfiaknak részben néma tünődését, részben zavattyús duzzogását, még inkább a fatalistikus megnyagvású gyöngébbeknek odaadó meghajlását. Az ilyenmü „féltség magyarok ák“-tól vajmi igen visszatartá őket ellenszenvök.

Mindezektől elszigetelve munkaszeretetök azon lelkesültségben keresett enyhülést, mely, mint újabb költőink egyik legjelesbike mondja, „a hűség szép emlékezetével csügg a multon és jövőt teremt.“²⁾

Realis életviszonyaikra szintügy mint szellemi irányzatukra nem jelentéktelen világot derít azon adatok egybevetése, melyek néhányát már föntebb említettük.³⁾ Az odább érintendök annyival érdeklőbbekül vehetök, a mennyiben közreható munkásságuk eredményét s annak irodalmi hatását élesebben megvilágítandják.

Illetékesebb módon s föltetszöb jelenségekben csak évek mulva nyilvánulhatott ez.

4. Rájnis a zordon kritikus, ki nem csak mások iránt kiméletlen bíráló, hanem önmaga ellen is gyakorolja a szigort, az 1781-diki föllépései után csak 8 év mulva szállt ki ismét az irodalmi nyilvánosságra, és pedig: „Magyar Virgiliusa első darabjával“⁴⁾ és az ehhez csatolt „Sisakos paizsos kardos Mentőírás“-ával. — Ez utóbbival Baróti Szabó „Ki nyertes?“-e ellen táborozván a szigorú kritika határain túl még személyes bántalmakra is kiereszkedik. Ezzel aztán ismét más harcra nyújtott alkalmat.

Révai izgalmasabb természetét azonban mir jóval előbb készítette ébresztő célzata arra, hogy mozgató tevékenységét folytassa. Már 1785. szétküldé a „Magyar Hirmondó“-ban előbb 1782. hirdetett „Költeményes Gyűjtemény“ bő előrajzát, mely havonkénti kötetekben előfizetés mellett volt hozandó Faludi, Beniczky, Balassa, Rimai, továbbá Gyöngyösi, Zrínyi s mások munkáit.⁵⁾ A következö évben egy második hirdetésnek szükségét látván, a gyűjtemény népszerűbbé tétele végett néhány élő író munkáit is ígerte, jövendőre pedig regények, színművek, vitézi, pásztori, tan- és lyrai költeményekből egy egész „Költeményes könyvtár“-ra nyitott kilátást.⁶⁾

Mily kedvezéstelenek voltak e szándékának megvalósítására

1) U. o. II. k. 119. 241. l.

2) Vörösmarty M. „Liszt Ferenchez“.

3) L. Révai M. élete. II. k. 79, 118—19. l.

4) Habár ezt „előjáró beszéd“-ének datuma szerint már 1787-ben bevégzte volt.

5) L. Révai M. élete. II. k. 35—9. 209. l.

6) U. o. 223. l. — Toldy F. „Magyar költök élete.“ Pest 1870. l. 209. l

balkörülményei mellett különösen azon mostoha közviszonyok, melyeknek pedig épen jobbra fordítását célozta e vállalatával, eléggé ismeretes a főtebb már részletesen tárgyalt bajlódásaiból.¹⁾ S még is Révainak e sürgölődése tűnik élénk legjelentősebb mozgalomként azon évtizedi időszakból.

Nem hozhatta ugyan úgy, mint lángoló lelkesültségében hitte „az egész hazát mozdulóba egy telylyesebb Magyar költeményes Gyűjtemény kibocsáttatásával“;²⁾ de még is sokat tett ily „merész munkára“ vállalkozó agitációjával a nemzeti szellemnek gerjesztésére. — Ismételt felhívásai s némely tekintélyes tartalmú kiadványai, nevezetesen Faludi, Orczy, Barcsay és saját művei hathatósan villanyozták a magyar irodalmi tehetségeket, s mindinkább fokozták az irodalom pártolás iránti élénkséget is úgy, a hogy az a testőrök lelkesítő hatása óta másnak ily mérvben aligha sikerült.

5. Bessenyei Györgynek elvonulta után csakugyan Révai ébresztő tevékenysége keltett e tekintetben legérezhetőbb hatást. És a gárdista írók társas működésének oszoltával különösen classicistáink igyekvésének köszönhető a nemzeti szellemnek az irodalom általi tovább fejlesztése.

Kiváltképen Rájnis és Révai járultak ahhoz legjelentősebb contingenssel, t. i. eszméletetőbb hatásukkal. Főleg ők lendíték a classikai irányt azon emelkedésre, mely által az már a következő évtizedben mindinkább érzeteté előnyösségét.

Kettejük együttes törekvése gerjesztőleg hatott ama más irányzatok némi csatlakozására is, melyeket utóbb külön irodalmi felekezetekként emleget irodalomtörténetünk, habár tényezőik mégis inkább elkülönülten folytatták működésüket. Szorosabb értelemben véve az irodalmi szövetkezést, nálunk a mult századnak utolsó évtizedéig, a testőrök társas munkásságát kivéve, sajátképen alig jelentkezett a szellemi tehetségeknek a nyelv és irodalom művelése végett olyatén jelentékenyebb csoportosulása,³⁾ mint a minőnek példái más műveltebb nemzeteknél, különösen a németeknél már jóval előbb is, nevezetesen pedig ezidétt mind föltetszőbb tevékenységet fejthettek ki. S így a rokon irányzatú, de jobbára elszigetelten folyt munkásság tényezői nálunk nem is alakíthattak oly jelentős irodalmi iskolákat, mint a minők amazoknál⁴⁾ oly hathatós befolyást gyakoroltak a közművelődésre.

Az irodalmi iskolákra különítés utólag történt; azonban

1) Révai M. élete. II. k. XV. fejezet „Révai viszályai s kiadói bajlódásai.“

2) U. o. 197. l.

3) Ha csak Ráday befolyásos körét nem vesszük olyanak.

4) Habár a törekvés ilyesmire nem hiányzott, sőt kísérletek is történtek a végett (l. Révai M. élete. II. k. VIII. fejez.)

az ily nevezet nálunk valóban kevésbé megokolt s ezidétt a társas munkásság csupán egy-két tevékenyebb bajnokra szorítkozék.¹⁾

Különösen a classikai irányzatúakra csak is annyiban volna az alkalmazható, a mennyiben az egy évtizeden át kölcsönös hatásal munkálkodó Rájnis és Révai azon irány követőitül működtek, melyre Molnár János példaadó buzditása nyomán leikésültek volt. A szintén ó-classikai irányzatú Baróti nem csak hogy különváltan folytatá azt, hanem velők prosodiai és nyelvkezelési tekintetben összeütközésbe is jutott.

6. Figyelemre méltó, hogy a „tudós költészet“²⁾ felé terelő „Kalaúz“, melyben Rájnis már „bizonyos törvényekkel, régulák“-kal kívánta ezen irányt inauguralni az újhodásnak eredt magyar irodalomban, alig keltett ellenszólást azok részéről, kiket „előljáró beszéd“-ének mindjárt kezdetén oly büszkén leszólva, félre utal, mint „tudatlan, félszeg községet“ (közönséget), úgymint mely a szokás rabjaként csak is a vulgaris ízlésnek hódol.

Ez azt látszik jelezni, hogy a franciás irány hívei, kik kevés változattal többnyire az előbb is szokásos rímes verselést folytatták volt, már mintegy ellenhatás nélkül engedték át a classicistáknak a vezérszerepet s hogy így már elég könnyű szerrel kaphatott lábra a hangméretes verselés. Hisz a „Kalaúz“-ban már mérvadóul nyilatkozik ennek költészeti előnye mellett Rájnis és pedig oly szigorral, hogy a classikai irány méltósága érdekében ennek gyarló követőit még élesebben megrója, már úgy mint ezen igyekezet becséne veszélyeztetőit. — Ellenben a „P o é t a i T u d o m á n y é r t“ (a költői művészetér:) még az egyébként nem helyeselt „Ritmus-szerzők“ iránt is szíves elnézést, a jelesek iránt pedig készséges elismerést is³⁾ vall Rájnis, ha azok a költészet lényegesebb igényeinek eléggé megfelelnek.

De főleg a nyelv természeti törvényeinek védelmét karolván fel föladataul, annak épsége elleni sérelmek miatt keményen meglakoltatja a buzgó Barótit, kit az oldalvást, de csipős gúnynyal ejtett megrovás⁴⁾ oly érzékenyen sértett, hogy azt, habár csak évek multával védekezve, még sem hagyta visszatorlás nélkül.⁵⁾

Ekkor aztán némi kis fürgeteg is támadt abból, mely azonban légtisztító hatású lón, mint a következményből ki fog tetszeni Eleinte ugyan nem kis megdöbbenést, sőt egy ideig tartó gyötrődést

¹⁾ A 9-ik évtized derekán Péczely körül kezdett némileg gyűjtekezni ily célzatú csoportosulás; aztán a kassai társaság fűződött össze rövid időre.

²⁾ Rájnis „poétai tudományt“ emleget „Kalaúz“-ában (l. „Előljáró beszéd“ 7. l.), de ez alatt, úgy látszik, az „ars poeticát“ érti. Azért hangsúlyozza ezt, mert a naturalista verseléstől idegenkedik.

³⁾ U. o. 8. l.

⁴⁾ „Kalaúz“ 154. l.

⁵⁾ L. Baróti Szabó „Ki nyertes az hangmérséklésben?“

is okozott ez a jobbakban; mert az egyébként is oly aggasztóan oszlató hatású külviszonyok közt igen ártalmasnak látszott a féltett ügyre nézve; később azonban utóhatásaiban megokolást nyert.

Itt elég ezt csupán ennyiben említenünk, mint egyik incidensét annak a mostoha sorsnak, mely oly sokképen akadályozta nálunk a nemzeti szellem élesztőinek tömörülését épen akkor, midőn arra a legégetőbb szükség ösztönöz vala, hogy az összetartva jelentősebben közreható tényezők lehetőleg szervezetes munkássággal, fokozottabb mérvben sikeresíthessék a nemzeti irodalom gyarapodását s ezzel a nemzeti érzelem erősödését, mint a hogy ezt a valódi hazafiak jobbjai már huzamosabb idő óta nem csak óhajták, hanem érvényesíteni is igyekevének.

7. Mennyi fáradozást tanusított e célra Révai s minő áldozattal törekedett azt valósítani legott a baljóslatú időszak kezdetén: már a föntebbiekben eléggé körülményesen tárgyaltuk.¹⁾

Midőn több rendbeli kísérletei után ily buzgó szándékának kivitelétől mintegy végleg elúttetve, az 1784. év negyedik havában Niczky Kristóf által az „újság írói polc“-ról is eltávolíttatott, akkor történt, hogy Pozsonyból Pest felé utaztában betért Győrbe Rájnishoz, nála „megakadott“ s vele bizalmasab barátságba fűződött, mint olyannal, kinek célzatát az övével legrokonabbnak ismerte volt fel „Kalaúz“-ából s aztán a találkozásuk alkalmával folyt beszélgetésből is, melyből eléggé kiérezhette Rájnisnak viszonti hajlamát.²⁾

A balviszonyok közt fejlődött barátság némely közbejött alteratiók dacára egy évtizeden túl egymásra kölcsönösen hatásos működés közt foly vala mindaddig, míg Révai Győrből elköltözött.

E két önálló gondolkozású, elveihez egész a makaességig ragaszkodó s egyébként is eléggé különös természetű egyént csakis erősen hazafias érzelmeik, a magyar nyelv művelése iránti nagy lelkesedések és classikai irányzatú szellemök tarthatta meg oly huzamos idei barátságos viszonyban.

Mond valamit a dologhoz s tán nem keveset, hogy ezen öszszeszővetkezésük épen akkorra esik, midőn a német nyelvnek hivatalossá parancsolatása oly igen lesújtó csapásként nehezült a nemzeti érzelmekre.³⁾

Kiknek fájhatott ez inkább, mint az irodalom e két kiváló harcosának, kik a magyar nyelv fejlesztése s a nemzeti művelődés emelése végett oly nagy vállalatokra készültek volt? S még is nekik engedhette meg érzületök legkevésbbé, hogy a csüggedésnek csak látszatát is éreztessék, úgymint kiknek feladatokká vált a hazai nyelvet annak épen legborúsabb időszakában legserényebben ápolni s így a nemzeti szellemet annál feszültebb törekvéssel élesztetni.

¹⁾ L. Révai M. élete II. k. 13. s. kk. 11.

²⁾ U. o. 79. 402. l.

³⁾ L. Révai M. élete. II. k. 178. l.

E kötelességet lélekben járó tartozásuknak ismervén, nagy elszántsággal folytaták feladatukat úgy, a mint hivatásuk, honfitársuk s erős önérzetük sugallá.

8. Igen természetes, hogy ily komoly foglalkozásaik távol tarták őket minden mellőzhetőnek vélt érintkezésektől.

Ilyesmiben azonban vidéki városban jóval bajosabb, mint a sokaságtól hemzsegó világvárosokban. A hétköznapi gondolkodású emberek kíváncsisága, többé-kevésbé jogosult becsvágya, követelése annyi alkalmatlanságot szerez az oly elvonultságot kedvelő független lelkűeknek, hogy nem csoda, ha azok miatt olykor némi idegesség vesz erőt rajtuk. Azokból, a miket annak idején magánéleti viszonyaikról említettünk,¹⁾ ismeretes, hogy Rájnis- és Révainak nem kis mérvben jutott ki efféle kellemetlenségekből. Tagadhatlan, hogy némely különkódéseikkel²⁾ magok is többképen hozzájárultak bajaik szaporításához. S még is nem egy érv vonható ki körülményeik tanúságaiból némi mentségükre azokért, a mik egyébként nyomós megrovásul szólnak ellenök.³⁾

Az olyan rekkenő időszakok kiváltképen termékenyek a félreértésekben, s gyanúsításokban. Esmék, érzelmek s leginkább érdekek kisebb nagyobb megoszlásokat, meghasonlásokat idéznek elő.

Oly nagy változtatások s a legsarkalatosabb ügyeknek szeszélyes felforgatása hogy ne támasztott volna kedélyháborgást?

Voltak ingerült kifakadások a nyelverőszakolás és egyéb grammenek miatt⁴⁾ elég bőven. Hol rövidebb, hol hosszabb ideig folyt az indignatiók ömledeztetése különböző stílusban.

Ilyenkor a közönyösnek látszó hallgatagság jobbról is balról is gyanúsíttatik. Aztán midőn a „vana sine viribus ira“ kifáradva lassanként leapad, csöndes duzzogásban keres enyhülést. Későbbben a magába fojtódó epedés valami expediensre határozza el magát. Sokaknál az életszükség az elvek s viszonyokkal való alkudozást tanácsolja, az érdek a kényszer állapotba beletörődést javallja.

Igen számosan már eleve készségesen megtették a hazáért, mint mondani szokás, azt az áldozatot, hogy mentül előbb megtanulták a német nyelvet s vállaltak hivatalt⁵⁾ csak azért is, hogy németeknek ne engedjék azt. Nem egy igen alkalmasan pótolta a németet minden tekintetben. Mások képességhiány miatt maradtak engesztelhetetlenül nyakas magyaroknak. Találkoztak elvből visszavonulók is.

Nyelvbajnokaink eszményies gondolkozása eléggé realis szem-

1) U. o. II. k. XII. fejezet.

2) U. o. 231. 281. l.

3) U. o. 236. l.

4) U. o. 178. l.

5) V. ö. Fraknói V. „Martinovics és társainak összeesküvése. Budapest, 1880.“ 5. l.

pontból fogta föl az embereket. Azért kívántak tőlök inkább távol tartózkodni. De elzárkozásuk sem menthet meg őket sem a félreértésektől, sem a csalatkozásoktól. Amúgy közvetve vett tudomásuk miatt nem egy jóakarátút is elidegenítettek maguktól, mi hazafias célzatuknak olykor nem csekély hátrányára vált. ¹⁾

Efféle sors mások is éri, még az úgynevezett normalisabb állapotú időszakban is, az önállóbb gondolkodásaikat, kik mint nem assimilálható ridegek a sekélyes társadalom undulatióiból mintegy kőszálakként látszanak kimeredni. A jelennek élő, multakra nem sokat adó tömeg legfőlebb szánja őket.

Révait, mint említők, előbbi balságos állapotai miatti elkeseredettsége is elvonultságra készíteté úgy annyira, hogy egy ideig a baráti levelezéstől is tartózkodott. ²⁾

9. Mindkettőjük idegenkedvén a nem egészen szívők szerinti egyenektől, a lehető legszűkebb körre szorítkoztak. Tüzetes teendőiken kívül tanulmányaikba mélyedtek el. Még a Győrött lakó tanultabbakkal s irodalmilag munkálkodókkal sem igen barátkozhattak. Rát Mátyással s Szerencsi Nagy Istvánnal, úgy látszik, igen kevés találkozásuk volt. Annál szívélyesebb lehetett egymás iránti viszonyuk, rokonecéli törekvéseik iránti érdeklődésök. A kedélytágulás perceit olykor együtt töltvén hasznos eszmecserét vagy épen vitatkozást is folytattak irodalmi dolgokról s lelkesülten örvendettek mind annak, a mit sikerültként jóvá hagyhattak.

Ily barátságos viszonylatuknak emlékét tartotta fenn Révai azon sapphica ódája, mellyel, mint annak címe mutatja, „Rájnis József által szerencsésen magyarra fordítottat Virgyíl pásztorénekeire való örvendezését“ fejezi ki.

A kedélyes levél, melynek kíséretében azt neki másnap megküldötte, magában is jellemző lévén viszonyukra, álljon itt teljes szövegével:

„Édes Bátyám! Tegnap nékem igen jó dohányport adtál. Későbbben az utánn, hogy elváltunk egymástól, már est hajnalkor nyavalvás szemeim miatt nem akartam gyertyát korábban gyújtatni. A setétebenn fel és alá járdogáltam szobámban, s az alatt poroddal az orromat boszongattam. Néhány prüszentés megrázta fejemet, s gyönyörű gondolatoknak eredtem felőled. Hogy el ne szalajtsam, akaratom ellen is hamar gyertya világot parantsoltam. Hevenyében papirosra vettem, s ez az Ének származott belőlök. Egy estvének szerentsés szüleménye ez, ha jól esett. Olvasd bátran, nem hízelkedik néked azért, hogy barátom vagy, hanem azért magasztal, mert meg érdemled. Örülj szerentsédnek, hogy úgy születél; én is örülök, hogy úgy érzek. Vajha tartósak lennének bennem ezek a

¹⁾ L. Révai M. élete, II. k. 201. 273. 280—1. 1.

²⁾ L. Révai M. élete, II. k. 200. 1.

gerjedelmek, a melylyek most elevenítenek. A gyarló beteges testben is csak gondolkozik a lélek. Frisen légy, a míg megint láthatlak. Karácsony havának 29. napján 1787.“

A vers pedig, mely bírálóbb nézetek szerint is jobb termékei közé számítatik, így hangzik:

O! igaz tükör, tsoda fény, együgyü
Pusztá természet! mi keserves átok,
Vagy gonosz jelbenn születés nyomorgat
 Anynyi sok embert?

Menynvien vagynak, kik elől homálybann
Rejtezik fényed: tapogatva járnak
A vakok sűrűn feketült setétbenn,
 S nyegnek utánnad.

Ritka olyly boldog sok ezer közül is,
A kinek pillant valamelyly szikrátskád:
Századok szülnek tsak egyet, ki téged
 Láthat egészen.

Ilyly külön számbann, mikor el hagyattan
Kortosóul nyelvünk, ez is egy szerentsénk;
Boldogabb század Magyaroknak adta
 Köszögi Rájnist.

Róma zöldellő mezején ki hajdan
Szent Teokrítnak szava ként mosolygott,
A Kegyes Virgyíl Magyarúl is immár
 Általa hangzik.

És mi természet nyoma ként, mi gyengült
Édesen szállasz: nem erőltet Íród:
Nem szorúlsz kínnal Magyar öltözetbenn
 Erdei Kegy Szüz.

Járd szerentsésen kiesült mezőnket,
És tanítsd nyájasb rebegésre népét,
Kényesebb érzést te lehellj az ájult
 Íze veszettnek.

Járj magasztalván Koszorúd Kötőjét,
A kinek boldog keze úgy ki fűzött
Szép virágokkal, ki sohol sem ártott
 Gyenge tagodnak.

Sőt te jó kedvbenn mosolyogj reá is,
Kérd, hogy Éneást, ugyan olyly szerentsés
Énekét, mennél hamarább fejezze
 S fényre bocsássa.

Azt tsodáltában az utánn tanúlhat
Írni Árpádot diadalmi fénybenn,
Vagy mi más Nagy Vért, valamelyly Anyának
 Drága Szülőlttje:

A kibenn méltó örömet Hazánk is
Lássa, s kérkedjék igazán, mi képen
Kérkedik szélylyel Deli Henriással
Frantzia Ország.“¹⁾

10. Arra gondolva, hogy mily melegen óhajtotta Révai hazafias lelkesültsége már 10 évvel ezelőtt egy magyar Virgiliusnak létrejövését,²⁾ e verzesében ömlengő érzelmeit igazán lelke mélyéből fakadottaknak tarthatjuk.

Hisz a hazai nyelv s jobb ízlés korcsosultán bánkódó és ennek mint amannak emeléseért áhító érzés hevíti őt örvendezésre a fölött, hogy Rájnis oly szerencsésen szólaltatja Virgilius pásztori énekeit, s ugyan az szerzeszti benne az óhajtást az éneisnek is mentül előbbi szerencsés befejezése s közzététele iránt.

E verzeset, úgy mond, „egy estének szerencsés szüleménye.“³⁾ Így ez mintegy rögtönző képességét is bizonyítja. Abban sem lehet kétségünk, hogy ez valóban őszinte dicsérete az érdemnek; tehát nem baráti széptevés, hanem objectiv magasztalás. Ebben nyilatkoztatja egyszersmind baráti viszonyuk alapját is.

Ily érzelmek 10 évi közellét folytán, ha csak olykori eszmecserék által is, mily befolyásos hatást gyakorolhattak e két bajnok szellemi tevékenységére!

Több rendbeli kölcsönös elismeréseik eléggé nyíltan vallják,⁴⁾ mennyire méltatták egymás tehetségeit s már kezdet óta többnyire azonos alapú⁵⁾ művelődésük eredményeit.

Személyes ismeretségek óta, mely 1782-ben kezdődött,⁶⁾ a „commune studiorum vinculum“ különösen nyelv- és irodalomtörténeti tekintetben nyomoként jelentősebbé fokozódott szellemi közlekedések folytán.

Ily viszonylatoknak csöndesen érlelt gyümölcsei epochalis jelenségekben nyilvánultak utóbb. De már előbb is érezteték annak közrehatását. Így jelentkezik az majdnem egyidejűleg egyrészt Révainak épen ez évben közzé tett „Elegyes versei“ kötetében,⁷⁾ más részt Rájnisnak szintezzen évben (1787) bevégzett s már sajtó alá készített⁸⁾ magyar Virgiliusa első darabjában.

¹⁾ Eredetiben l. a m. nemz. Muzeumban „Révai Miscellanea“ X. k. Kiadva Kazinczy „Orpheus“-ában. l. k. 23. l.

²⁾ L. Révai „Elegyes versei“ 37. l.

³⁾ Ez van rájegyezve legfölül is a kéziratban: „1787. dec. 29. estve.“

⁴⁾ L. Révai „Elegyes versei“ 96., 106., 112. l. — Rájnis „Megszerzés“-e 48. 65. l. „Mentő-írás“ 35. l. — Révai M. élete. II. 79. l.

⁵⁾ Figyelmet érdemlő, hogy mindketten ifjú korukban egyebek közt Sannariust különösen kedvelék s belőle fordítottak is. (l. Révai „Elegyes versei“ 66. l. — „Rájnis emlékezete“ i. h. 24—6. l.) Aztán mindketten a mathesis kedvelői, de főleg a magyar nyelvemlékeke szorgalmas tanulmányozói.

⁶⁾ Midőn Rájnis Révait fölkereste. (L. Révai M. élete II. k. 79. l.)

⁷⁾ Annak végén a „Néhány régiségek“-ben és előbb a Barótit feddő alagványban.

⁸⁾ A dedicatio és „Előljáró beszéd“ datumai kétszeresen is nyomósítják ezt.

Ezt azonban a kiléptetéstől egy pár évre visszatartóztatá azon incidens, hogy Baróti épen ekkor bocsátotta közre „Ki nyertes?”-ét, mely ellen Rájnis legott nemcsak kérlelhetlenül szigorú, hanem tőle telhetőleg leteperő viadalra szánta el magát.

Révai mint bizalmasa azonnal értesült Rájnis szándékáról s alkalmasint másokkal is tudatta ezt. Így keletkezettek azok az engesztelésre nógató fölszólítások, melyek Révait is közvetítőül kívánták,¹⁾ mit azonban mint szintén sértett fél nem igen vett tekintetbe. Hevenyében ő is elég élesen viszonzta Baróti magán válaszát, végül pedig az „Elegyes versek“ pótlapján csak úgy oda-vetőleg sebtiben megtorolta²⁾ a „Ki nyertes?”-ben³⁾ kapott oldal-döfést is. A többit Rájnisra hagyta, ki két éven át nem hogy csil-lapodott volna, hanem az irgalmatlanul szétszedő műtét folytán, úgy látszik, még inkább neki mérgesedett.

11. Így keletkezett két évi fegyverkezés következtében a már cí-mével is megrettentésre célzó „Sisakos, paizsos, kardos Mentő irás“, mely a tárgyon kívül a „Ki nyertes?” szerzőjével is kiméletlenül elbánik. — Virgiliusnak magyarra fordított eklogáival együtt bocsá-totta azt napvilágra 1789-ben, hozzá csatolván még egy „Toldalék“-ot is, melyben szintén Barótit gúnyolja és Bacsányinak a „fordítás mesterségéről“ a „Kassai M. Museum“-ban közlött elveit bírálja.

E szerint kettős minőségben száll ki: lanttal és harcias fegy-verzettel. Nem hiába fenyegetődött előre. Lejött „Helikon“-járól a kérlelhetlen kritikus olyképen, mint a hogy Homeros láttatja a bosszulásra gerjesztett Apollont Olympos ormairól nyilakkal telt puzdrával leszállani.⁴⁾

S Rájnis nem elégszik meg ízre szedő s maró ellenbírálata-
val, hanem előre fenyegetődzik előljáró beszédében, hogy ha valaki Magyar Virgiliusa ellen is oly aprólékoskodó bírálattal, minő a Baróti Szabóé, merészlend kilépní, majd világra bocsátja még „Sértő irásait“ is, melyekben még kiméletlenebb megtorlást vizs véghez. S e fenyegetését ismétli kemény kritikája végén is.⁵⁾

S a mit ő mond, attól nem is áll el, a minthogy ezt tanusí-totta is Bacsányi irányában, ki Barótit védte személyes megtáma-

1) L. Révai M. élete. II. k. 353—358. l.

2) L. Révai M. élete. II. k. 352. l.

3) „Ki nyertes?” 73. l.

4) „Βῆ δὲ κατ' Οὐλύμποιο καρήνων, χωόμενος κῆρ,
τόξ' ὅμοισιν ἔχων ἀμφηροεῖα τε φαρέτορην.
ἔλαγξαν δ' αἰὲ' οἱστοὶ ἐπ' ὤμων χωομένοιο,
αὐτοῦ κινθέντοσ. ὁ δ' ἦγε νυκτὶ εἰσιώσ.“ — (Iliad. I. 44—7.)

5) L. „Mentő irás“ 92. l., hol óvó epiphonémáját versben is nyomósítja:
„Bár békét-szerető szívemnek senki se ártson!
Mert, ha ki meg támad, meg bánja; kiáltva=jelentem:
Majd sír, majd bűdös híre egész országra ki terjed.“

dásai ellenében. De ez az irodalmi pör már átnyúlik a jövő évtizedbe. S így odább alkalmasabban szólhatunk róla.

Kétségkívül igen sajnós dolog volt az, hogy irodalmunknak épen ama fölöttébb kényes állapotában oly marcona képpel állott be a kritika s különösen, hogy épen azok között támasztott még személyeskedéssel is keserített civódást, kiknek összetartása oly igen kívánatos vala, minthogy azon idő szerint leginkább rájuk nézett a veszélyeztetett magyar nyelvnek minél sokszorosabb buzgalommal támogatandó ügye.

Tudnivaló ugyanis, hogy nemcsak Baróti, mint metrikus verselő, hanem classikus alapú képzettségöknél fogva¹⁾ Rát Mátyás, Kazinczy Ferenc, Bacsfányi János is igen hasznos szövetségesei lehettek volna az akkoron már főleg csak a classicistákból alakítható egyesületnek, mely aztán az időviszonyokhoz képest hathatósabban lendíthette volna az irodalmat.

De Rájnis maró kritikája inkább szétriasztó hatású lehetett, semmint összehhözó azon egyébként is szétmállasztó viszonyok között.

12. Így történt, hogy míg Rájnis és Révaiék ellenében Kassán Baróti Bacsfányival és Kazinczyval mintegy dac-szövetséget alakított²⁾, nekik váltig nem sikerült annyira menniök, hogy szándékuk szerinti csatlakozást s valamely folyóiratot hozhassanak létre, melyben irányzatukat alkalmasabban érvényesíthessék.

Mennyi egyéb hátrányt okozott nekik ilyféle zordonkodásuk nem csak szellemi, hanem physikai tekintetben is, az eddig jelzetteknel még bővebben ki fog világlani az odábbiakból. Majdnem egész éltök fogytaig többnyire ridegséggel súlík meg ideges kiméletlenkedésöket.

Igaz, hogy a nyelv- és irodalom művelése tekintetében lényeges fontosságú volt az, a miért ők Baróti ellen kikeltek, de különösen Rájnis részéről az elbánásmód távol esik azon szabálytól: „suaviter in modo, fortiter in re“, melylyel bizonyára többre lehetett volna menni e dologban.

Alkalmasint ezt ajánlotta az ildomos Molnár is³⁾ még elég jókor, valamint Orczy⁴⁾ és mások is. De Rájnis kérlelhetlen Achilleusként elhatározta, hogy Barótit meglakoltatja a „Ki nyertes“-ért s nem is tágított.

Révai ez ügyben elég röviden s mérsékelten járt el a maga részéről, azonban Rájnist aligha tartóztatta a fölszólítások után is.⁵⁾

¹⁾ Révainak rólok szóló elismerése is eléggé vallja ezt. (L. „Candidati erigendae eruditae Societatis Hung.“ 66., 68., 83. l.)

²⁾ L. Révai M. élete II. k. 344. l.

³⁾ L. Révai M. élete. II. k. 355. l.

⁴⁾ U. o. 353. l.

⁵⁾ Kitészik ez b. Orczy Lőrinczhez 1788. jun. 17. k. leveléből. (L. Révai M. élete. II. k. 314. l.)

13. Elvi szilárdság mellett, úgy látszik, van a dologban a becsvágynak, az időbeli elsőbbségért versengésnek is nem csekély része. Különösen Rájnisnak nem egy nyilatkozatából eléggé kirí ez.¹⁾

Modorát tekintve Rájnis épen nem menthető azon vád ellenében, melytől nyeres hatalmaskodása miatt megrója, mint olyant, ki „ellenmondást, sőt csak kételkedést sem tűr“²⁾ kivéve attól, kiből szellemi felsőbbtséget érez, s még a dicséretet is büszkén vissza utasítja, ha az nem olyképen jön, mint a hogy ő azt méltónak véli. Révai is tesz itt-ott vallomást Rájnisnak ily balságairól, különösen a Sándor Istvánhoz 1789. aug. 27-én kelt levelében.³⁾

Ha még oly távol esnék is ezek szerint Rájnisnak olykor erősen indultatos, sőt fulminans-szerű tollharca a magasabb felfogású, tárgyiasabb s így nyugalmasabb méltóságú kritika igényeitől: annyiban enyhíthető megrovatása, hogy őt, valamint Révait is nem csekélyes okok gerjesztették felháborodásra.

Az ő komolyabb irodalmi célzatuknak mindjárt kezdetben mintegy útját látszott szegni, a mit Baróti az antik méretű verseléssel űzött. Ők ugyanis, valamint szintén Molnár is, annak jelentősb feladatát abban helyezték, hogy azzal a költői nyelvnek kellemebbé folyást, rhythmikusabb hangzatosságot szerzzenek, hogy a szertelenül ellapító cadentiázás helyett, mely a formai lazasággal a dictiót is egész a vizenyős sekélyességig engedte áradozni, a szigorúbb technikát érvényesítsék, hogy így a verselők az alaki műgond mellett majd a tartalmi magvasságot s kifejezési szabatoságot is nagyobb meggondoltsággal alkalmazzák s az által a magyar verselést méltóbbá tegyék a tanultabbak figyelmére, kik azt amúgy már csak mintegy „vulgáris“ elmejátéknak tekinték.

Ámde Barótinak olesó dicsvágyú sürgelme az ő mohó szaporaságával már eleve is nagyon compromittálni látszott a classicismusnak ily komolyabb irányzatát, kiváltképen pedig azzal, hogy olykor nem csak a tartalmi választékosság és kifejezési csín hiányában leledzett nem egy versezete, hanem néha-néha a nyelv épségén is sérelmet ejtett hamarkodása miatt. S így őt, ki — mint maga mondja⁴⁾ — eleinte csak „mulatság vagy inkább bú felejtés okáért“ verseit, az oly fontos feladatú ügybe belekontárkodót a két komolyabb felfogású ügypárt épen nem nézhette jó szemmel. Mert szerintök nem a körül forgott a dolog, hogy csak görög-rómaiak „rámára tekint“ szavakból álljanak a versek; hanem a belalak s tartalom tekintetében is lehetőleg közeledjenek azok ama példányokhoz, melyeknek alaki mintáit követik.

¹⁾ L. „Rájnis J. emlékezete“ i. h., „Megszerzés“-e 28—29. l. és „Mentőírás“-a 89. l.

²⁾ L. Toldy F. „A magyar költészet története. Pest. 1867.“ 367. l.

³⁾ L. Révai M. élete. II. k. 272. l.

⁴⁾ L. Szabó D. „Új mértékre veti külömb versei. Kassa 1777.“ előbeszéd. I. l.

14. Ily felfogásához képest a classikai irányra nézve fölöttébb ártalmasnak láthatta Rájnis azt, a mit Kalmár György¹⁾ és Baróti Szabó a hangméretes verseléssel űztek. Nézete szerint valóságos irodalmi botrányként tűnt föl, hogy azt olyképp már kezdetben elsilányítják. — Fölháborodását fokozá azon tapasztalat, hogy az ellen nem csak hogy kritikai óvás nem szólt föl, hanem hogy iránta a deákos műveltségűek részéről növekvő helyeslés nyilatkozik, mely Barótit mintegy elbizakodottá teszi úgy, hogy metrikus verseinek szaporaságával már a közízlést is tévedésbe látszik ejteni.²⁾

E miatt okvetlenül szükségesnek látta Rájnis, hogy „Kalaúz“-ában, hol a hangméretes vers-szerzésnek technikai szabályait kívánta ismertetni, habár csak rövid, de erélyes tiltakozást hangoztasson az olyan verselési szabadoosság ellen, mely a classikai iránynyal nemcsak kül-, hanem bel-alaki tekintetben, sőt lényegre nézve is nagyon ellenkezik.

De még is inkább csak sejteti mind ezt, sem hogy teljesen kifejtene. Ovó példákat hoz fel a tilalmasan szabados verselésre nézve különösen Kalmár Györgynek számos esetlen hexameteireiből annak éreztetése végett, hogy mennyire émeszhetlenek az olyanok nem csak formai, hanem tartalmi tekintetben is.³⁾

S ehhez 7 sornyi jegyzetben függeszti alant, hogy „még ennél is tűrhetetlenebb azoknak szabadságok, a kik tövel-hegygyel ő szve-hányják az igéket. El nem szenvedhetjük — u. m. — azt a versben, a mit még a köz-beszédben se szenvednénk.“⁴⁾

Baróti, kit nevéen nem nevez meg Rájnis, annyiból érthette ezt magára, hogy e megjegyzés közben például az ő verseiből idéz egy distichont.

15. Ilyen volt annak a főntebb említett tollharcnak genesise, melyet utóbb valóban Baróti szított oly nagy lángra szerfölötti érzékenykedésével és félreértésével.

Mert Rájnis, mint maga vallja, nem szólalt volna föl többé, ha Baróti Szabó már „a feledékenységnék hamva alatt tsak nem elalutt boszszonkodása tűzét fel nem gerjeszti,“ (l. „Mentőírás“ 13. l.) már úgy mint a „Ki nyertes?“ című iratával.

De Barótit a lankadatlan szorgalommal kivívott elismerés, különösen a „Paraszi majorság“-a iránt több oldalról nyilvánult tetszés már mintegy koszorús önérzetre hangolták volt. S így kissé elkapatott verselői hiúságának zokon esett a „Kalaúz“-ban rá amúgy oldalvást ejtett gúny. Talán pártolói is biztatták a megtorlásra.

1) L. „Prodrómus.“ Posenii. 1770.

2) L. Mentőírás 30. l. — Révait is ily tapasztalat bántotta, mint ezt a Barótit feddő alagyájában említi. (L. „Elegyes versei“. 111. l.)

3) L. Rájnis „Kalaúz“-a 153. l.

4) U. o. 154. l.

Nem hagyhatta azt magán száradni. Huzamos rákészlés után kilépett Rájnis ellen „Ki nyertes“-ével azon hiedelemben, hogy diadalt vív ki. (L. „Mentő irás“ 39. l.)

Az eredmény másképp ütött ki. Rájnis „Mentő irás“-a súlyos érvekkal mutatta ki, hogy inkább más sokkal lényegesebb dolgok körül forog a kérdés, semmint ahogy azt Baróti többnyire csak a prosódiaira s orthoepeiaira vonatkoztatja.¹⁾

Meg azt is világosabban láttatá Rájnis nem csak elszánt bátorságával s konok erélyével, hanem hathatós értelmi erejével és tanultsága bizonyítékaival is, hogy jóval legyőzhetlenebb ellenfél ő a tollharcban, mint ahogy azt Baróti s társai egyelőre képzelhették.

Alapjában véve Rájnisnak polemikus táborozása Baróti ellenében annál megokoltabb, minél inkább tapasztalható volt már akkor, midőn ez azt „Ki nyertes?“-ével provocalta, hogy Baróti verselésének kapóra jutása ízlés és ítélet dolgában²⁾ inkább elsőkélyedést jelez, semmint emelkedést.

Ezt nyomban tanusítja is a verselés, a mint az például a „Magyar Músá“-ban többnyire ugyan még a népszerűbb „ritmus“ gyártásával, de közben már hangméreletesen, sőt még az émeiyítő leoninusokban is oly hosszú lére eresztve áradoz, hogy szinte elázik benne az a kevés eszme is, a mi lenyegét tenné.³⁾

De Rájnis még nem érkezett rá, hogy emez áldástalan természet közelebről szemügyre vegye. Csak alkalmilag s általán reflectál itt-ott Baróti követőire; reá azonban mint kimagaslottnak tartott példányra oly erősen rázúdítja kifakasztott indignatióját, hogy annak részleteiből az ifjabb verselő nemzedék is eléggé megértheti a neki szólót.

Mintegy demonstratív nyomósítással érveli irataiból vett idézetekkel, hogy „Szabó Dávidot Poeta Poetának, Magyar Magyarak nem tarthatja.“⁴⁾

Ezen utóbbi tekintetben nagyon is kemény ítélete valóban igen e-zmeltető hatású lehetett az irodalom aspiransaira. Egyébként a fölületes „tudóskákról“, az alap nélkül vagy téves irányban fennhájázók-

¹⁾ Ezzel ingerelte föl Révait is, hogy midőn a szertelen szórendért feddik, ő főleg csak prosódiaját védelmezi.

²⁾ Hogy „a természetes, tiszta magyarság“ mellett mennyire megkívánja Rájnis az irodalom ifjabb tényezőitől is a jó íz és igaz ítélet megóvását, több helyütt hangsúlyozza. L. különösen a „Toldalék“-ban 4. és 9. lapon. Ez utóbbin így buzdítja Kazinczyt és Bacsányit: „Ti azonban, kedves Barátim folytassátok szerentsésen — kezdett dolgokat. De meg ne elégedjétek avval, hogy tiszta a Magyarságtok, hanem azon legyetek tellyes igyekezettel, hogy a jó ízt meg ne vesztegesseétek, az igaz ítéletnek törvényét meg ne szegjétek. Oj játok magatokat a hirtelenkedéstől.“

³⁾ Effélék érezhetőek a „M. Músa“ 1787-ki folyama 358. 551—5. lapjain s egyébutt is bőven.

⁴⁾ L. Mentő irás 30—88. l.

ról¹⁾ többnyire amúgy collective ejti megrovó ítéletét. Kiváltképen az olyanok ellen fenyegetődzik, kik Baróti Szabó nyomán „invita Minerva“ tolongnak a költészet terére, hogy ott csak amúgy „artificii opificium“-ként űzzék a verselést. Ilyesek koryphaeusaként tekintik Barótit s azért röpíti főleg reá nyilait, mintegy oly célzattal, minőt különösen Lessing kíván a kritika teendőjéül.²⁾

16. Taglaló bírálatának súlyát „Mentő írás“-ában főleg Barótira nehezíti. De már a „Toldalék“-ban Bacsányi is érezheti azt, nem Szabó Dávid ügye, hanem a „Fordítás mesterségének regulái“ miatt, melyeket Gattererből áttéve közlött volt előbb a „Magyar Musá“-ban, aztán a „Magyar Museum“-ban is. Kazinczyról azonban, kit kiválóbb tehetségnek ismert s e vitás ügyre nézve is ildomosnak tapasztalt, kiemlő elismeréssel szól Rájnis, ³⁾ habár Kazinczy is egyike vala ekkoron Baróti tisztelőinek; de Rájnis iránt is figyelmet s mint maga Rájnis említi „nemes indulatot“⁴⁾ tanúsítja.

Kazinczy e tollharcra nézve 1789-ben írt megjegyzéseiben icsakugyan olyképen nyilatkozik,⁵⁾ hogy azzal Rájnist jelentékenyen „gazolja. Szerinte is tanácsosabb lett volna, ha Baróti elhallgat, „ἀξίωματος Διός ὑπὸν ἐκηβόλον Ἀπόλλωνα.“ (Iliad I. 21.) — „Mert — u. m. — Rájnist oly oroszlánnak ismeri, a ki a mellette szeliden elmenőket nem bántja ugyan, de a ki belékap, összeteperi, s nyugalmasan mégyen tovább.“

Ugyanott említi Kazinczy, hogy „e pör felől sokan sokképen ítélnék s hogy mind Rájnisra, mind Révaira is sokan nehezteltek. — Ő pedig kész megvallani még a versenygő felek előtt is, hogy ezen ízetlenséget jóvá nem hagyta, s hogy mind Rájnis mind Révai élesebbek voltak, mint óhajtotta volna“: de más részről ő is Szabóra veti az okot, mint kihívóra.

„Talám — u. m. — majd vége lesz már ennek a csatázatnak is. Szabó föltette magában, hogy többé nem válaszol elleneinek mocskolódásaira; ily fogadást tett a „M. Muzeum“-ban Bacsányi is; Révai pedig „sajnálkodva beszélt Kazinczynak a dologról s azt állította, hogy erre a nemtelen viadalra, ha elszenvedhetne volna a nyilvánosság megbántást, sohasem szállott volna.

¹⁾ U. o. 91. l. — „Toldalék“ 32. l.

²⁾ „Wenn ich Kunstrichter wäre, wenn ich mir getraute, das Kunstrichterschild aushängen zu können, so würde meine Tonleiter diese sein: Gelinde und schmeichelnd gegen den Anfänger; mit Bewunderung zweifelnd, mit Zweifel bewundernd gegen den Meister; abschreckend und positiv gegen den Stümper; höhnisch gegen den Prahler; und so bitter als möglich gegen den Kabbalenmacher.“ — (L. „Lessing's Briefe antiquarischen Inhalts“, 57-ter Brief.) Csak hogy Rájnis ezen a „Tonleiter“-en kissé superlativusos hévvel nagy szökemlést tett.

³⁾ L. „Mentő írás“ 91. l. (Csak a „Toldalék“ 10. l. csípi meg kissé.)

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ L. „Magyarországi utak.“ Kiadva az „Olcsó könyvtár“ 53. sz. 15—6. l.

Egyedül Rájnis, a *ἐκρηβόλος* Rájnis az, a kiről Kazinczy nem hiszi, hogy még egyszer ne szóljon. — Kazinczynak megjegyzései igen jelentősekül tekinthetők e pörös ügyről.

17. Révai e harcba, melyet elvileg kétségkívül nem ellenezhetett, ha hajlama bele vonzotta volna is, mélyebben nem elegyedhetett. — Előbbi küzdelméi physikailag is meggyöngíték.¹⁾ Aztán meg rajztanítói hivatala s a mellett irodalmi teendői teljesen igénybe vették. Ugyanis 1789-ben adta ki a „két Nagyságos elmének költeményes szüleményeit.“ A mellett készíttetett holmit az „Amalthea“ vagy más néven kiadandó folyóiratba, melyet már huzamos idő óta tervezgete. De különösen a mindinkább vajudozó korviszonyok igen komoly teendőkre készíték.

Ugyanis az előre sejtett válságok már mind erősebben ösztönözték arra, hogy a tudományos társaságnak a változandó viszonyokhoz képest erélyesebben sürgethetése végett minél teljesebb elaboratumot készítsen.

Már a „Jám bor szándók“ előbeszédét 1788. megírta volt. S az ő „Planum“-án is kitelhető serénységgel dolgoztatott. A „Candidatus“-ok összeállíthatása végett pedig sűrűbb levelezést kellett folytatnia.

Ennyi gond neki elég volt. Aztán ő tágabb körű hatás végett különösen az ízlés nemesbítésére kívánta fordítani igyekvését. Hogy pedig ezt olykép folytassa, hogy mellette kedélye is üdüljön: ez idétt ismét előszedegette az anakreontikusokat és főleg magát Anakreont igyekezett minél helyesebben áttenni magyarra.

A tárgyalt viszonyok mutatják, hogy főleg e két bajnok képviselte ekkor jelentősebben a classikai irányú magyar irodalmat. De hogy azt együttes működésű iskolává, vagy egyesületté mennyire nem consolidálhatták, — kritikai irányuk láttatja, sőt, úgy látszik, e miatt az Amalthea kiadására sem szerezhettek biztató számú munkatársakat. Annaira elriasztotta az tőlök az irodalmi tényezőket.

Ellenben Kassán, mint a „Magyar Museum“-nak tartalmából látszó gyarapodása mutatja, élénkülésnek eredt a dolog. Oly erők csatlakoztak ahhoz, melyek kiválóan jelentőssé emelték akkoron e folyóiratot, úgy hogy az e nemben nálunk valódi phaenomenon volt akkor. Esméltetés és ízlésfejlesztés dolgában lehető emelkedést tanúsított az majdnem olykép, mint a hogy a németeknél a Gotsched vizenyőssé vált franciás ízlése ellen előbb a Bodmer és Breitinger-féle irány, aztán a „lipcei költői kör“ lendítő hatást gyakorolt vala. Kétségkívül föltetsző fordulatot jelez az mult századi irodalmunkban.

¹⁾ Betegeskedését említi a Rájnishoz szóló föntebbi levélben, valamint utóbb a b. Orczy Lőrinczhez 1788. márc. 23-án írt levelében. (L. Révai M. élete II. k. 297. l.)

VI. A nemzeti visszahatás.

1. II. József uralkodásának utóbbi éveiben már mindegyre föl-
tetszöbben nyilvánult a hazafias önértet föleszmélése.

Annak dacára, hogy az uralkodó önkényes átalakításait a nép-
boldogítás és fölvilágosodás mellőzhetetlen követelményeiként ma-
gasztalák lapokban és pamphletekben a kosmopolitikus „szabadelvű
gondolkodás“ hirdetői, — a tényleges viszonyok azok népszerűtlensé-
gét vallották, még pedig az események tanuságai szerint eléggé
határozottan.

Nyugat és kelet felől zajlást keltő mozgalmak támadtak s al-
kalmat nyújtottak a belső elégtelenségnek hangosabb nyilatkozá-
sára. Azonnal látható vala, mennyire nem szilárdulhattak meg a
„jó szándékú“ intézkedések.

A korszellem javallta ideális reformokat csakhamar zátonyra
juttaták a reális szükségletek. Legott activ ellenszegüléssé fokozta
az előbb csak passiv minőségű ellenszenvet a hadviselés nagy igé-
nyeinek önkényű követelése.¹⁾

Igaz ugyan, hogy így már jobbára csak alsóbbrendű sérelmek
idézték elő e nagyobb mérvű visszahatást, de mégis ennek tud-
ható be nagyobb részben, hogy a lassú föltápáskodást végre még
is ébredtebb eszmélés váltotta föl.

Ekkor már mindegyre bátrabban kezdett nyilvánulni a nem-
zeti szellem terjedése. Nem csak a magyaros viselettel való tűn-
tetésben mutatkozott, hanem a nemzeti palladium, a nyelv iránti
lelkeseést is észrevehetőbb lendületnek indítá. A magyar irodalmi
termékek egy némelyike valóban oly hő érdekeltséget keltett, a
minőnek példáját az előbbi időkben nem igen lehetett hazánkban
tapasztalni.

¹⁾ L. Fraknoi (Frankl) V. „A magyar nemzet története.“ Budapest, 1873.
III. 348—9. l.

Ilyen szerencse érte különösen Dugonicsnak „Etelka“ című regényét.¹⁾ Ez ugyan főleg erősen célzatos tartalmának köszönhette rendkívüli hatását, azonban kivülről más kevésbé irányzatos művekkel is érezteté már a fölbuzdultabb nemzeti érzélem élénkítő rokon-szenvezését.

2. Honnét van tehát, hogy ez a már mindegyre pezsdülőbb nemzeti érzélem épen attól fordul el mindinkább, ki ama mostoha évtized folytán a legbuzgóbb élesztője és ápolója vala, sőt mondhatni legodaadóbb hűséggel igyekezett a magyarságot a részint kényszerített, részint önkéntes fajvedléstől megóvni?

Méltán fakadhat ily kérdésre az akkori visszahatás jelenségei fölött tűnődő. Azonban hősünk biographiáiban e különös aránytalanság okait nem látja kellően földerítve. S így a tények megokolatlan fölemlítése szinte kételyt támaszt valóságuk iránt.

Lássuk, mit mond Toldy F. Révai élete vázlatában²⁾ az ő „gyűjteményes kiadás“-ának ekkori megszüntetéséről. „A két nagyságos elme szüleményei“-nek 1789-ben történt kiadását fölemlítvén, a jeles vállalat abbahagyásának okát csakis ennyiben érinti:

„Ámbár pedig b. Harukker Jozéfa, gróf Károlyi Antalné, gr. Károlyi József, s a pozsonyi növendék papság³⁾ különösen is segítették e kiadások körül, de a nagy közönség részvétele csakhamar ismét alább hagyván, a munkás férfi belefáradt⁴⁾ a sok bajjal járt vállalatba, s azt megszüntetvén, helyette egy rég tervezett folyóirat kiadását forgatta, melynek címe lett volna: *Amalthea, a jó íz és magyarság gyarapodására*, de az nem kedvező viszonyai miatt dugába dőlt.“

Pedig Révai — mint róla ugyanott egy pár sorral előbb mondja Toldy — az ő „Elegyes versei“-nek kiadásával már „kora első költői közlépétt.“ Bizvást hozzátéhetjük, hogy e mellett Faludi, Orczy és Barsay műveinek kiadásával epochalis lépést tett a nemzeti szellem lendítése ügyében.

És mégis a helyett, hogy a nemzeti buzdulással aránylag növe-

1) L. Toldy F. „Magyar nemz. irodalomtört.“ Budapest 1878. 139. l. — Endrődi S. „Tanulmány Dugonicsról.“ Nemz. könyvtár XVIII. 79. s. köv. 11.

2) „Magyar költők élete“. Pest. 1870. I. 210. l.

3) Ennek buzgó részvétét meleg elismeréssel emeli ki a Paintnerhez 1787. ápril 11-én k. levelében (l. Révai M. élete, II. k. 273. l.). Különösen Faludi kiadásában a pozsonyi növendék papok segítettek őt leghathatósabban. Igyekezett is szívességekkel lehetőleg viszonzni nem csak a magyar irodalomra lelkesítő közlékenységével, hanem mint némely hagyományos adatok vallják, a magyar színdarabok előadására való buzdításával, s ilyenek helyesebb megválasztása s berendezése iránti szükséges oktatásával is, mint ennek Szinyei József szorgalmas bűvárunk is nyomát lel. E szerint a lelkes ifjak hazafias buzgalmét nem kis mérvben segítette gyarapodásra.

4) E belefáradás fizikai gyöngékedése dacára még sem vehető szószereinti érdemnyben, mert hisz a tervezett folyóirat kiadása is fárasztó leendett. Inkább a részvét hiánya miatti csüggedésre vonatkozik az.

kednék a hazafias igyekvései iránti méltányos részvét, inkább alább szállott az, sőt egészen kifogytáig leapadt úgy, hogy nem csak nagyfontosságú s valóban igen is korszerű vállalatának tovább folytatása vált lehetetlenné, hanem még azon jó szándékával sem juthatott zöldre ágra, melylyel más úton, de szintén igen célszerűen kívánta termékenyíteni az irodalmat, még pedig elég élelmesen ígérve változatos tartalmat, különösen a magyarság s jó ízlés előmozdítására célozót.

Hogyan történhetett ez épen akkor, midőn a nemzeti visszahatás kiváltképen a nemzeti szellem irodalmi emlékeinek fölélesztésével tüntethetett volna leghathatósabban, sőt legésszerűbb módon?

3. Elégge keserű iróniája biz' ez a sorsnak épen az iránt, ki oly bátor s önáldozó lépéseket kockáztatott volt a nemzeti szellem eszméltetése végett. Szinte talányszerű e visszásság a fölbuzdulásnak élénk jelenségeihez képest.

Annyival is inkább feladatszerű ezt behatóbban vizsgálunk, minél kevésbé érthetők különben hősünk azon bús panasza, melyek ekkori balsorsa miatti kesergéséből néha szinte megdöbbentő kifakadásokban törnek ki¹⁾ még a magyarságért tett igyekvései ellen is,²⁾ sőt némely nagyon is felöltő elszántságban adják sajnos meg hasonlottságának bizonyítékát.³⁾

E mintegy prometheusi gyötrődéseinek okait érdemes mélyebben kutatnunk, hogy sem alanyi, sem viszonyi alapjuk iránt tévedésbe ne essünk, hanem azoknak rejlőbb gyökszáleit is kinyomozva róluk lehetőleg mind a lélektani, mind a történelmi igazság igényeihez mérten itéljünk.

Némi előlegezéssel kissé közelebből is érthető az okok lényegesbjeit, de az egyébként is említésre méltó tények láncolatából utólag jóval világosabban fognak azok kiderülni, valamint az is, hogy mennyi rész eshetik azokból a magán, mennyi a közviszonyok rovására.

Toldy a „nagy közönség részvétele alábbhagyását“ emeli ki annak főbb okául, a miért Révai kénytelen volt szép vállalatát abba hagyni.

Nem bírjuk azok névsorát, kik Faludi műveit Révai kiadásában, meg az ő „Elegyes verseit“ megszerezték, de az előfizetők gyűjtésére fölszólítottak mivoltát tekintve⁴⁾ látatlanban is elég valószínű előtünk, hogy az a „nagy közönség“ leginkább azon osztályokból kerülhetett ki, melyek ellen Révai különösen az Orczyhoz és Paint-

¹⁾ Ilyesek nem csak az Orczy Lőrinczhez írt leveleiben fordulnak elő (l. Figyelő. XIII. k. 314. l. és Révai M. élete. II. k. 308. l.), hanem a Sándor Istvánhoz ez idétt írottakban is, melyekről odább lesz említés.

²⁾ L. odább a Sándor Istvánhoz írt leveleinek kivonatát.

³⁾ U. o.

⁴⁾ L. Révai M. élete. II. k. 2:5. l.

nerhez bizalmasan írt leveleiben oly sértő kifakadásokat jegyzett ¹⁾, s ugyanakkor egyszersmind kiadványaiban is nyilvánított ilyeseket.

4. Már említők, ²⁾ hogy a b. Orczy Lőrincnek 1787-ben kiadott „Költeményes holmi“-ja elé tűzött vereszetében olykép dicsőíti gr. Barkóczy Ferenc primás emléket, hogy annak hazafias szelleme ellentéteül eléggé nyílt cavillatióval ócsárolja utódát az akkori primást, gr. Batthyány József biboros főpapot, és még utóbb is a b. Orczy Lőrinchez 1788. márc. 23-án írt bizalmaskodó levelében mintegy negédes nembánomsággal említi, hogy biz ő „nem igen ügyel reá“ (a primásra), illetőleg nem igen törődik azzal, ha „talán baját fogja is a miatt látni, hogy a primás az által magát igen megsértődöttnek érzi; mert a bécsi censura helyben hagyta, ő pedig úgy írt, a mint érzette magában (már úgy mint az akkori meghasonlott kedélye fölháborodottságában) s habár „tsipősebben írt“ is, „de (mint hiszi) a mi papjaink megérdemelték, kivált a győriek“. — Tehát a győri papok némelyike elleni boszankodása miatt eléggé megokoltának látta, hogy az ország főpapját nyilvánosan ócsárolja!

Im saját nyilatkozatai eléggé nyílt vallomást tartalmaznak azon érzelmeiről, melyek miatt akkoriban nem egy részről érhetette őt megszólás. — Hogyan növelhette volna ilyesekkel az egyébként hazafias célzatú igyekvései iránti pártoló hajlamot különösen az egyházi férfiakban? Már pedig ezek alkalmasint legtetemesb contingenssel járultak akkor is a jobb irányú irodalom pártolásához, a mint erről utóbb csakugyan kénytelen volt hősünk saját tapasztalatai árán meggyőződni. ³⁾

Ugyanekkor „elegyes versei“ közt is elég gáncsolni valót nyilvánított, melyekből részint hivatási viszonyaival, részint önmagával való meghasonlásának tanúságait lehetett kiolvasni. ⁴⁾

Mindezek inkább lehűthették, semhogy fölmelegítették volna iránta a rokonszenvezést, különösen azon körökben, melyeknek jó hajlamait hazafias szándékai iránt nagyon érdemes, sőt szükséges lett volna ildomos figyelmességgel megszereznie.

Így lőn, hogy a mik ellen annyira mentekezik irataiban, azokra nem gyéren nyilvános bizonyítékokat állít ki maga ellen.

Annak idején elég körülményesen tárgyaltuk azon izgalmaid, melyek közben kedélyháborgásainak ama sérelmes kifakadásait nyilvánosságra hozta. ⁵⁾ Idegessége annyira erőt vett elméjén, hogy huzamos ideig nem volt képes lelki állapotát egyensúlyba hozni.

1) Révai M. élete. II. k. 289. 300. 309. l.

2) U. o. 298. 316. l.

3) Ennek tanúságaival odább több ízben lesz alkalmunk találkozni.

4) Ilyenül említhető fel különösen az Orosz Zsigmond halála fölött ke-sergő alagyája (l. „Elegyes versei“ 85—89. l.) s egynémely éneke.

5) L. Révai M. élete. II. k. 283. s köv. ll.

5. Erősen felzúdult indulatainak hatása alatt írta s tette közé azokat a nemcsak reá, hanem másokra is oly sok kellemetlenséget hárító sértegetéseket,¹⁾ épen azon időtájban, midőn a győri rajztanításra kineveztetvén mintegy diadalérzettel elteleve már bizton vélt bosszút állhatni képzelt üldözőin.

Akkori elkapatásában úgy hitte, hogy a világi hatóság fedezete alatt már bátran dacolhat az egyházi főbb tekintély ellen is. Attól független állásba jutván, miért ne írhatna úgy, a mint akkori hangulata sugallja? Miért törődnek ő azzal, ha akár a primás vagy akárki más bármennyire megsértődöttnek érzi is magát az által, a mit ő a maga megbosszulására jogosultnak vél nyilvánítani? Neki elég, hogy azt a bécsi censura helyben hagyta, a többivel ő nem gondol, még akkor sem, ha „talán baját fogná is a miatt látni“. — „At vindicta bonum vita iucundius ipsa“, (Juevalis. Sat. XIII. 180.)

Ha ilyeseket a b. Orczy Lőrinchez intézett leveleiben²⁾ tartózkodás nélkül elmond, több mint valószínű, hogy szokimondó létere mások előtt is elég pazarul kitárt efféléket.

Már aztán minő véleményt kelthetett ezekkel maga iránt, elgondolható, különösen azon mindegyre kényesebbé vált feszültség miatt, mely az egyházi férfiakat ez időtt már hazafiúi tekintetknél fogva is mindinkább elidegenítette a josephinistikus irányzattól. Ennek pedig nagyon is compromitoló gyanuját vonta magára Révai ilyes cynismusféle árnyalatú negédeskedésével.

Olyatén expectoratiókért jóformán szigorúbb megrovás is érhetne volna őt az egyházi fegyelem szabályzata szerint. De ilyesminek nyomát nem leljük. S ez eléggé cáfolja azon panaszait s allusióit, melyekkel azt gyaníttatja, mintha az egyháziak részéről valami különös üldözés érte volna.³⁾

Délcegsége legföljebb azzal viszonztatott, hogy a „vicem pro vice“ szerint szintoly közönnyel ignoráltatott, mint a hogy ő nem törődött a megbántottakkal. Hagyták őt magára; boldoguljon a szerint, a mint önérzetessége javallja. — Így kellett tapasztalnia ama közmondásnak rajta is valósultát: „per quod quis peccat, per idem punitur et ipse.“

Mennyire megsínlette ezt a viszonzást, illetőleg nembánást már kevés idő multával is, kitetszik vállalatának csökkenéséből. De ezentúl még huzamos időn át lesz kénytelen annak következményeit megkeserülni.⁴⁾ Mert tudni való, hogy a föllázadt kedélynek hevenyészett productumai nyomtatásban terjesztve hazaszerte balhírt

¹⁾ Látható ez az odább mondandókból.

²⁾ L. „Figyelő“ XIII. k. 347—55. l.

³⁾ L. u. o. 350. s. köv. ll.

⁴⁾ Ezekről elég bőven értesítenek az odább tárgyalandók.

keltettek felőle, oly tanuságot tevén ellene, mely nem egyszer lőn még jóval utóbb is keresett szerencséjének megőző betűje.

6. Bármily lelkesült kifejezéseit adta is egyébként valóban hazafias érzelmének: afféle nyilatkozatok, minőket például az Orczy L.-hez írt leveleiben olvashatni,¹⁾ ama válságos viszonyok közt nem kevésbé ingathatták meg igaz hazafisága hitelét.

Bizonyára legalább is időszerűtlennek találtatott még a méltánylóbbak részéről is ép ekkor olyatén szabadelvűsködése, mely őt a Bécs felé gravitálásnak compromitáló gyanújába hozta.²⁾

Nem csak egyházi részen keltettek pedig ellene ilyesmik visszatetszést, hanem a hazafiasabb gondolkozású világiak közt is épen a visszahatás szellemének fokozódása idején, mely ekkor már nőttön növekedett.

Ezen viszonyok egybevetése után kevesebb látszhatik felőlőnek, hogy épen erősebb buzdultakor hagyja őt cserben azon hazafias, illetőleg nemzeties irány, melynek élesztését oly önáldozó sűrűgés-sel segítette elő.

Nem oda szól ez, mintha az a visszaható szellem mindenkép kifogástalanul igazolható volna. Árnypoldalai, sőt gyarlóságai is ismeretesek. De Révainak ahhoz való viszonylata is meglehetősen bírálat alá vonható. A következőkből eléggé ki fog derülni, hogy félreértetését nem egyszer önmaga okozta.

A mit Kazinczy főntebb érintett jegyzése arra nézve mond, hogy Rájnis- és Révaira sokan megnehezteltek a Baróti elleni gúnyos kifejezések miatt,³⁾ az Révait illetőleg oda megy ki, hogy reá sokkal inkább az imént jelzett anomaliák voltak neheztelést, sőt a Baróti elleni kifogásait is a jezuiták elleni fölháborodásának tudták be. Orczy is ily véleményben volt róla, alkalmasint Bacsányi értesítette így, kinek Révai balga bizalmassággal megküldötte volt a papi üldözésről írt versezetét⁴⁾ s talán még egyebet is akkori kifakadásából. Pedig Bacsányi épen ekkor kezdett ellenesévé válni Baróti megtámadtatása miatt.⁵⁾

7. Valóban jóval többen nehezteltek meg ekkoron Révaira és Rájnisra, semmint Kazinczy gyanítá, különösen pedig számosabban Révaira mint Rájnisra, habár ez elgázoló polemiájával ugyancsak fölháborítólag hatott a magyarság tényezői közti békét óhajtókra, de legalább nem csapdosott úgy át az irodalmi ügy teréről a respectálandó állásúak sértegetésébe.

Révai ellenben, míg egyrészt tartózkodó volt az irodalmi po-

1) L. Figyelő XIII. 312—4. 347. s köv. 11.

2) U. o. 352. 1.

3) L. Kazinczy F. „Magyarországi utak“ 1. h. 15. 1. — A „tehén uton csamangó“ kifejezést csak viszonzotta Révai Barótinak. (L. Rájnis „Mentő írása“ 35. 1.)

4) L. Révai M. élete. 11. k. 353. 1. — Figyelő XIII. 354. 1.

5) Az odábbiakból látható lesz ellenszenvöknek növekvése.

lemiában, másrészt indiscret térre lépett támadásaival, szutyongásaival az irodalom pártolástól is elidegenítvén olyanokat is, kiknek inkább megnyerésére kell vala törekednie.

Mert csakugyan úgy a főbbrendiek, mint az egyháziak az ő hazafias törekvései iránt azontúl huzamos ideig nem viseltettek oly bizalommal, minőnek az ő munkássága előmozdítására vajmi igen jó hasznát vehette volna.

Révainak az ország biboros főpapijára célozó gúnyoros leckézésén több oknál fogva nagyon sokan megütköztek annyival inkább, minthogy saját; szavai is elárulták abban, mennyire megfogyzott benne az egyházi felavattatása iránti kegyelet is.¹⁾ — Kiváltképen az akkori kényes viszonyokhoz képest igen sajnálatos kikelésnek nézetett az egy szerzetes egyén részéről, ki oly testület tagjai közé számíttatott, mely Batthyány József primást nemcsak országos főpapi méltóságánál fogva, hanem ezen kívül még mint egyik kiváló jóltevőjét is különösen hálás kegyelettel tartozott tisztelni.²⁾

Elképzelhető, hogy ily kiméletlenségével mennyire tetézte Révai azon vádak igazolását, melyek ellenében előbb oly igen védekezett volt.³⁾ És bizony nem csekély ízetlenséget okozott azzal főleg ugyan a rendi elüljáróságnak, de egyszersmind más komoly erkölcsű rendtársainak is, kik ilyes merészkedései miatt több ízben voltak kénytelenek megszólásokat hallani. Egyébiránt más nemű sérelmes nyilatkozataival is megszorította őket ez idő tájban.

Ilyesek már magokban is sejtethetik, hogy az egyházi férfiakhoz való viszonyai ekkoron mindinkább meglazultak, kiváltképen azok irányában, kikhez mint sorsosaihoz az összetartozás gyöngédebb szálai is fűzték, s kiknek nehánya felé különösen irodalmi igyekvései érdekében még nem régiben olykor elég bizalmasan fordult volt.⁴⁾

Baráti levelezéseinek gyérülte mutatja bizalmas viszonyainak ekkori fogyatkozását. Bollával, Sárváryval s több mással huzamos időre szünetel levelezése, még Paintnerrel is az előbb oly benső meghittjével. Csak 1794-ben indul meg ismét ehhez aztán még gyakoribbá vált correspondentiája.

8. Ekkori belsőbb állapotára csak is a Sándor Istvánhoz írott leveleinek sovány kivonatai (Horvát Istvánnak már említettem jegyzeteiben) vetnek még az Orczyhoz írottakon kívül némi halvány

¹⁾ L. „Költeményes holmi egy nagyságos elmétől“, „Barkótzai Ferenc primás hamvainak“ 3. s 8. l.

²⁾ Gr. Battyány József mint kalocsai érsek alapította 1765. a kegyesrendiek kalocsai társházát. (L. Egyetemes magyar Encyclopaedia V. k. 820. l.)

³⁾ L. Révai M. élete. II. k. 289., 300. l.

⁴⁾ Igy Peer Jakabhoz, Nagy Jeromoshoz, Egervári Ignáchoz segedelemért, s több másokhoz előfizetők gyűjtése s műveinek terjesztése végett (l. u. o.)

világítást, melyből azonban mégis eléggé kiérezhető, mily búsan sínlí meg főntebb jelzett aberratióit.

Horvát István jegyzeteiből¹⁾ úgy látszik, hogy az 1786. év derekán kezdett Sándor Istvánnal bizalmasabb viszonyba fűződni, kihez talán némi rokonság szálaí is csatolhatták²⁾ s kinek aztán mind melegebb szívességű barátsáát, sőt nagylelkű segélyezését is tapasztalta,³⁾ mintegy kárpótlásul azon jóakaróíért, kiktől őt részint a halál, részint a balsáái miatti elidegenedésük fosztotta meg.

Azon 37 levélben, melyeket Révai 1786—1802-ig időnként irogatott Sándor Istvánhoz, mint az már csak Horvát Istvánnak nagyon rövidke kivonataiból is kitetszik, alkalmasint elég körülményesen föltárta Révai mind alanyi érzelmeit, mind búsitó magánviszonyait.

Már az elsőben is, melyet 1786. aug. 27. írt, legott szűkölködő állapotát panaszolja, t. i. hogy „Faludi költeményeit másodsor szándékozik kiadni, de pénze nem lévén, kölcsön kéregetett pénzen akar a dolgon segíteni.“

A másodikban, mely 1786. dec. 24. kelt, írja, hogy „Pozsonyban már 5 hétig nyomorog, hogy Nagy Pál professornál lakik, hogy Krisztina hgnó elvállalta a dedicatiót“, ennek bizonyosságul másolatban közli Kempelen generalisnak arról szóló levelét.⁴⁾

A harmadikban, mely 1788. dec. 5. kelt, írja Győről, hogy rajztanító lett a győri fő normális iskolában. „Panaszkodik, hogy collegái mind gyáva emberek; dicsekedik, hogy Rájnis és Ráth társasága éleszti,⁵⁾ s hogy Holmit akarnak kiadni az olvasásban gyönyörködőknek hasznos időtöltésökre 4 nyalábotskában évenként. Irja, hogy Faludi „Téli éjszakái“-nak exemplarjait el kellett neki Paczkónak adni, hogy csak Pozsonyban laktakor élélme lehessen. Dicséri b. Orczy Lőrincet, kinek verseit és Barsai Ábraháméit ekkor akará kiadni, hogy (Orczy) a nyomtatás árát kifizeti, és már többször a sárból kisegítette, hogy Krisztina hg asszonytól a dedicatióért egy arany numismát nyert, mely 10 aranyt nyom, és melyen az ő és Albert herceg képe vagyon; de ezt is kénytelen volt Loewe könyvnyomtatónak elzálogítani.“

A negyedikben, mely 1789. márc. 26-án kelt Győrött, említi, hogy Anakreont ez idén is fordítgatja: „úgy súgja — u. m. — valami

1) L. a M. nemzeti Muzeum kéziratárában Horvát István kivonatai Révai-nak Sándor Istvánhoz írt leveleiből. M. SS. Fol. Hung.

2) L. Révai M. élete. I. k. 7. 8. 10. l., hol Sándor Pál csanádi lelkészről említők, hogy Révai anyjának Palásthy Annának közeli rokona volt.

3) Erről az odábbiakban lesz említés.

4) L. közölve Révai M. élete. II. k. 276. l.

5) Azonban e barátság derűjére is nem sokára kód borult. (L. nyomban az 1789. aug. 27. k. lev.)

nekem is, hogy inkább vagyok én a Természettől is az ilyenekre elkészítve, mint egyebekre. Jobban is viselhetném a nyájasság papságát, mint más harsogóbb titkoknak magyarázását a Költés Szent-ségiben“; és ugyanott alább: „E' mind szomorúság a Hazát szeretőknek. Vajha ez az érzés nem volna bennem oly eleven! Bizonynyal nyugodalmasabban élhetnék csak ezért is. De igen fel tudok háborodni Hazánk és Nyelvünk hanyatló állapotján.“¹⁾

Az ötödikben, mely 1789. aug. 27-én kelt Győrött, írja, hogy „felment jul. 8-án Bécsbe; aug. 3-án Pesten volt; innen 26-án tért vissza. Panaszkodik Rájnis Dictátorságán s gombaságain. Irja, hogy Galiciába kellett volna mennie 600 forint fizetéssel az ujonnan felállított Zamoszky (sic!) Akadémiára Matheseos Professornak. Erre Bécs hajlott, de Buda ellenezte, és ezért járta meg mind Bécsset, mind Budát. Útjában Buda körül megjárta Váczt, Gedelőt. — Pétzelen használta b. Rádai kegyéből a bibliothekát. Pesten jelen volt b. Orczy Lőrinc pártfogója temetésén. Ennek fiai ajánlották tovább is kegyöket.“

A hatodikban, melyet 1789. november 8-án írt Győrött „társai-val való bajlódásait panaszolja; Telekit, a cancellárt, mint jótevőjét dicséri, Pásztoryt ellenségének nevezi. Beszéli, hogy a Fő Directio és a Studiorum Commissio már jobb akarója.“

A hetedik levél 1789 dec. 8-án kelt Győrből; tartalma azon magyar alagya, melyet már előbb egész szövegével közöltünk.²⁾

Horvát Istvánnak e kivonata, melyet jónak láttam szöszereint átjegyezni,³⁾ meglehetősen sejteti, hogy Révai az annyira óhajtott rajztanítói hivatalában sem lelhetne reménylett megnyugvását. Tanítótársaival már az első évben támadtak némi surlódásai, melyeket indulatosága fokozott. Ilyféle zsörtölődéseiről már fentebb is szóltunk.⁴⁾ Még többször is elő fognak ilyesek fordulni.

A további levelek Sándor Istvánhoz egyéb ügyes-bajos állapotairól is értesítnék, valamint egymás iránti szíves viszonyukat is közelebről földeiritik. Ezek lényeges tartalmát, mint már a következő évtizedi állapotaira vonatkozó adatokat, odább lesz helyén ismertetnünk.

9. Az imént idézett részletek mutatják, hogy magán viszonyainak alakulása is olyasmit jelez, a miből irodalmi célzatainak mostoha sorsára nem jelentéktelen megokolás vonható ki. Eléggő kiviláglik abból, hogy különösen ez időtájban épen nem volt szerencsés a

¹⁾ Hogy mennyire fokozódik e főlháborodása, sejteti a következő levél tartalma.

²⁾ L. Figyelő XV. k. 289. l. és Révai M. élete. II. k. 419. l. („Függelék“).

³⁾ Ezekből is látható, mennyire érdekes volna, ha Révai e levelei teljes szövegökkel előkerülének.

⁴⁾ L. Figyelő XV. k. 292. l. és Révai M. élete. II. k. 422. l. („Függelék“).

rokonszenves hajlamok megnyerésében. Már pedig ha valaha, akkor bizonyára nagyon is szükséges volt a megnyerő képesség oly miszió érdekében, minőre hősünk vállalkozott volt.

Ilyesnek hiányában nem csodálható, ha közhasznú s valóban igen korszerű irányzatai nem juthattak óhajtott sikerhez.

Igy bizony az „Amalthea“ tervezete sem volt megvalósítható. Még a helybeli literátorokkal sem köthetett olyasmi végezt állandó szövetséget. Rájnissal bajos lett volna afféle közös munkában boldogulnia, kit olykor dictátorkodónak, sőt gorombáskodónak tapasztal. Rát is mindinkább elridegült, sőt különködő lett.¹⁾ Szerencsi Nagy Istvánnak más irodalmi szándékai voltak, melyekkel hirdetett igéretei²⁾ dacára addig késett, míg azokat a halál végleg abba marasztotta. Fábchich József pedig ízlési hiánya miatt épen nem lehetett az ő embere.

Azonban Révai jóformán maga kezére is megindította volna azt az évnegyedes folyóiratot, ha csak biztatóbb remény csillámlott volna a kelendőség iránt. Már az első füzetbe való tartalom teljesen kész vala. Ennek ily címlapját láthatni kézirati hagyatékaik között:³⁾

„A magyar Amalthea. A hazai nyelven kívül főképen a szelíd tudományokat előbbre segítő takarvány. Révai Miklós által. Első kötet — Négy szakaszokban. Ezen első Szakasznak Foglalatja: I. Egy Magyar Társaság iránt való Jámbor Szándék. II. A Jó Íz temploma. Voltér után. Szabadabb Fordítás. III. Temetési Beszéd, a Magyar Régiségnek egy különös Maradvány Darabja“.

Már a következő szakaszok számára is volt némi készlete⁴⁾ különösen versekből, legtöbbször Anakreon-félékből. Ezekhez a prózai részt afféle „szabadabb fordítás“-okból (mint péld. a jó ízlés temploma) elég hamar kiállította volna. De a folyóiratokban oly igen kívánatos változatoságot s ez által eszközölhető élénkséget sokkal inkább szeresheti meg a többrendbeli tehetségek harmonikus összeműködése. Annak nyomát azonban nem leljük, hogy munkatársakat gyűjtött volna az Amaltheához.

Vajjon versenyezhetett volna-e ez így az akkoron már folyamatnak eredt időszak iratokkal? — Bajosan. Révai ugyan győzött volna egy ideig akár egy maga is a tartalommal ellátást részint

1) L. Kis János „Emlékezései életéből“ Sopron 1845. 70. l. — Figyelő VIII. k. 295. l.

2) L. Benkőhöz 1786. sept. 27. k. levelét kiadva „Erdélyi prot. közlöny“ 1873. és a „Magyar Musa“-ban 1787. évf. 47. 60. 248. l. közzétett hirdetéséit.

3) M. nemz. Muzeum kéziratárában „Révai Miscellanea.“ IV. k.

4) Igy említi ezt maga is irodalmi dolgozatairól szólván a „Candidati Societatis Hungaricae. Jaurini. 1791.“ című iratában a 85. lapon: „Tenet praeterea collectam et concinnatam iam multum satis segetem Operis Periodici, cuius haec est inscriptio: Amalthea a Jó Íz és Magyarország Gyarapodására“.

eredeti, részint átdolgozott termékekkel, de ama közlönyöknél az íróársak száma, egyszersmind az érdeklődőket is növelé vagy nyomósabban szólva, az előfizetőket is szaporítá.

10. A kassai „Magyar Museum“, mely szintén az ízlés ne-mesbitését s magyarság élesztését célozta és a viszonyokhoz képest eléggé emelkedett álláspontot foglalt el, már II. negyedében is jelentős tényezők csatlakozását láttatá, a következőkben még inkább. Előfizetőinek névsora, mely a II. évfolyam végén 328 különböző rendű pártolót jelez, mutatja a tanultabb s némely előkelőbb hazafiak figyelmét is.

A „Mindenes Gyűjtemény“ a közhasznút eleyítve a kellemessel, encyclopaedikus sokoldalúsággal s franciás sürgeséggel, mint neve is jelzi, mintegy szellemi omnibusként sürgőlődött.

A „Magyar Músa“, mint a M. Kurirnak satellese, ez által tetemesen elősegítve, de kiváltképen helyzeti körülményei, bécsi viszonyai, különösen bő forrásai, a magyar előkelőkkel könnyebb érintkezései, császári pártfogoltatása ¹⁾ s a bécsi enyhébb censura engedményei által is előnyösítve, még tartalmi gyarlóságai ²⁾ dacára is kedvező sikert arathatott, legalább anyagi tekintetben, mert úgy látszik, kelendőségnek örvendhetett, a mint ezt Révai nyilatkozatai is gyaníttatják. ³⁾

Szacs vay értette az élelmeskedésnek módjait. Ostentálta erősen a hazafiságot, nemzeti szellemet, avval a szabadelvűsködéssel, mely akkoron a franciáktól kelt áramlatként lengedezett felénk is. Célzatos nyilatkozataival eléggé sejteti ezt. Kirivó tanuságok e tekintetben azok a „M. Kurir“-ban néhol üresen hagyott kisebb-nagyobb hézagok is, annak bejegyzésével, hogy az oda szánt sorok a „rostában maradtak“, vagyis a censura által kitörültettek. ⁴⁾ Efféle fogásaival, meg a vallás dolgában tanusított szabados gondolkodásával, főleg a kath. egyház elleni támadásaival ⁵⁾ nem kis mérvben sikerült neki népszerűsége szert tenni, különösen az ifjabb nemzedék között, mely a nyugoti áramlattal rokonszenvezve ama szabados gondolkodás felé lelkendezett.

11. Mily szemmel nézte Révai Szacs vaynak ilyenmű élelmeskedését, annak eléggé nyomósított kifejezését adta a Péczeli Józsefhez 1789-iki junius 5-én kelt levelében, ⁶⁾ utóbb pedig nyilvánosan is

¹⁾ L. Jakab Elek Szacs vay Sándorról „Figyelő“ XI. k. 323. l.

²⁾ L. Révai M. 1789. jun. 5. k. levelét Péczeli Józsefhez. (közölve Révai M. élete. II. k. 408. l.)

³⁾ L. Révai M. a Bessenyei Gy. „Jámbor Szándék“-a elé tűzött dedicatíója elején.

⁴⁾ L. „Magyar Kurir“ 1789. évfolyam 275. 429. 560. 573. 585. 592. 596. 603. l. — 1790. évf. 32. 91. 92. 94. 106 és számos egyéb lapjain.

⁵⁾ L. Jakab Elek Szacs vay Sándorról „Figyelő“ XI. 326. l.

⁶⁾ L. Révai M. élete. II. k. 408. l.

a Bessenyei György „Jámbor szándék“-a elé 1790. írt dedicatoriájában.

Igen természetes, hogy Révai az eszélyességnek olyféle fortélyos ügyeskedésével versenyre nem kelhetett.

De még az élelmességnek azon ildomosabb módját sem gyakorolta ezúttal, melyet előbb irodalmi célzatai, főleg a „gyűjteményes kiadás“ érdekében a nemzeti szellem ébredése iránti bizalommal jóformán megkísértett volt. Talán épen az ahhoz csatolt szép reményeinek megghiúsulta miatt tartózkodott már ekkor a szerény kínálgatástól is.

Nem kis mérvben kedvetleníték el tapasztalt csalódásai. Zokon eshetett neki különösen az, hogy saját verseinek kiadása nagyon is elütő hatást idézett elő attól, a minőt reménylett volt. Alig gerjesztett az némileg észrevehető figyelmet azon körökben, melyek felé hódolattal hajlott. Ellenben annál több visszatetszést keltett ott, honnét különben hathatós gyámolítást nyerhetett volna, ha nem is épen hódolatos, de legalább kiméletes figyelemmel.

Mennyire csüggeszté őt ez a szomorító eredmény, eléggé érezteti a Sándor Istvánhoz 1789. márc. 26. és aug. 27-én kelt leveleiben. ¹⁾ Olyasmiket említhetett ott, a mikre nem ok nélkül illeszti aztán nyomtatékul: „E mind szomorúság a Hazát szeretőknek. Vajha ez az érzés nem volna bennem olly eleven! Bizonytal nyugodalmasabban élhetnék tsak ezért is. De igen fel tudok háborodni Hazánk és Nyelvünk hanyatló állapotján“.

Ily felháborodása keltette benne azon elszántságot, melynél fogva három hónap mulva kész volt Galiciába menni 600 forintos tanári állomásra. ²⁾ Valóban felöltő elszántság ez a magyarságért annyira lángoló irodalmi bajnoktól akkor, midőn a válságot sejtető viszonyok és a nemzeti érzelmenek erősebb pezsdülése már némileg derültebb kilátást ígértek a magyar irodalom tenyészítőinek, sőt már egyik másik hazafias buzdítónak meglehetősen sikerült is a visszahatás ezen időszakában mindinkább forrongásnak eredt nemzeties érzelmet a magyarság buzgóbb ápolására s különösen az irodalom pártolására is terelgetni, habár tagadhatlan, hogy biz ahhoz még is szükséges volt még némi ügyeskedés is azon indolens természettel szemben, mely máig is eléggé perennál még fajunkban.

Mire mehetett e tekintetben már akkor is az ernyedetlen buzgalom, ha tapintatos módot alkalmazott sűrűségében, annak különösen kiváló példáját láttatja Péczeli József irodalmi tevékenységének sikeres eredménye.

¹⁾ L. főntebb 82. l.

²⁾ U. o.

Már csak ez oknál fogva is igen érdeemes lesz itt e nevezetes irodalmi tényezőre kissé közelebről reflectálnunk, mint olyanra, ki szintén tetemes részt vón ama nehéz időszak küzdelmeiben, különösen eszméltető tevékenységével. Föltetsző sikerrel gyarapította az ő irodalmi munkássága azon szellemi tőkét, mely utóbb hasznosan kamatozott a nemzeti művelődésnek.

12. Péczeli mintegy utóvirágzását idézte elő a fölléptekor már hanyatlott franciás iránynak, melyben mégis méltán mérkőzhetett az előbbivel. Annál inkább figyelemre méltó az ő sikere, mert azt akkor vívta ki, midőn már a classikai és népies irány is meglehetősen lábra kaptak, sőt jelentősen tért foglaltak.

Irodalmi működésének franciás irányban megindítását s tetemes részben olykép folytatását eléggé megokolják fejlődési viszonyai. Ezeknek csak lényeges mozzanatait villantjuk itt az olvasó elé, a többire eléggé felvilágosítók az élet viszonyait ismertető adatok.¹⁾

Debreceni iskolázása azon korba esett, midőn a nemzeti érzelem már ébredőben vala s önképző tanulmányainak javában érte őt a testőr-irodalom villanyozó hatása. Lelkesítő befolyással lehetett ez reá a tekintetben is, hogy azok szellemi forrásaikhoz vonzó vágyát fokozta.

Már férfi kora küszöbéhez jutott, midőn azon forró óhajta valósult, hogy „kiképzésének minden oldalú kiegészítése“ végett külföldi tanulásra mehetett. Őt évig feszült szorgalommal képezte magát jeles műveltségű városokban s derekas tudósok körében, kiknek nem csak figyelmét, hanem szíves hajlamát is nem csekély mérvben nyerte meg.

Péczelit gyermekkorá óta hathatósan eszméltető viszonyok ösztönzék arra, hogy szellemi tehetségeit minél ajánlatosabb képességekké fejleszse. Tanítói s felsőbb tanulmányozási észleletei, kiváltképen külföldi tapasztalatai azon módok iránt is eléggé tájékozták, melyek szerint azokat legalkalmasabban értékesítheti.

Iparkodásainak egyik-másika különösen a keleti nyelvek iránti érdeklődése²⁾ arra mutat, hogy a róla atyailag gondoskodó Varjas János³⁾ hathatós befolyású volt szellemi irányzására. Azonban ennek alapján folytatott önművelő igyekvései közrehatóbb tanulmányokra is erősen ösztönzék. Annnyira birtokába ejtette a francia nyelvet, hogy azon könnyedén verselt és hatással szónokolt.⁴⁾

Sikeres tanultságával s egyébként is igen megnyerő tulajdo-

1) L. Toldy Ferenc „Magyar költők élete“ I. k. 191. l. és Péczeli levelezése a M. tud. Akadémia levéltárában.

2) L. Péczeli rövid életrajzát Mindszenti Sámuelttől a *Ladvoeat Hist. Lexikona* VIII. kötetében; s ugyanazt *Tud. Gyűjt.* 1823. X. köt. 89—92. l.

3) U. o. és Toldy Fer. „Magyar költők élete. Pest. 1870.“ I. 191. l.

4) L. Toldy Ferenc „Magyar költők élete“ I. k. 192. l.

naival már a külföldön is tisztos állást vívhatott volna ki; de hálatartozása s honszeretete nem engedték őt azon világpolgárius gondolkodásnak hódolni, mely a „non sum uni angulo natus“-féle büszke ürügyléssel sajátlag az „ubi bene, ibi patria“ elvű sivár önzést vallja. — Tudományos serénykedését különben is már ifjú kora óta azon célzat tűzelte, hogy azzal majdan a nemzeti művelődésnek elősegítését szolgálhassa.

A papi pályára készüléssel mellett egyszersmind az irodalmira is aspirálva, lehetőleg sokoldalú műveltség szerzésére igyekezett, különösen azon irányban, melynek hatása ifjú lelkét annyira befolyásolta volt. Bessenyei szelleme lebeghetett szemei előtt akkor is, midőn Saussure fiát nevelvén e jeles tudóstól viszont a természet ismeretébe nyert beavatást ¹⁾

1783-ban haza sürgetve okt. 5-én foglalta el predikatori állását Komáromban, hol aztán hitsorsosainak elismerését s tiszteletét nagy mértékben nyerte meg s bírta is mindvégig. Ezek szerint hitfelei közt „mint hitszónok s hittudós nem sokára közhírt és kedveséget aratott.“ ²⁾

Mint író 1784. Voltaire Zayrja verses fordításával lépett fel. — Szintén Voltairenak Merope, Tancred s Alzir tragoediáit később (1789—90) adta ki. — Második fellépésül a „Henriás“-nak az eredetihez hasonló szabású verses fordítását bocsátotta közre Győrött 1786; harmadik kiadványa pedig Young „Éjtszakái s egyéb munkái. Győrött 1787.“

É kiadványait udvarias levelek kíséretében küldte meg az előkelőbbeknek s némely hírnevesebb tudósoknak, kik azokat megdicsérve, leveleit nyájias válaszaikkal viszonozták. Irodalmi céljai tekintetéből egyébként is szorgalmasan rajta volt, hogy a nemzeti szellem élesztőivel közelebbi ismeretségbe jusson, figyelmesen ápolván a jó viszonyokat, különösen a jelentősebb irodalmi tényezőkkal s hazafias előkelőkkel.

Péczelit többoldalú műveltsége, franciás simulékonysága és tapintatos modora irodalmi föllépése után legott igen kedvelté tette a főrendiek és tanultabbak körében, megnyerővé az alsóbb rétegekben is. Oly népszerűsége tett szert kevés idő mulva, mely benne Bessenyei Györgynek illetékes utódát, szelleme folytatóját ismerte föl.

Ezáltal történt, hogy irodalmi hírneve csakhamar előnyösen ismert lón. Bizalmas levelekben és nyomtatott iratokban is élénken emlegeték különösen „Henriás“-át és Youngját, sőt meleg elismeréseket nyilvánítottak neki előkelő férfiak is. ³⁾

¹⁾ U. o. 192. l.

²⁾ U. o. 193. l. és Kovács Sámuel Tud. Gyűjt. 1827-ki V. k. 60. l.

³⁾ Különösen Orczy Lőrinc 1784. nov. 20. k. levelében. (L. m. tud. akad. lev. tárában.) — Gr. Pálffy K. köszönte is. (L. Kazinczy „Pályám eml.“ 282. l.)

Levelezésének meglehetősen mennyisége mutatja széles összeköttetéseit. Nem egy nyomós adattal igazolják ezek azon kiemelő vonásokat, melyeket róla Toldy életrajzi vázlatában említ. ¹⁾

Péczei mindenképp igyekezett is a rokonszenves hajlamokat kiérdemelni; sőt túlfeszített munkásságra ragadta őt nagy buzgalma, mely kora halálának lón okozója.

Nem egészen tíz évi irodalmi pályájának eredményét tekintve, valóban nem csodálhatni, hogy az annyira életrevaló férfiú oly korán volt kénytelen attól megválni.

A nemzeti művelődés előmozdítására siető buzgalma egyelőre őt is leginkább fordításra készítetvé. A Bessenyei-iskola irányzata s külföldi, leginkább franciás művelődése arra bírta, hogy különösen az akkori divat kedvencének Voltairenek némely tetszetősebb drámáit és szeltében híresztelt Henriasát siessen magyar fordításban honosaival megismertetni. De ezért némely főbbek részéről meg-szólás is érte. ²⁾

Azonban a hazai viszonyokkal alaposabban megismerkedve s a nemzeti művelődés sürgetőbb szükségei iránt kellőbben tájékozva, nem sokára oda irányozá törekvéseit, hogy a magyarságnak hatásosabb eszméltetése végett gyakorlatibb s így jóval tágabb tért foglaljon.

Mint pap az erkölcsi iránynak kívánta adni az előnyt, mely a valódi hazafiasságnak s nemzeti érzületnek is legszilárdabb alapul szolgálhat. Gellert lévén kegyeletének egyik legkiválóbb embere, ki iránt Lipszéban oly nagy tiszteletet tapasztalt volt, ennek nyomán erkölcsi célzatú mesék által kívánt a nagyobb közönségre, főleg pedig az ifjabb nemzedékre hatni.

„Haszonnal mulattató“ mesék címe alatt adta ki azokat Győrben 1788-ban, melyeket „részszerint Aesopusból vett, részszerint maga csinált és az olvasásban gyönyörködő ifjakkak kedvéért könnyen érthető versekbe foglalt.“ Ezekhez csatolta „a hazaszeretetről s a jó hazafiaknak kötelességeikről folytatott levelezést Philopatros és Commodus közt, melyet franciából fordított és bővített.“

Aztán a „Mindenes Gyűjtemény“ kiadásához fogott, mely mint Toldy F. mondja „első önálló tudományos folyóiratunk“. — Mint ilyenről helyén lesz itt róla illetékes említést tennünk.

Alaposabb méltatása végett azonban vissza kell még pillantanunk az időszaki magyar sajtó szülemelését s kezdeti fejlődését láttató előzményekre.

¹⁾ L. a m. tud. akadémia levéltárában lévő Péczei levelezést. Igen kívánatos, hogy valahára napvilágot lásson Toldynak „Péczei és köre“ című monographiája, melyből e szellemi összeköttetéseknek tanulságos ismertetését méríthetni.

²⁾ Ilyest tudat vele gr. Károlyi Antal 1788. febr. 27. k. levelében, melyről már fentebb emlékeztünk. (L. Révai M. élete. II. k. 411. l.) Kazinczy u. o.

VII. Az időszaki magyar irodalom első évtizede.

1. Mily vézna sarjadású volt az időszaki magyar irodalom azon első évtizedében, midőn pedig oly égetően szükséges vala, hogy mentől gyorsabb fejlődéssel izmosulva, lehetőleg megfeleljen szellemélesztő föladatának: ez a szomorú tanuság már meglehetősen kiolvasható a főntebb érintett adatokból.¹⁾

De, mint a nemzeti művelődésnek, noha nem épen örvendetes phasisa, még közelebbi szemügyre vételt is megérdemel az. Sőt e tekintetből annál inkább számba veendő annak bármennyire kezdetleges minőségű zsengei, hogy világosabban kitűnjék, minő lüktető erőt nyerhetett abból s adhatott annak viszont akkoron az eszmélésre már kényszerhatással is sürgetett nemzeti szellem.

Ilyetén ébresztőbb viszonyok alakulását sejtve, Mária Terézia korának végső éveiben már mind élénkebben érezték a lelkebb hazafiak az olyan „vezető közeg“-nek szükségét, mely a nemzet érzelmeinek s gondolkodásának a módosuló viszonyokhoz képesti fokozását eszközölje. S midőn a külföldi tanultságú, de hazafias érületű Rát Mátyás a „Magyar Hirmondó“-t tervezte, örömmel fogadták e szándékát s élénk részvéttel karolták föl, miután azt még a nagy nevű királyasszonytól nyert jóváhagyás következtében 1780-ban megindította. Meglehetősen buzgalommal igyekeztek is azt gyarapodásra segíteni.²⁾

Kezdeménynek jóformán megjárhatta, a mint azt Rát Mátyásnak úttörő buzgalma 3 éven át folytatá.³⁾ Leszámítva azon bajokat,⁴⁾ melyek ily működéssel kiváltkép kezdetben járni szoktak, a „Magyar Hirmondó“-nak első 3 évi folyamata már is jó reményt kelthetett jövője iránt. Oly kezeléssel, minő az ügyszerető s eléggé

¹⁾ L. Révai M. élete. II. k. 105. 414. l. — „Figyelő“ VIII. 290—1. l.

²⁾ L. „Figyelő“ VIII. 287—8. l.

³⁾ Rát Mátyás csakis 3 évre vállalta el a „Magyar Hirmondó“ írását. (L. u. o. 289. l.)

⁴⁾ U. o. 286. l.

tapintatos Ráté vala, nyomoként erősbödhetett volna, ha „fukar német“ kiadója (Paczkó) ¹⁾ ildomosabban számít, vagy a tehetősebb hazafiak tetemesebb áldozatra buzdulva az oly fontos közlőnynek fölserdülése végett célszerűbben intézkednek.

De mint a következmény mutatja, ily emelkedettebb felfogás, illetőleg nagylelkűség még nem jelentkezett akkor a tehetősebb honfiakban, még azokban sem, kik egyébként dicsérettel említettnek, mint a nemzeti művelődésnek elősegítői. ²⁾ Nem érezték eléggé, mily nagy horderejű factora ennek az olyan mozgó erő, minő az időszaki sajtó, ha az célszerűen irányoztatik, vagy, a mi igen valószínű, a germanizáló hatalom visszahökkenette őket az olyan reactionárius-féle vád alá eshető törekvéstől. ³⁾

Am kutassák ennek mélyebben rejlő okait ama viszonyok behatóbb vizsgálói; itt elég legyen csupán a tényeket említenünk.

2. Azokhoz, a miket ezen első magyar folyóirat kezdeti viszonyosságairól Révai M. életrajza előbbi fejezeteiben csak nagyjából érinthettünk, ⁴⁾ érdekes adalékul járulhat Révainak tüzetesen arra vonatkozó nyilatkozata, annyiival inkább, minthogy oly közeli viszonyban állott Rátával s meg egy ideig maga is tényező vala a M. Hirmondónak írásában.

Abban a Benkőhöz 1785. jul. 11. kelt levelében, ⁵⁾ melyet gr. Mikó Imre „bizalom- és bensőségteljes“ „monumentális levél“-nek nevez, ⁶⁾ ím ily meleg elismerését fejezi ki Révai Rát Mátyásnak abbéli érdeméről:

„A mig csak fen marad a magyar név, halhatatlan léssen Rát Mátyás az ő ditső fáradságáért, melyet a hazának számtalan hasznára kezdett, folytatott is három álló esztendeig, nagy szorgalommal ugyan, de nagyobb küszködéssel. ⁷⁾ A háládatlanság, az irigység, a fősvénység, a hitért s illendőségért helytelenül való buz-

¹⁾ Fősvénynek mondja őt nemcsak Révai (l. odább 92. l. a Benkőhöz írt levelében), hanem Gyarmathy Sámuel is a b. Ráday Gedeonhoz 1784. jun. 24-én kelt levelében. (L. ezt idézve „Révai M. élete.“ II. k. 414. l.)

²⁾ Sem Orczy Lőrinc a hazafias buzgalom s magyar érzelmű, kinek, mint Kazinczy Ferenc jegyzi róla, (l. „b. Orczy Lőrinc emléke“ Hazai Tudósítások 1805. I. 397. l. — Erdélyi Múzeum 1815. III. 174. l. — Kazinczy F. Magyar Pántheon. Abafi kiad. 100. l.) „mind érdeme volt, mind igen sok pénze“; sem Ráday Gedeon hathatósabban nem tanúsított ily igyekvést.

³⁾ L. Révai M. élete. II. k. 238. l.

⁴⁾ L. Révai M. élete. II. k. 105. 414. l.

⁵⁾ L. közzétéve az „Erdélyi protestans közlőny, egyházi és iskolai hetilap“ III. évfolyamában. 1873. Kolozsvártt. „Szabó Károlynak „Közlemények erdélyi tudósok mult századi levelezéseiből“ című cikksorozatában.

⁶⁾ L. gr. Mikó Imre „Benkő József élete és munkái. Pest. 1867.“ 61. 65. l.

⁷⁾ Szintily hálás elismerést vall Kazinczy Ferenc is Rát Mátyásról. mint az első magyar újság megkezdőjéről. „Hálátlan volna — úgymond — a maradék, ha feledhetné, hogy nemzetünknek, nem más vala, mint ő (Rát) igazi Prometheusa. — —“ (L. Kazinczy F. „Pályám emlékezete.“ Kiadta Abafi L. Budapest, 1879.“ 52. l.)

gódás, jobb jutalmat érdemlő hivataljának mind kezdetében, mind folytatásában sokat háborgatta, sokat keserítette.“

A kezdet nehézségeit illetőleg különösen a helytartó tanács ellenzését hozza fel, úgy mint melylyel ez már kezdetben „el akarta volt tiporni Rátnak jó szándékát. Méltó — úgymond Révai — ezt is feljegyezni, bátor ugyan méreg és bosszankodás nélkül lehetetlen megtenni.“

„Halljad csak, az a Magyar Helytartó Fő Tanács mit követett el a Hir Mondónak bé-jelentésekor. Egészen ellene volt, ellenkező vélekedést adott fel iránta a Felsőnek, hogy ha meg engedtetik, úgymond, ezzel a magyar nyelvnek gyarapodása nagyobb erőt vészen.“

„A Magyar Helytartó Fő Tanács, kit nagyságos Eleink a magyar hazának fennmaradására oszlopúl és első kő falúl kívánt és rendelt, az a Magyar Helytartó Fő Tanács lehetett rendelése végétől oly elhasonlott, hogy a magyar nyelvnek gyarapodását maga merte volna gátolni! De pirúlhatott érette: mért hogy eme hizelkedésé azonnal meg utálta maga a Kegyes Fejedelem Asszony: maga is ily éktelenségen megbosszonkodván ezeket mondotta vala: ha! das wäre arg in Ungarn nicht einmal die ungarische Zeitungen zulassen zu wollen. Ha a Kegyes Király Asszony jobban nem gondolkozott volna szerette Magyariról, a Magyar Helytartó Fő Tanács a Magyar Hirmondót még kezdetében el nyomta volna.“¹⁾

¹⁾ Nem csak a vád súlya, hanem azon kívül egyéb ok is nagyon ösztönzött arra, hogy Révainak főntebbi állításai iránt minél alaposabb eligazodást szerezzek. — Ígykeztem is úgy kutatással, mint szintén kérdezősködéssel is azokról meggyőzőbb adatokat nyerni; de mindeddig nem juthattam ilyesekhez. Annyival is inkább rajta voltam azon, minthogy az országos levéltárból már jóval előbb kijegyzett adataim e tekintetben cáfoló minőségűek. Ugyanis a 4989. számú 1779-ki szept. 7-én kelt „Repraesentatio Consilii Reg. Lttlis Hung. circa concedendam Franc. Aug. Paczkó Typographo Poseniensi Novellas publicas idiomate Hungarico conscribendi typisque vulgandi facultatem“ című okmány szerint a helytartótanács a pozsonyi városi hatóságtól és ennek útján Landerer Mihály typographustól kapott és semmi ellenkezést nem támasztó nyilatkozat következtében kedvező véleményadással „favorabili cum opinione“ terjesztette fel Paczkó kérelmét a Felsőnek elé; ilykép indokolván azt: „spectato eo etiam, quod si ejusmodi Novellae nativo Gentis Hungaricae Idiomate conscribendae vulgarentur, et placitae cuivis Lectioni committantur, per id Natio hacce magis, magisque cultivanda, et ad ampliorem de rebus publicis notitiam ac experientiam Reipublicae perutilem capiendam hac ratione excitanda, animandaque, sed et ipsi Aerario Regio sensibile exinde emolumentum subinde accessurum dignoscatur,“ és így a pozsonyi magistratus és Landerer írásbeli nyilatkozata szerint is, melyek szintén mellékelvék, Paczkó szándéka „tamquam pro decore, commo do que Gentis Hungaricae deservitura“ helyeseltetik. — Ha tán ezt előzőleg történt volna a főntebb jelzett ellenzés: érdekes lesz az arról nyomósabban szóló hiteles adatokat e fontos kérdés iránti eligazodás végett nyilvánosságra hozni. Ezért láttam jónak ez ügyet itt alkalmilag közelebb hozni figyelem elé.

3. Figyelmet igényel Révai e levelében különösen az, hogy mi képen jutott ő a „Magyar Hirmondó“ írásához és minő hazafias szándékot csatolt annak már magában is jelentős feladatához:

„Mikor (Rát Mátyás) hivatalától (t. i. a M. Hirmondó írásától) megválni szándékozott, jól tudván maga tapasztalásiból, mi erősen lángadozó haza-szeretés kell ide erre a helyre, ne hogy a háborgó szelek elfojtsák lángját és élesztő erejét, oly igazán hazája hasznáért buzgódnó bátor lelket kívánt maga helyébe, a ki ezekkel meg víhasson. Én láttattam néki már akkor is oly bátornak: engem ajánlott a nyomtatósnak. De emezt a fősvénység máshova ragadta.¹⁾ Gyarlóbb író,²⁾ gyalázatos kicsiny béren fogadott, hogy a nyereségből csak maga hízzék. Hanem roszul találta el: mert a váltók igen alább szállottak. Kárával tudta meg, hogy az író szerzi valóbb érdemét a Hirmondónak, nem pedig az ő szurkos mázolásá. Azért engem kívánt már ő is, jobb kötelezésekkel, mint Rát volt véle.

Én kaptam a jó alkalmatosságon, hogy itt öntsém ki bővebben a Hazának, a mivel már régtől megteltem, a Haza javát óhajtva és anyai nyelvünk gyarapodására szagatva. Én az újság írást, melynek még sokaknál igen alávalón vagy on lefestve a képe, magasabb és érdemesebb polcra akartam fel emelni, anynyival is inkább, hogy a fősvény nyomtatósok vissza élnek azzal az alkalmatossággal kárunkra, melylyel az igaz megvilágosodásnak és nyelvünk gyarapodásának eszközeit, a közönségnek ki mondhatatlan nagy hasznára egész ország szerte mennél könnyebben és mennél többekkel közzöltethetők, ha haza szerető lélek ülne a kormányán.“

Vállalkozásával azonban főleg a nyelvművelő társaság létrehozását célozta. Ezt így adja elő:

„Régtől összeszólttam már több haza szerető jámborokkal egy magyar nyelvművelő társaságnak felállításáról. Csak mindég ott akadtunk fen, hogy jövedelmünk nem volt. Én látván, hogy a Hirmondó állapotja igen rosz fordulóban vagy on: holott egy részről a gyávább írás, más részről még is a képtelen fizetés kérés, az után a postákon lévő rendetlenségek is a meg korcsosulásra igen hajtották: „azt akartam legin-

¹⁾ E szerint tehát nem Révain mult, hogy Rát Mátyás után nyomban nem ő folytatta a „Magyar Hirmondó“ írását. Szóltunk erről már a föntebbiebben is, (L. Révai élete II. k. 415. l.) de Révai érdekében ezennel is helyén lesz nyomósbitani, hogy csakugyan alaptalan azon állítás, mely szerint Révai „nem váltotta be szavát“ se miatt „Paczkó cserben hagyván talán a legelső ajánlkozónak engedte át a szerkesztés gondjait.“ (L. Figyelő VIII. 289. 290. l. „Rát Mátyás“ id. Szinnyei Józseftől.)

²⁾ Ez a gyarlóbb író az „akkor Pozsonyban tartózkodó alistáli és padányi Mátyus Péter, ki az irodalomban alig ismeretes.“ Id. Szinnyei József csak két ponyvairodalomszerű versét tudta felfedezni. (L. Figyelő VIII. 290. l.)

kább fen tartani, és a társaságnak fő jövedelméül tettem“.

E célra a „Magyar Hirmondó“-t ily módon szándékozott emelni:

„Feltettem sokkal többel kedveskedni minden posta napon, leg szebb rendelés tétellel, kivált a posta tisztekkel barátságosan meg egyezvén, és mégis oly kicsiny áron, hogy még a szegényebbek is igen örömet váltották volna. Harmad magammal írtam volna. Mert oly hamar dolognak megiratására egy ember nem elégséges, kivált ha helyesen akarja a közönségét szolgálni. Országszerte a levelező társak is segítettek volna, kiknek is ugyan azért bizonyos részük jutott volna a nyereségből, hogy anynyival is buzgóbbak lettek volna a levelezés dolgában. Ilyent én harminczat rendeltem. Anynyian özszedolgozván, oly munkával kedveskedhettünk volna a Hazának, hogy e legbővebb jövedelme lett volna a társaságnak.“

A nyelvmívelő társaság ügyének hathatósabb lendítése végett pedig még saját typographiát is tervezett annak jövedelmi forrásul:

„Mint hogy szabad most könyv nyomtató sajtót is tartani mindennek, a ki akarja: a társaságnak is volt volna könyv nyomtató sajtója. És ebből lett volna a második jövedelme. E' mi bőven fizet, nyilvánosságos példája, hogy a nyomtató sok oly hamar oly roppant házakat állíthatnak. Pedig a kezdete igen kicsinyen lehet. A társaság anynyival is jobban felkaphatott volna, hogy sokkal ócsóbban árulta volna könyveit. Csak magyar könyveket nyomtatott volna. A magyar íróknak itt főképen akartam kedvezni, hogy némű némű jutalmok is legyen hathatósabbsz tönül az írogatásra. Mert azon kívül, hogy ingyen nyomtatódtak volna írásaik, a nyereségből is bizonyos részt vettek volna.“

Mily jóhiszemű és vérmes reményeket keltett szívében hazafias lelkesültsége s az itt-ott fölcsilámló rokonszenves hajlam, kitetszik a nyomban következő sorokból:

„Nagyjaink közül egy néhányan értvén ezen szándékomat, önként adakozásokra eredtek. Ezeknek példájok még többeket is szerzett volna. Ez a jövedelem a harmadik lett volna. Ezt én arra szántam főképen, hogy esztendőnkint ki tétetett kérdésekre vetekedő megfejtéseket készítettek volna anyai nyelvünkön hazánk tudósai, és a három első vette volna a ki tétetett jutalmat. Ki mondhatatlan lett volna ezzel a penna csatára fellázasztódott iparkodás“.

„Ezek voltak — úgy mond tovább — fő intézeteim e három fő jutalommal egyéb mellesleg való rendeléseken kívül, mellye-

ket gyönyörű összefüggéssel egybe írtam“. — Világosabb kifejezéssel szólva, ilyesmire célozott ő főleg azon 3 jövedelmi forrással, melyeket fõntebb jelzett, hogy azok hasznosításával a nemzeti mívelõdés kiváltképen a nyelv-mívelõ társaság által majdan sikeresebb lendületet nyerjen.

4. Ily tervezetét részleteivel együtt gondosan összeállította, s mint mondja, „gyönyörű összefüggéssel egybe írta“, úgy, hogy „a ki tsak-látta és pözsgött még benne valami kitsiny tsepp magyar vér, mind örült a hazai nyelv emez igazabb és hathatósabb felemelkedésének. Tsak a hazától el hasonlott gonosz haza árulóknak szúrta a szemõket“. Ezek „gonosz szándéka mintegy összeszövetkezvén az õ szép igyekezeteinek elnyomatására, a magyar nyelvnek ez által fõl ujulható virágzóbb állapotját egészen felforgatták az Udvarnál, annál az Udvarnál, mely bátor ugyan német, de még is oly kegyes nemzetünkhöz, hogy annak nyelvét eltõrteni magától ugyan soha sem volt szándéka: hanem õseiktõl elfajult rosz mieink azok az alacsony hizelkedõk, kik nemzetünkrõl s nyelvünkrõl gonoszul sùgnak bé.“¹⁾

Mit tarthatunk ez utóbbi nézeteirõl, melyek szerint „az Udvar kegyességét“ védve, a magyarság hátrányára történt intézkedéseket csak is „az õseiktõl elfajult alacsony hizelkedõknek s gonoszul besùgóknak“ tudja be: ez iránt az elõbbieken fõlhozott nyomós tanúságok²⁾ már jóformán eligazíthatnak.

A jelzett esemény után másfél év mulva írja ezt Benkónek azon tudomása szerint, melyet alkalmasint leginkább Bécsbõl nyert s mint látszik, többnyire oly hivatalos forrásokból, honnét az ily dolgokról nagyon érdekszerû volt efféle véleményt hozni forgalomba.

II. Józsefnek eleve megállapított egységesítõ rendszere mintegy következetes folyományként eredményezte a németesítést,³⁾ ez pedig a magyarságnak lehetőleg háttérbe szorítását. Az oly akaratos fejedelemnek e régen fõltett szándékára mikép folyhattak volna be módosítólag holmi hizelgõ besùgások: bajos elképzelni.

Ha Révainak biztosabb tudomása lett volna az ily „hazaáruló besùgókról“ alkalmasint névszerint is megbélyegezi vala õket legalább bizalmas leveleiben. Különösen Benkõvel a történetíróval, kit hazafias érzületéért oly igen megkedvelt, tudatta volna õket. De gr. Niezkyn kívül mást nem említ azok közül sem itt, sem egyébütt.

5. Azt tudva, hogy Révai ama nemzeti érdekû, valóban nagy horderejû tervezetét az 1784-ki év elsõ hónapjaiban, tehát nagyon

¹⁾ Levelének e szakasza egészen idézve olvasható „Révai M. élete.“ II. k. 404. l.

²⁾ L. Révai M. élete. II. k. 178. l.

³⁾ U. o. 178. l.

is kritikus időben igyekezett megvalósulásra juttatni, midőn a magyar nemzetre nézve oly csapásos rendeletek valának készülöben:!) alig csodálkozhatunk azon, a mit a föntebbi sorai után nyomban panaszol, hogy különösen azok közül, kiktől javaslatának támogatását remélhette, „senki sem akarta ügyét segíteni, s így kénytelen volt maga menni a Felsőséghez“. Amint hogy ment is, habár voltak még az ügy iránt buzgólkodók közül is olyanok, kik visszatartották²⁾ e merész kísérlettől. De lángoló buzgalma nem hagyta magát lebeszéltetni. — Rendíthetlen eltökéltséggel ment, hogy a keblében visszafojthatlan óhajt a legfelsőbb helyen feltárja. Annaira megérlelt vala már lelkében azon hazafias eszme!

„Szóval és írásban terjesztette fel, — úgymond Révai — hogy mit akar a haza javára és nemzetünk felvilágosodására. A fejedelem nem tehetett többet annál, mint sem a mit tett. Megjélölve küldötte által a Leveles háznak (cancelláriának) az ő eszedő levelét. Ezen mult, de főképen a királyi helytartó tanácson, vagyis annak gonosz fején, ama sok átok tárgyán a haza áruló Niczkyn,³⁾ hogy a Haza nem lehetett közelebb nyelve kimiveléséhez. Mert — u. m. — ez a gonosz ember oly fordítást tett az egész dologban, hogy engem mint némű némű eszközét álomba indult nyelvünk felserkentésének más békevert vádolással meg támadván csak nem szám ki vetésbe igazított“.

Niczkyt tehát kiváltképen azért bélyegzi oly erősen, mert őt tartja főtényezőnek abban, hogy hazafias igyekvéseinek oly nagy gát vetetett és hogy különösen a Hirmondó folytatásával is kénytelen volt felhagyni.

6. Mit értsünk az alatt, hogy Niczky őt „más békevert vá-

¹⁾ U. o. 129. l.

²⁾ U. o. 139. l.

³⁾ Niczky Kristófról szintily érzületet fejez ki Dugonics az ő emlékirataiban (l. „Följegyzései“ Budapest 1883. Olcsó könyvtár 162. sz. 11. l.) Mily jellemzően különböznek ezektől Kazinczy Ferencnek im ezen óvatosan kiméletes jegyzetei: „Gr. Niczky Kr. gyűlölt és szeretett ember vala a maga korában, nagynak hitte minden, jónak, a kik közelebből ismerték. Szabad gondolkozása s beszéde gyanussá tevő Terézia előtt, kihez ellenségei híreket vittek felőle. — — Midőn Niczky meghala, közönséges vala az öröm az országban. De a közönséges itélet épen úgy csalódhatik, mint az egyeseké. (L. „Pályám emlékezete“, kiadta Abafi Lajos, Budapest, 1879. 99. l.) Kazinczy mint tanfelügyelő tisztviselőül tisztelgett Niczkynél mint országbírónál 1787. év derekán (l. ugyanott 96—9. l.) Erre emlékezve enyhébb itéletet mond róla. Josephinusféle „szabad gondolkodását“ hangsúlyozza s nem említi rozsalólag magyarellenes érzelmeit, melyekért Dugonics és Révai a közérzülettel tartva, őt oly keményen elítélik. Dugonics „Etelkájában“ Róka személyében pellengérezi; (l. „Följegyzései“ i. h. 11—2. l.) Révai pedig névtelenül két átokversszellett sújtotta emlékét. (L. közölve Dugonics „Följegyzései“-ben i. h. 13—4. l.)

dolással megtámadván csaknem számkivetésbe igazította:“¹⁾ erre nézve az előbbieken már körülményesen előadott akkori viszonyai adnak felvilágosítást.²⁾ Az ott mondottakra emlékeztetve, elég itt csak sebtében érintenem azon panaszait, melyeket a Paintnerhez azidétt írt bizalmas leveleiben felhozott, hogy mily kellemetlenséggel végződtek nevelői kísérletei a főrendűeknél, különösen Viczayéknál, meg aztán Pálffyéknál s mint látszik, Batthyányéknál is. Ilyesmit gyaníttatnak az utóbbiakra nézve is a nagy úri házak ellen ejtett keserű nyilatkozatai.³⁾

Révai azonban efféle bajainak okait főleg a Viczay-házból eredetkül panaszolja. Ugy tartja, hogy „annak a szeleburdi háznak igazságtalan hirtelenkedése üldözte őt szinte még Gréczett is, Pozsonyban is és még a társaságnak felállíttatása dolgában is.“⁴⁾ Mert hisz „Pásztory udvari tanácsos úr is mindég csak Viczayval szállott ki (vagyis azt hányta fel, a mit Viczaytól hallott), mikor ő (Révai) a társaság dolgát sürgette.“⁵⁾ Leveleiben több helyütt keserű kifejezésekkel jelzi, mint hozták őt rosz hírbe, s mint költötték veszett nevét.⁶⁾

Ez pedig lényegében véve olykép gondolható, hogy őt nyugtalan kedélyűnek, házsártos, megférhetlen természetűnek, sőt hóboros elméjűnek mondogatták, ki nagy dolgokba elegyedik, de a helyzeti viszonyokba sem bír ildomosan beilleszkedni s így az oly nagyobb vállalatba avatkozása is csak képtelenségnek tekinthető.

Effélék lehettek a róla szállongó hírek.

Ezeket tudva az ügy iránt valóban lelkesült jóakarói s legjobb barátai is inkább igyekeztek őt lebeszélni a nagyon is mal a propos tervelt szándéktól,⁷⁾ semhogy indítványának felkarolására vállalkoztak volna.

Révai azonban mint afféle lángbuzgalmú Chairephon⁸⁾ annyira el volt telve az ügy iránti lelkesedéssel, hogy a dehortatiók da-

¹⁾ A „számkivetés“ szóval inkább némi relegatio-félét akart mondani, mintsem exiliumot, szintúgy mint az Orczy Lőrinczhez 1788. márc. 23-án írt levelében is; (I. Figyelő XIII. 349. l.)

²⁾ L. Révai M. élete. II. k. V. fejezet.

³⁾ L. u. o. a Paintnerhez 1785. szept. 23-án kelt levelének e zárszavait, melyekben nevelői állásra ajánlatást kér tőle bár hová „tsak Nagy Urhoz ne. Megütött már a menykő, rettegek — u. m. — tsak árnyékjoktól is.“ Nem volt-e a Batthyány családnál oly kellemetlensége, mely aztán a Batthyány József primás elleni kíméletlenségre is ingerelte őt? Adatok hiányában csakis gyanításképen említhető.

⁴⁾ L. Paintnerhez 1785. jan. 20-án kelt levelét. (Révai M. élete. II. k. 200. l.)

⁵⁾ L. ugyanahhoz 1785. máj. 28-án kelt levelét. (U. o. 204. l.)

⁶⁾ L. Révai M. élete. II. k. 204. l.

⁷⁾ L. u. 139. l.

⁸⁾ L. Platon „Apologia Socratis. V. 21. „ἴστε δὲ, οἷός ἦν Χαιρέφων, ὡς σφοδρὸς ἐστὶ ὁ τι ὀρμήσειε.“ Aristophanes ezért a „Felhők“-ben gúnyolja őt.

círa is vállalkozott annak a legfelsőbb helyen személyesen megki-sértendő kérelmezésére.

S ennek eredménye lőn az, a mit itt a Benkőhöz írt levelében oly keserűen panaszol, főleg pedig Niczkynek ró fel.

De nyomban a főtebbi sorok után ezt jegyzi: „Nem merte ez a derék tanács (t. i. a helytartó tanács) megint olyan nyilván való hizelkedéssel el nyomni akarni ezt az igyekezetet,¹⁾ mint Rátnak jó szándékát el akarta vólt tiporni“.²⁾

7. Ily tudomása levén az ügyét illető dolgokról, valamint a M. Hirmondó kezdeti sorsáról, csakhamar ismét újabb kísérletekhez akart fogni, melyekkel az oly igen szívéhez nőtt ügyet valahogy még az ellenzés dacára is előbbre vigye. De a dolgokba mélyebben belátók dehortatiói végre mégis visszatartották:

„Én — úgymond — bizván jámbor szándékomnak jó ügyében, az után ezeket is tudván,³⁾ annyira fel bátor-kodtam, hogy még annyi ellenkezéseken is keresztül akartam járni. — A kik jobban által láthatták a dolog ki menetelét, azonban még is igen tartóztattak, hogy oly heve-sen ne sürgetném a dolgot. Nagy marhák, a kik ellenem vagynak. Jobb, hogy elhallgatván, várok inkább az időtől. Újonabb esedezéssel, vádolással még más-nak is bévágthatnám az útját.⁴⁾ — Ezeknek engedelmese-kedvén Gyórré húztam magamat.“

„Itt ki nyugodván leste — u. m. — untalan azt az időt, hogy valahogyan legalább a Magyar Költeményes Gyűjtemény-nek közre bocsáttatását kezdhethé. Erre barátai is szüntelen un-szolták.“

Bele kapott tehát s ennek „Hírré adását“ küldvén Ben-kőnek szíves közvetítésre kéri őt, hogy tekintélyes hazafiaknak ajánlva ezen igyekezetét, mennél többekkel ismertesse azt, illetőleg hogy előfizetőket szegezzen neki. — „Hál'adatossággal is tartozó adósod fogok ugyan lenni (ezért), de egyébként is akarom meg szol-gálni fíradtságodat.“

„Látod az ide bé köttetett hírré adásból, mibe kaptam már. Csak már a haza kedvezzen, nem sajnálván azt a kis segedelmet, melyért esedezem, majd többel is szolgálók. Tudom szegény

¹⁾ Annyiba vehető ez, hogy habár Révai a M. Hirmondó írásával fel-hagyni kénytelenítettett, de azért a M. Hirmondó folytatása ellen nem történt akadály.

²⁾ Ez után folytatólag jegyzi a M. Hirmondó kezdeti viszontagságait, a mint levele e részét már főtebb (I. or. I.) idéztem.

³⁾ Már úgymint a Magyar Hirmondónak főtebb jelzett kezdetbeli viszon-tagságait és Mária Terézia általi engedélyeztetését.

⁴⁾ Valószínűleg már akkor számítottak az ügy iránt érdeklődőbb haza-fiak arra, hogy más valaki által alkalmasabban eszközöltethetik e célzatokat. A következményekből ilyesmit gyaníthatni.

hazánknak pénztelen voltát; azért is szállottam oly alkura; csak hogy ne veszjtek, a nyereséggel nem gondolok.“

„Jól esedezz az Istennek, hogy a jövő esztendőre a szívek valamennyire megváltozzanak és ne akadályoztassák többre törekedő jámbor szándékunkat. Ráttal és Szerencsi Naggyal mi azon vagyunk, hogy a Társaságot csakugyan megint fel állítani igyekezzünk, Társaság név nélkül is, hogy megint lármát ne tegyen. Fen maradásunkra ketős jövedelemre akarunk szert tenni. Az egyik ez a hónapoként való nyomtatás; most a Költeményeken kezdem, azoknak végökre menvén másokba is belekapok. Megmaradok pedig még is szüntelen azon kicsiny fizetés kérés mellett. A jövő esztendővel akarnánk olyasvalamit is kezdeni Rátnak neve alatt, milyen az ujság, ilyen fen irás alatt, Köz Haszonra való levelezés. Foglalatját képezheted, kivált, hogy tőlünk származik. Ennek egy darabja minden héten fog járni, bőven, szépen, és mégis igen ócsón, egész esztendőt által csak 6 forinton, és pedig póstán és pecsét alatt. Társasakat akarunk pedig mind a két igyekezet és dolog mellé, s olyan kötelezéssel, hogy a tiszta nyereségnek harmadik része köztök fog mindég felosztatni. Csak ugyan célunkat fogjuk érni.“

8. Velős okoknál fogva kivántam őt saját szavaival szólaltatni azon hazafias célzatairól, melyek nem csak akkorban foglalták el lelkét annyira, hanem még azután is elválhatlanul mintegy belérögzötten kísérték és minden mostoha körülmények dacára új meg új kísérletekre ösztönözték; a mint ezt levelének ez utóbbi sorai is oly nyomósan bizonyítják.

Valóban erősen megért eszme és hatványozott fokú lelkesültség volt az, a mely őt azokra tüzelte. Ennek hathatós kifejezését adja ezen emlékezetes levelének egész szövege, mely már exordiumában érzékenyen tolmácsolja szívének a fölötti kesergését, hogy ama „szép igyekezete még virágzása előtt kezdett elnyomatni“. Érdemes lesz ezt is szösz szerint ide igtatnunk, akkori érzelmeinek minél élénkebb tükrözése végett. Im így kezdi ezen emlékiratnak szánt levelét:

„Más fél esztendeje már, hogy leveledet ¹⁾ vettem, Bécsben, leg nagyobb keservemben, állapotomnak felforgattatása közben. ²⁾ A

¹⁾ T. i. Benkőnek 1784. febr. 12-én kelt levelét, melyet Révai „Elegyes versei“ kötetében közzétett (l. 255—7. l.) Nem csak a 1¹/₂ év jelzi ezt mindjárt a válasz elején, hanem további soraiban különösen a Benkőnek azon kérelmére vonatkozó ígérete is, mely szerint Révai késznek nyilatkozik arra, hogy az ő „eredetéről és állapotáról“ kivánt ismertetést neki megküldendi, minden kétséget kizáró bizonyossággal arra mutat.

²⁾ E szerint tehát már az 1784-diki február hó elején történt az, hogy

mikor olvastam, s valahányszor az után jó barátaimmal is közlöttem: mind annyszor mind azon zokogás félbe, félbe tördöste szavamát, öreg tseppekkel omlottak meg áradott könyveim, szakadott érzékeny szívem: hogy az a szép igyekezet, melynek te oly öröm érzéssel, magadat oly forrón kiöntve, teljes szívedből örvendeztél,¹⁾ még virágzása előtt kezdett el nyomtatni, mind azokkal a gyönyörű szándékokkal egyetemben, melyek a jövő időt már is oly mosolygó színben mutatták, hogy vidúlt és újult minden jobb hazafi reá néztében.

Az a szörnyű kár, melyet a haza akkor vallott, epeesztő búslakodásba oly mélyen elmerített, úgy elzsibbasztott, hogy meg is szüntem már érezni. Időt kívánt, míg csak valamennyire is felébredhettem. Ne csodáld tehát, hogy el késtem válaszzal.

Ugy hiszem, szólott már veled Gyarmathi Sámuel.²⁾ Ő alkalmasint tudta állapotomat, és a mely szeretettel viseltetik hozzám, már el is beszélhette dolgomat. Mindazon által nem csak megbeszélve, hanem megírva is fen maradjon ez a történet.³⁾

Te tehát csak elő készületimből is által látván azt, a mit az oly igyekezet után remélhetünk, melylyel forrón buzogtam, emelkedvén emelkedtél s örömmel szemlélted és kegyes óhajtásokkal kívántad még az égből is segítytetni új hivatalomat?⁴⁾ Mind úgy cselekedett, valaki csak szerette hazáját. Kegyes is volt erre mind az Ég, mind az Udvar. Hanem mért vagon az emberi szabad aka-

II. Józsefnél személyesen kérelmezte a nyelvművelő társaság létrehozása iránti engedélyt. S ez alkalmasabban megfelel a „Latina“ 125. lapján olvasható jegyzete e kifejezésének: „**codem tempore**“, mint ama vélemény, hogy az május hó elején történt, ahogy ezt előbb biztos adat hiányában annúgy gyanítólag kockáztattam volt. (L. Révai M. élete. II. k. 164. l.) Azonban, hogy Révai május hó elején is főnn járt Bécsben, ugyan e leveléből is kiviláglik. „Az alatt, — úgymond odább, — hogy Bécsben voltam, az üldözetet el mellőzni, (a Magyar Hirmondó írásától Niczky általi eltűntetését?), ki rándultam egykor is, máskor is, a Teréziai Nevelő Házban lévő jó barátimhoz, hol vígasszálást keresni, hol tanácsot kélni. Kettő volt közülök, kik leveled közletésére már ez előtt rég óta szívekben támadott hajlandóságokat akkor is újra hozzád oly hathatósan ki jelentették, hogy ezt néked örömedre mentől előbb meg írni gerjedeztem, hanem a bánat ezt is annyira el nyomta.“ — E két jeles férfiút: Denis Mihályt és Paintnert érdekesen ismerteti Benkóval és bizalmas viszonyba s tudományos összeköttetésbe igyekszik hozni. Jelentős tanúsága ez is annak, hogy mennyire iparkodott a kiválóbb szellemi erőket a hazai tudomány érdekében közcélra egyesíteni.

¹⁾ L. Révai M. „Elegyes versei“ 255. l.

²⁾ Gyarmathi Sámuelnek Révaival való ekkori ismeretségéről az előbbiekben már többször volt szó. (L. Révai M. élete. II. k. 134. 144. l.)

³⁾ Révainak e kívánata nyomósan megokolhatja azt, hogy e levele tartalmát legalább utólag részletesebben is kívántam bemutatni ama válságos viszonyainak jellemzőbb ismertetése végett.

⁴⁾ L. Révai M. „Elegyes versei“ 256. l.

ratnak még is anynyi ereje, hogy gonosz szándékjában meg átalakodván, sokszor el keveri még azt is, a mit mind az Ég, mind a földön a jobbak óva és áldva ápolgatnak?“¹⁾

9. A mily érzékenyen elpanaszolja Révai e levelének elején meg odább is a fölötti fájdalmát, hogy azon nagy mérvű célzatai elé már kezdetben levívhatlan akadályok gördítették: oly nyomósan érezeti ennek többi részeiben azon hajthatatlanul szilárd elhatározottságát, hogy ama hazafias föltételeit minden tőle kitelhető módon érvényesíteni igyekszik.

Sőt már legott említi is, hogy minő irodalmi vállalatok megindításával kívánja a nemzeti művelődésnek gyarapítását előmozdítani. „Bele kaptam tehát már. (t. i. a magyar költeményes gyűjtemény kiadásába.) S ihol neked is terhet küldök a nyakadra. (a Hirre adást terjesztés végett.) Látod-e! úgy vagyok ám az, a ki hazáját szereti, hogy arra elég a teher, de kevés a jutalom. Hanem a' jó, hogy mi a haza szeretéstől mintegy megrészegedvén nem is érezzük a teher súlylyát, sőt édesen érezzük és gyönyörködttető foglalatosságul vagy is inkább mulatságul fogadjuk.“²⁾ Örömet vállalod magadra, a mire kérek.“

De még ama „többre törekedő jámbor szándék“-ával, avval az annyira akadályozott irodalmi társaság eszméjével sem hagy föl, hanem Ráttal és Szerencsi Nagy Istvánnal együtt „azon van, hogy a Társaságot csakugyan megint felállítani igyekszik“, habár egyelőre minden társasági név nélkül, nehogy ismét ellenkezést támaszson. Sőt a következő évben (1786) Rátnak neve alatt holmi „Ujság“-féle folyóiratot is szándékoznak megindítani „Közhasznra való levelezés“ címmel.³⁾

Mindkét tervének kivitele végett társakat is igyekszik szerezni és vérmesen reményli is, hogy csakugyan „céljokat fogják érní.“

10. Im ilyenek valának érzelmei, célzatai s kilátásai az 1785. év derekán. Mennyire nem felelt meg reményeinek és eléggé sürögő igyekvéseinek a következő évtől, tudható már az okokkal együtt utóbbi viszonyainak körülményes előadásából.⁴⁾

Ezek folytán a gyűjteményes kiadás ügyei, meg egyéb gond-

1) Ezen érzékeny bekezdés után következik nyomban a „Magyar Hirmondó“-nak Rát Mátyás általi megindításáról szóló részlet, melyet fentebb (l. 91. l.) közöltünk. Végül jegyzi, hogy e sietve írt levelét át sem olvashatta. Ezért egy-két cs-kély hiány is lelhető abban.

2) Üdvös emlékeztetésül szolgálhat ez azon valódibb hazafias érzületre nézve, melynek napjainkban mindinkább fogyatkozását látjuk.

3) Éveken át sikertelenül ápolgatá e szándékát. Említést tesz róla a Sándor Istvánhoz 1788. dec. 5-én írt levelében is. (L. fentebb idézve 81. l.)

4) L. Révai M. élete. II. k. X. fejezet.

jai is elég küzdelmet szereztek neki s egyszersmind bő alkalmat is az újabb csalódásokra. De az ő szívós ragaszkodása az oly hő lelkesedéssel fölkarolt eszméhez legalább közvetve mégis eredményezett valamit t. i. buzdulást másokban arra, hogy Révai merész kísérletein s visszautasztatásán okulva, más óvatosabb módon igyekezzenek ugyanazon hazafias szándékoknak valószínűsítésére.

Láttuk már a főntebb tárgyalatokban, noha lassú, de mégis észrevehetőleg fokozódó gyarapodását azon igyekvésnek, mely az időszaki irodalom zsengeinek egy és más irányban való fejlődését eredményezé. Így keletkezett a „Magyar Kurir“, a „Magyar Musá“-val, mely némely részben szintén szép reményeket keltett hazafias szellemet ébresztgető közleményeivel, melyek azonban későbbben nem bizonyultak egészen valódiaknak. Így lón, hogy az eleinte támogatására szívesen vállalkozott komolyabb elmék visszavonultak tőle.

Ilyenül ismerjük különösen Péczelit is, kit kétségkívül erős okok indítottak arra, hogy Komáromban „Mindenes Gyűjtemény“ cím alatt egy közhasznú, illetőleg a gyakorlati életre is befolyásosabb folyóiratot indítson meg, melyben aztán a nemzeti érzésnek, tudományos értelmiségnek és műveltebb ízlésnek emelését is helylyel-közvetlenül hathatósan elősegítse, meg e végett azon célt is, melyre Révai annyi erőfeszítéssel küzd vala, amúgy nesztelenül s azon ügyes óvatossággal, melyet külföldön elsajátított volt, lehetőleg sikeressítse.

Érintkezett-e Péczeli e célzata érdekében Révaival már eleve, arról nincsenek adataink. Azonban főntebb már említett élelmesége, melylyel a jelentősebb szellemekkel érintkezni, sőt közelebbi szövetségbe lépni oly igen buzgólkodott, méltán gyaníttatja, hogy Győrött járva, hol műveinek kiadását eszközölte, aligha mulasztotta el a győri magyar literátorok fölkeresését, kik őt kétségkívül értesítették Révai szándékairól s terveiről, melyeknek részben Rát és Szerencsi Nagy István is társaiul vállalkoztak volt.

Bármint legyen, rokonszenves viszonyokról bizonyít Révainak azon levele is, melyet mint Péczelihez 1789. jun. 5-én írottat főntebb ismertettünk.¹⁾

De kiváltképen a „Mindenes Gyűjtemény“-nek tartalma oly szembeötlőleg tanúsítja azt, hogy Péczeli szemei előtt szintazon eszmény lebegett, melynek valószínűsítése végett Révai oly ernyedetlen buzgalommal s mondhatni erőfeszítéssel törekszik vala, mint azt számos egyéb adaton kívül a Benkőhöz írt levele oly erélyes kifejezésekkel vallja.

11. Mennyiben s mily módon igyekezett Péczeli „Mindenes Gyűjtemény“-ével a főntebb jelzett hazafias célzatok megvalósítására, kitészik már e folyóiratának első évi folyamából is.

¹⁾ U. o. 408. 1.

Szólaltassuk itt e végett mutatványul az „újra megindított Mindenés Gyűjtemény“ I. negyedének beköszöntő cikkét,¹⁾ mely a „minden jó szívu hazafiakhoz“ intézett párverses előzmény, illetőleg hazafias fogadalom után ilyképen biztat:

„Sok jó Hazafijaknak kérésekre újra megindítjuk e Gyűjteményünket,²⁾ még pedig ez után minden Héten kétszer egy-egy árkust küldünk öt R. forint előfizetésért, melyeket az ezt olvasni kívánó Érdemes Hazafijak minden bátorsággal felküldhetnek frankón akár hozzánk, akár a Komáromi Pósta Mester Urhoz. Ha ezen Gyűjteményünknek annyi Olvasóji lesznek, a mennyin vagynak a Magyar Kurírnak t. i. kilentz száz vagy ezer; tehát a haszonból minden Esztendőben legalább ezer Tallért fogunk a Magyar Literatura virágoztatására fordítani. Miképpen lehessen pedig azt leg-jobb móddal a Magyar Literatura virágoztatására fordítani; arról sok nálunk Böltsebb Hazafijakat fogunk meg kérdezni. — Mi leg-jobban szeretnénk, ha a Nyelv pallérozására fel állítatandó kis Társaságnak tőke pénzül szolgálna, a melylyet is reménylünk, hogy idővel sok nagy lelkü Hazafijak gyarapítanának.

Ha pedig az Ólvasók ezerezen feljül is számosznak, akkor két ezer s több Tallérokat is fordítunk ezen nemes végre.

Most is szívünkre vagynak írva azok a betűk, mellyeken legelső Tűdősításunkat végzettük, „hogy t. i. minden igaz Hazafijakkal meg fogjuk azt esmértenni, hogy a H a z á n a k h a s z n á l n i k í v á n ó n e m e s s z á n d é k v ó l t a z, melly ezen Munkát velünk el kezdette“. — Dicsekedve említhetjük, hogy az új esztendőben ki bocsátott Első Szakasz olly kedvességet talált minden jó Hazafijak előtt, hogy tsak Bécsben más M. Olvasókon kívül kilentz fő Grófok fizettek előre ezen Gyűjteményért. Nem azért tselekedték ezt ezek a nagy Méltóságok, mintha idegen Nyelveken ennél külömbbet nem ólvashatának: ha-

1) L. „Mindenés Gyűjtemény. I. Negyed. Julius 1. — September utolsó Napjáig. Komárom. 1789.“ 4—6. l.

2) Kezdetől fogva egész a II. Negyed közepéig folyton így írja. Ennek és ettől eltérésének okát így adja ott a 159. lapon: „Eddig ezt ly-el írtuk, hogy a gyökér szóból, melly gyűlök, az l ki ne essék: de mivel a hozzánk jövő Levelekben többnyire mindég j-vel iratik, onnan azt hozzuk ki, hogy inkább kívánnák, ha így írának mi is. — Azért is míg valamely érdemes Hazafi, a Grammatikával egygyütt, a helyesírás mesteriségét ki nem dolgozza, mi is a régi módot követjük.“ — Ezt azonban Földi János nem helyesti és Cartesiusnak e szavai szerint: „nulli rei esse minus credendum, quam multitudine suffragiorum — —“ ebben is nem a több számra tekint, hanem az igazságra. Kevesen törték még — u. m. — fejeket a jó Magyar Orthographián.“ (L. Mind. Gyűjtemény II. 370. l.)

nem ezek a Hazánk Oszlopi s édes Atyjai olly belső meg elégedéssel nézik Nyelvünk gyarapítására törekedő igyekezetünket, a milylen örömmel szemléli az édes Atya a maga saját gyermekeiben ki tsillámló virtusokat. — — Nosza azért Nemes Hazafajak! valakiknek ereikben még magyar vér tsergedez, ne engedjék, hogy a mi restségünk s hidegségünk miatt a mi szép nyelvünk, s azzal együtt, híres Nemzetünk emlékezete eltöröltessék.

Noha pedig ezen Gyűlyteménynek már két izben való elkezdése igen sok költségünkbe került: de azért ne gondolja senki, hogy mi ebből valamely Monopoliumot, egyebeket ki rekesztő Kereskedést akarnánk tsinálni. Tudjuk mi azt, hogy nem egy-két emberé van a Haza; hanem inkább egy két ember van a Hazáért. — Ha az ISTEN az Útasokra vigyázna, úgy soha sem ennénk búza kenyeret; de azoknak meg ázásokkal nem gondolván, alkalmas időben meg öntözi a vetéseket.

Előre jelentjük, hogy valamint a Hazánk hasznára téző minden szándékot, úgy ha valakik ilyen, vagy más forma Ujságokat akarnak kibocsátani, azokat boldogítani fogjuk, s előre kérjük a Nemes Hazafijakat azon Társaságnak, mely Bétsből Hadi Történeteket ad Képekkel s Mappákkal együtt előre fizetéssel való gyámolítására: ugymint a melly Társaság még az Idegenek előtt is Hazánknak nagy betsülésére vagyon.“

12. Magában véve is irodalomtörténeti érdekű Péczelinek e példaadólag buzdító beköszöntése. De észlelőbb figyelmünket igényli az a mellett még a benne rejlő célzatok miatt is, melyek jelentősen vonatkoznak az időszaki irodalomnak akkoron élénkülni kezdett mozgalmaira, különösen azon surlódásra, melyet az előbbieken már érintettünk. ¹⁾ Következményeinek fontosságánál fogva érdemes ennek keletkezését is némileg földeríteniünk.

Szacs vay S. az 1789-diki „Magyar Kurir“ jan. 10. számában (a 42. lapon) az ő meglehetősen nyers modora szerint felel a pozsonyi német ujságnak egy közleményére, melynek tartalmát „P — — tor irigy goromba Politikának“ nevezi, mivel az tilosnak nyilvánítja Szacs vay azon szándékát, hogy ő a komáromi „tudománybeli levelek“-ből tudományos közléseket fog átvenni.“ Hisz ilyesmit Bécsben szabad tenni, azért ő is igényli, a minthogy viszont túri is az ily szabadságot; ő nem bánja, sőt „örvendeni fog — u. m. — ha a „Kurir“-ját Magyarországnak más név alatt kinyomtatattják.“

Ezzel ugyan igen igazoltnak hihette Szacs vay saját felfogását, azonban más oldalról s különösen a magyar irodalom akkori kényes viszonyainak tekintetéből nem csekély iniuriának látszhatott az, a mit ő bécsi szempontból nézve nagyon is jogosnak tartott. —

¹⁾ L. Révai M. élete. II. k. 413. l.

Aztán meg az átvételnek módjától is sok függ. Erre nem reflectál Szacs vay. S ezt számba véve, alkalmasint nem ok nélkül történt bárki részéről az az óvástétel. Mert utólag csakugyan valósult is a sejtetem, hogy Szacs vay indiscret módon úzi az átirogatást.¹⁾

Ily kezdeményből eredt azon surlódás, melynek további nyomai láthatók Péczelinek a „franciából fordított szomorujátékok“ elé tűzött előbeszédében, melyeket 1789. adott ki Komáromban, továbbá az 1789-diki „Magyar Múzsá“ 88. lapján; aztán utóbb Görög Demeter „Tudósítás“-ában, melyben a bécsi „Magyar Hirmondó“-ra előfizetést hirdet 1791. év végén.

Szacs vay az 1789-ki „Magyar Múzsá“-ban ízetlenül gúnyolván a komáromi tudósok igyekvéseinek némi fennakadását, mardosásaival indirekte járult azon ösztönzésekhez, melyekkel Péczelit — mint a főntebbi beköszöntő elején mondja — „sok jó hazafijak kérték“ az év elején megkezdett vállalatának folytatására.

Igy indult bátrabb folyamatnak a „Mindenes Gyűjtemény“ 1789. július elején hetenként kétszeri megjelenéssel.

Az imént nagyából említett körülményekből már világosabban érthetőek Péczeli prologusának célzatai, melyek franciás udvariasággal demonstrálnak Szacs vaynak hazafias színezetű, de inkább számítás sejtető törekvései ellenében.

13. Hogy Péczeli biztosabban sikeresíthesse hazafias szép feltevéleit, szélesebb tért igyekezett foglalni. Ezért, meg főképen a nemzeti művelődés ügyéért is a magyarul olvasók számát azzal iparkodott szaporítani, hogy leginkább a közértelmesség növelésére célzó tárgyakkal s nevezetesen a honismeret gyarapítására buzdító közleményekkel²⁾ kívánta folyóiratát közérdekűvé tenni. Igy különösen a természetismeret, gazdaság s ipar előmozdítását, hasznos találmányok ismertetését tűzte ki feladatául; e mellett főleg az erkölcsi művelődést, de egyszersmind a physikai jóllét kellékeit, különösen az egészségügyi tanácslásokat is gondosan hirdeti, sőt kiterjeszkedik az a háztartás aprólékosabb igényeire is. Ildomosan előnyösíté a szükségest. aztán a hasznost, mérsékeltén vegyítvén azzal a kellemest is. Utile cum dulci.

E szerint a „Mindenes Gyűjtemény“ leginkább a társadalom közép rendét tartotta szem előtt és Péczeli valóban elismerést érdemlő buzgalommal törekedett a nemzet derekát a műveltebb nem-

¹⁾ Ennek példával illusztrált bizonyítását adja utóbb Görög Demeter az ő „Tudósítás“-ában, illetőleg a bécsi „Magyar Hirmondó“-ra előfizetést hirdető jelentésében.

²⁾ Igy jelzi ezt a II. Negyed elején (2. lapon): „Leg kedvesebbek lésznek előttünk az olyan Tudósítások, melyek kedves Hazánknak természeti Historiáját, úgymint nevezetes forrásait, bányáit, egészséges vizeit, kőveit s egyéb ritkaságait foglalják magokban. Nem különben azok is, melyek a köztünk gyarapodó jó gazdaságnak, nemesebb mesterségeknak, s Keresztyéni Virtusoknak példáját adják elő.“

zetek culturalis niveaujára emelni, franciás műveltségét a gondosan megfigyelt nemzeti viszonyokhoz képest erőlyesen hasznosítani.

Közben közben illetékes figyelmet fordít a fennsőbb értelmiség postulatumaira, a hazai irodalomnak fontosabb jelenségeire, különösen azokra, melyek a nemzeti művelődés előmozdítását közelebből érdeklik, főleg pedig a magyar nyelvnek tudományos művelésére vonatkoznak, vagy az e végett kívánatos szellemi szövetkezést lendíthetik.

Habár Péczelinek ily céltudatos buzgalma nem eredményezhette is egyelőre az irodalom azon hathatósabb lendítését, a minőre oly hön törekszik vala: önzetlen igyekvése köztiszteletet szerzett neki a jobbak részéről. Az indította Révait is arra, hogy hazafias érdemeit oly hő elismeréssel méltatta¹⁾ s munkálkodásának oly ószintén kívánta szerencsésebb folyamatját, mint a minőt az ő igyekezete tapasztalhatott.²⁾

Azonban Péczeli „Mindenés Gyűjteményé“-nek még is jelentősen eszméltető hatása vala a már mindinkább serdülő nemzeti szellem erősödésére.

¹⁾ L. „Candidati Societ. erud. hung.“ 79—80. l.

²⁾ L. Révainak Péczelihez 1789. jun. 5-én kelt levelét. (Révai M. élete II. k. 408. l.)

VIII. A nemzeti szellem hathatósabb eszméltetői száz év előtt.

1. Látszassanak bár mégoly együgyűeknek az időszaki magyar sajtó mostani termékeihez képest ennek száz év előtti zsengei: azok a kezdetleges mivoltú magyar „ujság levelek“ valóban szintoly fontos tanúságai a múlt századi magyar művelődésnek, mint ahogy annak jelentős tényezői valának.

Azon hő méltatás, melylyel Toldy Ferenc az időszaki magyar irodalom akkori hatását oly nyomatékosan kiemeli,¹⁾ érvül szolgál egyszersmind ennek azon időszakot illető tanúsági értékére nézve is.

Búvárkodási törekvéseink fokozódásával mintegy aránylag növekszik e becse, főleg azon behatóbb nyomozók szemében, kik illetékesebb, sőt lehetőleg adaequat felfogást igyekeznek szerezni nemzeti fejlődésünknek nem csak föltetszőbb mozgalmairól, hanem özszerűbb folyamatáról is.

Nem mintha azon bármily lassú s jobbra balra terelt, majd biztatott, majd csüggesztett nemzeti művelődés mozzanatait valóban oly élethűen tükröznék vissza ama többnyire laza bellegű folyóiratok, mint ahogy azt a mai tudományos érdeklődés kívánatosnak tartja: de az egyidejű tanúságokhoz képest mégis leginkább tájékozni azokat iránt.

¹⁾ „Míg a szépirodalom emberei a nyelvet gazdagítani s nemesíteni igyekeztek; részint ők, részint mások, s általok gerjesztve s előkészítve (utóbb) maga a törvényhozás is, a nyelv s irodalom külső terjesztésében lelkesen fáradoztak. Halhatatlan ez irányban azon férfiak érdeme, kik a magyar időszaki sajtót létesítették, ez által egy állandó magyar olvasó közöniséget teremtván, s azt oly rétegekkel nevelvén, melyekbe a könyvtudomány, részint a szellemi szükségek hiányá, részint az akkori könyvkereskedelmi közlekedés korlátoltsága miatt bé nem hatott volt.“ (L. Toldy F. „A magyar nemz. irod. története. Budapest. 1878.“ 155. l.)

Ügyefogyottságuk többnyire inkább negatív bizonyítékokat szolgáltat a nemzeti szellem céltudatosabb föleszméléséről. Azonban ezzel is jellemzően árnyalja annak belső és külső okok által sokszorosan késleltetett kibontakozását.

Tartalmuk meddőségével, előadásuknak tömörség s hathatosság nélkül szűkölködő, nagyjából részben, gyakran igen tertyedt laposságával meglehetősen éreztetik, hogy mily alantias még a nemzet derekának értelmiségi színvonala. Hisz főfeladatuk vala kiváltképen erre hatni, aminthogy leginkább a középrendből került ki pártoló közönségük is.

Bírálóbb szemmel vizsgálva lapjaikat, nem ritkán találkozunk a szellemi kiskorúság vagy eltörpültség tanujeleivel. Szánakozva kell tapasztalunk, hogy íróik korszerűbb eszméltetés helyett olykor igen is csekélyes dolgokkal bibelődnek, holott a lényegesebbeket csak úgy nagyjából s fölszínesen érintik, vagy épen mellőzik, a külföldi nagy műveleteket esetlenül tolmácsolják s azokat homi aprólékosságokkal elegyest tárgyalván, nélkülözik a kellő arányt. Főbb irányzatuk is kétséssé mosódik el s többnyire azon tartózkodással foly tovább, melyet Rát Mátvás már eleinte olyannyira szükségessé vall¹⁾ a különbféle kényes viszonyok miatt.

2. S e nyomasztó körülményekben rejlik tetemes része azon súlyos okoknak, melyek a nemzeties eszmélkedést annyira késleltették. A kényszer-viszonyok miatt a tehetségesebb szellemerők tartózkodtak a cenzurái fegyelem által igen korlátozott és csakis szűk körben mozogható „Újság levelek“²⁾-ben munkatársakul működni, vagy, mint a gyakori névtelenség²⁾ mutatja, csakis lappangva jelentkeztek azokban néha-néha, nagyon is óvatos tartalmú közleményeket adva; gyaníthatólag azért, mivelhogy a nemzeti érzelmek nyilatkozása gondosan ellenőriztetett ama keskeny medrű folyóiratokban. — Különös dolog oly időben, midőn a „felvilágosodás“ és „szabadgondolkodás“ uralkodó áramlatként dívik, sőt hatalmi irányzatként hangoztatik. — A nemzeties gondolkodás nyilvánulásának valóban fukarul juttatott tért az a szabadosságnak is annyira kedvező liberalis szellem.

Azonban a kosmopolitikus iránynak és főleg a németesítő buzgalomnak tetemes előnyöket nyújtott annak hangzatos mottója. Úgy látszik, hogy ez — a mai szabadelvűsködés módjára — fel is használta azt cégül s mint ilyen nem jelentéktelen fogásra is tehetett szert.

¹⁾ L. Figyelő VIII. k. 168. l. „Rát Mátvás“ id. Szinnyei Józseftől.

²⁾ Kiváltképen eleinte a „M. Hirmondó“-ban látható e rejtőzködés annyira, hogy időnként változott szerkesztői iránt is csak bajjal lehet eligazodni, ki meddig kezelte azt. Innét van, hogy írónk összetévesztés következtében hibásan idézik őket, mint erről már föntebb emlékeztünk. (L. Révai M. élete II. k. 415. l.) Toldy F. sem jelzi pontosan a „M. Hirmondó“ szerkesztőinek sorát. (L. Magyar nemzet. irod. története. Budapest, 1878. 158. l. — V. 6. id. Szinnyei József „Rát Mátvás“ Figyelő VIII. 291. l.)

Hogy is ne? Bájosló a kedves szabadságnak még halvány fénye, távoli csillama is. Villanyozó hatásúak az avval biztató szólások. Örömet fogadja, vagy legalább negélezi annak szeretetét, ki távolról sem bírja valódi fogalmát. Szintúgy kapós a vele rokonemű felvilágosultság eszméje, mondhatnók tán inkább ennek látszata. Ez jutányosabb. Ki ne karolná föl, ha az uralgó divattá vált? És mily előnyökre jogosít! Magasb műveltség színét kölcsönzi legott, a bonton avatottjává emel.

Divatból sokan szenvedték ezidét a philosophuskodást is. Bölcseskedtek is, kitől hogyan telt. Hajlamaik szerint annak többnyire olcsóbb módját gyakorolták. Egyelőre inkább külsőséggel tetszeleg a divat, de lassanként hogyan-úgy az érzelmeket is asszimilálja. Napjaink jelenségei bő tanúságot láttatnak arra nézve, hogy mikép követi a külvisélet változtatását utóbb az érzületi át-másulás. A rohamos európaiosodás miatt maholnap már bajosan ismerünk magunkra.

Nem igen szükséges érvelgetnünk, hogy a vendéghaj- és varkocs-viselő, sima képű magyarok mindegyre tovább tértek el a nemzeti jellegű elődök gondolkodásmódjától.

Hajlékony jellemű, hivalkodó hajlamú nemzedékre, főleg elpuhító korban, igen hathatós ösztönök az érdekek a meghódoltatásra. A divat csábító, az áramlat ellenállhatlanul magával ragadó. Menynyire mentek e tekintetben a száz év előtti hazafiak: erről a hivatalvállalások s egyéb adatok eléggé szóló bizonyosságokat nyújtanak.¹⁾

3. Mária Terézia uralkodása folytán is elég nagy haladást tett már fajunk az elkorcsosodásban. Oly igen belejött abba, hogy II. József már a kényszerítő fellépést is sikerrel biztatónak hihette. És valóban nem is igen riaszthatták vissza az előbb csak is részleg mutatkozó ellenszegülési jelenségek. Ellenben nem kevésbé bátoríthatta a nemzeti önérzetnek lassú ébredése, mondhatnók elbárgyultsága.

A német nyelv decretálása elleni kifakadások realisabb okait már említők.²⁾ Rövid ideig tartott háborgásuk tetemesb baj nélkül folyt le. „Motos praestat componere fluctus“,³⁾ gondolák a körültekintő honfiak s lassanként beletörődtek a kénytelenségbe. Számo-san igen is megjuhászodva belenyugodtak abba, nagyon is megadták magukat, kényelmesebbnek látván az áradattal uszást, mint az úgy is elsodró tengernyi áramlat elleni sikertelen küzdelem. Hisz az általánosodó európaiosodás úgy is teljes felolvasztással fenyegeté a már is annyira elszíntelenült, elerőtlenült, egyébként is fejletlen magyar nemzetiséget. A „quo fata trahunt retrahuntque, sequamur...“⁴⁾

¹⁾ L. Fraknoi V. „Martinovics és társainak összeesküvése. Budapest, 1880.“ 5. l.

²⁾ L. Révai M. élete. III. k. 9., 58., 63. l.

^{3 - 4)} L. Virgil Aeneis. I. 135. — V. 709.

szerinti önmegadás mindinkább kevesbíté a hajthatatlan magyar hazafiak számát.

Már az előbbi évtizedi franciás áramlat is meglehetősen alapot vetett volt a faji önérzet elhalaványulásának. Az ifjabb nemzedéknek, mely a közoktatás által mind kevésbé nyerhetett erősbödést a nemzeties gondolkodásban, nem igen eshetett nehezére az elnémetesedés. Ha előbb lelkesülni kezdett a franciás szellemben túkröződő nyugatias műveltség iránt: ekkor a német műveltségre tereltetés, mely jövőjére nézve is biztatóbbnak látszott, elég könnyen megnyugtató ennek előnye iránt; különösen ha egy két éven át lelkesítő tanároktól nyert a német irodalomba beavattatást.

Csakis némely hagyományos érzületű középrendi családok ápolgatták még az őseiktől öröklött hazafias érzelmeket. S ilyenek szülőttei kegyelettel megóvták keblökben az elfajulásnak ellentálló ősi emlékeket.

De az ily szilárdak számát tetemesen apasztá az átalakítási buzgalom, mely azt, ha a válságos viszonyok nem gátolják, mind gyérebbé fogyasztandó vala.

II. Józsefnek már anyja korában is bő alkalma volt tapasztalnia a magyar nemzetiség ellanyhulását. Mint uralkodó kiismerhette a módokat is, melyekkel az még inkább széternyeszthető. Hatalmi célzata érdekében bizvást szigoríthatta germanizáló intézkedéseit. Hivatalnok serege hódoló készséggel iparkodott szándékának megfelelni. ¹⁾ Tetszésének kivívása végett tisztviselői olykor túlbuzgalommal is vetélkedtek azt teljesíteni. ²⁾

Csakhamar feltűnő serénységgel igyekeztek számosan hol egy, hol más érdeknél fogva a német nyelvi elsajátítására, nem kevesen oly eredménnyel, hogy az akkoron már magas fokra emelkedett és még dúsabb virágzásnak eredt német irodalomnak remekbecsű termékeit növekvő gyönyörrel élvezék.

4. Mily gyarlóknak látszhattak ezekhez képest az oly bajosan éledező s többnyire még csak esetlenül tollászkodó magyar irodalom szüleményei!

Ekkép a jóval tetszetősebb olvasmányokat nyújtó, még az érdekek által különben is sokképen javalt német nyelv, színművek előadásaival is elősegítve, sikeres hódítással foglalt tért a műveltségre törekvő körökben. A felsőbb szemintésre figyelő főrendiek példáját követve, a középrend utáuzékony része is mind szívesebben használta azt társalgásra is, sőt befogadta még családi köreibbe is, úgy annyira, hogy innen onnan az a még kevésbé simulékony magyar nyelv mindinkább kiszorult a városi életből s mint csiszolatlan, nehézkes s a

¹⁾ L. Dugonics András „Följegyzései“ i. h. 16. l.

²⁾ Ennek példája látható Révainak „a győri nemzeti főiskolánál való panaszok“ című iratában. (L. Figyelő XV. k. 292. l. és „Révai M. élete.“ II. k. Függelék. 423. l.)

finomabb társalgásra merőben alkalmatlannak látszó, csak is a mezővárosok s falvak együgyűbb népéhez relegáltatott. Néhutt szinte szánalom tárgyául tekintetett, ki még felvirulását merete remélni. Találkoztak oly elfajultak is, kik elég nyíltan gúnyolva fitymálták az ily sikertelennek látszó törekvéseket. Voltak, kik szégyenlették magyar származatukat.¹⁾

E jobbára csak nagyjából érintett korjelenségek is meglehetősen jelezhetik, hogy az ily activ és passiv ellenzések közt szorongva, mily nehezen bontakozhatott ki nemzetünk eszmélőbb tevékenysége s csakis vonatva, tétovázva, többnyire véznán tengődhetett valahogy a magyar irodalom.

Azon csekély számú törhetlen bajnokokat, kik még annyi akadály dacára sem akarták feladni a jövőbe vetett reményeiket, mintegy remeteségi elvonultságra készíteték a keserítő viszonyok.

Miként egykoron elpusztult alföldi síkjainkon a műveltebb oázok, úgy jelentkeztek itt-ott sporadice egyes vidítóbb életnek eredt szellemi gyarmatok. De ezek is egyelőre inkább csak titkolva ápolák azon jobbára bennhatólag munkáló tevékenységet, mely idő előtti nyilvánulását megsínlette volna még a kedvezőtlen viszonyok miatt. Mintegy rejtekben fejeledzenek vala még a nemzeti újhódásra irányuló eszmék embryói.

5. Ily körülmények eléggé megokolják azt, hogy még az ébresztés végett keletkezett időszaki közlönyökben is oly igen fukarul nyilatkozik épen az, a mi legkorszerűbb vala: a nemzeti szellem hathatósabb élesztésére célzó igyekvés.

Révainak főntebb már körülményesen tárgyalt viszontagságai bővebb megvilágítását adják ennek, főképen a „nyelvmívelő társaság“ érdekében megkísértett mozgatásainak balsorsa.

Mint az állami célszatok ellen izgatót távolíttatá el őt Niczky a „Magyar Hirmondó“ írásától, melyben pedig a „társaság“ ügyének csupán főlemlítését is elég óvatosan kerülte.

Révai mozgató szerepének e catastrophéje irodalomtörténeti jelentőségű; nem csak azért, hogy agitatori föllépése elé már legott kezdetben oly tetemes akadályok gördítettettek, sőt ily szándéknak végkép elfojtása is céloztatott, hanem, mert ez egyszersmind mások ilyenemű buzgalma is visszariasztólag hatott.²⁾

Bonyolult részleteit kutatva, jellemző árnyalatát leljük abban azon censurái szabadelvűségnek, mely egyébként más igen fontos szellemi érdekek sérelmét illetőleg — különösen Bécsben — olykor nagyon is elnéző vala.³⁾

1) Egyebeken kívül ily példát hoz fel a „Mindenes Gyűjtemény“ III. negyedében (38. l.) még 1700. évben is egy magyar dámáról, ki — u. m. — „egy kis társaságban azt mondotta, hogy ő csak azt szégyenli, hogy Magyar.“

2) Látható ez a lelkesültebbeknek is mintegy félnék óvakodásából, melylyel a nyelvművelő társaság ügyét említik.

3) Számos adat tanúsítja ezt. Egyebek közt az is ide szól, a mit Révai

A viszonyok körülményesebb fejletéből mindinkább kiderülnek azon hivatalnoki cselfogások, melyek közvetőlegesen oly fondorlatos mystificatióval szőtték annak tova nyúló szárait, hogy Révait is huzamos időn át téves véleményben áltaták annak valódi tényezői iránt. Olykép ürügyelték hazafias célzatainak gátoltságát s ezért a „Magyar Hirmondó“ írásától való eltávolíttatását, mintha az csak-is az egyházi főbb hatóság s főleg szerzete részéről elleneztetnék, úgy-mint hivatásával merőben összeférhetlen tevékenység s mintha leginkább rendi előljárósága sürgetné visszatérését a testület kebelébe.¹⁾

E szövevény szárai csak lassanként tűnedeznek elő a további fejleményekből.

Hogy a fejedelem határozott akarata mellett híven buzgózkodó kormányközegek miért érzékenykedtek oly annyira afféle nemzeties igyekvések miatt, mint a minőre Révai vállalkozott volt, ennek okát könnyű kiészlelni az épen azidétti conjuncturákból.

Akkoriban fogott hozzá a hatalom erősebben az alkotmányromboló műtételhez s különösen a magyar nemzetiségre mintegy halálos csapást mérő intézkedések kiviteléhez. Ily célzataihoz képest következetesnek látszott az, hogy lehetőleg eleje vétessék minden olyanemű izgató hatásnak, mely a különben is önként föl-ingerülendő ellenszenvet fokozhatná. A módok iránt gondoskodtak a közegek, hogy a dolognak valamivel szelidebb látszatot szerezzenek. Az indokolások s elpalástolások olyaneműek, hogy alkalmasint még nem kevés földeríteni való találkozik mögöttük.

6. Az a tárgyilagosság, melylyel e fölöttébb sérelmes ügyeket a „Magyar Hirmondó“ többnyire oly szenvtelenül közli, nagyon arra mutat, hogy Paczkó Ferenc, a kiadó, akkor különösen óvó intelmeket kaphatott lapjának minél mérsékeltébb magatartása iránt. Mert különben az a hó keblű Bárczafalvi Szabó Dávid, ki oly lángoló magyar érzelmeket ömledeztet Dugonicshoz utóbb írt levelében,²⁾ csupán maga jószántából aligha közölte volna oly szeliden, sőt némi mentséggel is enyhítve, azt a „Német Nyelvnek közönségesen lejendő bé vétele eránt kiadott Parancsolatot“, mint a hogy az a „Magyar Hirmondó“ 1784. jul. 5-diki számában megjelent.³⁾

Több mint valószínű, hogy ennek az akkoron még egyetlen magyar ujságnak tovább is csak langyosan tartott folyamata főleg az ily felsőbbbségi őrfigyelemnek, illetőleg fegyelemnek tulajdonítható. Mert nem fordul elő benne említés sem azon óvásokról, melyek a nem-

főntebb jelzett hálálkodása mond a bécsi censura engedékenységéről. (L. Révai M. élete. II. k. 309. l.)

¹⁾ Mennyibe vehető ez, már eddig is kiviláglik a főntebb híven közlött hivatalos adatokból. (L. u. o. 231—3. l.) Az odábbiakból még inkább ki fog-nak derülni ez ügy részletei.

²⁾ L. Dugonics András „Följegyzései“ i. h. 30. l.

³⁾ Hogy ezt Bánóczy J. Révainak tulajdonítja (L. Révai M. élete és munkái 119. l.), már említettem (L. Révai M. élete. II. k. 180. l.)

zeti érzelem részéről ama fölháborító rendeletek ellen nyilatkoztak. Pedig a történelmi tanuságok szerint, már a korona fölszállítása ellen legott felszólamlott a nemzet fájdalma előbb kérelmezések, aztán meg sérelmi panaszok¹⁾ fölterjesztésével, még inkább a német nyelv fölerőszakolása ellen.²⁾

Ilyesekről nagyon jámborul hallgat a „M. Hirmondó.“ De még a magyarságot sem igen bíztatá az irodalomnak s általán a nemzeti művelődésnek lendítésére már csak úgy is, mint ahogy azt Révai ama szűk határok közt szinte nagyon mérsékeltlen tehette volt. Ellenben nagy kegyelettel magasztalta a monarcha „kegyes parancsolatait s bölcs intézkedéseit,“ elég szélesen közölte a „bé iktatási“ ünnepélyeket, meg holmi csekély érdekű eseményeket a „hazai dolgok“ gyér rovatában. Legtöbbnyire pedig külföldi dolgokkal foglalkozott, felületesen közölvén azokról holmi szemelvényeket a bécsi lapokból.

Igy folyt ez odább még Szacsvay Sándor kezei közt is egy ideig, habár utóbb az izgalom csillapultával jóformán enyhülhetett a censurái fegyelem és Szacsvaynak már inkább módjában állhatott a „Magyar Hirmondó“ magyarosabb színezettel s magasabb tartalommal is élénkíthetnie, a mint hogy ezt később tette is, legáltalább irányának tetszetősebb gördülékenységgel és szellemének a koreszmék felé irányzásával. Ezzel a Hirmondó csakugyan némi lendületnek eredt ismét.³⁾

7. Igyekvése sikerét érezve Szacsvay követelőbb is lett Paczkó irányában. E miatt történt összezördülésük s aztán elválásuk,⁴⁾ melynek következtében Szacsvay Bécsbe tette át újságírói polcát.

II. József iránti „mély rokonszenve, eszméinek s intézményeinek bámulása“,⁵⁾ s ezeknek hű szolgálatára, buzgó hirdetésére s ajánlására vállalkozása,⁶⁾ meg az ily szellemű közegekkel való csatlakozása⁷⁾ oly kedvező helyzetet biztosítottak ott számára, hogy egyébként is élelmes ügyességével jelentékeny gyarapodásra tehetett szert.⁸⁾

A bécsi szabados gondolkodók, különösen a Blumauer-féle⁹⁾ szellemben elméskedők modorát követve, némely humoros elmefut-

1) L. Katona Steph. *Historia Critica Reg. Hung.* XL. 372. l. — Horváth Mihály: „A magyarok története rövid előadásban. Pest. 1858.“ 387. l., és Fraknói V. *A magyar nemzet története.* Budapest. 1873. III. füzet. 342. l.

2) L. Katona Steph. „*Historia Critica.* Tom. XL.“ 370—393. l.

3) L. Id. Szinnyei József „Rát Mátyás.“ „Figyelő“ VIII. k. 291. l.

4) U. o. 291. l.

5) L. Jakab Elek „Szacsvay Sándor“-ról „Figyelő“ XI. 262—3. l.

6) U. o. 323. l.

7) U. o. 172. l.

8) Hogy előfizetőinek száma 1000-re emelkedett, saját nyilatkozatából is kiviláglik (L. Magyar Kurir 1789. évf. 583. l.) Említi ezt Péczéli József is (L. Mindenes Gyűjtemény I. negyed, 4. l.)

9) Blumauer-szellemű iratairól gr. Kemény József nyilatkozatát említi Jakab Elek is, l. „Szacsvay Sándor“ ismertetését i. h. 336—7. l.

tatási röpiratokkal is kereste a népszerűséget. ¹⁾ A „Magyar Kurir“-nak lehetőleg szintily szellemben tartásával s a „Magyar Musá“-nak eléggé választéktalan tartalmával a kényelmes szerkesztés mellett is sikerült neki oly tetemes pártolást nyerni, mely meglehetősen elbizakodottá tette. ²⁾

A Bécsben lakó számos magyar honfiak közül azok, kik a magyar irodalom ügye iránt melegebben érdeklődtek s ennek tényezőiről minél alaposabb tudomást igyekeztek szerezni, legott némi aggodalmat kezdtek érezni Szacsvainak ottani föllépése miatt. Összekötései Grossingerrel ³⁾ s némely titokzatos egyéniségekkel, valamint a josephinistikus eszmék iránti hódolatos odaadása, ⁴⁾ biztos adatokból kiismerve, nem válhattak kedvező ajánlására. Ilyesmik, meg a műveltebb ízlés- és kellőbb képzettségbeli hiányossága épen nem látszottak beválni afféle tulajdonokul, mint a minőket az oly jelentős feladatú két folyóiratnak kezelőjében okvetlenül szükségeseknek tartottak az emelkedettebb felfogású hazafiak.

Körültreintőleg egybevetve az akkori föltöttebb kényes viszonyokat, azonnal arra gondolhattak ezek, hogy az ily irányzónak tevékenységét valamely jóhitelű s alaposabb közlőnyel ellenőrizték. Szándékuk valósítását nem akarták elhamarkodni. A következők azonban mind nyomósabban igazolák sejtelmeiket. — A „Magyar Kurir“ és „M. Musa“ hazafias célzatai mellett is nem egy lényeges kellék hiányában leledzett, nem egy fontos tekintet iránt mutatott figyelmetlenséget.

Nem csak Bécsben érezték ezt az eszmélőbb magyarok, hanem egyébütt is. A haza több helyein mindinkább vették észre a

¹⁾ U. o.

²⁾ Erről tanuskodnak a főttebb már érintett surlódásai Péczelivel és a „Hadi történetek“ íróival (l. Révai M. élete II. k. 413. l.) — Ezeknek jelentős illusztrálását adja Révai a Péczelihez 1789. jun. 5-én írt levelében s még inkább a „Jámbor szándék“ előszavában, mely egyszersmind dedicatio „a hadi történeteket író érdemes társaságnak.“ Im ezzel kezdi azt: „Szembe tűnő nyilvánosságossá tették a ti munkálástoknak nemes tárgyát. Nehány alacsonyakat a szükség vitt arra, hogy élelemre való segedelmet hitvány firkálással köldüljanak a Hazától. Kik mikor meg híztak az igen is békeséges tőrő Olvasóknak adakozásokból, olyly ki rugó pajkosokká lettek, hogy még néhány Jeles Nagy Férfiakat se kéméllettek meg nyálás írásaikbann, s a Haza javára szentelt szép igyekezteket a magok szennyével akarták bé mázolni.“ — Hogy e sorok főleg Szacsvayra vonatkoznak, kiviláglik Révainak Péczelihez 1789. jun. 5-én kelt leveléből, melyet már teljes szövegével közöltem (l. Révai M. élete, II. k. 408. l.) — A mit itt Révai Szacsvainak előbbi kéregetéséről mond, arra nézve Szacsvainak b. Ráday Gedeonhoz 1786. dec. 22-én Bécsből írt levele is tartalmaz bizonyosságot, úgymint melyben ismételve „szegény legény“-nek mondván magát, Rádaytól 100 forintot kér kölcsön. (E levél meg van a pesti reform. collegiumban a Ráday-féle kéziratok közt.)

³⁾ L. Révai M. élete, II. k. 414. l. — „Figyelő“ XI. 166. l. — Grossingerre vonatkozólag v. ó. „Hadi s más nevezetes történetek“ I. szakaszát 443. l.

⁴⁾ L. Jakab Elek „Figyelő“ XI. 263. 323. l.

nemzetiség főbb érdekeit szívükön viselő, de egyszersmind élesebb belátású hazafiak, hogy Szacsvainak irányadása a viszonyok alakulásához képest távol van attól, hogy az ily fontos feladat célszerűbb igényeinek megfelelőhessen.

Ennek bizonyosságául vehető az is, hogy több helyütt tényleg jelentkezett az igyekvés alkalmasabb irányzatú irodalmi közlönyök létesítésére, különösen a szellemi és értelmi emelkedés s nemesebb ízlés érdekében, melynek a „Magyar Musa“ valóban nem igen tett előnyös szolgálatot. A kassai „Magyar Museum,“ s azután a „Mindenes Gyűjtemény“ kiadására vállalkozók láttatják ily szellemi szükségnek több oldalról nyilatkozását, mely Révait is, mint már említők, huzamos időn át biztatta az általa tervezett „Amaltheá“-nak megindítására.

8. Ily irányú törekvéseknek a külviszonyok módosulásával aránylag fokozódó hazafias eszmélődés adhatott kiváltképen hathatós impulzust, mely az eddigelé meglehetősen lassúsággal fejlődő nemzeti önértéket ekkor már mind erősebben kezdte villanyozni, úgy, hogy a pezsdülőbb érzelmek egyrészt a nyilvánulásra, másrészt a nemzeti öntudat nyilatkozásainak megfigyelésére fokónként erősbövedve gerjedeztek. — „Az írók és olvasók száma gyarapodott. A nemzeti szellem tért foglalva hódított.“¹⁾ De egyszersmind annál sürgetőbben ösztönözé a gondolkodóbbakat arra, hogy e vajudó időszakban már szaporábban sarjadozó szellemi termékenységet annál figyelme-
sebben ellenőrizték, hogy az irodalom intenzív növekvést is lát-
tasson. „A magyar hirlapirodalom csakhamar újabb raj kibocsátására vált képessé,“ u. m. Jakab Elek, s ezt is kiválóan Szacsvainak tulajdonítja érdemül.²⁾ Azonban adataink szerint talán inkább negative volt ő ennek előmozdítója. Jakab Elek nyilatkozatában is lel ez némileg érvet. Ugyanis a M. Musának programja szerint „célja az vala, hogy azokat az új dolgokat, melyek a tudományoknak s szép mesterségeknek kerületében befoglaltatnak, született anyanyelvünkön meg vigye az ezek után szomjuhozó nemes lelkeknek...“ De e cél nem volt — u. m. Jakab Elek³⁾ — szabatosan szem előtt tartva és elérve; mert a lap ezt tárgyazó közlései alig tették harmadrészét; a másik két rész régi, létező s kiadatlanul lappangó vagy ujonnan készült verselésekből állott, a miknek hozzá beküldésére az olvasókat és írókat gyakran felszólította, ő maga és barátai is sokat írtak és közöltek. — Inkább a költészet és szépművészet köréből vett mulattató olvasmányok⁴⁾ közlése volt tehát a tényleg elért cél, mintsem a tudományos.“

1) Mondja Jakab Elek u. o. 171. l.

2) U. o.

3) U. o. 173. l.

4) Milyen értékűeknek tartotta ezeket Révai, eléggé kimondja a Péczelihez 1789. jun. 5-én kelt levelében (l. Révai M. élete II. k. 408. l.)

9. Kissé concretebb felfogással vizsgálva az akkori viszonyokat, úgy találjuk, hogy az imént jelzett szellemi élénkülést, mely II. József uralmának vége felé oly föltetsző részvétet kezdett tanúsítani az irodalom iránt, jóval inkább a nagy válság sejtelve idézte elő, semmint a nemzeti szellem intensív fejlődése.

Az európai constellációk oly minőségűek valának, hogy erősebb impulsust adtak a nemzeti önérzet föleszmélésére, mint az irodalom szerény ébresztései magokban véve. Legalább az észlelőbb elméket hathatósabban sürgeték az eszméltetésre. Így láttatja ezt nem egy jelenség, meg irodalmi nyilatkozat is.

E felfogás azonban még sem kisebbíti az irodalmi tényezők érdemét. Habár az időszaki magyar irodalom közel egy évtizeden át csakis véznán fejlődve, a nemzeti szellemnek szintoly satnya tenegését tükrözi, de sejteti e mellett a körülményeket is, melyek annak elcsúnt állapotát, sinlődését okozták. Gyaníttatja, hogy nemcsak az időjárás mostohasága vonta meg tőle a fölsarjasztóbb kellékeket, hanem a talaj is fölöttebb megfogyatkozott vala tenyésztő erejében. Megdöbentő panaszokban kesergik a lelkesebbek az akkori nemzedék elkorcsosodását.¹⁾ Hisz az elnemzetietlenítő állami intézkedések folytán a társadalmi áramlat is mindegyre fajvedlesztőbbé lön.

S így a hatalmasan beolvasztó centralizálást még a buzgóbb hazafiak is csüggesztőnek érezték már arra nézve, hogy a kétség-beejtőleg elcsenevészett magyar érzelmet némi szellemi reactióra biztassák. — Csakis szórványosan itt-ott, nagyon gyér telepeken, serkedezett az némileg életrevalóbban a már fölöttebb elhalaványult szellemi emlékekből. Mily sanyarú árvaságban tengődhetett így a többnyire elvonultan virasztó szellem, jeleztük már a föntebbiekben.

Az évtized vége felé a koreszmék fölrázóbb nyilvánulását érezve s az azokból fejlődhető európai hullámozást sejtve, valahogy már mégis üdülni kezdenek a csüggedtek is. Némileg élesztőbb fuvallat kezdett lengedezni hazaszerte, biztatván a szilárdabb híveket, hogy már nem csak lehet, hanem kell is valami eszméltetőbbre is vállalkozni. Mert mindegyre komolyabban intenek az idő jelei. S a mulasztás, sőt a késedelem is bajt okozhat.

Valami fekete pontok jelentkeztek a láthatáron nem csak nyugat, hanem kelet felől is, melyek vészjóslókul mutatkoztak a hatalmi központosító törekvésekre nézve. Tünődésbe ejthette ez a gondolkodókat. Végre is valósíthatatlannak mutatkozott a fejedelem „rög-eszméje.”²⁾ A történelmi szilárd alapok iránti gondoskodás kezdett előtérbe nyomulni.

Ily gondolatok mind komolyabban foglalkoztaták a messzebb-

¹⁾ Így Révai is több helyütt; különösen a Nunkovicsról írt alagában. I. odább 124. l.

²⁾ Így nevezi Szilágyi Ferenc: „A germanizálás történelméből II. Józse alatt.” 3. l. c. iratában (L. Révai M. élete. II. k. 178. l.)

látókat. De a fennálló viszonyok még mindig nagy óvakodásra intők valának. Csakis szerény csöndben folyhattak egyelőre az eszméletőbb közrehatást célzó igyekvések. Sőt midőn már a nyilvánulásig értek, még akkor is mily aggályos óvatossággal kockáztatták eszméletőbb kísérleteiket!

10. E hazafias tünődéseknek csak alig némi gyöngye indiciumait éreztetheti az időszaki magyar irodalom, mely a jelentősebb eseményeknek is meglehetősen száraz közlésére volt kénytelen szorítkozni, még akkor is, midőn a válságos körülmények már közelebbről kezdtek zajlani.

Amaz belsőbb szellemi mozgalomnak azonban még is már mind több és több jelentős tanúsága tárul elénk, részint az akkori szellemi tényezőknek kiadatlan irataiból s bizalmas levelezéseiből, részint az utóbb megjelent irodalmi hagyatékokból. Ilyesek behatóbban vizsgálva érdekes megvilágítását adják annak, hogy a belátóbb hazafiak miképen igyekeztek azt a szomorúan megfogyatkozott nemzeti szellemet felüdíteni.

Ezek mellett az időszaki magyar irodalom termékei is tőlök telhető mérvben elősegítették annak eszméleti fejlődését, úgy, hogy nem ok nélkül nyilvánított Toldy Ferenc¹⁾ az irodalomtörténet nevében azok iránt oly méltányló elismerést, lelkesülten vallván, hogy azok tényezői „messze kiható befolyást gyakoroltak a nemzeti ügyre s méltó jogcímet szereztek magoknak az utókor hálájára.”²⁾ Ugyanis ez időszaki sajtó, megszorításai dacára, nemcsak politikai hírek közlője, hanem politikai érdekelttség és értelmesség gerjesztője és terjesztője, az irodalmi igyekezetek ajánlója és ismertetője, főleg pedig a nemzetiségnek hatalmas ébresztője volt. Missiót teljesített az, oly időben, midőn a nemzet sem a megyék gyűlésein, melyek felfüggesztve, sem a törvényhozás termeiben, melyek zárva voltak, eszméket nem fejthetett, nem cserélhetett, előkészítette a szellemeket azon nagy időmozzanatra, mely 1790-ben bekövetkezett, és szította a nemzeti lelket,³⁾ azontúl is lankadási és meghűlései között.”⁴⁾

Hogyan gyakorolhatott volna ily befolyásos közrehatást ama „megszorító” korlátai közt sínlódó, megkülönböztetett vajmi kevés részről pártolt időszaki magyar irodalom, ha csak úgy nem, hogy az általa nagyon is mérsékeltlen jelezhetett hazafias eszméket némely ébredtebbek magán úton közvetítvén, minél buzgóbban igyekeztek terjesztgetni?

¹⁾ L. Toldy Fer. „A magyar nemz. irod. története, Budapest, 1878, 155. l.

²⁾ Ilyenekül említi névszerint Rát Mátyást, az első magyar hirlap megalapítóját, aztán az őt e pályán követők közül főleg Görög Demetert, Kerekes Sámuelet, Decsi Sámuelet, végre Kulcsár Istvánt, ki már jóval későbbben csak e század elején fogott az időszaki irodalomhoz.

³⁾ Ezen érdem részeseül nem emeli ki Szacsavayt, ki több éven át működött mint hirlapíró már 1790. előtt.

Meghittek közt élőszóval, vagy bizalmas levelezéssel kétségkívül sokkal nyiltabban s lelkesítőbben folyt akkoron a hazafias agitáció, semmint a hogy ennek csak halvány képét is adhatnák ama sanyarúan tartott s így többnyire igen is ősztövért tartalmú folyóiratok.

11. Bár csak valamivel bővebb mennyiségben maradtak volna fenn annak a magán úton bátrabban élesztgető tevékenységnek nyomai, hogy legalább mégis egy kissé elevebb tanujeleit láttatnák ama jobbára bennhatólag munkálkodó nemzeti lelkesedésnek!

De sok kárt okozhatott az ilyesekben mindjárt a következő évtized tragikus eseménye. Nem egy buzgó hazafi, sőt irodalmi tényszerző levelezésének s némely beceses iratainak végkép eltűnését okozta ez.¹⁾ Még az oly közlékeny lelket is, mint Kazinczy Ferenc, mennyire tartózkodóvá tett az olytán igyekvésében, melylyel ama pezsdülőbb kor szellemi mozgalmainak élénkebb s alkalmasint teljesebb följegyezgetését célozta.²⁾

Azután pedig már a gondatlanság is annyira szövetkezett a pusztító körülményekkel, hogy annak a száz év előtti időszaknak némely nyomtatott tanúságai sem igen lelhetőek már meg fő könyvtárainkban sem.³⁾

És még így is módunk van benne, hogy az eddiginél jóval több világosságot deríthessünk ama praegnans időszakra némely gondosan megtakargatott s részben már föl is használható kézirati maradványokból.⁴⁾ Ilyesekkel természetesen ama korbéli nem jelentéktelen számú apróbb nyomtatványok is figyelmesen egybevetendőek, mint melyek azon kor mozgalmait megannyi vonással jellemzik.

Nem kevésből álló ez s így bizony fáradalmas egybevetést és kritikai megrostálást igényel; de e nélkül csak igen hézagosan s több-

¹⁾ Odább lesz helyén ezen országos megdöbbenést okozott eseménynek sajátos következményeiről szólnunk. De az itt említett szellemi veszteségre nézve már ezennel is megemlíthetjük számos egyéb ily károk közül különösen Koppi Károly érdekes levélgyűjteményének s más beceses iratainak tetemes részben eltűnését. Tudományos becsű levelezésének értékes voltát bizonyítja annak XVIII-ik kötete, mely az elenyészést kikerülhetette. Tartalmát, melyből itt-ott már idéztem is holmit, más alkalommal ismertetem.

²⁾ Láthatni ezt a „Pályám emlékezete“ című emlékiratából, melyben sajátlattal nélkülözünk épen azon viszonyoknak körülményesebb megvilágítását, melyek egyébtűnően is nagyon szűken nyerhetik földerítettésüket. Pedig kétségkívül érdeklődnie kellett az oly jelentős nemzeti, sőt lényegesen irodalmi mozgalmak iránt, melyekről itt szólandunk.

³⁾ Szomorú tapasztalat, hogy az időszaki magyar irodalom első évtizedének productumai oly hibátlanul teljes példányban, mely minden részletével kiegészítve volna, tudtomra nem is találkoznak fővárosunkban. Pedig imez és egyéb tárgyam érdekében ugyancsak serényen nyomoztam ezeket.

⁴⁾ Ilyeneknek tetemes mennyisége lehető a m. nemz. Múzeum, Országos Levéltár és m. tud. Akadémia kéziratáraiban, meg a budapesti ref. collegium könyvtárában a Ráday-féle kézirati hagyatékok közt.

nyire elég homályosan tükröződhetik az amúgy is inkább meddőnek látszó időszak, főleg ha csupán azokból a rövid pórázra fogott „ujság-levelek”-ből igyekszünk kiismerni. Bizonyoságot tesznek azok elégtelenségéről már az itt adott részletek is. Így láttatják ezek, sok egyébre nem is reflectálva, hogy például a „Magyar Hirmondó”-ból még időnkénti szerkesztői, illetőleg kezelői iránt is bajos eligazodni¹⁾ az oly annyira óvatoskodó anonymitas miatt.²⁾

Szintígy rejtőzködve s mintegy függöny mögül szólnak még a „Hadi és más nevezetes Történetek” szerkesztői, illetőleg írói is. Titkolódzva tesznek vagy eszközölnek oly indítványokat, sőt példaadó áldozatokat is, melyek epochális horderejűek a nemzeti művelődés lendítésére.³⁾

Efféle részint szándékos, részint kénytelen rejtőzések a már jelzett mulasztásokkal együtt meglehetősen elősegítették ama viselős időszak tisztessé emlékeinek elhalványulását. A korszellem utóbbi metamorphosisai következtében mintegy ködfátyolképekként foszladoztak azok.

12. Ama kornak szellemi hagyatécai fölszínes, szaggatott, sőt kuszált vonásaikkal hőbb serénykedésének is csak bizonytalan nyomait tükrözheték vissza. Ilyesek utóbb az írott, sőt még a nyomtatott tanuságoknak is mindinkább elkallódása miatt mind kevesebbé nyújthattak módot arra, hogy még a szorgalmasabb tanulmányozók is valamivel illetékesebb képét idézhessék elő annak a csöndes alakulásnak, mely egyébként is jobbára még inkább csak belforrongsú fejlődési mozgalom vala, — arra sem, hogy némileg arányosabb kidomborításban szemléltethessék a kiválóbb tényezők szellemi alakzatait. Ezeknek lényegesebb mivoltuk iránt is nem egy téves felfogást keltettek az ily mostoha viszonyok.

E bajnak alkalmasint elejét vehették volna a nyomban következtetett nemzedék belátóbbjai, kiknek jóformán módjukban állhatott az előbbinek mulasztásait pótolni. Némelyeket eléggé rásegítettek arra még közvetlen érintkezések is. De még a nemzeti művelődés ügye iránt lelkesültebbek sem igen vették kellőleg számba azon tisztessé feladatot, hogy legalább az elsőrendű úttörőket mint kegyelt példányaikat elevenebb mivoltuk s teljesebb alakjaik szerint igyekeztek volna megörökíteni.

Ily mulasztásra, melyet némely balviszonyok sem menthetnek ki eléggé, méltán ráfér az utókornak legalább az az enyhe megrovása, hogy bizony a valóban „incuriosa suorum aetas omisit clarorum virorum facta moresque posteris tradere...⁴⁾

¹⁾ L. Révai M. élete. II. k. 130—1. l.

²⁾ Már érinték, hogy Révai neve sincs fölemlítve sehol a M. Hirmondóban akkor, midőn ő volt annak írója. (I. u. c.)

³⁾ Erről odább (I. 122—4. l.) eléggé illusztráló példát idézünk.

⁴⁾ Tacitus: Julii Agricolaes Vita. I.

Annál sajnósb, hogy e gondatlanság leginkább akkor dívott, midőn kiváltképen szükséges vala, hogy az egyébként sem tetemeszámú, mert bajosan támadott, szellemhősök érdemeinek kegyeletes sebb méltatásával lehetőleg élesztessék és szilárdíttassék a legott lankadozó nemzeti érzelem.

Anyira igazolja nálunk nem egy időszak, hogy akkor méltányoltatnak a jelesebb érdemek legkevesébbé, midőn legnehezebben keletkeznek.¹⁾

13. Szinte napjainkig füződik az ily kegyeleti mulasztásoknak meglehetősen hosszú sora. Nem egy példájára lesz még alkalmunk rámutathatni. Irodalomtörténetünknek részint némely hézagai, részint féves méltatásai már eddig is több ízben készettek erre. S ezzel jóformán megokolhatók e tárgyalásunk némely kiterőbb episodiukai is, mint az olysoknak néhutt eléggé szükségelt rectificációi.

Nem egyszer indíthat effélére még az a mindegyre növekvő sűrűgés is, mely már a mélyebben rejlő nyomok kifürkésztésével is igyekszik szellemi művelődésünk történeti multját teljesebben megvilágítani. Az ily kutatási buzgalom közben némelyeknél olykor idő előtt jelenkezik a feldolgozási vágy is. Néha alkalmi körülmények sarkalnak erre, vagy egyéb külső impulsusok s külön érdekek.

Igy keletkeznek némely úgy szólva hevenyészett irodalmi biographiák s monographiák a már mindegyre vetélkedőbb emlékünnepelekre vagy más díszes alkalmakra. Az ilyesekre vállalkozók egyéb elhamarkodások mellett az irodalmi s művelődési solidáris viszonylatokat sem véve kellőleg tekintetbe, kiszemelt tárgyaikat s dicsőítendő hőseiket oly előszeretettel magasítják ki, hogy az több másnak, olykor jóval érdemesebbnek, sőt a történeti hűségnek is rovására esik.

De a panegyrikus nemhez tartozókon kívül, melyeknek némi kiváltságot látszik engedni a kritika vagy inkább az ünnepeles alkalom, még némely tudományosabb célú s igényű külön tanulmányok is engednek magoknak ilyest.

Több másra nem reflectálva ezennel, alkalmasint vonatkozhatik ez némileg azon egyébként igen érdekes biographiai ismertetésre is, melyet bő ismeretű s ernyedetlen munkásságú bűvárunk, Jakab Elek gondos tanulmánya alapján részletező figyelemmel s rokonszenves méltatással állított össze.²⁾ De az azon korbéli irodalmi viszonylatokat nem vevén eléggé tekintetbe, Szacs vay jellemzését nem sikerült egész mivolta szerint a valónak megfelelő képpé kialakítania.

Hiányzik abból azon árnyalás, mely meglehetősen mérsé-

¹⁾ Tacitus u. o. emígy mondja ezt: „adeo virtutes iisdem temporibus optime aestimantur, quibus facillime gignuntur.“

²⁾ L. Figyelő XI. „Szacs vay Sándor.“

kelné ugyan dicsérete tárgyát, de méltányos elismerést szolgáltatna egyszersmind azon egyvivású érdemeseknek is, kik a Szacsvay részéről tapasztalt irodalmi bántalmakat nem ok nélkül panaszolták s kiknek alkalmasint jelentősb részük van azon érdemben, melyből Szacsvaynak illetékes mértéknél bővebben tulajdonit ismertetője.

Kiviláglik ez azon differentiak behatóbb vizsgálatából, melyek kezdetét már föntebb érintettem.¹⁾ Bizonyítékul főlemlíték még holmit azoknak további fejlődéséből is, nem csupán az illető egyéniségek ismertetése végett, hanem azért is, mivel ama kiváló fontosságú szellemi mozzanatoknak, melyek e válságos években föltét-
szően nyilvánultak, valódibb méltatása úgy kívánja.

14. Péczeli József a „franciából fordított szomorujátékok“ kiadásában, a „Merop“ elé tűzött előbeszédében a szerzőnek (Voltairenek) nyilatkozatához, mely az ellene támadt irigy megszólásokra és pasquillusokra vonatkozik, alkalmasan oda illeszthetőnek vélte az ő hazafiúi s irodalmi iparkodásai ellen kelt rágalmazások elpanaszolását. „Éppen ide illene, — úgymond Péczeli — hogy én is ezen Szomorú-játéknak fordítója, a Haza szívére terjeszszem méltó panaszomat: én, a ki mint a Cyrus néma fija az ő Atyja élete ellen ki nyújtott meztelen kardnak látására; úgy kedves Nyelvünknek tsak nem végső pusztulásának szemlélésére megszóllaltam, de soha senkit nem bántottam, senkinek becsületének le romlott hantjain a magamét felépíteni nem igyekeztem. Mivel érdemlettem, hogy most az irigységnek egyéb nyilait el hallgassam, azt a M. Kuriban²⁾ tétettetett rágalmazó Levelet, mely S. Pataki név alatt lappangott, de Bécsben koholtatott, s a mely nemcsak Literaturánk gyarapítására tzelőző szándékom-ból csufot üzni, hanem engem és érdemes Társaimat leg feketébb színekkel festeni igyekezett?“

Hogy azt a S.-Patakról datált, de valósággal Bécsben koholtatott levelet ki írta, Révainak Péczelihez írt s már több ízben is idézett leveléből tudható. „Mindjárt másnap, hogy ez a rágalmazó Levél kijött, (tehát febr. 16-án) — folytatja Péczeli — írtak hozzám jó Barátim Bécsből, s a többek között ily szókkal éltek: „Ki legyen ez az utálatos rágalmazó, tsak a nem tudja itt, a ki a szítán által nem láthat. Ennek olvasására minden jó Hazafijak megteltek boszszonkodással, s úgy itélik, hogy ez utálatos férget semmivel sem lehet jobban megtapodni; mint ha az Ur a maga ditséretes munkáit, mellyeket minden jó Hazafijak betsülnek, tovább folytatandja.“³⁾

¹⁾ L. föntebb 104. l.

²⁾ Sajátképen a „Magyar Múzsá“-ban. L. ennek 1789. febr. 25-én kelt számában a 88. lapon a „S. Patak febr. 4.“ dátumú levelet.

³⁾ Főleg a „Mindenes Gyűjtemény“-nek folytatására szól e buzdítás; mert annak ideiglenes fennakadására vonatkozik ama csúfolódó közlemény.

Még egyéb bizonyítékot is hoz fel Péczeli: „A S. Pataki Collegium nagy érdemű Tudós Profeszszorai — u. m. — nem csak hozzám küldött szép Levelekben, hanem a Pesti Magyar Merkuribusan is kihirdettették, hogy az a rágalmazó Levél Patakról nem küldtethetett; minthogy ott a Gyűjteménynek ideig lett megszűnéséről semmit nem tudott.“

Ugyanis erre vonatkozik az a kárörömet kifejező ízetlen gúnyolódás, melyet Péczeli méltán nevez „rágalmazó Pasquillus“-nak, de melylyel a főttebb idézett adatok jelzése után röviden végez, annak inkább tettelegesen cáfolását igérvén. „Még — u. m. — minnek előtte a pennát kezembe vettem volna, előre láttam az irigység nyilait, melyeknek magamat tselul kitészem. Azért is igérem Kedves Hazámnak, hogy soha azok által feltett szándékomtól el nem mozdítottatom, a mely ez, hogy míg élek, minden tölem kitelhető módokon Anyai Nyelvünknek s virágozni kezdett Literaturánknak gyarapodását munkálódjam. — Talán, ha Nyelvünk meg nem hal, meg köszöni idővel a háladatosabb maradék.“

Ennyiből állott Péczeli replicája azon valóban nem tisztességes megszólásra, mely őt egyéb ízetlenségek közt társaival együtt leginkább haszonhajhászókul gyanúsítja.

Mind ebből meglehetősen jellemző vonások kerülnek ki a leszólóra és leszólotra. Ezeket utóbb a tények még inkább nyomósbitandják. — Figyelemre méltó, hogy Péczeli félévnél tovább túrte nyilvános viszonzás nélkül ama rágalmazást.¹⁾

Említeni is fölőleges, hogy effélék némileg más színben tüntetik elének Szacsvayt; legalább oly szerénynek bajosan tarthatjuk őt, mint a hogy Jakab Elek állítja.²⁾ De még több is van ehhez való.

Kik voltak Péczelinek bécsi barátai, a kik őt Szacsvay furfangos koholmányáról legott értesítették? Könnyen eltalálható. Kétségkívül azon szerény munkásságú, de valódi hazafiak köréből kelt az, kik Péczelivel egyidejűleg tervelték irodalmi vállalatuknak, a „Hadi s más nevezetes történeteknek“ megindítását. Ők sem voltak Szacsvay jellemének s irányzatának barátai. Levelökben „utálatos féreg“-nek s „rágalmazó“-nak mondják, később a nyilvánosság elé is kiteszik némely épen nem helyeselhető eljárását.³⁾

15. Lássuk már tetteikből ezen antagonistákat: Az alatt, míg Szacsvay a fennen magasztalt császár aegise alatt a hazafiasságot eléggé hangoztatja, sőt a magyarságot is biztatja, hogy, mint az élesebben megfigyelők észlelék, annál inkább népszerűsítve gyara-

1) Látható ez a „Szomorú játékok“ előtti s gr. Hadik Andrásához szóló dedicatióból, mely 1789. okt. 4-ről van datálva.

2) L. Figyelő XI. 101. l.

3) L. a „Hadi Történetek íróinak a „Tudósítását“, mely fölhívás az általuk kiadandó „Magyar Hirmondó“-nak pártolására.

podhassék: némely komolyabb gondolkodású hazafiak Bécsben már huzamosabb idő óta eszmélődnek oly célszerűbb irányadásról, mely a nemzeti szellemet jelentősebb tevékenységre serkentse. De a figyelmesen szemügyre vett viszonyok tartózkodásra intők lévén, egyelőre csak amúgy nesztelenül érlelgeték hazafias szándékukat, szép csöndesen fejlesztgetvén egyszersmind azon eszme-magvakat, melyek Bessenyeinek s Révainak a magyar tudományos társaság létesítését célzó indítványaiiban rejlenek. Hogy velők Révai is rokonszenves viszonyban állott, látható a „Jámbor szándék dedicatiójából s előljáró beszédé“-ből.

Végre az 1789-diki év elején már biztatóbb jelenségek kezdtek mutatkozni arra nézve, hogy kellő óvatossággal ugyan, de már valami nyilvánosabb jeladást is megkisértsenek hazafias célzatuk végett

Ilyenül vehető az a pályadíj kifizés, mely egy magyar nyelvén készitendő Psychológiára 30 aranyból álló jutalmat ígér.

Ennek hirdetése az 1789-diki „Magyar Kurir“-nak jan. 31-ről datált számában jelent meg és meglehetősen sejteti az imént jelzettekét. Észlelhetni ezt mindjárt e kezdő soraiból: „Az Érdemes Magyar Tudósokhoz! — Egy Hazafi már sok időktől fogva némely Magyar Mágánásokban felette igen gyönyörködik, kik a külső Nemzetek ditséretes szokások szerint a Tudományok öregbítésére fáradságokat, sőt vagyonaikat is örömet fordítani képesek. Ezen Méltóságoknak szép példáját akarván követni ez a Hazafi is, különös szerentséjének állítja lenni, hogy mostan módja lehet Hazai szeretetének meg-mutatására. Semmit, rég az ideje, olly gerjedezen nem ohajt, mint hogy a Philosophiának edgyik nemesebb részét, a Psychológiát Magyar nyelven Hazánk fiainak kezeiben szemlélhetné, melynek jól ki-dolgozása, úgy itéli, leg-hathatósabb eszköz fog lenni mind a Tudományoknak elő-mozdítására, mind a Hazai Nyelvnek ki-pallérozására.“

Ezután jelzi három pontban a pályamű kellékeit és feltételeit. Ezek között annak jelzése, hogy a pályamű Görög Demeterhez, az ifjú gr. Kollonich László nevelőjéhez küldendő, „ki az egész dolgot magára vállalta“, eléggé rámutat arra, hogy a jutalomkifizés a Hadi Történetek írói köréből eredt.

S még inkább kiviláglik ez azon beszédekből, melyek e jutalomnak 1791. jan. 22-én történt átadásakor mondattak. ¹⁾

Hogy miért kívánt a díjkitűző hazafi oly szoros incognitoban maradni, annak okát erősen gyaníttatják a hirdetés kezdőszavai is, melyek észrevehetőleg ironikus célzásúak, minthogy azok a „némely magyar mágnások, kiknek szép példája követését“ említi, még akkor nem igen jelentkeztek valami föltetsző módon, hanem ellenkezőleg

¹⁾ L. Hadi történetek. IV. Szakasz. 1791. 89—95. l.

épen azokat kellett buzdítani és pedig tetteleg adott jó példával. A következmény is ezt igazolja, mert bizony nem igen tűnt föl oly hamar a „Méltóságok szép példája“ még e jeles kezdemény után sem. Hanem a folytatók ismét csak ennek megindítói valának, kik a második lépést ez irányban azon nevezetessé vált szerény jutalom kitűzésével tették, melylyel a magyar nyelv grammatikájának tudományos rendszerű kidolgozására sürgették az alkalmasabb képzettségű magyar tudósokat.

16. Következményeit tekintve, mondhatni, korszakias lépés volt ez. — Sokan érezték már eddig is az ily hiány miatti irodalmi bajokat, hogy t. i. megállapított nyelvtan és korszerűbb teljességű szótár nélkül szűkölködve, mily küzdelmes dolog magyarul úgy írni, hogy írónk a műveltebb nyelveknek valahogy mégis megfelelőbb módon fejezzék ki a más irodalmakból átveendő eszméket, különösen pedig a tudományosabb dolgokat.

Ezt a többek részéről nyilvánított óhajtást tekintetbe vévén a „Hadi történetek“ írói, mihelyest körülményeik kedvezése engedte, legott igyekeztek valósítani. Ugyanis már a folyóiratuk megindítását hirdető Tudósításukban, melyet 1789. ápril 27-én írtak volt, jelezték hazafiás vállalatuk kettős célzatát: „a magyar nyelvnek pallérozása és a tudományoknak Hazánkban lehető előmozdítása eránt való szándékukat.“ Szintúgy kifejezik ezt az 1789. jul. 3-án megindított „Hadi Történetek“ bevezetésében. De szándékuk félremagyaroztatásától tartván, annak teljesebb fölfedezését egy hónapig elhalasztják. Azonban valamivel későbben t. i. szeptember 25-én kelt számukban már még is közzé teszik azon „jelentést a Nemes Magyar Nemzethez“, melyben amaz előbb jelzett ígéretöknek nyiltabb kifejezést adják azzal, hogy „egy jó magyar nyelvtanító könyvnek hazai nyelvünkön való kidolgozására 20 aranyat ajánlanak föl és a költségükön ki nyomtatandó munkából 150 exemplárokat.“ A hét oldalra terjedő jelentés részletesen is közli azon igényeket, melyeket a pályázók figyelmébe kívánnak ajánlani.

E szerint az a nemes hazafiúi szándék, melyet Révai oly lángoló lelkesedéssel fogalmazott volt, ¹⁾ s melynek megvalósítására a buzgó Péczeli is igyekezik vala, sőt remélt is ahhoz valamivel járulhatni a „Mindenes Gyűjtemény“ jövedelméből, ²⁾ leginkább a Bécsben megindított „Hadi Történetek“ írói által nyerte lendületét. Ezeknek sikerült az ügyet mozgásba hozniok. Kiváltképen Görög Demeter volt annak valamint legtevékenyebb, úgy legszerencsésebb előmozdítója. Szellemi előnyei s bizalmas érintkezései az ottani előkelőbb hazafiakkal, a többi közt Báróczyval is, ³⁾ rásegítette őt

¹⁾ L. föntebb q3. l.

²⁾ U. o. 102. l.

³⁾ L. „Hadi Történetek“ IV. 90. l.

arra, hogy hazaszerte rokonszenves csatlakozásokat szerezhetett folyóirata számára.

Egyébként is e mozgalmassá vált időszakban inkább érdekelték a martialis hajlamú magyar hazafiak figyelmét a hadi mozgalmak, mint a főleg belső fejlődést célzó „Mindenes Gyűjtemény.” Míg ez utóbbi, mint Péczeli vallja, csak is áldozattal volt fontartatható,¹⁾ addig a „Hadi Történetek” kiadása eredményezett annyit, hogy hazafias lelkű kiadói eleve tett ígéreteiket beváltva, jelentékeny impulzust adhattak a nemzeti művelődés előmozdítására pályajutalmakkal s egyéb kiadványokkal is.²⁾

17. Milyen ildomos tapintattal tették ezt! A hadi mozgalmak s egyéb koresemények tárgyalása közben időnként illetékes figyelmet fordítának a szellemi művelődés mozzanataira is. De különösen ismételt hazafias példaadásuk nem maradhatott sikertelen. Némely lelkesebb hazafiak csakugyan fölbuzdultak annak követésére. Ezek közt elsőlül jelentkezett Nunkovics György pécsi nagyprépost és címzetes püspök, ki „30 aranyokkal pótolta a magyar grammatikára feltett 20 arany jutalmat.”³⁾

A szerénységéről szintúgy, mint hazafiúi nagylelkűségéről ismeretes férfiú szintén műveltlenül kívánt maradni, mint ez ajánlatának közzétételéből és utóbbi leveléből látható.⁴⁾

Révait ez az oly nemes szerénységgel, a mily meghatóan mély hazafiúi érzelmekkel felajánlott⁵⁾ adomány, melyet csak honfi kötelességének vall a széplelkű férfiú, annyira föllekesítette, hogy legott egy szép magyar alagrával kívánta megdicsőíteni az adakozót, mely a Hadi Történetek december 18-iki számában olvasható, hol a 657. lapon elmés emblema t. i. könyvekkel és tömjénezővel tetőzött áldozati oltárral díszítetten ily cím alatt van az közölve: „Ama nagy lelkű Hazafiúhoz, Péts egyik fő Diszéhez, a ki 30 Aranyakat áldozott fel, nyelvünk gyarapítására.”

A 20 distichonból álló alagya keserű kifejezésekkel rója ugyan meg a főbbek által keltett korcsosodási „mirigyet”, de aztán szép reményeket gerjeszt az ily áldozó példaadás nyomán.

Révait bizonyára nagyon fontos indokok hevítették ezen dicsőítő alagya írására. Ezért különös figyelmet érdemel ez.

„Boldog Haza: melynek számos Fiai vagynak, kik ilyen Verseket érdemelnek — és írnak. Támasszanak az Egek kedves Hazánknak sok hasonló Fiaikat!” — Ezt csatolja a szerkesztőség a hathatósan buzdító versezet végéhez. Csakugyan jelentős augurium

1) L. Mindenes Gyűjtemény IV. negyed. 106., 112. l.

2) L. a „Jámbor Szándék” dedicatóját.

3) L. Brüsztle József „Recensio Cleri Dioec. Quinque-ecclesiensis. 1874.” T. I. 609. l. s. „Hadi történetek” I. 528. l.

4) U. o. és Hadi Történetek I. Szakasz. 528., 674. l.

5) U. o.

is rejlik abban. Odább nyiltabban ki fog tetszeni ennek jelentősége.

Hogy az ily tettel és szóval lelkesítő ösztönzések végre még is eredményeztek már biztatóbb sikert is, több épületes jelenség mutatja.

Már december elején a Komáromi társaság is 20 aranyat tűz ki egy „magyar Szomorú játék“-ra. Aztán következtek más részről is irodalmi tevékenységre ösztönző jutalomkitűzések, melyekről odább készen említés.

Ezekből tán eléggé kiviláglik, hogy e termékenyítőbb hatású szellemet inkább a Szacsvay gáncsolta félnek irányzata keltette.

Igy igazolta magát a nesztelen bensőségű, de valódibb mi-voltú hazafias szellem áldásos gyümölcsözésével! — —

E közben az időviszonyok mind rohamosabb fejlődésnek indultak. Belső és külső nagy válságok jelentkeztek. — A hajthatatlan akaratú monarcha élte végnapjaiban nagyobb részét visszavonta önkényű rendeleteit. — Roppant nagy változások s talajrengető európai események a dolgok menetének nálunk is egészen más rendét idézik elő.

Mindezek a következőkben láttatják hatásukat nemzeti irodalmunk további haladására is.

IX. A válságos időszak.

1. Történeti könyveinkből eléggé ismerhetők ama zajlásnak indult korviszonyok, melyek II. József átalakító törekvéseit zátonyra juttatták.

Ugyanonnét keltek a balfuvalmak újítsa fellegvárainak összeromlasztására, a honnét előbb azoknak alkotására oly igen biztató szellők lengedeztek volt.¹⁾ Nyugat felől mindegyre vészjóslobb áramlatok kezdtek szerte hullámsani. S mind komolyabb tűnődésbe ejtették már az új bölcelet gigászai iránt rokonszenvezőket is.²⁾

II. Józsefet több ok miatt nyugtalaníthatá a komor borongás. Állami érdekek, elvek s rokoni viszonyok forogtak kérdésben. —

Azon hatalmasok egyike volt ő, kiket ama viselős időszakban igen vitális fejedelmi s állami érdekek sarkaltak az újabb culturaí tényezőknék felkarolására,³⁾ kik ennél fogva szinte vetélkedve kegyelék a 18. század merészebb irányú eszméit is.⁴⁾ — Mintegy villámhárítóúl javaslá nekik ezt a jövő sejtelme.

¹⁾ L. Schlosser F. C. „Geschichte des 18. Jahrhunderts. Heidelberg, 1843.“ III. B. 432. s köv. ll. „Kaiser Joseph II. bis 1787.“ — Cantu Caesar „Világtörténelem“ XVII. könyv 37. fejezet. „A forradalom előzményei.“ (XIV. köt. 811 s köv. ll.)

²⁾ Sok máson kívül II. Józsefet is, ki egyébként már évekkel előbb eléggé keserű adagokból érezhette, mi forrong Franciaország kebelében. Mirabeau már 1784-ben juttatott neki abból izleltetőt az ellene intézett iratában. (l. Schlosser i. m. 432. l.) Különben is Schlosser szerint már utóbb mindinkább idegenkedni látszott a merész francia bölcselektől (l. Schlosser i. m. 402. l.)

³⁾ L. Schlosser i. m. 246—251. l. „Aufgeklärte Regierungen.“ — Cantu Caesar „Világtörténelem“ XIV. k. 848. l. — V. ö. Marczali Henrik „Magyarország II. József korában. Budapest, 1882.“ I. 426—7.

⁴⁾ L. u. o. Macaulay „Nagy Fridrik“-ről — Dr. A. Schöppner „Charakterbilder der allgemeinen Geschichte. Nach den Meisterwerken der Geschichtschreibung alter und neuer Zeit. Schaffhausen. 1866. III. Th. 527. l. és „Storia di cento anni (1750—1850) narrata da Cesare Cantu. Firenze 1855. III. edizione.“ Vol. I. 125. 130—1. l.

József magas becsvágát¹⁾ meg épen kiválóan is irányadó, korszakalkotó szellemhősségre készíteték azok. Atyja s tanítói sugalmazásai korán felköltötték éber lelkében a bátor eszmék hirdetői iránti vonzalmat.²⁾ Tudásvágya s cselekvésszomja magasra tűzött céljaihoz képest egész a rajongásig bele melyeszték azok tanulmányozásába.³⁾ Anyjának mérséklései dacára⁴⁾ többnyire azokból merítette bölcselmi nézeteit, észjogi elméleteit. Belőlük alkotta össze államintézési elveit, kormányrendszerét, különösen államgazdasági terveit.⁵⁾

Erős meggyőződésévé szilárdult azon hiedelme, hogy az államügy iránti odaadó buzgalma⁶⁾ ernvedetlen munkássága, mindenre kiterjedő figyelme⁷⁾ s főleg bajthatatlan erős akarata azok szerint oldandja meg legalkalmasabban uralkodói feladatát, sőt kitünően sikerülend neki a bölcs uralkodás valódi módját, mintaszerű példányát kimutatnia.⁸⁾

Szintugy hitték ezt bámulói közül is nem kevesen, kik benne már mint trónörökösben mintegy az új koriránynak megszemélyesítőjét s egyszersmind az igazi fejedelem leendő példányképét előre magasztalák.⁹⁾ Trónraléptével sokan a népboldogítás új korszakát látták inaugurálva.¹⁰⁾

A korszellem ily javalásait figyelembe véve, csakugyan rajta

¹⁾ Marczali H. i. m. 385. hol II. Fridrik műveiből idézi ennek II. József-ről mondott ítéletét, mely szerint ambíciója szerfölötti vala. „ce qui denotait son caractère plus que tout ce, que nous venons de dire, c'étaient des traits, qui lui échappaient malgré lui et qui dévoilaient l'ambition desmesurée dont il brûlait.“ Ez annival jelentősebb, minél inkább nyomósítja azt II. József saját vallomásaival is „dicsvágáról azt mondván, hogy az kötelességével együtt az egyedüli indítója tetteinek, és melyért örömmel töretné be fejét.“ (L. Marczali i. m. 396. 424. l.)

²⁾ L. Marczali H. i. m. 368. 372. l. — Cantu Caesar i. m. u. o.

³⁾ L. Marczali H. i. m. 385. 388. l. — Dr. W. Lustkandl „Die Josephinischen Ideen und ihr Erfolg. Wien. 1881.“ 5. l.

⁴⁾ Marczali H. i. m. 384. l.

⁵⁾ L. Schlosser F. C. i. m. 402. l. — Lustkandl W. i. m. 25. 96. l.

⁶⁾ Marczali H. i. m. 378. 398 l., hol Józsefnek e nyilatkozatát idézi Arnehtből: „Le zèle et l'ardeur, dont je brûle pour l'amour de l'Etat.“ — Ezen érzelmének még erősebb kifejezését olvassuk Lustkandl idézeteiben. „Ich liebe — írja József anyjának már mint császár — nichts so sehr auf der Welt als Sie und den Staat“ (l. i. m. 8. l.). „Ich bin ein Fanatiker des Staatswohles“ írja Leopold öccsének. (L. u. o. 96. l.)

⁷⁾ E tekintetben csakugyan nem ok nélkül „hozták fel általánosán, mint Marczali is említi (l. i. m. 383. l.) „hogy József mennyire mintaképévé tette II. Fridriket.“ — Nagyon szembeszökő ez e két fejedelem jellemrajzában. V. o. Macaulay érdekes jellemzését II. Fridrikről és II. Józseféről. Cantu Caesar „Storia di cento anni“ I. — Schlosser i. m.

⁸⁾ Ily hiedelmét s e szerinti igyekvését hathatósan ösztönözhatték azon fényes remények is, melyek már születésekor nagy jövőt jósolva nyilvánultak róla. L. ezekről Lustkandl i. m. 92—3. l.

⁹⁾ L. Marczali H. i. m. 418—420. l.

¹⁰⁾ U. o. 397—9. l.

is volt mindenképen, hogy az előlegezett elismerésnek megfeleljen s a benne helyezett reményeket minél teljesebben megvalósítsa.¹⁾ Főcéljaként az állam függetlenségének s lehető legtekintélyesebb önállóságának eszméje lebegett szemei előtt.²⁾ E végett a birodalom erejének fejlesztését, hatalmának növelését, szellemi s anyagi érdekeinek lendítését vállalta feladatául.³⁾

Ily célzatú fáradhatlan tevékenysége, törhetlen erélye, a közép és alsóbb osztályok iránt tanusított figyelmes érdeklődése⁴⁾ s polgárius érzületre mutató viselkedése nagy népszerűséget szerzett hatályos egyéniségének, úgy szólva igéző hatásúvá emelte tekintélyét.⁵⁾

Nagy bizonyíték erre egyebek közt az, hogy még ősi alkotmányú hazánkban is, különösen uralkodási évtizede első felében aránylag csekélybe vehetett ellenszegülés mellett⁶⁾ annyira sikerült autokráciáját gyakorolhatni. — Még úgy is jelentős tanúság ez egyéni előnyeiről, ha figyelmesen számba vesszük mindazon körülményeket s úgy a távoli mint közeli tényezőket, melyek merész irányzatát oly sokképen elősegítették.

2. Zivataros századaink folytán mennyi viszontagság fogyasztá fajunk életerejét! — Majd ellenséges berontás dulta, majd ön-emésztő belvillongás pusztította a hazát, roncsolta állami létegetetét. Mennyi idegen elem beszívargása zülleszté, olykor tömeges betoldulások akadályozák nemzeti szellemünk szerves fejlődését!

Valóban csodálható, hogy oly sok heterogen, többnyire ellenkező, gyakran nagyon is agyarkodó fajtól körülárasztva, sőt belülről is oszlatva, majdnem folytonos létvédelmi harcot küzdve még

¹⁾ Lustkandl W. i. m. 6—8. l.

²⁾ U. o. 8. l. „Von den Josephinischen politischen Ideen nimmt aber die oberste und erste Stelle die mit dem hohen Begriffe des Staates untrennbar gebundene Idee der Selbständigkeit des Staates ein.“ „Diese Idee der Selbständigkeit des Staates beherrschte die ganze äussere und die innere Politik des Kaisers.“ S megjegyezvén, hogy ezen eszme elődeinél ugyan valóságos színezetű vala, de általa már a fölvilágosult absolutizmusnak racionalistikus színezetét nyerte, („so erhielt derselbe Gedanke durch Friedrich und Joseph die rationalistische Farbe des aufgeklärten Absolutismus.“) Nehány érdekes vonással jelzi, mily módon igyekezett a célját elérni. (L. u. o. 9—12. l.) és Marczali H. i. m. 378. 392—6.)

³⁾ U. o.

⁴⁾ Lustkandl W. i. m. 8. l.

⁵⁾ Marczali H. i. m. 418—420. l.

⁶⁾ Már említők, mily megvető gúnnyal torkolta le az önféjű autokrata azon fölterjesztést, mely a nemzeti érzelem legmélyebb aggodalmainak adta kifejezését, midőn József a sz. koronát Bécsbe rendelte szállíttatni. (L. Révai M. élete. II. k. 129. 182. l.) A helytartó tanács fölterjesztésére oda vetett „risum teneatis“, s a magyar s erd. udv. cancellariának a germanizálási rendelet visszahúzósa szükségét indokoló feliratának a „szappanbuborék“-féle célzással kigunyolása (l. u. o. 183. l.) mutatja, mennyit helyezhetett hatalma és személyes tekintélye sulyára.

annyira is megóvhatta nemzeti mivoltát. Bizonyára főleg ily balsorsa edzé s tömöríté majdnem folytonos visszahatásra kényszerített erejét. Mondhatnók fojtogatva erősödött; irtogatva gyarapodott. Mennyege fogyatkozását intensiv szívóssággal, assimiláló erjedéssel erőködék pótolni.

De a múlt század derekán ama súlyos megpróbáltatásoknál sokkal veszélyeztetőbb baj érte, a kor szellemi métélye szállta meg. A lezajlott hosszú tusák után földerengő béke napjai ernyesztő korszakulásra szédíték. Elfajulásnak eredt a helyett, hogy a válságos idő jósjeladásait figyelemmel megészelve, fogyatéék erejének gyarapítására, a nemzeti szellemnek lehetőleg hatványozandó fokozására igyekezett volna. Balul fogta föl a nagy átalakulásra készítő korszellem irányzatát. Inkább figyelt az átlatók sugalmaira.

Kiváltképen a nemzet azon része, melynek módjában állott az Európaszerte hangadó francia műveltség nagy vívómányaival hacsak némileg is megismerkednie, elkapatva ama szellemi termékek bővülő hatása által, alig eszmélt a nemzeti művelődés iránti hazafias kötelességre. A nemzeti nyelvet mint műveletlent, sőt kiművelhetlennek látszót elhanyagolva, mindinkább az idegen szellemnek hódolt. Nem riadt vissza még annak örvény felé tévesztő káprázataitól sem, melyek az „új felvilágosodást“ a fajvedlés, s a legtisztsebb ősi erények megvetése árán kínálgaták.¹⁾

A korviszonyokat tekintve alig csodálható ez. Erőt vett ily bódultság akkorban más nemzet előkelőin is, még olyanokén is, melyek már régi s magas értékű saját culturával, a nemzeti genius kiváló remekeivel bírtak.²⁾ Hogy is ne? Az uralgó áramlat bódítva hódít. A francia lángelméknek már egész serege egy század óta dominálta a magasb műveltségre sóvárgó lelkeket. S újabb irodalmának eget ostromló titánjait mennyire bálványozták még a nagyhatalmú fejedelmi egyének is.³⁾ Növelték is ezzel azok tekintélyét, mely szinte ellenállhatlan búverővel ragadta el az elméket. Hisz mintegy az édeni csábító kecsegtetéseivel⁴⁾ ígérük vala az új bölcsélet nagy mesterei a legmagasabb tudás kincseit.

3. Ha a főbbeknek ily cultusa a francia szellem iránt csak némi részben ragadta is meg a középrendűeket, azzal is jelentékeny fogyatkozását okozta a nemzeti szellemnek.⁵⁾ Idegen eszmények felé

¹⁾ V. ö. Marczi H. i. m. 421. I. és Cantu C. Világtört. XIV. k. 97. I.

²⁾ L. Macaulay Nagy Fridrikről írt ismertetése. „Th. B. Macaulay's Ausgewählte Schriften geschichtlichen u. literarischen Inhalts; v. Fr. Steger u. Alex. Schmidt. Braunschweig 1858.“ IX. B. o. I. Magyarul „Olcso könyvtár.“ 118. sz.

³⁾ U. o. és C. Cantu „Storia di cento anni. I.“ 125. 130. I.

⁴⁾ „— tüstént megnyílnak szemeitek és olyanok lesztek mint istenek, kik jót és gonoszt tudnak.“ Mózes I. k. III. 5.

⁵⁾ L. Magyar tud. társaság évk. I. k. 24. 25. I. — Révai M. „Elegyes versei.“ Iq. I. I. k. 7. alagya Bolla Mártonhoz 1777.

terelvén az elméket, ezek által utóbb az érzelmeket is megtéveszté.¹⁾

Figyelemre méltó jelzések szerint úgy látszik, meglehetősen hódítást tett a francia irodalom varázsa a társadalom középosztályai-ban is.²⁾ Mondhatni a jobbra való erőknem csekély részét vonta el az amúgy is hajosan éleszthető magyar irodalomnak művelésétől, sőt pártolásától is.

Ennyivel is szűkebb térre szorultán, csak silányul tengődve sarjadhathott így újra a nemzeti művelődés, távol attól, hogy jelentős képességet fejthessen ki az elfajító befolyások ellensúlyozására. Sőt ezeknek hatása alatt, habár akaratlanul, még a nemzeti érzellem élesztésére célozók is hozzá járulának némileg a csábos szellemnek dédelgetéséhez.

A franciás irányú testőr-írók részint fordítási, részint utánzási igyekeveikkel alkalmasint még inkább fokozták az ifjabb nemzedékben azt a divatos hajlamot, hogy minél közvetlenebbül s mohóbban élvezhesse az oly dús szellemi bányaként jelzett francia irodalmat, kíváncsiságból pedig többnyire ennek éppen a legkevésbé ajánlatos termékeit. Ez a téves buzgalom csak alig némi részben segíthette elő a valódi hazafias eszmélődést. Sokkal inkább ragadott ez a francia szellem ártalmas irányzatai felé.

Észlelőbb figyelem több helyütt lát olyasmit föl villanni különösen Bessenyei irataiban, a mi nem kevésbé gerjesztheti azt a kóros hajlamot.³⁾ Még a jóval higgadtabban hőcselkedő Orczynek játszi elmésségeiben is rejlenek avval tetszelgő allusiók.⁴⁾ Hazafias komoly eszmélődéseik sem óvhatták meg őket teljesen a korukban annyira elhatalmasodott áramlat befolyásától.⁵⁾ Nem is telhetett

¹⁾ Ilyen eredményeire lesz alkalmunk a következőkben nem egyszer rámutathatni.

²⁾ „ — a francia nyelv és irodalom ismerete — írja azon korra vonatkozólag Fraknoi — nem maradt a főrangú körök kiváltsága. Minden osztályban találkozunk művelővel, Katholikus szerzetesek és protestans prédikátorok, katonatisztek és falusi nemesek magyarra fordítják remekműveit.“ L. „Martinovics és társainak összeesküvése. Budapest 1880.“ 2. l. — De a nem remekek, szintúgy mint ma is, kaposabbak valának s kiváltképen az ifjabb nemzedéknél az izgatóbbak. Alkalmasint ezért igyekeztek a komolyabb szándékú hazafiak holmit a becsesbebből magyarra fordítani.

³⁾ L. „A holmi“ Bessenyei Györgytől. Béts. 1779. 315. s. következő lapokon.

⁴⁾ L. „Költeményes holmi egy nagyságos elmétől. Pozsony. 1787.“ 76. 171. l. és „Két nagyságos elmének költeményes szüleményei. Pozsony. 1780.“ 83. 161. 165. 195. l. Orczynek bizalmas leveleiből még inkább kiviláglik ily hajlama. Láthatni ezt különösen a Koppi Károlyhoz írott latin leveleiből.

⁵⁾ Figyelemre méltó az akkori franciáskodásra, mondhatni gallicomaniára vonatkozólag Marczali H. e megjegyzése: „A ki pedig tud franciául, nem vonhatja ki magát az új francia tanok bűvös hatása alól, melyeket Voltaire gúnyának és érzékiségének varázsa által egyformán tudta az elkényeztetett nagyúri világ szája izlése szerint elkészíteni. A komolyak tudásvágyból, a gyengébbek mulatságból vagy divatból olvastak.“ (l. Magyarország II. József korában. 387. l.)

így tőlük a nemzeti érzelemnek oly hatályos kifejezése, mely ama sívár közszellem ellenében eszméltetőbb hatású lehetett volna.¹⁾

4. A nemzeti öntudat lassú éledezésének s részben elfajulása növekvésének ily belsőbb okait kevésbé találjuk említve azon iratokban, melyek a magyarság mult századi hanyatlását panaszolják, mint a hatalomnak s ahhoz szító főbeknek betudhatókat. Némelyek élesített váddal emelik ki, mely ügyes tapintattal iparkodott Mária Terézia mindinkább elaltatni a nemzeti érzelmet s alkotmányos érzületet.²⁾ Ámde a finom hálóvetések által nyert siker eléggé bizonyítja, hogy a nemzeti hiúság, megbódítva az elkorcsosító kor-szellem által, számosaknál már előbb meglehetősen feladta a nemzeti önérzetet. Mária Terézia dynastikus célzataira eszélyesen felhasználta a „selyem szálakon“ befonhatókat.³⁾

Uralkodói álláspontjáról más szemszögből tekinté a birodalmi érdekeket. Az alatta ismételtelen megingatott trón viszontagságai⁴⁾ még inkább sürgették őt afféle törekvésekre, minőkkel elődei, kiváltképen I. Lipót óta oly igen igyekeztek az összmonarchia szilárdítása végett az állam egységesítését eszközölni s így Magyarországot is minél erősebben bekebelezni az örökös tartományok complexébe.⁵⁾ A birodalma oszlatására célozó agyarkodások mellett utóbb más fenyegető veszélyek rémjelei is tűnedeztek fel, melyek a dynastia hagyományos elveihez való ragaszkodást még sokkal nyomósabban javalhaták.

Mіндеzen körülményeket egybevetve alig számíthatjuk beneki szigorúan, ha ily rengetett helyzetében ő is kénytelen vala folytatni elődeinek politikáját a magyar nemzet behódítására nézve. Azonban gyöngéden tartózkodva azoknak erős visszahatást keltett kényszerítő eljárásától, női finomsággal, sőt némi mesterfogásokkal tette azt.⁶⁾

Habár a hatalmi érdek követelményeit nem téveszthette szem elől, a magyar nemzet iránt hálás elismerést,⁷⁾ mondhatni anyai szeretetet ápolta szívében s ennek a helyzeti s időviszonyokhoz mérten

1) Ányos és Révai, mint az ő classikai remek szellemével behatóbban táplálkozók, aztán Virág és Berzsenyi, mint azoknak sikeres követői, a nemzeti érzelemnek jóval hivatottabb tolmácsai valának. De Ányos kora halála, Révait a már említett körülményei gátolták e képességeknek kellőbb érvényesítésében.

2) Így Horváth Mihály „Magyarország történelme. Budapest 1873.“ VII. k. XI. 280. 288—9. 292. 295. 297. ll. — S nyomain Ballagi Aladár is (l. „Magyar kir. testőrség története. Budapest 1878.“ 2—11. l.)

3) L. Horváth M. i. m. 280. l. — Ballagi u. o. 5. l.

4) L. Macaulay T. B. „Nagy Frigyes“-ét. Olcsó könyvtár 118. sz.

5) L. Horváth Mih. i. m. 286. s köv. ll. — Ballagi A. i. m. 2. l.

6) L. Horváth Mihály u. o. 289. l. — Ballagi A. u. o.

7) Horváth. M. u. o. 279. 446. l. — Jelentős e tekintetben, a mit pár évvel halála előtt írt Albert vejéhez Magyarország kir. helytartójához: „Je suis bonne Hongroise et mon coeur est plein de reconnaissance pour cette nation.“ L. Wolf aus dem Hofleben M. Theresias 353. l. s utánna Marczali H. i. m. 62. 422. l.

adta is bizonyosságait.¹⁾ Azok szerint gondolkodva, nem érezte ugyan feladatszerűnek azt, hogy a magyar nemzet művelődését specifikus faji alapon igyekezzék fölvirágoztatni, de szándékosan elnyomására sem törekedett. Hisz ellenzés nélkül tűrte, hogy a magyar kir. testőrök onnét közelébből buzdíthassák honfitársaikat a magyarság ápolására.²⁾ Megengedte, hogy Bessenyei György neki ajánlhassa fel irodalmi zsengejét. Sőt ez „vallási első műveit egyenesen fel-szólítására, utasítására fordította.”³⁾

5. Igaz, hogy különösen az oktatásügy rendezésekor már föltűnően nyilatkozott „a kormánynak azon gondja, hogy a német nyelv tudása mennél szélesebben elterjedjen az országban, s ezért ennek tanítását nemcsak a papnöveldékben s más magasabb tanosztályokban, hanem a bécsiek mintájára szervezetett normalis iskolákban is elrendelte; de ezen intézkedés indokál különösen az ipar és kereskedelem lendítésére irányzó célzás emeltetett ki, mely Magyar-országban is jobbra német ajkúak által üzetik.”⁴⁾

Hogy a közoktatás a magyar tanintézetekben is a bécsiek mintájára alakítottatott át s ez által — mint Horváth Mihály írja⁵⁾ — „a monarchia egysége legalább a tanulmányi ügyben már nagy mértékben megvalósítottatott,” szerinte is többnyire a nemzeti indolentiának tudható be. Az ország színe nem figyelt eléggé a válságos viszonyok komolyabb intéseire. Nem tanusított tettleges buzgalmat a közművelődés ügyének fölkarolására. Különben ez, mint a fejedelmi szándék előbb célozta volt, a törvényhozás által nyerhette volna átalakíttatását.⁶⁾

Alkalmasint az áldozatkészség hiánya miatt fogadtatott aztán oly hódoló hálával a fejedelmileg decretált reform-tervezet, mely egyébként is, mint nagy gonddal s kiváló tudományos tekintélyek közreműködése folytán készült szerkesztmény,⁷⁾ korszaki átalakítás kezdeményeitől tűnt föl. Mint ilyen jelentős előnyeinel fogva a hazai értelmiség kiválóbbjai részéről is lelkesült örömmel üdvözlötetett.⁸⁾ Talán gyanut sem keltett az iránt, hogy a fejedelmi teljhatalom érvényesítésére oly nagy jelentőségű mozzanatot képez.⁹⁾

Különben is már szinte beleélte magát a tetemes részben bennült érzületű nemesség abba, hogy az uralkodói jóakarásban való

1) Marczali H. i. m. 62—3. l.

2) L. Ballagi A. i. m. 92. l.

3) L. „Bessenyei György. Irodalmi tanulmány Závodszy Károlytól. Pest. 1872. 42. l.

4) Horváth Mih. i. m. 418. l.

5) L. „Magyarország történelme. VII. k. 419. l.

6) U. o. 411. s következő lapokon.

7) L. Arneht Alfred „Geschichte Maria Theresias.”

8) A többi közt Révai által is. (l. „Elegyes versei“ 26—29. 152—5. l.)

9) L. Horváth M. „Magyarország történelme“ VII. 419. l.

teljes megnyugvással minden ellenzés nélkül túrje alkotmányos jogainak huzamos idő óta szünetelését.¹⁾

Ily odaadó hódolatosághoz képest nem csodálható, hogy a kulturális indokokkal érvelt német nyelv sürgetése is ok- és korszerűnek tekintetett. Hogy is akadt volna fenn azon akár a nemzetiség iránt közönyössé vált felsőbb rend, akár a sok idegen elemmel elvegyült középréteg? — A csekély számra apadt buzgóbb magyarok is némi megnyugvást leltek abban, hogy az közvetve (indirecte) hathatós ösztönzésül szolgálанд a hazai nyelv iránti buzgalom élesztésére.

Jobbadán már ügyet sem látszottak vetni arra, hogy az oly nagy horderejű közoktatási s nevelési reform az alkotmányos joggyakorlatának mellőztével csupán fejedelmi teljhatalommal decretáltattott. E mellett több más átalakítás is történt így, melylyel az alkotmányosság rovására az államhatalom központosításának²⁾ mintegy alapja vettetett meg.

Ányyira fokozódott vala már az eszélyes királyasszony tekintélye uralkodásának utolsó évtizedében, hogy mintegy föltétlen bizalommal viseltetett a nemzet uralkodói jóakarata iránt, melyet csakugyan igyekezett is vele éreztetni Sőt családja keblében is maradandósítani kívánta azt,³⁾ kiváltképen József szívében.⁴⁾

6. De a nagyratörő trónörökös lelkét már ifjantan hathatósabban befolyásolták némely más irányzatú sugalmazások. A 18. század merész szellemének rohamos haladása s ehhez képest az európai államviszonyoknak is változó alakulása⁵⁾ más felfogás felé terelte elméjét uralkodói feladatára nézve. Oly ádáz veszélyek ellenében, mint a minők anyja trónját nem egy ízben rengették, jóval hathatósabb biztosítékot tervelt, t. i. minél nagyobb erőhatalommal rendelkező consolidált államot. A módot, melylyel e célra törekedett, talán az ismeretes „savoir, avoir, pouvoir“ jelszavakkal fejezhetnők ki, vagy az úgynevezett „fölvilágosult abszolútismus“-sal jelezhetnők.

Ily irányzatnak széltében bámult példányaiul tűnhettek föl előtte kiváltképen Orosz- és Poroszország akkori uralkodói, kiknek abszolút egyeduralmi kormányzása oly hatalmi előnyöket eredményez vala.⁶⁾ Erős becsvágya miért ne készítette volna őt mérközési szándékra? Emezzel leszámolni valója is lévén anyja elleni többszörös

1) U. o. XI. 200. l.

2) Horváth Mihály u. o. 421. l.

3) U. o. 438. 445—5. — Azon documentált biographiák, melyek újabban körülményesen megvilágítják Mária Terézia életviszonyait s jellemét, jelentősen megokolják azon országos gyászt, melyet kimulta hazánkban keltett.

4) L. Marczali H. i. m. 423. l.

5) U. o. s köv. ll.

6) L. Macaulay „Nagy Frigyes“ — Horváth Mih. Magyarország történelme VII. 474. l.

méltatlankodásaiért s a birodalom csorbításáért,¹⁾ hogy rajta méltó megtorlással diadalmaskodjék, jogos óhajtásai közé tartozhatott.

Egyébként is a korszaki viszonyokhoz képest oly nagyhatalmi célzat kivívása végett, mint a minőre magát hivatva érezte,²⁾ tervszerűen következtesnek látszik, hogy az eleve kitűzött irányban oly rohamos sietséggel folytatta igyekvését.

Írásba foglalt eszméi korán jelezték célzatait.³⁾ Már nagyon is megérlelteknek vélte azokat, midőn a trónra jutva valósításukhoz foghatott. Innét azon tevékenységi mohóság, melyet sokáig visszatartott tetszomja⁴⁾ egész a szertelenségig íz vala, mintegy előre érezve, hogy csak rövid évtized jut neki oly óriási tervek kivitelére.

Rendeleteinek tömérdek sokasága mutatja, hogy a mindent saját belátása szerint s önkaratúlag intézni igyekvő autokratismusban még II. Frigyesen is⁵⁾ túl akart tenni. Kiméletlenül merész átalakítási vállalatai csakugyan arról bizonyítanak, hogy akaratosság tekintetében nem sokat enged neki, habár modorát, sőt érzületét illetőleg is jelentősen különbözik tőle.⁶⁾ —

7. Távol esik tüzetes feladatunktól behatóbban foglalkozni e történelmileg nevezetes jelenségnel ha csak lényegesebb sajátosságai körvonalozásával is. Meglehetősen mennyiségű irodalmat tesz már ki, a mi róla száz év óta iratott. Az iménti években pedig, főleg trónra lépésének s átalakítási kezdeményeinek századik évfordulója alkalmából, egyrészt apothosis-féle dicsőítése,⁷⁾ másrészt korszerűen tanulságos bírálata⁸⁾ különböző nézetek szerint újra föllevenítettett. Mert hisz az úgy szólva keringőt járó koreszmék százados körútjokban ismét visszatértek s mintegy szembeszökő analógiákat tüntetnek elének napjaink jelenségeiben.⁹⁾

Ezért tán kétszeresen megokolt dolog, hogy az itt tárgyalandók történeti háttérét élesebben megvilágító jelentős tanuságok

¹⁾ V. ö. Marczali H. i. m. 426—7. l. — Macaulay i. m.

²⁾ U. o. 427. l.

³⁾ U. o. 384. 392—6. l.

⁴⁾ Horváth Mih. u. o. 474. l. Schöppner A. „Charakterbilder III.“ 518. l.

⁵⁾ L. Macaulay „Nagy Frigyes.“ i. h. 52—4 l. — Ezért — a mint már érintők — csípős gúnyt is ejtett az róla. (L. Révai élete. II. k. 184. l.)

⁶⁾ Marczali i. m. 383.

⁷⁾ Ilyen egyebek közt különösen a már többször idézett Lustkandl W. „Die Josephinischen Ideen und ihr Erfolg. Festrede zur 100-jährigen Gedenkfeier des Regierungsantrittes. Wien 1881. — Kaiser Josef II. als Reformator auf kirchlichem Gebiete. Eine Festschrift von Anton Riehl u. Rainer v. Reinöhl. Wien 1881. — Toleranz und Intoleranz. Festvortrag von Paul Zimmermann. Leipzig 1881.

⁸⁾ L. többi közt Jäger Albert „Kirchliche Reaction in Oesterreich unter Josef II.“ s egyéb erre vonatkozó műveit, valamint az ebben idézettek, különösen Brunner Sebestyénéit stff.

⁹⁾ Ezek mint többnyire a mult századi eszmecsirák fejleményei mind nyomokban megadják már a kritika mérvét is amazok megítélhetésére, de viszont azok is emezek bírálataira.

íránt legalább idézeteink által kívánunk illetékesebb figyelmet gerjeszteni. Korunk nagy kérdései fölöttébb ösztönzők azok komolyabb tanulmányozására.

A történeti pragmatismus igénye szerint nemcsak a nyugati Európa ekkori forrongása, hanem az oceanon túli nagy horderejű alakulás is számba veendő azok mélyebb taglalása végett, a miket II. József a birodalom átalakítására nézve célba vett.

Oly messzeágazó tekintetek befolyásolták a genialis fejedelemnek uralkodói célzatait, hogy ezeknek alaposabb bírálata a század mozgalmainak minél concretebb felfogását igényli.

Amaz gyökeres átalakítási eszmékkel terhesült korszak összes tényezőinek figyelmes egybevetése meglehetősen mérsékelheti azon kritika szigorát, melylyel a hazafias vagy egyéb külön szempontból mérlegelő ítélet elég keserűen sujhajtja egész a vakmerőségig ment reformlázát.¹⁾ Ugy kevésbé ötlík fel, ha a multaknak kérélehetlenül hadat izenő ujhodásvágy őt is gyökeresen felforgató átalakításra készíti. Talán azért is, hogy az alulról vézesebben fenyegetődő radicalismusnak elébe vágjon,²⁾ a multakkal bátran szakítva, ő is a kor észjogi elméleteibe fogódzik s a történeti jogok büszke ignorálásával mintegy tabula rasa-ként tekinti az alapot, melyre a „fölvilágosult absolutismus“ fellegvárát oly mohó serénységgel építi.

A mily égetően sürgető motivumait érezte előre fogalmazott terve kivitelének, oly igen elkészítettnek hitte már ennek útját is — különösen az anyja által már hazánkban is megindított reformkezdeményezések által.³⁾ S így épen nem látta szükségét annak, hogy azokat szintoly kiméletes modorú politikával folytassa.⁴⁾ Sőt katonás gyorsalkodással, fokozatlan rögtönzésekkel vélte végrehajthatóknak még a legérzékenyebb fájdalmakat okozható reformműtétet is.⁴⁾

Kiváltképen miután egyházellenes merészleteinek javalltatását tapasztalta a szabadelvű irányzat részéről, már szinte könnyűszerű dolognak képzelte a régi feudalismus maradványainak szétrombolását, s azok romjain az eszménye szerinti absolut monarchiának megalkotását.

Előleges észleleteit gyakorlati tapasztalatok által is érvelteknek gondolta. Többrendbeli utazásai, figyelmes vizsgálódásai, hivatalos érintkezései⁵⁾ mind abban látszottak őt megerősíteni, hogy szándékai eléggé népszerűek s némi részleges visszatetszés után a beleszoktatás által idővel meggyökeresíthetők. Ugy hitte, hogy a szunyatagnak mutatkozó nemzeti érzés és az anyja iránti kegyelet-

¹⁾ L. Horányi „De Sacra Corona“ 353. l. — Dugonics András „Följegyzései.“

²⁾ L. Lustkandl W. i. m. 130. l.

³⁾ V. ö. Horváth M. i. m. 349. s köv. ll. — Marczali H. i. m.

⁴⁾ Horváth M. u. o. 474. l.

⁵⁾ U. o. s Marczali H. i. m.

ből oly engedékeny alkotmányos érzület — némi csekély visszahatás mellett — előbb utóbb szintén meg fog hajolni akarataának.

Központosító célzatai számára elégséges gyámolítást remélt nyerhetni a városok német polgárai, a külföldről importált tanítók, tisztviselők s gyarmatosok, a nemzetiséggel már nem igen törődő számos honfiak, s főleg az új fölvilágosodást bálványozó előkelők részéről.¹⁾ Ily hiedelmét jelentősen nyomósítá is azon hódolatos készség, melylyel még történeti nevezetességű ősi családok ivadékaik, köztük fényes nevű s tekintélyű országnagyok is szívesen vállalkoztak oly állásokra,²⁾ melyeken alkotmányellenes szándékainak eszközeiül kell vala szolgálniok.³⁾

Hogy ne hihette volna különben is vérmes képzelmű létére, hogy ily elősegítő viszonyok közt tetemes akadályok nélkül sikerülend keresztül hajtania gyökeres átalakításait, s mintegy hevenyészve létesítnie korszaki új alkotásait?

8. A következmények csakhamar kimutatták merész elméleteinek cáfolatát. Azokkal a mélyen gyökerezett alkotmányos institutiókkal még sem lehetett oly könnyen elbánni, mint a hogy az ő „a priori“ elvekből kiindult felfogása⁴⁾ hitte. Sem szorgalmas tanulmánya, sem bő tapasztalattal tartalmazított észlelődése nem bizonyult eléggé a dolgok lényegébe behatónak. Számításai cserbe hagyták. Az események kifogtak a nagy hadi erőn, melyet hatalmi biztosítékul szerzett volt. Nyugaton s keleten küzdelembe bonyolódván, a belső elégtelenségnek bátrabb nyilvánulására adott alkalmat. Mindegyre erősebb tiltakozások szólaltak föl önkényű intézkedései ellen.⁵⁾

Különös, hogy azon tájról nyilatkozott ellene legerősben az ellenszegülés, honnét előbb oly bátorító biztosítások hangzottak autoritái tekintélyének magasztalására.⁶⁾ S onnét kiáltotta ellene a gonosz zsarnokság vádját egy baljóslatú erős hang,⁷⁾ hol előbb oly kiváló figyelem nyilvánult iránta.⁸⁾

1) U. o. s Dugonics A. i. m.V. ö. Ballagi A. i. m.

2) L. Fraknói V. „Martinovics és társai összeesküvése.“ 5. l.

3) Több adat szerint úgy látszik, hogy e készség némi hazafias indokból történt. Csak is ideiglenesnek hitték a már okvetlenül szükségesnek látszó átalakítás érdekében az alkotmány mellőzését. E remény kitetszik egyebek közt Orczynak Koppi Károlyhoz írt érdekes latin leveleiből, valamint Palásthy Mártonnak szintén Koppihoz írt levelezéséből.

4) V. ö. Marczali H. i. m. 385. l. — Schöppner A. i. m. 518—9. l.

5) L. Horváth M. i. m. 648. s köv. ll.

6) L. Marczali H. i. m. 397. s köv. ll. Vonatkozólag e műre: „Le monarque accompli. Ou prodiges de bonté, de savoir et de sagesse, qui font l'eloge de sa majesté imp. Joseph II. Discutés au tribunal de la raison et de l'équité. Par M. De Lanjuinais. Lausanne. 1774.“

7) Mirabeau, ki II. Józsefet az ellene intézett iratában igen gonosz zsarnok s kényúrként jellemzi. L. Schlosser F. C. „Geschichte des 18-ten Jahrhunderts. Heidelberg 1843. III.“ 432. l.

8) L. Marczali H. i. m. 418 s köv. ll.

Már azon évben, melyben Magyarország palladiuma elleni méltatlankodásával kétszeresen halálos csapást mért a magyar nemzet alkotmányos életének kioltására, Belgiumban megkezdődött a visszaható mozgalom, mely a háborgásnak eredt szomszedság által gyulasztva,¹⁾ mind nyiltabb forradalomná, sőt függetlenségi harcáá fokozódott. Ez és a török háború változatos viselkedésai, valamint az európai közviszonyok aggasztó hullámlása okozták főleg azon lelki gyötrődéseit, melyek mindinkább erőt vettek hajlíthatlan akaratán.²⁾ A mely motívumok előbb fölfelé hajták, azok sujták le következményeikkel.

Helyén kívül volna itt közelebről érinteni, mikép eredményezték e constellatiók már 1789. év végén II. Józsefnek azon elhatározását, hogy Magyarországot három rendeletének kivételével azon állapotba helyezte vissza, melyben azt trónraléptekormányzása alá vette volt.

E visszaiglató nyilatkozata oly tapintatos módon szól, hogy méltán fogadták azt az előbb már teljeseen elkeserített honfiak is engesztelődött hangulattal.

Az a fölötti öröm, hogy ismét hazaszállítja a királyi tekintély jelvényét s nemsokára egybehívandja az országgyűlést, feledtetni látszott ama gyötrelemeket, melyek a tíz évi önkény folytán oly súlyosan nyomaszták a nemzet jobbait.

9. Hazai történelmünknek legérdekesebb, mert valóban legtanulmányosabb részletei közé számítható azon kínos küzdelem, melylyel nemzetünk II. Józsefnek cosmopolitikus boldogítási törekvései által bensőbb önértetre keltve, a szakításig fokozódott elkeseredettséggel, de mégis főleg erkölcsi ellenhatással vívja ki önkényűleg eldobzott alkotmányának s nemzetiségének visszaiglatását. Oly körülményesen tükröződik az Horváth Mihálynak többször idézett M. O. történelméből, hogy ama nagy mozzanatok drámai érdekű előadásának minél behatóbb tanulmányozására méltán buzdíthatjuk a komolyabb eszméltetésre fogékony nemzedéket.³⁾

Ama kinteljes lelki tusák részletesebb ismerete segít rá leginkább az utóbb következett jelenségeknek is illetékesebb felfogására, különösen azon rendkívüli lelkesedésnek méltatására, melyet a nyomasztó rendszer eltöröltetése legott országszerte keltett. Ennek kiváltképen nagymérvű nyilvánulását láttatá a nemzeti palladiumnak 6 évi exiliumából 1790. év febr. 18–21. történt visszaérkezése.⁴⁾

A mily meglepően sajátságos, oly mély eszmélődésre indító peripetiája ez ama válságos időszaknak. Utolsó és legpraegnansabb mozzanata a majdnem folyton hevenyészó uralkodásnak ez a szinte

1) Schlosser u. o.

2) L. Fraknói V. „A magyar nemzet története, Budapest 1873. III.“ 350. l.

3) L. Horváth M. „Magyarország történelme“ VII. k. 598.—699. l.

4) U. o. 692. l.

rögtönzöttnek látszó lerombolása a 10 évi alkotásnak. Örömmre változása a huzamos nemzeti gyásznak.

Mintő ünnepélyes örvendezéssel fogadtatott a sz. koronának mintegy fogságából haza jövelete, annak eléggé részletes leírását leljük némely kortanuk irataiban is.¹⁾ Kiváltképen a „Hadi és más nevezetes történetek“ II. szakasza körülményesen esetei annak valódi diadalútját Bécestől Budáig. A megyék, melyeken keresztül vitetett s az útjába eső városok örömrivalgással minden kitelhető díszelgéssel adták annak bizonyosságát, hogy mily boldogító érzést keltett hazafias kebleikben e nagy változás.²⁾ Az ország egyéb részeiből is jelenték némely közzétett levelek,³⁾ hogy a haza összes lakóit mennyire áthatotta ezen örömmérzés úgy, hogy néhány külföldiek is tanúi lévén a föltöttebb jeleneteknek, igen rokonszenves nyilatkozatokat tettek közzé a tapasztaltakról.⁴⁾

Mintegy rögtöni színeváltozását idézte ez elő az országnak. Azonnal a föltetszően tüntető magyar viselet váltotta föl a tetemes részben már divatosná vált német ruházatot.⁵⁾ Erre maga az ország primása is buzdító vala példaadásával.⁶⁾ Ily tekintélyes jeladást is látva a főbb- és alsóbbrendű magyarság, főleg a nővilág, mely Dugonicsnak oly igen hatásos Etelkáját kapta föl⁷⁾ mintául, tüstént hozzá fogott a magyar öltözettel való tüntetéshez.

Már az 1790. év kezdetén megeredt ez az áramlat a kilátásba helyezett alkotmány visszaigztatása hírére; sőt előbb is mutatkoztak példaadó buzdítások.⁸⁾ A magyarul szóló királyi leiratra adandó válasz végett megkezdődtek a megyei gyűlések is s többnyire magyarul tanakodván, a magyar nyelvnek mintegy nyilvános föltámasztását éreztették.⁹⁾

1) L. Dugonics A. „Följegyzései.“ Olcsó könyvtár 162. sz. 54. l.

2) „Hadi és más nevezetes történetek.“ II. sz. 259. s köv. ll.

3) U. o. 325. l.

4) U. o. 313.

5) „A nadrágoskák — írja Kazinczy — hacukák, libernyákok egyszerre tüntek el. Gombkötőink nem győzők verni az arany zsinórt, sujtást, kreppin rojtokat, paszomántot. (L. Pályám emlékezete i. h. 138. l.)

6) A „Hadi és más nevezetes történetek.“ II. sz. 55. l. már január elejéről jelzi, hogy „Magyarország primása Card. hg. Batthyani, magyarosan mutatja magát Bécsben. Az elmúlt héten — u. m. — egy magános mulatságban is talpig érd. prémes magyar papi ruhában jelent meg. Mikor az ilylyen nagy hazánkai a. Magyar Köntös alatt Magyar szívet hordoznak mellyeikben: akkor minden jól lehet reménylenünk.“ (E megjegyzést kétségkívül buzdításul veti hozzá.)

7) L. u. o. 260—1. l. „A magyar Dámák is megbizonyították, hogy valószággal Haza Leányai: mert Hazai szereteteknek érzékenységétől indítatván, ki vetkeztek az idegenektől költsönzött köntöseikből, és felvették Eleiknek tisztos öltözeteket. — — Mert ezek közül mindegyikben meglevenedett a Dugonits Etelkája.“ Kazinczy szerint is „Az asszonyi nem vetélkedék a férfiakkal a nemzetiség külső jelenségei viselésében.“ (l. „Pályám emlékezete“ i. h. 139. l.)

8) Mint szintén Kazinczy jegyzi, „már esztendővel ezelőtt leheté látni kurta mentéket“ (l. u. o. 138. l.)

9) L. „Hadi és más nevezetes történetek“ II. sz. 49. 379. l.

Oly hazafias nyilatkozatok valának hallhatók nyilván, a minők egy évtized óta nem igen nyilatkozhattak hangosan.¹⁾

Sajátságos fölelevenedését láttatá ez a már részben szinte haldoklóvá vált magyar szellemnek.

10. Mint valamely varázsütéssel fölrezzentve hosszas zsidóadozásából szinte nagyon is elkapotottan és szertelenül föltetsző módon adta új életre vergődésének bizonyosságát; főleg a kirívó színű és szabású magyaros öltönyök, erősen hangoztatott magyar dalok és zeneszerek elragadtatásszerű lelkesültséggel kívántak a rég elfojtott érzelmeknek világra szóló kifejezést adni. Az ország több vidékeiről, de különösen a városokból közlött tudósítások tesznek tanúságot ily hazafias érzelmek aradozásáról.

A legjelentősebbikül azon tudósítás emelkedik ki a „Hadi és más nevezetes történetek“-ben, mely a sz. koronának győri fogadtatását ecseteli.²⁾

Ha nem említené is a közlő, erősen gyaníthatnók, hogy az ott kifejtett ünnepélyesség szellemesebb része főleg Révai hazafias buzgalmából keletkezett. Azonban megnevezésével s illetékes elismerésével is tudatja azt a részletes közlemény. Több ízben kiemeli Révainak ezen jeles alkalommal kifejtett lelkesítő sürgölődését; mert a transparentek emblema-rajzai, valamint a magyar énekek és zene hangoztatása, meg a nemzeti öltönynek példaadása által is divatba hozása leginkább neki tulajdonított érdemül. Kiváltképen rajzoló iskolájának kivilágíttatása tetszett jelentős fölirataival.

Felsorolja e közlemény különösen a rajziskola transparentjeit³⁾ s nyomban ily dicsérettel tünteti ki Révainak azon ünnepélyesség emelése végetti buzgólkodását: „Ezen Oskolának Tanítója — u. m. — ama szép igyekezeteiről már az egész Hazában esmérletes Férfiú Tisztelendő Révay Miklós Úr, itt is különösen megmutatta, mi igen érez a' szíve a' Magyarságért. Minekutánna így fel ékesítette volna Oskoláját: ugyan azokat a' Magyar Hegedűsöket már előre meg fogadván, kik a' bójáró pompánál a' Korona hintáját követték, a' tanuló apróbb Ifjúságnak is muzsikát tartatott. Az egész Városban egyedül nálla lévén a' Magyar Hegedűsök, mind oda gyűlt nem tsak a' Polgárság, hanem a' Nemességnek is Nagyobbada. Mindnyájan örömmel nézték, 's kivált a' Nemesek közzül sokan Tiszt. Révay Urat meg ölelték és tsókolták, hogy

¹⁾ L. Horváth Mihály „Magyarország történelme VII. k.“

²⁾ L. „Hadi és más nevezetes történetek“ II. sz. 264. s köv. II. Szintígy közli ezt a bécsi magyar Kurirnak 1790-ki toldalékja. (I. 71. s köv. II.)

³⁾ Ezeknek a rajzolt emblema'khoz alkalmazott föliratai ilyenek: „Napunk virradása. — Egünk derülése. — Törvényünk ereje. — Hazánk újulása. — Szabadság épsége. — Nemzetünk élete.“ (L. „Hadi és más nevezetes történetek.“ II. sz. 267. I. és Horváth Mihály „Magyarország történelme“ VII. 692. I.)

maga ezen alkalmatossággal tisztességes Magyar ruhában lévén, (mellyet a' Papság is nagyobb illendőséggel meg viselhet Hazánkban, mint sem a' németet) a' kisdedekben is úgy élesztette a Magyar érzést, és Koronánk' Haza térése idejének ezzel az innepléssel is mélyebben igyekezett szíveikbe bé oltani örvendetes emlékezetét.“

A számos magyar és latin magvas jelentőségű transparentek, úgy látszik, legtöbbször Révai készítményei valának, mint ezt a közlemény is jelzi: „Vóltak — u. m. — a' Városban, a' már említettekén kívül egyéb nevezetesebb világoztások is, mellyek ugyan T. Révay Úrtól származtak.“

Mindegyikök mintegy tömörült gyöngyét ragyogtatja föl az erős zajlásra kelt hazafíú érzelmeknek, mely a haza szállított koronában a nemzet „szabadságának föltámadását,“ új élete s üdve földerülését köszönté. Ezt jelzik különösen a „Rediviva Libertas.“ „Hungarorum Vita.“ „Legum Robur.“ „Regni Salus“ feliratok. Az ifjúság felkiáltásai pedig főleg a jelszót „Éljen a magyar szabadság“ hangoztatták a magyar zenedarabok közbén, melyek szintén Révai rendelkezése szerint játszottak.¹⁾

11. Ily tényező volt Révai abban a hazafiaso vatióban, mely a huzamos ború után fölvirradt reménynapok kezdetét oly emlékeztetes nemzeti ünnepélylyé emelte.

Hazafias érzéseinek jóval gerjesztőbb kifejezéseit adta azonban az ezen alkalomra készített népies versezetében, melynek a „Hadi-történetek“ némely élesebb részeit mellözve, csak is töredékét közlötték.²⁾ De annak teljes szövegét megküldötte Révai Dugonicsnak, ki azt a jövő számára „Följegyzései“ című emlékiratába iktatta be,³⁾ valamint a Niczky halálára írottakat is.⁴⁾ Révai, emlékezve azon előlegezett nagy bizalomra, melyet előbb József mint trónörökös s még aztán is mint császár iránt nyilvánított volt,⁵⁾ meg arra is gondolva, hogy II. József kormányának köszönhető állását, valamint jövőjét is kockára vethetné, eszélyesen óvakodott a fejedelem személye ellen oly sújtó kifejezéseket ejteni, mint a minőket Anyos a „kalapos király“ ellen zúdít vala. Azonban az oly érzelmeknek, a minők akkoron a nemzet jobbait méltán forrongásra ingerelték volt, mégis meglehetősen hatályos kifejezést adott.

Rövid, de bélyegző, erős vonásokkal ecseteli ebben Révai a szellemi s anyagi károkat, melyek nemzetünket a korona távolléte alatt érték, valamint az ezek miatti nagy fájdalmakat is.⁶⁾ Mind

¹⁾ L. „Hadi és más nevezetes történetek“ II. sz. 268. l.

²⁾ U. o. 321—2. l.

³⁾ L. Dugonics A. „Följegyzései.“ Olcsó könyvtár. 162. sz. 55—9. l.

⁴⁾ U. o. 13. 14. l.

⁵⁾ L. „Elegyes versei.“ 29. l. — „Latina.“ 193. l.

⁶⁾ L. ezek részletes tárgyalását Horváth Mihály „Magyarország történelme“ VII. köt. 525 s köv. l.

ezen keserűségek okozójául azonban főleg a „haza vesztő, jó rend bontó tanácsadónak (úgy látszik Niezkyt érti) gonosz sugallását“ sujtja¹⁾ mintegy elátkozó váddal. A nemzet utálatát, megvetését kelti föl a már sírban porhadó honáruló ellen,²⁾ és szánakodását a rablelkű szomszédok iránt, kik oktalanul gúnyolák a magyar nemzetnek elhurcolt koronája miatti fájdalomát.³⁾

Ezeknek gyarló felfogása ellenében kiemeli a sz. korona nagy jelentőségét, hogy minő szerződési jelvény és zálog az. E közben József felé irányozván szavait, történeti bizonyítékul emlékeztet ama nevezetes tényre, a mikoron oly igen föllekesítő hatású volt e zálog Mária Terézia fején „dülő hazájának inséges idején,⁴⁾ hogy kiváltképen a magyar vitézség lön megrendített trónjának támogatója. És mégis aztán fia arra jutva, mily „hideg keménységgel“ viszonzta a magyaroknak oly lángbuzgalmú hűségét. „Rútul megvetette koronánkat, elkésérítette hazánkat, r o s z h i t ú O r o s z r a a k a r a s z o r u l n i , a m i d ű n h a t a l m á t k í v á n t a t á g í t n i .“⁴⁾

Feddő apostrophéját aztán enyhítve, arra inti a már más világra költöző fejedelmet, hogy vétségeinek javításaul legalább ott örvendjen majd a fölött, a mit őcsese, mint utóda törvényes úton járva, művelend. Mert alkotmányos szellemben uralkodva s az ország törvényes szabadságát kímélve, sokkal inkább megnyerheti a nemzet segítségét hatalma terjesztésére is, valamint az ország fölvirágzását is biztosabban fogja eszközölni, ha a magyar nemzetet „természete rendjén s idegen szokásra nem erőltetve, nem esigázva fejlesztendi.“⁵⁾

1) „Akkor is, hogy utóbb egy Tanács adónak,
A' H a z a v e s z t ő n e k , a' j ó r e n d b o n t ó n a k
El lopatott tőlünk gonosz sugallása,
'S dülő Nemzetünknek már sír-gódrót ása:

Nem tetszett az Égnek, 's haragját dörgéssel,
Nyilván jelentette gyászos könnyezéssel.
Jaj! miként fordúlt fel minden a' H a z á b a n !
Keresni kellett már a M a g y a r t h o n n j á b a n .“

2) L. u. o. 10—14. versszak.

3) U. o. 15. 16. versszak.

4) U. o. 16—25. versszak.

5) „Jobb elő-menettel szab új törvényeket,

Nyájasbban terjeszti a' tisztább világot,
Tsinnyábban vezet erre az Országot.
Elevenebb ösztönt ad a' szebb Lelkeknek,
Nyertesebb keletet a' kézi műveknek.
Bátrabb utat töret a' kereskedőnek,
Boldogságot szerez a' szántóvetőnek,
D e n e m e r ő l t e t t e i d e g e n s z o k á s r a ;
M e r t m i k ő r s á g k í s z t e t i l l y e n t s i g á z á s r a ?
Természete rendjén nagyobb hasznát veszed,
Míg kinnal a Magyar más Nemzetté teszed.“

Ez lényege Révai azon versezetének, melylyel valóban eltalált kifejezést adott a komolyabb honfiak ekkori sírva vigadó érzelmének. Méltán reflectál a huzamosan nyomasztó keserűségekre, melyek emléké a még oly örvendetes változat sem enyészethette el. Egyszersmind eszméleti a nemzeti érzelemnek országszerte fölpezsdültét a felkarolandó nemzeti fontos teendőkre.

Ilykép „sikoltott“ bele abba a nagy hullámvásznak indult triumphalis örömjajlásba. Még pedig oly hathatósan, hogy szavai abból már az örömmámor közepett is jóformán érthetően kihallatszottak, sőt kiváló figyelmet s érdeklődést gerjesztettek hazaszerte visszhangozván.¹⁾

Ha nem épen tárogató harsogású riadója volt is ez a nyomban következett válságos mozgalomnak, de hathatósan eszmélető szellemhangként járta be a hazát, mint ildomos erélylyel buzdító szózat arra, a mi a nemzetiségnek a szellemi művelődés általi biztosítására nézve fölöttébb szükségesnek látszott. Ily korszerű eszmére ébresztvén, mintegy irányjelző szózat volt ez, s mint ilyen a nemzeti visszahatásnak méltó inauguratiójaként tekinthető.

Ezért fontos jelentőségű, a mit rá vonatkozólag Toldy Ferenc említ, hogy „általa maga iránt is a legnagyobb részvételt gerjeszté.“ Ugyanis előbb névtelenül terjesztetvén e versezet, főleg a benne rejlő szellemmel keltett oly hatást, melynél fogva az anonym szerző iránt is élénken érdeklődő kíváncsiság támadott. Ezt látva Kazinczy már a következő március hóban sietett azt a szerző nevének nyilvánosságra hozásával újra közzétenni.²⁾

12. Több ily alkalmi versezet jelent meg akkor a lelkesült hangulatnak magasztosabbá emelése végett egyik-másik hírneves verselőtől is, de belértékre nézve alig mérkőzhetik valamelyik Révaiéval, mely irodalmi becsénél fogva méltán tartatik azon országos érzelem legjelentősebb nyilatkozásának. Pozsonynál kezdve mindegyik város külön üdvözlő versezettel hangoztatta hódolatát a visszaérkező nemzeti drága kincs, mint a fölszabadulás jelvénye iránt. A pozsonyiakénak engesztelékeny szelid hangulata némi conventionalis keltét gyaníttatja.³⁾

Komáromban Péczeli József lantja szólaltatá az ovatiót,⁴⁾ de versezetében a nemzeti palladiumnak üdvözléséhez nem nagyon összhangzólag fűzte II. József iránti hő cultusának ömledeztetését. A

1) Némi emphasisal jelzi ezt róla Toldy is, így szólván: „Bekövetkezett végre a nemzeti visszahatás. Révai „A hazatért magyar koronának öröm ünnepe“ című költeményében (Buda h. és é. n. és Kazinczy Orpheusa I. 218.) sikoltott fel, s általa maga iránt is a legnagyobb részvételt gerjeszté.“ (L. Magyar költők élete. I. 211. l.)

2) L. Orpheus i. h. — Dugonics „Följegyzései“-vel pedig 1883-ban az Olcsó könyvtárban jelent meg. (L. 162. sz. 55—9. l.)

3) L. szintén Dugonics „Följegyzései“-ben közölve u. o. 62—5. l.

4) L. Mindenes Gyűjtemény III. 280—2. l. — Tán némi mentségeül „sietve készített“-nek mondja ezt. (U. o. 279. l.)

nemzet derekának érzelmei nem ismerhették fel abban szívők tolmácslását. Oly távol áll Péczeli zengeménye Révainak erősen hazafias érzelmeket, mérsékelt bátorsággal hangoztató üdvözlésétől s különösen a II. József-re vonatkozó apostrophéjétől, valamint ez Ányosnak a „kalapos királyt“ irgalmatlanul elgázoló szenvedélyes kifakadásaitól. S így Révai e két franciás irányú magyar író közt ily érzületére nézve közép úton jár.

Talán az is mondhat valamit azon hatásra nézve, melyet Révai e hazafias szózata keltett, hogy az a más érzelműekben visszatetszést gerjesztett, kik nemcsak akkor orrolták meg, hanem jóval utóbb vádként is fölhányták azt neki, sőt némely óhajtásainak meghiúsítására is fölhasználták.¹⁾ Tárgyilagos méltatását pedig leginkább Horányinál találjuk, ki azt a „de sacra Corona Hungariae“ című munkája végén, mint az ezen alkalomra megjelent versezetek legkitűnőbbikét, az első kiadás után szintén névtelenül, de teljes szövege szerint közzétette.²⁾ Horányinak ugyane művéből³⁾ nyomós megokolást nyer az is, a mit imént Péczelinek ez alkalkalomra írt versezetéről említettem.

Budán Tóth Farkas gymnasiumi tanár tolmácsolta a hazafiúi örvendezést a sz. koronának az ország szívébe érkezte föltt.⁴⁾ Dallamra vehető versezetét alkalmasint énekellette is a lelkesült ifjúság által.

Több ilyent szült akkoron a hazafias érzelem föllángoló enthusiasmusa. Közülök némelyik még e század dereka felé is gyakran énekeltetett a középrendűek társas köreiben.⁵⁾

13. Minő impulsust adott ez az országos örömmáradozás a nemzeti érzelem bátrabb nyilatkozásának más irányban is, legott föltetszik az kiváltképen az időszaki irodalom akkori közlönyeiben. Nyomban keletkeztek harci vitézségre gerjesztő énekek is a folyamatban levő háború miatt. Jobb nevű verselőktől is jelentek meg ilyesek. Így

1) Erről az odábbiakban lesz alkalmunk emlékezni.

2) Ily bevezető sorokat tűzvén eléje: „Occasione sacri diadematis Budam recepti plures felici vena fuderunt versiculos, is tamen principem hos inter sibi locum vindicare videtur (quod Hungarice doctus intelliget) qui paucis multa, eleganter perspicue, nec sine acumine complexus est. Dignissimos illos censeamus, ut hoc loco, typorum beneficio rursus redivivos sistamus. (L. Horányi „De Sacra Corona Hungariae. Pestini 1790.“ 354. l.) — A „Scriptores Schol. Piarum“ című munkájában (II. k. 581. l.) pedig ezt jegyzi róla Horányi: „Poesma hocce multis vicibus in operibus diversis reimpressum est.“

3) L. 353. l. hol II. Józsefet erős vonásokkal jellemezvén epiphonemául ezzel végzi művét: „Non coronatus inter Reges Hungariae locum non habet.“ Révai versezete után pedig a szintén azon ünnepélyes alkalmi versezetek közül egy latin ódát közöl „ad Libertatem Hungaricam“ címmel, mely a nemzet akkori érzelmeinek szintén erőlyes kifejezését tükrözi. (U. o. 358. l.)

4) L. „A bécsi magyar Kurir toldaléjka 1790.“ 86—7. l. és a „Hadi történetek“ II. sz. 323. l. Emitt csak is kezdete és vége közöltetik.

5) Különösen Pozsony és Komárom vármegyében maradtak azok fenn kedves emlékül a nemes családok körében egész a forradalomig. Még a 40-es években örömet énekeltek ott ilyeseket.

Baróti Szabó Dávid¹⁾ s Molnár János is²⁾ hangoztattak efféléket a visszanyert szabadság lelkesítő hatása folytán. Renden valónak érezték, hogy megvalósulván a nemzetnek huzamos időn át oly kínos lelki küzdelemmel sürgetett óhajta,³⁾ az alkotmányos jogaira visszaigtagotot nemzet önkéntes buzgalommal sürögjön megfelelni a fejedelem részéről nyilvánult kívánalmaknak.⁴⁾

Egyébként is okszerűnek látszott, hogy a majdnem hirtelenül meglepő fordulat az oly sokáig elfojtott hazafias érzelmek fölpezsdülését határt nem ismerő lelkesültségében balirányú túlcsepontgásra ne téveszsze. Mert ilyesminek jelei csakugyan mutatkoztak is,⁵⁾ midőn a túlcsgigázott központosítási törekvés rögtön megtárgulván, az annak lidérc-nyomása alól feloldott nemzet előbbi zsbaddozásából némi szélsőségek felé is gerjedezett, mindegyre erősebb fivalma lengedezvén a nyugaton keletkező viharok.

Ily hajlamok mérséklése végett a nemzet gondolkodói főleg arra igyekeztek már tüstént az örömnapokban is, hogy a szellem csöndes hatalmának tevékenységét ébreszszék, s olyanná fokozzák, hogy az a nagymérvű nemzeti feladat ez idő szerinti igényeinek minél inkább megfelelhessen. Láthatók is ezen emelkedettebb célzatnak többrendbeli érdekes tanúságai, sőt becses eredményei is. A sz. korona iránti kegyelet a verses üdvözléseken kívül tudományos értékű dolgozatokat is gyümölcsözött.⁶⁾

Szinte meglepően ötlük fel az időszaki irodalom akkori folyóirataiban a magyar elméknek nem csak sűrűbb, hanem tartalmilag is jelentősebb termékenysége. Néhutt csoportosan jeleztetnek az irodalomnak nyilvánosságra készülő szüleményei,⁷⁾ melyek a magyar nyelvnek mint fölszabadult Eurydicének mentül élénkebb fölvirágoztatására céloznak.

Bensőbben megszívlelvén a nemzet imént már szomorúan elítélt nyelvének fogyatkozott állapotát, az európai újabb alakulásokhoz képest annak hivatalossá emelését óhajtá s mindenkép azon vala, hogy azt a nyilvános és társadalmi téren a tudományos és magán életben is kellő érvényre juttassa.

1) „A magyar Lovassághoz“ 1790. (L. Toldy F. „Magyar költők élete. I. 20. l.)

2) L. „Hadi és más nevezetes történetek.“ II. sz. 197. l.

3) L. Steph. Katona „Historia Critica Regum Hung.“ T. XL. 674. s köv. II. Horváth M. „Magyarország történelme.“ VII. 648. s köv. II.

4) Steph. Katona u. o. 690. l.

5) L. Dugonics András „Följegyzései“ i. h. 66. l. Horváth M. i. m. VIII. 5. l.

6) Ilyenül jelzi Horányi Elek előbeszéde kezdetén a sz. koronáról írt művét, mely latin nyelven szól ugyan, de épen ezért jelentős nyilatkozatát hangoztatja kifelé is az ekkori magyar érzületnek. Szintén a sz. korona viszontagságos történetét magyarul tárgyalta azonnal némely lelkes hazafi. Különösen Péczeliltől jelent meg azonnal népszerűen írva „a magyar korona rövid históriája.“ (L. Toldy F. Magyar költők élete. I. 194. l.)

7) L. „Hadi és más nevezetes történetek“ II. sz. 273. 279—80. — Mindenes Gyűjtemény. III.

E célra igyekeznek a lelkes honfiak a mind élénkebbé vált megyei gyűléseken, valamint a társas körökben is. Ily sürgelmenek fokozódását éreztetik a már több ízben jelzett folyóiratok.¹⁾

Kiváltképen a „Hadi és más nevezetes történetek“ írói buzgólkodnak ez irányban. Míg jobbára Bellona zajzásait s hadi mozgalmainak híreit a birodalom határaitól lehetőleg részletesen tudatják, a hon kebelében főleg Athene olajágát kívánják lebegtetni a békés jövő zálogául, a mint ezt a trónra lépő II. Lipótnak ily irányú szellemétől²⁾ bizton reméltetik is. S így már előre is az óhajtott áldás magvait hintegetik, a Páriz Pápai Ferencre vonatkozó versek szavai szerint „inter bella serunt pacem.“ —

Révait pedig, ki hazafias irányzatainál fogva legélénkebb rokonszenvvel viseltetett igyekvéseik iránt, kiváltképen elfoglalva látjuk ily jövőbe célzó tervezetekkel.

Arra gondolva, hogy a mentől előbb megnyitandó országgyűlésnek egyik kiválóbb tárgya leend a magyar nyelv ügyének emelése, minden kitelhető szorgalommal azon volt, hogy a magyar tudományos társaságnak annyira lelkéhez forrt eszméjét hathatós felkarolás végett közfigyelem elé hozza. Már az örömjajlás közepett sietett az erre célzó dolgozatokat közrejuttatni. — Mondhatni, a megeredt nemzeti mozgalomnak egyik legfontosabb feladatát vállalta magára. Most valóban elérkezettnek látta az időt, hogy az iránt „az egész Hazát mozdulba hozza.“³⁾ Elméje mint a nemzeti szellem „vis motrix“-e a leghathatósabb izgatóként működik e forrongásban. Mens agitat molem!

1) Hadi tört. II. sz. — Mindenés Gyűjtemény III. — Magyar Kurir. 1790.

2) Hadi történetek II. sz. 370. 373.

3) L. Révai M. élete. II. 194. l.

X. A nemzeti visszahatás nyilatkozásai.

1. Még nem érkezett a korona hazánk szívébe, — négy napi útjának csak közepe táján jár vala, midőn már József császár elhunytának híre is szárnyra kelt.

Sajátságosan vegyült e halálhír a nemzeti palladium visszaérkezése feletti örvendezés zajába. Lehangelés helyett még inkább növelte ezt, oszlatván ama kételyt, mely egyelőre még számos honfi szívében ingadoztatá a bizalmat az alkotmánynak Józseftől valóban remélhető visszaigatása iránt.

Egyelőre szinte hihetetlennek látszott, hogy az oly sok esedezéssel mind váltig hiába ostromolt merev akarat¹⁾ úgy egyszeribe meglágyult légyen. Bőven megokolhatták ugyan e változást a mindenünnen föltornyosuló halviszonyok s a fejedelemnek ezek által okozott testi s lelki sinlődései²⁾: de éppen ezekből több részben még inkább növelé az ellenszenv ama gyanuját, hogy hátha tán az ily szorongás kisajtolta engesztelő engedmény ép ezért csak is megbízhatlan ígéret.³⁾

Kimúltának híre erősbité az alkotmány helyreállításának re-

1) L. Horváth Mihály „Magyarország történelme“ VII. k. 666. l.

2) U. o. és Fraknoi V. „A magyar nemzet története. Budapest 1873.“ III. 350. l.

3) Annyira megfogyott vala már a hazafiak bizalma, hogy az iránt is kéltelkedtek, vajon csakugyan a koronát küldi-e a császár az útnak indított zárt ládában. Ezért gróf Forgách Miklós Köpcsényben erélyesen követelte a korona öröktől a ládának fölnyitását. „Forgách Miklós — írja Dugonics — ama nagy hazafi, nemes bátorsággal azt mondotta a korona-örököknek, hogy azt mind néki, mind az országnak tudnia kellett, ha vajon koronát küldött-e le Bécsből József császár, nem pedig valami régi koszos német parókat. Ezek után felnyitatta a ládát és meg üdvözlötte a sz. koronát. Ki csordultak szeméiből a könnyvek.“ (L. Dugonics A. „Följegyzései“ i. h. 60. l.)

ményét, de nem oszlatá el teljesen azon mély elkeseredettséget, mely az alkotmánytípró uralkodás vége felé már szinte a szakításra kész fölháborodásig hatványula.¹⁾

Ezen ingerültség enyhítése végett igen okszerűnek látszott, hogy a korona ünnepélyes fogadtatása minél meghatóbb tüntetéssé fokoztassék. Ily szándékból a higgadtabb eszmélők is szívesebben vették az öröm túláradozását, semmint a szerfölötti keserűség kifakadásait.²⁾ Egyébként is fontos okok javalák, hogy az lehetőleg hangosan s messzehatólag nyilvánulhasson. Külügyi tekintetből nagyon érdekeserű vala, hogy a hazán kívül is széltében tudomásul vétessék a magyar nemzetnek megnyugtatósa, de e mellett meg az is, hogy a trónörökös már eleve kellő meggyőződést szerezhessen a nemzet hangulatáról, ősi alkotmányához s nemzetiségéhez való szívós ragaszkodásáról.

A banderiumok, megyei zászlóaljok rendezésével foglalkozó vármegyék irányadó tekintélyei azonban jóformán gondoskodtak arról, hogy a visszanyert alkotmányos szabadság valami tetemesebb visszaélésekre ne szédülhessen.

De a megyei gyűléseken a tanácskozási tisztesség határai között bizvást nyilatkozhatott a nemzet bensőbb érzelme. A mint a többé-kevésbbé érélyes föliratokból kitetszik, néhutt a bátrabb nézetek túlsulyra is emelkedhettek.³⁾

Érdekes tanúságait adják ezek⁴⁾ annak, hogy az imént oly

¹⁾ L. Horváth M. „M. o. történelme“ VIII. „Az országhangulató II. József halála után“ 3. s köv. l.— Marczali H. „Porosz-Magyar viszonyok“ 1878. „Századok.“

²⁾ Mily keserű érzelmek forrtak a nemzet derekának keblében II. József ellen, arról alkalmasint egyik legnyomósabb nyilatkozatot leljük Horányinak „De Sacra Corona“ című commentáriusában. A kemény megrovás, melyvel a császár elhunytá után 4 hónap mulva kiadott művében néhány sorral jellemzi, azon felfogásnak adja kifejezését, melyet róla a törzs-magyarság akkoron vallott. Mint ilyent nem lesz fölösleges itt felhozni: „Mária Teréziának örök emlékü érdemeit kiemelve Józseféről így ír: „Utinam illius vestigia pressisset Josephus II. huius nominis Imperator, qui hactenus insolita, et inaudita regiminis forma, contentis et ad suum arbitrium humanis ac Divinis legibus definitis, spretis pactis, conventibus, testamentis, imo ipso iure naturae ac gentium pronus ad omnem licentiam, consiliis adulatorum confirmatus novem annis, duobis mensibus et 22 diebus implacabili bonorum omnium odio Regnum usurpavit, cuius tyrannidem paucorum hominum dolore, ac plurimarum provinciarum gaudio fatalis omnibus necessitas abruptit, non tamen sine aliquo poenitudinis indicio, postquam Corona Hungariae reddita, scripto publico iniquitatem detestatus, Regni decreta et nobilium praerogativas ac libertatem ceterasque consuetudines confirmasset — — — (L. „De Sacra Corona“ 353. l.) A praefatio datuma (1790. jul. 5.) mutatja, hogy e mű a válságos időszakban készülvén, a nemzetnek akkoron túlnyomóan nyilvánult érzelmét fejezi ki II. Józseféről. Tényleg még erősebben is nyilatkozott az.

³⁾ L. Horváth Mihály M. O. történelme. VIII. 4—5. l.

⁴⁾ A censura korlátai miatt azonban nyomtatás útján még sem igen juthattak nyilvánosság elé a tanácskozások eredményei. Láthatni ezt a lapok hézagoss közleményéből is. (L. „Magyar Kurir“ 1790. 206. 658 l. „Hadi történetek“ II. 324. s több más lapokon.)

igen háttérbe szorított magyarság valóban sem nemzeti, sem alkotmányos érzületét nem adta föl. Sőt az elnyomás sokkal szilárdabbá tömörítette azt.

2. Főleg az országgyűlésnek mentül előbbi egybehívását óhajtják a megyei tanácskozások. Már előre is szóba hozzák az ott tárgyalandó ügyek lényegeseit.¹⁾ Első sorban az alkotmánynak minél teljesebb épségben visszaigntatását s annak jövőre az imént oly fájdalmasan tapasztalt eshetőségektől való biztosítását kívánják.²⁾

E célból az eszmélőbb önértetre ébresztett nemzet legott nyelvének is illetékes jogosítását követeli, úgy a mint azt a valódibb nemzeti fejlődés igényli, hogy azt közügyeinek s korszerű művelődésének organumaul használhassa.³⁾

Figyelemre méltó, mennyire nyomatékolják e sarkalatos kívánalmat némely felsőbb vidéki megyék is.⁴⁾ Néhutt az erősebb visszahatásra hangolt nemzeti önértzet a történeti multak mélyebb tövéből óhajtja fölsarjasztani specificus faji mivoltát, elhánnya a korcsosulás időszakának többnyire fattyú hajtásokként tekintett utóbbi fejleményeit, a nemzeti alkotmány restitutióját mintegy teljes szellem-erkölcsi regeneratióra törekvéssel kívánja szentesíttetni.⁵⁾ Jelentős bizonyosság arra, hogy az elnemzetietlenítő időszak egyszersmind mélyebb erkölcsi elfajulást is eredményezett.

Ilyetén szellem-erkölcsi fogyatkozottság ellen hathatós hangon szólalnak föl egyes lelkesítő versek és röpiratok is.⁶⁾

Politikai tekintetben a hazafüi érzékenység néhol erőteljesebb óvás-tételre is fölbátorodott. A 9 évi törvénytelenység általa „pragmatica sanctió“-t felbontottnak tartván, új szerződés szükségét kívánta enuncióltatni.⁷⁾ Kétségkívül a társas érintkezések e vélemény-árryatokat szintén élénk érdeklődéssel feszegeték annyival inkább, minthogy a megyék körleveleik által kölcsönösen buzdíták egymást nézeteik elfogadására.⁸⁾

Az élénk viták közben a pártszínezetek is mind észrevehetőbben fejlődtek, habár nem oly határozottan szervezkedve, mint a hogy ez napjainkban tapasztalható.

Az eszméket, elveket, irányokat tekintve az élénk tanakodások

1) L. „Hadi történetek“ II. sz. 644.

2) L. Horváth M. u. o. 3—4. l.

3) L. „Hadi történetek“ II. sz. 379. 402. 603. 646. 660. l.

4) Különösen Árva, Liptó és Nyitra vármegyék adnak erre példát. (L. „Hadi történetek“ II. 495—6. 660. l.)

5) Horváth M. u. o. 8—9. l.

6) U. o. 10. l. — „Hadi történetek“ II. 585—90. l.

7) Főleg azon porosz izgatások eredményeül tekinthető ez, melyekkel a berlini kabinet részint titkos ügynökei, részint levelezései által arra ösztönzi vala a nemzetet, hogy a belgák példájára szakadjon el az osztrák háztól.⁴⁾ De „ezen túlságig egy megye sem engedte magát elragadtatni.“ (L. Horváth M. u. o. 4. l.)

8) Horváth M. u. o. 5. l.

nyomán már is három pártfelekezetre oszlást lehet megkülönböztetni, u. m. a demokrata, mérsékelt és túlzó aristokrata árnyalatút.¹⁾

Következményeiknél fogva nemzetünk további sorsára nézve nem csekély horderejűeknek mondhatók e pártfejlődési mozgalmak. — A közjogi kérdésekre mélyebben bevágó irányzataik azonban inkább csakis annyiban érdekelhetik itt figyelmünket, a mennyiben a nemzeti érzelemnek árnyalatait élesebb vonásokban tükrözik elének. S így a nemzeti eszmélésnek az irodalmi tövékenységhez való viszonyulását s ezeknek egymásra való kölcsönös hatását már mind jelentősebben mutatják, sőt azt is, hogy az irodalomnak eddigi irányzatai mily arányban befolyásolhatták a nemzet érzületét.

Meglehetősen kivüláglik e viszonylagosság a nemzet ekkori nyilvánosabb életének mozgalmas s olykor zajosabb jelenségeiből.

3. Azon hangulat, mely József korának utóbbi éveiben túlsúlyra emelkedett, föltetszően érezteti, hogy az irodalomnak úgynevezett népies iránya lőn leginkább hangadóvá.

Ennek juttatta legföltetszőbben hálás elismerését a nemzeti érzelem akkor, midőn erős fölpezsdültében nyelvét s annak ápolóit immár hőbb lelkesedéssel kezdte felölelni. Méltán; hisz ez sürögött érette iménti elbúsultában enyhítőbb s erősítőbb biztatásaival. Lehatalolt bensőbb rejtekébe, hova az a mostoha időszak folytán mind mélyebbre húzódott volt: az alanti rétegekbe s föntebb az elzárkózott szívekbe. Részint üdíté a multak felé merengő lelkeket az őshajdan eszményített emlékeivel, részint okulásra eszmélteté az azokból meríthető tanulságokkal. Önként vallja róla a hazafias lelkesült-ség, hogy leginkább ennek sugalmazása szól belőle a nemzeti érdekek védelmekor.²⁾

Ily sikeres hatását tekintve aligha volna helyén kívüli dolog az ó és új classikai irányhoz képest illetékes arányban méltatnunk itt e mennyiségre nézve ugyan csekélyebb, de hathatósan élesztő befolyásánál fogva jelentősebb népies irányt mint fajszerűleg sajáttabban nemzetit. De csak imént is oly mérvben nyilvánult ennek főbajnokai iránt irodalmunk multjának szorgalmas kutatói részéről az illetékes elismerés,³⁾ hogy elég itt azok részletes tárgyalására utaljunk.

¹⁾ U. o. 12. l.

²⁾ Példa erre azon nyilatkozat, melyet Dugonicsnak egy hazafi mondott, midőn „Pesten a vármegye gyűlésében jelen lévén, a magyar nemesek bátor nyilatkozatait kedvvel hallgatta „egy közlőlk — u. m. — magához szólítván őt, ezt súgta fülébe: Uram! a miket itt mondunk, mindnyájan E t e l k á b ű l p u s k á z u n k . K é r j ű k a z u r a t — é b r e s z s z e f e l m a g y a r a i n k b a n a n e m e s b á t o r s á g o t .“ (L. Dugonics „Följegyzései“ i. h. 44. l.)

³⁾ Különösen Dugonicsról l. Endrődi Sándor tanulmányát a „Figyelő“ VIII. IX. k. s külön kiadva Abafi L. „Nemzeti könyvtár“ XVIII. k. — Háhn Adolf „Egyetemes philologiai közlöny“ VII. évfolyam. — Horváth Ádámról Gerecze Péter l. Figyelő XV. k. — Gvadányiról Kovács Dénes ad részletes ismertetést.

Mindemellett ez irány előharcosáról, az ekkoron oly föltetszové s mintegy ünnepeletté vált Dugonicsról még sem mellőzhető itt némi rövid emlékezés. Már csak a több rendbeli viszonylatok¹⁾ miatt is érintenünk kell róla a lényegesebbeket. Ő volt sajátlag fölélesztője a népies iránynak s egyszersmind tüzetesebben nemzeties irányúvá fejlesztője azon célzattal, hogy az korára valóban lendítően hathasson, a minthogy ez neki sikerült is.

Már irodalmunknak úgynevezett újjászületésekor kilépett volt ő is legott azon szándékkal, hogy a nemzet közép rétegeiben még folyton kedvelt és népszerű Gyöngyösi Istvánnak nyomain haladva folytassa szellemének élesztő hatását. Mint az ő classikai alapú oktatás növedéke tárgyait egyelőre ő is az antik műveltség élévülhetlen remekeiből szemelte ki, de oly célzattal, hogy azok által a magyarság középosztályaiban annál hathatósabban ébreszsze a nemzeti multak iránti fölbuzdulást.²⁾ Hiedelmében nem csalódott. A nemzet azon része, mely sem az új, sem az ő classikai újítás iránt nem melegült különös rokonszenvre, inkább találta kedvét a korábbi jobb emlékekhez fűződő szellem magyarosabb nyilatkozásában.

Az ismeretes hang és forma visszavarázsolta lelkét azon korba, melyben a magyarság viharos küzdelmei dacára megóvta nemzeti épségét a korcsosulás mételeyétől.

Hogy minél szélesebb tért hódítson meg a magyarosabb szellemű irodalomnak, lehetőleg alászállott a népies elemhez úgy annyira, hogy e miatt a parlagias felé hajló múzsáját póriassággal is vádolta a kényesebb izlés, mintha tudós tanultságú létére nem is értene a finomabb írásmódhoz. Erősen nemzeties érzülete miatt meg azon kétely is támasztatott buzgó magyarsága ellen, mintha azért írna magyarul, mivel latinul nem volna képes figyelemre méltó művel síkra szállni. — Jellemző vonás mind Dugonicsra, mind a korviszonyokra, hogy Dugonics az ily megszólások által nyilvános cáfolásra érezte magát indíttatva. Irt t. i. figyelemre méltó latin művet, sem pórias izléssel, sem rosz latinsággal nem igen vádolható.³⁾ Aztán meg a magyar nyelvnek tudományos használatra való képességét is időszerűnek tartotta tényleg bebizonyítani a „Tudakosság“ két könyvével.

Hogy ez utóbbival mennyire kivívta a hazai tanultabbak elismerését, arról több tekintélyes nyilatkozat tesz nyomós bizonyosságot.⁴⁾

Ezen nem könnyű feladattal eléggé sikeresen megküzdvén, hathatós ösztönt adott a tanultabb hazafiaknak más szakmákban

1) Leginkább azokért, a melyek jelentősen vonatkoznak Révainak irodalmi pályájára, s melyekről odább lesz még említés.

2) L. a „Trója veszedelme“ elé írt „köz elő-beszéd“-ét.

3) „Argonauticum Libri XXIV. Posenii. 1778.“

4) L. Horányi „Scriptores Schol. Piarum.“ I. k. 724—8. l.

teendő szintily tényleges bebizonyításra. Ezután nyomban a nemzeti érzelemnek őstörténelmi példázatok általi buzdítására s irányzására vetette elméjét. „Etelka“ regényének kapóssága bizonyosság arra, hogy mily sikerrel tette ezt.¹⁾ Igaz, hogy főleg a korviszonyokra vonatkozó célzásai miatt lett ez akkoron oly igen kedvelté. De épen ebből ered érdemeinek növekvése, a mint azt az odábbi fejlemények bőven igazolandják.

Emlékirataiban maga adja a kulcsot „Etelká“-jának kellő méltatásához,²⁾ hogy a jövő nemzedék is szintügy megérthesse, mint a hogy azt kortársai oly élénken megszívlelték.

„Etelká“-jának foganatos hatása oly erősen neki hevítette őt a regényírásnak, hogy e nemben is epochalis tényezővé vált. Már 1790. év derekán a nemzeti szellem forrongása közepett az „Arany perecek“-kel lépett ki „a középrendű magyarok“ felé hatolva, hogy minél szélesebb talajon tenyésztesse a magyar szellemet. Sőt e célból lángoló hazafias buzgalma nem csak regényekkel, hanem drámai művekkel is igyekezett a nemzeti érzelmet gyarapítani.

Annak dacára, hogy a kritika több tekintetben méltán kifogásolja e nemű irodalmi termékeit, kénytelen bevallani, hogy Dugonics „Etelká“-ja mint hathatós „tiltakozás a császár németesítő igyekvései ellen ez irányban a visszaható irodalomnak legpraegnansabb jelenete.“³⁾

A népies irány e kiváló koryphaeusának ily előtérbe jutása mutatja, hogy a nemzeti visszahatás időszaka főleg ezen irodalmi törekvésnek adott előnyt, mely a magyar nyelvnek mint a nemzeti érzelem biztos fenntartójának külterjesztésére ez idétt legsikeresebb hatásúnak bizonyult. S ezért hozzá szítottak már, vagy többé-kevésbé feléje hajlottak ekkoron ama másik irányzatok követői is, nem csak a franciás Péczei,⁴⁾ hanem az ó classikai irány hívei közül Révai mellett még a jó Baróti is.⁵⁾

Ugyanis a nemzeti nyelvnek valóban országos hazai nyelvvé emelése forgott kérdésben. Ezen eszmét kívánta a nemzeti visszahatás nem csak társadalmilag, hanem politikailag is a törvényhozás útján érvényesíteni. Ezen nagy feladat égető kérdése első sorban az irodalom buzgó sáfárait hevíté minél tevékenyebb munkásságra.

Elképzelhető, hogy nem csekély forrongás folyt ezért. Az idő-

¹⁾ Ennek roppant hatásáról számos tanúság lelhető az egykorú iratokban (p. Mindenes Gyűjt. I. 130. l.) valamint az irodalomtörténeti művekben is.

²⁾ L. Dugonics A. „Főljegyzései“-t „Etelkának kulcsa.“ című fejezettel kezdi.

³⁾ L. Toldy F. Magyar költők élete. I. 231. l.

⁴⁾ Péczei leginkább a „Mindenes Gyűjtemény“-ben mint közhasznú ismeretek terjesztését célzó folyóiratban éreztette ezt.

⁵⁾ Baróti Szabó Dávid ez idétt buzdult népies alakú rimes verselésre. Koltai Virgil mutatványokat közlött Baróti „Soros versei“-ből a „Figyelő“ XIII. köt. (I. 300—6. l.)

szaki közlönyök, de még inkább a megyei gyűlések erélyes kifejezést adtak ezen óhajnak. A nemzet jobbainak egyik legsarkalatosabb gondját képezte ez.

4. Igen természetes, hogy a nemzeti szellemnek s közérzületnek ezen erősebb fölpezsdülte jóval inkább sürögésnek indította most azon csöndes hatalom belsőbb mozgatóit, kik már előbb is a nemzeti nyelvnek a magasabb művelődésre is mennél alkalmasabbá fejlesztését célozák.

A mit a „Hadi történetek“ írói már előbb oly nemes buzgalommal megkezdettek volt,¹⁾ azt már most sokkal serényebben folytatni mulaszthatatlan feladatuknak ismerték. Erre nézve megragadván a kedvező hangulatot, nagyon rajta voltak, hogy a főrendiek, kik már most a nemzet jobbainak közakarata láttára kényszerültek a magyarság iránt fölmelegülni, tetteleg bizonyítsák jobbra térütiket s oszlassák azon méltó szemrehányást, hogy az elkoresosulásnak ők voltak fő okozói.

Ahhoz képest a mint már jelenben ama kor jelentősb mozgalmái okadatoltabban élénk tárulnak, egy részt sajtáságos naivságot vehetni észre az időszaki irodalom akkori magyar közlönnyeiben, másrészt a censurái fegyelemnek mintegy katonai szigorát észlelhetni ki azokból.²⁾

Lényegét tekintve mily mostohán kevés az, a mit azon egy pár magyar ujságlap Bécsből hetenként egyszer-kétszer széteregetve a magyarul olvasó közönség közé szivárogtat akár a hazai, akár a külföldi fontosabb érdekű dolgokból. S azt is többnyire hosszú lére föleresztve vajmi együgyű módon adják elő.

Csak halványan világlik ki belőlük az akkoron már nagy hullámokat vetett francia s belga forrongás, melyeknek habjai Európaszerte áramlottak s hozzánk is elgyűrűztek, izgató hatásukat mindinkább éreztetve. Talán épen ezért még a hazabeli élénk mozgólódásról is csak gyöngye fogalmat vonhatni ki amaz ujságlapok tudósításaiából, jelétül annak, hogy II. Józsefnek nagy világosságot igénylő időszaka a magyarokat még sem igen bátorította annak használhatására.³⁾

¹⁾ L. Hadi és más nevezetes történetek. I. 281. l.

²⁾ Meglehetősen kitetszik ez különösen a censurái törlések miatti hézagokból, melyeket a „Magyar Kurir“ több helyütt „rostában maradtot“-aknak mond.

³⁾ Kiri az általa elnyomatott magyar érzés fájdalma utólag számos honfi sohajtaiból. A többi közt l. az „Egy Magyar Hazafi Érzékenységei, Abauj vármegye örömmünepén, 1790. márc. 10.“ című versezetet „Hadi és más nevezetes történetek“ II. sz. 580. l. — Szóljon itt belőle egy kis mutatvány:

„Hasztalan reménylünk Urunk s Koronánkban;

Ídegenek vóltunk tulajdon Hazánkban! —

Az öröm, kedv, s Népünk szokott nyájassága

El tűnt! mert körtve volt a szív szabadsága.

Nem bizott az atya saját magzattyában;

Úgy látszik kimultával sem igen tágtak meg a magyarság irányában nagyon is óvatosan megrendszabályozott sajtó korlátai.¹⁾ Kiváltképen a megyei tanácskozásokról oly fukarul szóló tudósítások éreztetik ezt. De meg a társadalmi szellemnek izgalmasabb nyilatkozása sem eléggé tűkröződik azokból. Inkább csak a magyar öltözetnek divatba hozása által mutatkozó metamorphosis jelenségeit emlegetik az átalakulás jelzéséül.

5. Alkalmasint a németiség elleni tüntetés ártatlan balgaságaként tekinték ama festői külsőségekben tetszelgést. S mint holmi kiskorú kedvtelést nem csak nem gátolták, hanem még mintegy rokonszenvezéssel kegyelték az előkelőbbek, sőt legfőbbek is úgy, hogy aztán már szinte a maniaig ment némelyeknek az arany és ezüst paszomántokkal űzött vetélkedése.²⁾ Tetőtől talpig sujtásokak lettek a magyar gavallérok. Még a csizmákra is bőven pazaroltattott a csillogó paszománt, sőt olykor drága kövek is.³⁾

Hadd forrja ki magát inkább ily parádés versenyben a visszaható szellem boszúsága, semmint hogy valamely veszélyes demonstratiókra vetemüljön, mint a minőkre a titkos ármánykodók csakugyan eléggé izgatták is.⁴⁾ Hisz a harcias viszonyok egyébként is igénylik az ifjabb nemzedék délcegségét, teljék kedve a tündérkedő leventeségben, majd a parádé után komolyabb dolog vár rá a síkon.

Mintegy ily vélekedés kapott lábra ez idétt, midőn amúgy is különösen a banderiális egyenruhának a megyei zászlóaljnak számára meghatározása mintegy fontos kérdésként foglalkoztatá az elméket.⁵⁾

Ilyen s egyéb efféle gondok jóformán fölszínre juttaták azon elemet, mely az ephemer jelenségeken kapkodva kevésbé ér rá a leglényegesebb dolgok megszívlelésére.

Ismeretesek lévén az olcsó hazafiaskodás e nemű zsbongásai újabb korunk tüntetősi mozgalmából, fölösleges volna az akkoriakat részletesebben körvonalozni.⁶⁾ De ennyiben érintendő volt ez,

Barát ellenségét vélte barátyában;
Titokban sírt a jó hazafi, s hallgatott;
Mert ha szóllt, pártosnak s bolondnak tartatott.
Ősi szabadsága' emlékezetére
Reszketett, s nevét sem vehette nyelvére!

Ily szörnységeknél el viselésére
Tűrést az Egektől csak nyögéssel kére; —
Mert ha bár rabságot rendeltek is róllunk,
Igaz ügyünk mellett nem lehetett szóllnunk!

¹⁾ Több oly jelentős eseményről érintést sem lehetni az akkori újságlapokban, melyek a történeti művekből csak utólag ismerhetők.

²⁾ L. „Hadi és más nevezetes történetek.“ II. sz. 609. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ L. Horváth M. M. O. történelme. VIII. 4. l. — Marczali 1878. „Századok.“

⁵⁾ „Hadi és más nevezetes történetek.“ II. sz. 574. 601. l.

⁶⁾ Kazinczy Ferenc egy helyütt csipős megjegyzést is ejt róluk. L. „Pályám emlékezete.“ Abafi L. kiadása. Bpest. 1879. 139. l.

hogy lássuk, mit eredményezhetett e fölpezsdültség a nemzeti szellem valódibb érdekeinek elősegítésére.

6. Nem hiányzottak azonban a komoly eszméletések sem. A továbblátók gondosan óvták honfitársaikat a bármely irányú szertelen elkapatástól, s a fölbuzdult lelkesültséget azon fontos feladattól való ildomosan serény küzdelemre terelék, mely bármily viszonyok között a valódi szabadság s nemzetiség fönntartásának legbiztosabb alapja.

Egyebek közt az imént idézett „Magyar Hazafi Érzékenységei“ nek írója az „öröm-ünnep“ biztató reményei közt is komor gondokkal s aggódo sejtelmekkel tűnődván a jövő kétes homálya iránt, így paranesist hangoztat:

„Magyar Nép! fel jött már Napod valahára,
S mutattya, mint ülhess Szerentséd jobbára;
De vigyázz; s az Égnek atyai szándékát
Imádván, használjad nyújtott ajándékát.
Még nem vagy a parton. Felhevültt szívedet
Mérsékelj egy kissé érzékenységedet:
Ne hogy örömednek gát' szaggató árja
Az óhajtott révből hajódat ki zárja;
S megint a veszélyes tengernek mélyére
Repítvén, botsássa szelek tettzésére. —
Szem-füles vigyázás kövesse hivséged',
Hogy el ne ragadjon régi hevenséged!

Azon alkalomra szólván e versezet, midőn b. Orczy László abaujmegyei főispáni székét, melyet az alkotmányellenes időszakban elhagyott volt, ünnepélyes fogadtatással ismét elfoglalta, mint hazafias vezérférfiú iránt bizalmat gerjeszt így buzdítással:

„Oh Magyar! ki sorsod' ilyen változásán
Most méltán örvendesz jobbra fordulásán;

Igérd Vezérednek kész tehetségedet!
Kövésd! s figyelmeztvén okos tanáttsára,
Úgy siess megindúltt Hazád' óltalmára,
Hogy most: vagy Szabadság lessz munkádnak ára,
Vagy Jobbágyodnak jutsz magad is sorsára.“¹⁾

E versezet után röviden jelezi a kassai tudósítás a megyei gyűlés eredményét s kiemeli annak a magyarság ügye iránti hő buzgalmát. Mind élenkebben nyilvánul ez több más vármegye gyűléseiben is az országgyűlés idejének közeledése felé, a melytől a nemzeti nyelvnek méltó jogaiha igtatását óhajtják s reménylik.²⁾ De leginkább föltetszően nyilatkozik e szellem az oly városokból, hol a nemzeti irodalomnak buzgó munkásai némileg csoportosulva működnek.

7. Hogy Kassán a „Magyar Museum“ íróinak nemes buzgalma

¹⁾ L. „Hadi és más nev. történetek.“ II. 590. l.

²⁾ U. o. 647. l.

mily hathatósan fokozta ekkor a nemzeti szellemet, annak érdekes tanúságait lelhetni majd mindegyik magyar folyóiratban.¹⁾ Kétség kívül buzdító hatású volt az így hazaszerte.

Kazinczynak bizonyára tetemes része volt a hazafias sürgölődés mozgatójában. Eltekintve egyéb másodrendű körülményektől, mondhatni igen velős okoknál fogva indította ő meg az 1790. év elején „Orpheus“-át, ezt — a mint címén is jelzi — „a józan gondolkozásnak, igazabb ízlésnek és magyar történeteknek elő-segállítására“ célozó „hónapos írás“-t. Művei már is oly figyelmet keltettek volt iránta,²⁾ hogy méltán léphetett elő ily korszerű irodalmi vállalattal. Kiválóan egyike ő azoknak, kik korán belátták, hogy a változó viszonyokhoz képest, mily teendőkre szükséges a magyar értelmiség tehetőségesebbjeit terelni. S mily kitűnő mérvben bírta egyszersmind a képességet is a szellemi erőknél együvé gyűjtésére, arról bőven tanuskodik irodalmi pályája.

Nemzetünk ama korbéli állapotára s viszonyaira gondolva, még jóval inkább megokoltnak látjuk Kazinczynak e hármas célzatát, semmint a hogy azt „Orpheus“-ának „Bevezetés“-e vallja. Valóban nagy szükség volt akkor oly organum megindítására, melyben a tehetségesebb s tisztultabb elmék a valódi józan gondolkodás, igazabb ízlés és magyar történetek elősegítésére, illetőleg serényebb művelésére tért nyerhessenek. Eléggé éreztethetik azt az imént s meg már előbb is emlegetett szellemi fogyatkozások, de különösen az irodalmi állapotok.³⁾

A végett, hogy a nemzeti művelődés ezen átmeneti időszakban legott célszerű irány felé tartson, azon történelmi fejlemények iránt, melyek biztosabb alapjául szolgálhatnak, minél kegyeletesebb megszívlelésre kellett serkenteni az ettől már oly sokképen elterelt nemzedéket. Fölöttébb szükséges volt figyelmeztetni a józanabb gondolkozás elévülhetlen törvényeire, hogy fajunkat se valódi mivoltával meghasonlásba ne ejtsék az idegen áramlatok, se az elnyeléssel fenyegető örvények felé ne szédítsék a vakmerő bölcseskedés tanai, — s arra oktatni, hogy az ép ítéllettel frigyes igazabb ízlés kalauzolja szellemi haladását, hogy ennek helyes irányása szerint szervelesen fejlődve, mindinkább távolíthassa az oly huzamos idő folytán szinte megrögzött heterogen aggregatumokat: a két századi barbar szennyet, a rátukmált álműveltséget, az elfajulásra késztető parókás és cibakos ízlést, de meg arra is, hogy mérsékelje egyszersmind az ennek kiellenzéseül mohón fölkapott szeretlen sallangoskodást.

1) U. o. 273. l. — Magyar Kurir 1790. 259. l. —

2) L. „Hadi és más nev. történetek.“ II. 120 415. l. — Mindenés Gyűjtemény III. 91. l.

3) Leginkább a „Magyar Kurir“ és „Magyar Musa“, melyekben a nyelv és ízlés hiánya több helyütt nagyon is érezteti még a „nyelvgyalulás“ szükségét is.

8. Ilyetén fontos feladatúként tűnik elénk utólag azon célzat, melynek Kazinczy ily élesebb kifejezését akarva sem adhatta még akkor. De bizvást föltehető róla, hogy mintegy efféle szándékból eredhetett ama vállalata. Hisz a mélyebben észlelőknek alig lehetett ama viszonyokat nem így szemlélniök.

Valóban ez a célzat lebegett Révai előtt is, midőn irodalmi nagy vállalkozásaival kísérletet tőn s főleg midőn az „Amalthea“ megindítása ügyében sürgőldött. De őt balkörülményei addig akadályozták ennek valószínűsítésében, míg ím orpheusi szándéklatai kivitelében mások előzték meg. Hihető, hogy ez is igen kedvetlenítette őt annyira, hogy akkor, midőn sok egyéb miatt is bőven volt miért búsulnia, Kazinczy 1789. novemberben Győrött oly hallgatagnak tapasztalta az egyébként még „hajlékony mozgású“ Révait.¹⁾

Bármily előnyökkel bírt is azonban Kazinczy ily lényegesen életbe vágó irodalmi közlönynek sikeres hatású kezelésére, még is tetemes akadályok gördültek eléje már annak kezdetekor is. Az a hangulat, mely az 1790. év elején dominált, legalább is igen gyanus szemmel nézhetett az irodalmilag jeles képzettségű s buzgó törekvésű férfúra, ki nem csak József császárnak volt kegyeletes bámulója, hanem mint hivatalnok (tanfelügyelő) oly magas állású tisztviselők körül is igen udvarias hódolatossággal forgolódott, kik mint Niczky Kristóf ugyancsak súlyos dirákkal sújtattak²⁾ a hazafiasabb érzelműek részéről. Ez okozhatta leginkább, hogy Kazinczy az Orpheust egyelőre Széphalmi Vince név alatt adta ki.³⁾

Hogy az Orpheus mily határvető irodalmi jelenség lehetett különösen nyelv tekintetében azon egyébként is epochalis év elején, elképzelheti mindaz, ki csak némileg is egybeveti azt az időszaki magyar irodalom akkori közlönyeivel, főleg a M. Kurir s M. Musával.

9. Mindemellett eredményre nézve nem versenyezhetett eléggé sikeresen a sokkal kedvezőbb helyzetű „Hadi és más nevezetes történetek“-kel. Az akkori harcias viszonyok közt még mindig élénkebb volt a figyelem a csatatérre. Többféle érdeklődés miatt inkább kifelé irányult a kíváncsibb tudásvágy. Aztán Bécsben mind az újdonsági tartalom beszerzésére, mind a kiállításra alkalmasabb módok kínálkoztak, mint akárhol a hazában.

Kiváltképen figyelmet gerjeszthettek iránta kép-illustrációi, melyek többnyire színezettek valának, különösen a csata jeleneteket, hadi szereket, térképeket s közben a divattá lett magyar öltözetet ábrázolókat. Olykor hangjegyre vett dallamokkal s más zeneszerzeményekkel is kedveskedett. Sokféle érdeklődéssel lett az így von-

1) L. Kazinczy F. „Pályám emlékezete“ i. h. 324. l.

2) U. o. 99. l. — Dugonics A. „Följegyzései“ 13. l.

3) Ezen álnévre vonatkozólag „Bevezetés“-ében (I. 8. l.) csak annyit jegyez meg, hogy „okai voltak ezt tselekedni.“

zová. Mert valami nagy dolog lehetett akkorában ily költséges kiállítású illusztrált magyar folyóirat.

Írói széles ismeretségeiknél s a főbb rendűekkel való érintkezéseiknél fogva ildomosan beférkőztették azt az előkelő magyar házakba, sőt némely elnemetesült körökbe is, még pedig nem jelentéktelen sikerrel a magyarságra nézve, melynek javára főleg a fölpezsdült lelkesedés napjaiban tőlük telhetőleg egyébként is serényen s áldozatos törekvéssel munkáltak. Jól tudván, hogy a magyarnak szellemi indolentiáját az oly közlekedés pillanataiban lehet leginkább holmi „irodalom-pártolási áldozatokra“ rábírní, rajta voltak, hogy verjék a vasat, mikor tüzes.

Szóba hozták a főbbeiknél legott a tudományos társaság ügyét is, buzgón s hathatósan emlegetvén, hogy most már csakugyan itt az ideje annak is, sőt kell, hogy az már most a nemzetnek első gondjai közé tartozzék, mert a nemzetiség visszavívott jogainak jövőre való biztosítása okvetlenül szükségessé teszi a nyelv kiművelésének előmozdítását. Ezért a nemzet főbbjeinek kell erre példaadólag is bízattani. Hisz már úgy fordult az idő, hogy a magyarságért való sűrűségét nem számíthatni be az „udvar elleni sérelem“-nek.¹⁾

Ilyenféle nemzeti agitációk is folytak amúgy zajtalanul a bensőbb körökben az alkotmányos élet újra éledése napjaiban. De ezek inkább csak utóbb némely becses eredményeikből tetszetek föl észlelhetőbben igaz gyöngyökként a zszibongó, zajgó lelkesedés csillogó habjainak elsimulta után.

10, Helylyei közzel a nyilványra is kiszólal egy-egy jeladás azokból a csöndesen működő szellemi műhelyekből. Így jelent meg már februárban a „Hadi történetek“ II. sz.²⁾ egy „érdemes hazafitól“ ily tudósítás: „Mi kassaiak, a kik nem a tsupa ditséretet hajhásszuk, hanem a Haza hasznán igaz lélekkal iparkodunk, gyakran a öszve gyűlünk hol egyiknél, hol másiknál s közre tanácskozunk, mi módon helyhez tethessük a Magyar Nyelvet illendő méltóságába. Felfedezem, ki miben foglalatoskodik közülünk.“ S aztán felsorolja Szabó Dávid, Bacsbányi, Novák István, Kazinczy F, Spilenberg Pál, Kis Antal, Simai Kristóf, Dudási Antal és egy meg nem nevezett valakinek, jelentékeny mennyiségű irodalmi foglalkozása tárgyait.

Így közzöltetnek nyomban egyéb magyar városokban történő szellemi mozgalmakról is jelentések.³⁾ S utánok ott következik nyomatékkal a „Hadi történetek“ íróinak lelkesítő biztatása s példaadó tevékenységének tanúsága. Ime így hangzik ez:

„Örülünk mi is szerentsés sorsodon kedves Hazánk! és hisz-

¹⁾ Ily tartózkodást emlegettek előbb Révainak némely félicnk főurak, midőn őket a nemzeti irodalom iránti buzgóságra kérte. (I Révai élete II. k. 238. l.)

²⁾ „Hadi és más nevezetes történetek“ II. 273. l.

³⁾ U. o. 275—9. l.

szük, hogy ezen örömről mostani sokat ígérő környül állásidhoz képest hathatósabban meg nem bizonyíthatnánk, mintha Nevedben ezen három kérdéseket tesszük fel, Tudománnyal ékeskedő Fijainak a megfejtésre:

1. Mitsoda ereje vagy az Anyai Nyelvnek a nemzet természeti tulajdonságának (Nationalis Character) fenntartására?

2. Mennyire segíti a Nemzet valóságos boldogulását s pallérozódását az Anyai Nyelv gyarapodása; és ellenben mennyire hátráltatja azt ennek valamely idegenért való el mellőzése?

3. Mennyire szükséges a Magyar Nemzetnek a Deák nyelvnek tudása?¹⁾

Husz aranyból álló jutalmat tűznek ki e fontos kérdéseknek lehetőleg alapos megfejtésére, mely e végett „ne csak a tsupa okoskodásokon épült okokkal erősítse állatásait, hanem mind a régiebb, mind pedig az újabb Históriakból vett példákkal világosítsa meg és szembe tünőképpen bizonyítsa be.“ — Meleg érzéssel kéri az „édes Haza“ nevében a „Nemzet javára törekedő Hazafiakat, hogy e három kérdést „vegyék fel méltó figyelemességeknek tárgyául, s igyekezzenek azokat Hazájoknak tartozott buzgósággal meg fejteni.“ A feleleteknek felküldését már jul. 13-ára kívánják. — Úgy látszik, az országgyűlési tárgyalásokra nézve nagyon lényeges szükségnek érezték, hogy e kérdések érveinek már eleve minél behatóbb kutatására buzduljanak a tanulabb honfiak.

11. Egyszersmind a „Magyar Grammatikának helyes kidolgozására“ már a múlt (1789.) évi szeptemberben kihirdetett²⁾ pályázat ügyét is emlékezetbe hozzák ez úttal, megújítván az iránti kérésöket, „hogy abban egy talpra esett Nyelv tanító könyvnek minden részei, úgymint az Etymologia, Syntaxis, Orthographia és Prosodia a lehetőségig való tökéletességgel meg munkáltassanak, melly, hogy annál szerentséssébb kimenetellel mehesen véghez: hosszassabb határt kívántak szabni annak kidolgozására, úgymint ezen folyó (1790.) esztendőnek a végét. A serkentő jutalom 50 arany fog ezentúl lenni,³⁾ a már megígért 150 Exemplárokkal együtt.“

Nagyobb biztatásul ezt is hozzá teszik: „Ha a nyertes Tudós Uraktól ki nyerhetjük, képeiket is ki fogjuk annak idejében metzetetni, s a késő maradékkal is szemléltetni.“ Végül főleg a haza-

¹⁾ U. o. 280. l.

²⁾ L. „Hadi és más nev. történetek.“ I. 281.—7. l. Említők már föntebb (L. 123. l.)

³⁾ A részökről kitézött 20 aranyhoz Nunkovits György címz. püspök 30 arannyal járulván (l. „Hadi történetek“ I. 528. 657. 674. l.)

szeretet fő motívumát említik. „Mind ezek — u. m. — valamelyeket mi ígérhetünk, tudjuk, hogy nem elégséges ösztönök és jutalmak magokban; de azt is tudjuk, hogy Magyarokkal van ügyünk, kiknek természeti tulajdonságoknak egy kiváltképpen való részét tette eddig, az Idegeneknek ítéletek szerént is, a Hazai szeretet.“

A honszeretnek ilyenmő hazafias igyekvések általi bizonyítására buzdítanak a „Hadi történetek“ írói a korona hazatértének ünneplés fogadtatása idején,¹⁾ hathatós jeladásul arra, hogy a nemzet imént jobbára csak passiv ellenállással visszavívott alkotmányát ezentúl már mind intenzívebb tevékenység kifejtésével biztosítsa, mert biz azt csupán a „vis inertiae“ meg nem óvhatja számára.

Egynémely föltetszőbb jelenség arra mutat, hogy a „Haza és Nemzetiség“ ügyének szeretetére hivatkozásuk többeket megindított.

12 Nehány tehetős honfi a pazarul paszomántos tüntetés közben²⁾ arra is rászánta valamelyes arányát, hogy azzal a nemzet szellemi zománca is némileg fényesebbé csiszoltassák. Nagy enthusiasmust ugyan ez irányban nem fejtettek ki, de az előbbihez képest még is mutatkozott az irodalmi ügy iránt is egy kissé fölmelegültebb részvét. A „Hadi történetek“ íróinak lendítő mozgalmából érezhetni ezt különösen, minthogy az említett jutalom-kifizések mellett még egyébként is képesek voltak az irodalmi törekvéseket kiadási segítelemmel előmozdítani.

Bizonyosság erre Révai nyilatkozata, kinek nemes buzgalmokhoz illő szívességgel ajánlottak költségre valót valamelyik kész munkája kiadására. Hálás elismeréssel emeli ezt ki a „Jámbor Szándék“ elé írt dedikáló előbeszédében.

Figyelmet kelthet, hogy Révai az ajánlott segélyt nem saját munkái valamelyikének, hanem Bessenyei mostoha sorsú iratának (a „Jámbor szándék“-nak) kiadására használja fel. Igaz, hogy ezt az ő „Planum“-ának közre bocsátása előtt mintegy előhírnökül, útkészítőül igen célszerű volt mentül előbb kiadni; még is van abban bizonyos neme a lovagias érzületnek s önzetlen hazafiúi ügyszere tetnek, ahogy hősi Bessenyei eme balviszonyú iratának meg mentése s közcélra való hasznosítása végett buzgólkodék. Ama kor magyar irodalmi viszonyainak jellemzéséhez járulhat ez is egy vonással.

13. Már 1781-ben megírta volt Bessenyei György az „Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék“-át,³⁾ sajtó útján „színre is akarta bocsátani.“ „E végett — u. m. Révai — ahhoz a könyv nyomtatóhoz folyamodott vele, a ki lármás ígéréttel már régtől fogva tölti a Hazát, hogy köz jó szeretésből kész ő a Magyar Tu-

1) L. „Hadi és más nev. történetek.“ II. 280—2. l.

2) L. erről a „Mindenes Gyűjt.“ intelmeit IV. 104. l.

3) L. a „Jámbor szándék“ előtti „Előljáró beszéd“ 15. l. és végén 46. l.

dósoknak szolgálatjokra. Kétség kívül ezen e köz jónak előmozdítására olyly igen alkalmas dolgon is két kézzel fogna tehát kapni, s mennél előbb esméretessé tenni. Azonbann mind eddig is elnyomta, s maga szája vallása szerént, tsak azért egyedül, hogy az nem tetszett nékie ebbenn a Tudósításbann, hogy annak írója különös könyv nyomtató műhelyt is kíván Társaságának, a melyly az után, a mint nyilván ki jelentette félelmét, az övét meg ronthatná.“

E lelketlen haszon-féltőnek silány gondolkozását sejtve Révai legott igyekezett azt a gyanítható balsorstól megmenteni, annál is inkább, minthogy a közviszonyoknak s az ő körülményeinek változta után már Bessenyei maga sem látszott avval törődni, a mint hogy az irodalmi buzdítással sem igen bajlódott már bihari remeteségében. Azért igyekezett Révai az ő távozta után Bécsből folytatni a buzdítást.

„Meg nem mondhatom, — írja ugyanott Révai — mi igen boszontott engem' mindjárt akkor ezen képtelenség. Érte voltam minden képen, hogy ennek a' Tudósításnak mását vehessem, olyly el tekélléssel, hogy olyly véggel éljek véle, a' melylyre nézve szeretett. Írójától mint egy el hagyatottnak tapasztaltam lenni, talám azért is, hogy előre látta más nagyobb akadályait is.“ (T. i. a németesítési törekvéseket.)

Odábbi soraiból úgy látszik, hogy ezen gondoskodása akkoriban történt, mielőtt a „Magyar Hirmondó“ írására vállalkozott. Im így értesít erről: „Ezen okból is ugyan, kivált képen pedig, hogy azon kívül már az előtt néhány Magyar Fő Udvarokbann meg fordulván a' mi Nagyainknak is elég nyilván érthettem ilylen valamiről való szándékjokat, a' mint nékem látszattak akkor a' környül állások erre a' tzélra kedvezhetőknak lenni, igen örömet váltaltam fel magamra a' Pozsoni Hirmondó írást 1784 esztendőbenn, hogy ott lenne ennek, mind el hirtelésére, mind pedig elő mozdtítására jobb módod és alkalmatosságom. Sok szépet álmodoztam már akkor magam is ezen dologról. De úgy fordult kotzkám, hogy igen is hamar ki fogattattam belőle.“

Az ezután következett viszontagságai közben is mind leste várta az alkalmat, hogy azt a „Jámbor szándékot“ valahogy napfényre hozhassa, mint a következő soraiból kitetszik:

„Tsak néztem azóta, mit óhajt, mire törekedik minden felől a' Tudós Magyarság. Tapasztaltam kivált ezen néhány utóbbik esztendőkbenn, hogy együtt is másutt is olylyas mi kis Társaság kívánkozik össze szövöttezni. Gondolkozni kezdettem megint felőle, ha valylyon nem hozhatnám e szerentsébb mozdulóba, hogy ha most szállanék ki ezzel az eddig el nyomtatott Tudósítással.“

A körülményeknek ilykép jelzése után néhány sorban rámutat a mű tartalmára. Aztán e sorokkal zárja előbeszédét:

„Légyen tehát már egyszer mód benne, hogy az Irónak aka-

ratja szerint az Ország' Rendeivel is közöltessék ugyan, de egy úttal a' többi Magyar Tudósak is láthassák. A Fő Rendeeknek hozzá járulásokon kívül ezek is gondoljanak kiválamit, miként állíthatnák talpra, 's miként lehetnének egygyé azok a' több helyeken is nevededő kisebb Társaságok annak a' nagy Haszonnak mennél előbb való munkálkodására, melylyet az ilyen Társaságtól bizonyosabban várhat a' Haza.

Lássuk, mit hagyhat meg benne a' mostani idő, mit változtathat, mit tehet hozzá, 's mennyire viheti.

Álljon elő Szerzője is, halljuk még bővebben szavainak magyarázását, s gondolatinak elő adását.¹⁾

Hogy anynyival örömeoseb kinyilatkoztathassa magát, mi is minden felől folyamodjunk az Ország Fő Rendeihez, valahol bėjárásunk lehet Nagyságos Udvarokba, 's kérjük őket a' Haza' szeretetére, Nemzetek' javára, 's a' magok ditsőségeknek örökké való fenn maradására, valamint kéri őket ez a' Jámbor Hazafi is;²⁾ fordítsák mind Bőltseéseket, mind Tehetségeket ezen nagy Jónak egy szívvel 's lélekkel való munkálkodására."

14. A mint ezen „Előljáró beszéd“-nek ilykép alájegyzett datuma: „Költ Györött. Karátson' hava' fogytán 1788.“ mutatja, már a „Gyűjteményes kiadás“ közben napvilágra akarta a „Jámbor Szándék“-ot szállítani. De még mindegyre kedvezetlenek voltak a viszonyok arra, hogy a nagy fának mozgatásához hozzá foghasson. Egy egész évig kellett azt még késleltetnie. A kiadási költség hiánya nem okozhatta e tartózkodást. Annak megtalálhatta volna módját Révai leleményessége, hogy az egy pár ívnyi nyomtatvány költségét megkapja. De a viszonyokba mélyebben belátó ügyfelek még nem vélték tanácsosnak a „Jámbor Szándék“-nak nyilvánosságra bocsátását.

Végre a korona visszaköltözésének örvendetes eseménye hozta meg arra is a legalkalmasabbnak látszó időt, hogy a nemzetellenes áramlatkor mintegy bárkába zárkózott magyarság ápolói a „nemzet egének derülte“-kor már fölbátorodhassanak bensőbb érzelmek teljesebb föltárására. Ennek nyilvánosabb jeléül mintegy Noe galambjaként röpité ki legott Révai az „Egy magyar tarsaság iránt való Jámbor Szándék“-ot, nagy kérdést hangoztatva általa a hazában az iránt, vajon hát akar-e most már a magyar nemzet valóban lábura állni, igazi öntudatra ébredni, s minden megtehető elkövetni a végett, hogy magát csakugyan életre valónak bizonyítsa.

A változott körülményekhez képest az imént említett „elő

¹⁾ Ezt ígéri ugyan Bessenyei a „Jámbor Szándék“ végén, (I. 45. l.) de tudunkra nem tette meg, alkalmasint a viszonyok változta miatt.

²⁾ U. o. 44. l.

járó beszéd“ elé egy másikat is tűzött, melyet ama nemzeti köz-öröm hatása folytán írt.¹⁾ Ugy ama körülményekre, mint alanyi ér-zületére s az akkori szellemi viszonyokra nézve is oly igen érdekes nyilatkozatokat tartalmaz ez, hogy valóban mellőzhetlennek vélem közelebbi ismertetését.

Mintegy dedicatióként „a hadi történeteket író érdemes tár-saság“-hoz intézi ezt hála kifejezésül a megajánlott kiadásért. Kiemeli ezeknek igazán hazafias célzatú irodalmi munkálkodását, melylyel el-lentétben főlemlíti azon önzők törekvéseit, kik saját hasznok kere-sése végett zsákmányolták ki a hazafiak részvétét, s midőn „hitvány firkálásukkal“ meglépesedtek „meghíztak az igen is békeséges tűrő Olvasóknak adakozásokból, elbizakodva olyly kirugó pajkosokká let-tek, hogy még nehány Jeles Nagy Férfiakat sem kéméllettek meg nyálás írásaikbann.“

Tudni való, hogy e lényeges különbség főleg a Szacsavayék és Görög Demeterék irodalmi igyekvéseire vonatkozik.²⁾ Tényleges bizonyítékokkal mutatja ezt Révai odább:

„Ti néktek eleget nyújtott egyébként is a' szerentse, a miből betsületesen el élhettek. A mihez fogtatok, olyly ditséretes el tekél-léssel fogtatok, hogy abból való jövedelmeteket, még sa j a t o t o k a l is megtoldva, több holmi finomabb ízlésű Műveknek, de főképen a' Hazai Nyelvnek Gyarapodására fordítsátok. — Maga-tokhoz vonzottátok ezzel Országunknak már elég számos Nagyjait, kik a' Hazához való hívségtekbenn bízván általatok kívánják ösztönül ki osztatni kintseiket a' Magyar Jelesebb Elmék között. Meg kináltatok engem' is elég tehetős segedelemmel, hogy mennél előbb ki adnám akár Magyar Amal-téámat, akár pedig Anákreon' érzésébenn költetett Énekeimet. Hogy enynyire betsültetek, némü némü képen meg édesítettétek azt a' keserü ürmöt, melylyel már sokszor itatott az ellenkező szerentse. — Ha valaha a' meg újúlt Hazatisz-telni fogja Nyelve' fenn tartásáért eleget szenvedett Mártirait, már előre vigasztalódom benne, hogy engem' is azoknak számokba helyeztet. — Vajha most, mikor virrad a' való Boldogság, az a' szent valóság is fel tessék telylyes fényében: hogy képtelenség az egyébként buzgó Hazafit szép igyekezetü ír-a-saibann tsak azért akadályoztatni, mert szerzetes!“

15. Itt azon keserűsége újul meg emlékezetében, melyet azok okoztak neki, kik szerzetes állásával össze nem férhetőnek tartot-ták az újságírói szerepet. E miatt oly ingerülten fakad ki, hogy hevenyében a logikai megfontoláson meglehetősen túlteszi magát.

¹⁾ Így datálja azt a végén: „Íráom Győrött, azon az öröm héten, melylyen meg hált nálunk a Hazánkba vissza térő szentséges Koronánk, 1790.“

²⁾ Mint erről már föntebb volt említés. (L. Figyelő XVI.)

„Átkozom én, — u. m. — a' szerzetes Köntöst, ha azt az erőt fogják reá a helytelenül buzgódk, hogy előlje esküdt hívébenn a hazafiúi érzést.“ (A helytelenül buzgódk ráfogása miatt nem ok-szerű valamit átkozni.)

„S magábann meg hasonlott Haza az, melyly oly heréket nevelhet keblébbenn, kibbenn életek rendje miatt a' köz jóért nem érezhet a szív. ¹⁾ Az ilylyen éktelen tsodáknak bosszújokra is érzett az én szívem kivált a' Haza Nyelvért még az üldözésekbenn is; elevenebben érez most, mikor a' Haza káros álmából mint egy fél ébredvén, a' majd tsak nem fogytán lévő, s már igen is halaványon tsillámló métsre láng nevelő olaját oly készséggel önti, hogy nyilván ébreszse maga is véréből el nem fájult édes fiait, a' hal-dokló Nyelvnek bátor szívű Gyarápítóit. — De a' míg nagyobb készületű igyekezettel újra kedveskedhetem Hazámnak, hagyja-tok ezzel a' Darabbal előbb ki szállanom, melylynek most lát-szatnak fő képen még az egék is kedvezni. Az Isten' munkája ez, hogy úgy fordulnak önként az idők, hogy, a mit régtől ohajtottak a köz boldogulás után szívűl sohajtozó Jám-bor Fiaink, úgy mint a Magyar Nyelv mivelő Tudós Társa-ságot, annak fel állítatása iránt telylyes bizodalommal lehetünk. Egy Hazáját s Nemzetét híven szerető Magyar-nak erről való Jám-bor Szándékát ki szakasztottam Amaltéamból, hogy ti, a mit szá-momra szántatok, azt inkább ennek mennél előbb lehető ki nyom-tatására és a Hazával való közletésére fordítsátok. — Talám más-ként lehetne ugyan most ezekre az időkre nézve erről a Tárgyról írni, mint akkor azokra a környül állásokra írt ez a jó szándékú Hazafi: talám ezen okból az én Elöl járó Beszédemet is meg kel-letett volna változtatnom; de hagyjuk meg Szerzőjének meg érdem-lett ditsőségét. Hálálatlanság volna tőlünk, kik most utóbb támad-tunk, ha elhallgatnók, vagy talám el is nyomnók azoknak ditsé-retes igyekezeteiket, kik előttünk törték meg a jeget. Szentelen he-behurgya lélek az, a ki magára ruházza azokat a felséges magasz-talásokat, hogy ő a Magyar-ság Fel támasztója. Meg períthatják az ilylyen kérkedékeny artzát azok a még most is áldásbann lévő számos Példák, kik jó darab idővel ez előtt a dúlő Magyar-ság alá hajúltak támogató válaikkal: az a kurusoló szóllással éde-sen szívre ható Magyar Marmontel Bárótzsi Sándor: az az Egy-ügyű Természetnek verseibenn erőltetés nélkül nyájaskodó Mag-zatja, Bartsai Abrahám: az a Holmibenn egyenes ki mondó Magyar Diogenes, a Játékbann ártatlanul enyegő Magyar Plautus, Bessenyei György, hogy most ne tegyek többekről említést. — Ne tépjük le ilyly embertelenül ezen Erdemes Fejkről a Ditső

¹⁾ Erre vonatkozólag az odábbiakban előfordulandó tényadatok ismerte-tése közben lesz alkalmunk holmit fölemlíteni.

Borostyánt. — Ezek voltak inkább az első szövétnekek, melylyek jobb izlésbenn világosottak nekünk arra a térebb Ország útra, a hol most járunk.“

A főtebb említettekől' elgondolható, mily izgalmas percekben készült ezen dedicatio. Rögtönzöttnek, úgy szólva, egy lehelettel kiömlésztettnek mutatja egy kikezdésű s egyhuzamban folyó szövege is. Ezért mérséklet tekintetében itt-ott méltán kifogásolható. De más részt épen e közvetlensége emeli érdekességét. Rokkon- és ellenszenvének keresetlenül adja kifejezését. S a mit az irodalom jeleseiről oly nemes méltánylással vall, neki szintúgy tiszteletére válik, mint azoknak az ő elismerése.

Hazafias érzülete azonban még jelentősebben tanúsítja az irodalmi pályatársak iránti méltánylatát a „Planum“-ához csatolt candidatióban, melynek összeállítása most már legsürgősebb gondjait képezé.

Minden kitelhető igyekvéssel rajta volt a Magyar Tudós társaság ügyének sikerhez juttatásán.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XI. Küzdelem a nemzeti nyelvért 1790.

1. Bármily igen kedvezőknek látszottak is ezen évnek különösen első felében a körülmények arra, hogy a nemzetiség lényegesebb érdekeinek jobb karba emelése végett valahára már hathatósabb föllépés történjék: a politikai viszonyok bonyolódása sokféleképen akadályozta azoknak előtérbe hozását.

Nem kevés gondba került a szenvedélyek zajlása¹⁾ közben a „tranquilla potestas“ biztosítékai iránt illetékesebb figyelmet, eszmélőbb érdeklődést gerjeszteni. Mintegy kémelelő óvatossággal kellett ellesni az alkalmat s módot arra, hogy hol, mikor és miként sikerülhet annak a magyar tudományos művelődésért lelkesedő törekvésnek fölkarolására, illetőleg a nemzet közakarata általi elősegítésére készséges pártolókat szerezni.

Főképen Révaira súlyosodott e fontos feladatnak egész terhe. Őt, mint fő mozgatót, az ügy „communis agens“-évé tette az illetők bizalma.²⁾ Ő volt annak központja, mintegy személyesítője. Ernyedetlen tevékenységet, de egyszersmind eszélyes taktikát kellett a végett kifejtenie. Úgy is tőn. Erre mutat már az is, hogy legott Bessenyei „Jámbor szándéka“ kiadásával indította meg a mozgalmat. Több tekintetben igen okszerű volt ez.

Nyomós érvek követelték, hogy a „Tudós társaság“ létesítésének tervezete, melynek latinul kell vala hivatalos úton a felsőbb hatóságokhoz fölterjesztetnie, azon szövege szerint kinyomatva nyujtassék az ország főbbjei elé s ugyanúgy kerüljön egyszersmind a hazai, sőt fontos okoknál fogva némely külföldi tanultabbak kezeibe is.³⁾

¹⁾ L. Horváth Mihály „Magyarország történelme.“ VIII. k. 3. l.

²⁾ L. „Planum erig. erud. Soc. Hung. Viennae, 1790. 56. l.

³⁾ Különösen azon balhiedelmek oszlatása végett, melyeket némely magyarellenes röpíratok terjesztettek, egyebek közt leginkább azzal vádolván az alkotmányos érzelmű magyarságot, hogy a művelődéstől való idegenkedés miatt

Azonban a nemzeti érzelemnek ekkori buzdultsága okvetlenül szükségessé tette, hogy a nemzeti nyelvnek s művelődésnek korszaki lendítésére irányzó törekvés előbb magyarul jusson az egész haza köztudomására.

2. Tehette volna Révai ezt is az ő „Planum“-ának magyar szövegével, mely nála már előbb készen vala;¹⁾ de az ügy javára sokkal előnyösebbnek látszott, hogy az a magyarság korábbi buzditójának egy régebbi datumú felhívásával köszöntsön be.

Jelentősb nyomatékaul szolgálhatott annak jelezése, hogy az eszme nem az ekkori fölbuzdultság szüleménye, hanem mint már az irodalom újulása előtt fölélesztett óhajlás huzamos viszontagságok folytán érlelődött a hazafiak keblében s főleg a nemzetiség elnyomása alatt rejtekben ápolva folyton sarjadozott, — hogy annak megvalósítására már évtized előtt hatályosan buzditott az irodalom azon hírneves bajnoka is, ki a hetvenes években élénkült szellemi mozgalomnak legkiválóbb tényezőjeül, a nemzeti önrzetet fő ébresztőjeül tiszteltetett.

Ily célzatánál fogva igyekezett Révai a „Jámbor szándék“ dedicatiojában meleg elismeréssel kiemelni a testőr-írók érdemeit,²⁾ hogy ezek emlékét felújítva s különösen a mostoha időszak beállta óta folyton remetéskedő Bessenyeit előtérbe hozva, az általa oly hön tolmácsolt eszme iránt lehetőleg fokozódó érdeklődést keltsen. Ezzel egyszersmind elhárítani kívánta magáról azon gyanut, mintha szerénytelenül igyekeznék vezérszereplőül feltolakodni.³⁾

Valóban tapintatos ildomosság s ügyes taktika is, hogy oly előzője által adat előlkést (acquit), kiről a hazafiak ekkori hevületökben könnyen hihették, hogy mint a nemzetellenes önkény üldözöttje vonult el bihari magányába. S így annál rokonszenvesebben lelkesülhettek épen jókor szólaltatott buzditására.

Ahhoz képest, a mint a körülmények eleve mutatkoztak, Bessenyei „Jámbor szándéka“ után már saját tervezetét is nyomban közzé tette volna Révai magyarul, a minthogy „Planum“-ának ajánlásáért is magyarul folyamodott a leendő nádorhoz még június hó 28-án.⁴⁾ De a körülmények alakulása miatt tanácsosabbnak vélte előbbi szándékától elállni.

3. A közviszonyok erősebb hullámzásai s nem sokára szinte meglepő fordulatai mindegyre óvatosabb körültekintést igényeltek

gyűlöli a németiséget és József császár újításait. (Kiri ez ama hirhedt „Babel“ és „Ninive“ című 1790. kiadott röpiratokból is.)

1) L. „Planum erud. Soc. Hung.“ 3. l. „Planum hoc erigendae Eruditae Societatis Hungaricae, confectum ante Sermonem Patrio, nunc versum Latine, adcuratiusque elaboratum...“ Ezzel kezdi Révai a „Planum“ felajánlását az országos rendekhez intézett előbeszédében.

2) L. a „Jámbor Szándék“ dedicatioját.

3) Sejteti ezt ugyanott különösen a végső sorokban.

4) L. „Planum erud. Soc. Hung.“ 91. l.

az afféle sürgölődésben. — Sejthetni ezt azon hivatalos levelek szövegéből is, melyeket Révai az ügyfolyam kimutatása végett a „Planum“-hoz csatolva közzétett,¹⁾ még inkább abból, a mit mentekézéseül érint, hogy az ügymenet teljesebb földerítésére vonatkozókból némely részleteket napvilágra nem hozhat.²⁾

Sajátságos aenigmaként ötlík fel e kéunszerű tartózkodás az oly jelentékeny mozgalom iránt élénkebben érdeklődőknek, különösen azoknak, kik az akkori coniuncturák mysteriumait kevesbbé ismerik. Révai mentekező soraiából is gyanítható, hogy az ő kortársai is még inkább izgathatta a kíváncsiságot az, a mit az ügyfolyam történetéhez tartozókból elhallgatni kénytelen.³⁾

Az óta a történelmi források nyomozása, kivált újabban nem egy jelentékeny adatot kutatott föl ama bonyodalmas időszak némely rejtelmeinek megvilágosítására,⁴⁾ de mégsem annyit, hogy a tudományos kíváncsiságot kielégíthetné.⁵⁾ Azonban így is sok eszméltető tanuságot tár elénk.

Oly különös incidensek, oly megdöbbentő peripetiák merültek föl azon válságos évben, melyek a feszült óhajtások s tündér remények lehangolásával némely részben nagyon is váratlan eredményeket idéztek elő.⁶⁾

A nemzeti sovárgások egyéb kilátásaival lényeges kapcsolatú célzat érdekében eléggé okszerűnek látszik ama viszonyok alakulására vonatkozókból holmit fölemlitenünk. Mint a nemzeti szellem fejlődésének egyik kiváló phásisa különben is nem egy tekintetben igényli azon időszak behatóbb figyelmünket. — Legalább némi mádtártávlatban lebbentsük át annak főbb mozzanatait.

4. József császárnak kimulta előtti békéltető retractatiója nem csak hogy nem oldotta meg a gordiusi csomót, melyet maga complicált, hanem még nehezíté annak megoldását három rendeletének fenntartásával.

Oly ártalmas csírákat sejtettek e kikötésében az alkotmány épségét féltő hazafiak, melyeknek jogosítása az önkénynek fölötébb veszélyes begyökerezését okozhatná. — Hogyan volnának érvényesíthetők az olyan uralkodó rendeletei, bármily jóakaratóiak legyenek is azok különben, a ki váltig ellenzette, hogy a korona

1) L. u. o. 94. s köv. 11.

2) U. o. 60. 61. l.

3) U. o. 60. l. „significamus humanissime nos cupidus licet Lectoribus et Arbitris satisfacere non posse.“

4) L. különösen Marczali Henrik ily című értekezését: „Porosz-magyar viszonyok 1789—90-ben, kiadatlan jelentésekből és levelezésekből“, (1878-diki „Századok“ 305—325. l.) V. ö. „Oesterreich und Preussen (1780—1790) von G. Wolf, Wien, 1880. Alfred Hölder. Ismertetését adta Wertheimer Ede. (L. 1880-diki „Századok“ 237. l.)

5) L. Marczali u. o. 318. 324. l.

6) U. o. 324. l. — Horváth Mih. M. O. tört. VIII. 37. 39. l.

fölvételével az alkotmányos országnak törvényes uralkodójává avatva, a nemzet által alkotott törvényeket jogosan szentesíthesse? — E vélemény túlnyomóan hangzott a megyei tanácskozásokban s egyéb tanakodásokban.¹⁾

De meg a fennmarasztani kívánt rendeletek közül már magában véve is igen aggasztónak látszott különösen a „Tolerantiae edictum“, melynek fogalma legott oly nyúlóssá vált, hogy a mélyebben észlelők abban a jövőre nézve vészterhes viszályok magvait ismerhették föl, melyek az ősi alkotmánynak előbb-utóbbi feldúlásával látszottak fenyegetni. Hazánk előbbi két százada bő anyagot nyújtott e tekintetben az aggályos következtetésre, sőt már a tíz évi tapasztalások is eléggé észleltetők valának e tekintetben

A protestantizmus akárhány felekezete számára követelheti a szerint előbb a türelmet, aztán az egyenlőségi jogot, hogy majd utóbb ezen ürügyléssel fölülkerekedve, minden szilárd alapot kiforgasson.

Ily nézetekkel szemben más részt csakugyan nyilatkoztak is már az egyenlősítési vágyak.²⁾ Ez okból csakhamar előtérbe nyomultak a vallási viták, melyek a politikai kérdésekhez való viszonylatuknál fogva a törvényes állapot helyreállítását szerfölött megnehezítették.³⁾

Hónapokon át forrongtak az elmék s kedélyek. Többnyire érdekek küzdöttek elvek nevében. A közügyet, az ország üdvét ürügyelte azonban a parasit fajta is.

5. Természetes, hogy a restitutio következtében a nemesség jutott a közügyek élére. Hisz az volt sajátlag az ősi alkotmány öre. Mint ilyen a jözsefi időszak sérelmeit legérzékenyebben viselte. Ezért benne hatványult a visszahatás szelleme kiváltképen.

Nem csodálható, ha a magyar nemzetiség e törzse azon éktelelenségeket, melyek a 10 évi önkénykedés folytán mindaz ellen, a mi a magyar nemzetnek eddigi fennmaradását leghathatósabbán támogatta és védte volt, mintegy vakmerő rombolással elkövették, a legmélyebb keserűséggel fájlalta s így a nemzeti lét biztosítása végett az olynemű hatalmaskodás ellenében minél erősebb gátokat igyekezett jövőre alkotni.⁴⁾ Az sem lehet felőtli, ha ily hazafias buzgalma a törvénytelennek tartott fejedelem retractatio-jában sem bírt eléggé megnyugodni s az alkotmánynak visszaigztatását azon épebb állapotban kívánta, mint a hogy az a hatalmi önkény benyulásaitól menten még sértetlen minőségben vala.⁵⁾

¹⁾ Sőt ennél erősebbek is emelkedtek azon zajlángás elején. (L. Horváth Mihály M. O. történelme. VIII. k.)

²⁾ L. Marczali H. 1878-ki „Századok“ 321. l. — V. ó. „Babel“ 37. l.

³⁾ L. Horváth Mih. M. O. történ. VIII.

⁴⁾ L. Horváth Mihály M. O. történelme VIII. 23—27. l.

⁵⁾ E miatt némelyek egész a „bulla aurea“-ig eszméltek vissza, különösen az 1785-ben kiadott balsorsú „Vexatio dat intellectum“ című irat szelleme által izgatva. (L. Concha Győző ismertetését az 1880-diki „Századok“ 590. l.)

Annál féltékenyebb óvatossággal kívánták ezt az „in integrum restitutiót“ az ősi alkotmány hívei, minél merészebben követelték az alkotmánydúló hatalom kedvezései által becsődített heterogen elemek, főleg az újabb felfogás szerinti „emberi jogok“-ra hivatkozva. az alkotmány bástyáinak olyatén kitágítását, mely szinte egyértelműnek látszott annak teljes feladásával,¹⁾ mitől az előrelátóbb hazafiak lelkiismerete is visszariadt. „Hoc caverat mens provida (civium) dissentiens conditionibus foedis et exemplo trahenti perniciem veniens in aevum.“ (Horat. Od. III. 5.)

Mindegyre élesbedett a szellemi tusa. Elmérgesedése a szélsőségek felé hajtá az ellenfeleket. Szinte a mai pártküzdelmek erőfeszítéseit tükrözik némely tanuságok. Fölhasználtattak a párt-növelés mesterfogásai.²⁾ Gyujtó beszédekkel, izgató iratokkal folyt a gyötrelmes küzdelem.

Nem csekély mennyiségű részint nyomatott, részint kézirati pamphlet maradt fenn e szellemi villongás emlékeül.³⁾ — Valóban e hullámzó korunk eszméltetésére is igen tanulságos monographia kerülne ki belőlük, ha úgy alapos kritikával egybevetve s ama kor hiteles okmányaiból kiegészítve feldolgozatnák tartalmuk. Meglehetősen kiészlelhető belőlük még így is a történeti jog s az újabb áramlat válságos vívása. Meglátszik, hogy a küzdőfelek mindegyike érezte a kor vajudását, a nyugati nagy mozgalom izgató hatását. De mindegyik különböző érveket vont ki abból érdekei védelmének megokolására.

Sajnos, hogy a felzúdult szenvedélyek árjain csakhamar a szertelen túlzások emelkedtek fölszínre, melyek részben a külpolitika ármányai által megejtve nem keveset ártottak vakmerő elbizakodásukkal a haza lényegesebb érdekeinek.

A budai országgyűlést nagyon zajosnak jelzik főleg az ellenféli adatok.⁴⁾ A hitlevél (diploma inaugurationis) tartalmának megállapítása bonyodalmas vitát keltett.⁵⁾ Méltán igényelte az a nemzeti jogérzetnek féltékeny gondoskodását, hogy iménti tapasztalatain okulva a jövőre minél megnyugtatóbb biztosítékot vívjon ki. De némelyek a külviszonyok biztatásai által elkapatva oly szö-

1) L. Horváth M. u. o. 54—64. l.

2) L. „Babel. Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn. Gedruckt im römischen Reiche. 1790. 29. 31—40. l.

3) Ezek közül a II. József szellemében írt s a bécsi kormány nézeteit tolmácsolni látszó „Babel“ és „Ninive“ címűek nem ok nélkül gerjesztettek kiváló figyelmet. A hazánkbeli mozgalmak árnyoldalai igen éles és gyakran túlságos színezetű vonásokkal vannak bennök föltüntetve osztrák szempontból nézve. Ezek cáfolatára keletkeztek a Szirmay Antal írta „Eleutherius Pannonius“ álnévű iratok, melyekhez a jegyzeteket „Joannes Pantophelius“ álnév alatt Horányi Elek írta Verhovác Miksa zágrábi püspök fölszólítására, ki azokat saját költségén adta ki. (L. Horányi „Scriptores Sch. Piarum II. k. XXIV. lap.)

4) L. „Babel.“ 3—34.

5) Horváth M. M. O. történelme. VIII. 32. s. köv. II.

vevényes úton igyekeztek az ellenséges külhatalom segélyével garantíát eszközölni, hogy a ravasz diplomaták cselfogásai által hitegetve fölöttébb terhelő compromissióba ejtették a nemzet jobb szándékait is.¹⁾

Mily hátrányt okoztak e balszámítású törekvések különösen azon szellemi célnak, melyet itt részletesen tárgyalunk, ki fog tűnni az odábbiakból, melyekért ezeket itt futólag érinteni, úgy hiszem, nem volt fölösleges.

6. Az alkotmány és nemzetiség biztosítása végett folyt zajos izgalmak közt hogy ne sürgölődtek volna a nemzeti szellem irodalmi ébresztői is élénkebben? — Működésük ugyan csöndesebb természetű lévén, inkább nesztelen tevékenységgel jelentkezett a nemzeti érdekek küzdés-terén úgy, hogy mintegy a rejtekből sugalmazó szellemként lengedez vala a szenvedélyesen zajongók közepett. De a fogékonyak megéreztek hatását. Némelyek meg is szívlelték s általok befolyásolva eszmélőbben is buzgólkodtak cél- és korszerű óhajtaikat érvényre segíteni.

Ama föltetszőbb mozgalmak ismerője méltán érdeklődhetik e szerényebb mivoltú, de mélyebb alapú törekvéseknek körülményesebb részletei iránt is, annival inkább, mert ezek az akkori országos mozgalomnak épen legsarkalatosabb ügyére vonatkoznak. S ezért főbb mozzanataik²⁾ ama kor történelmében is méltán kiemeltetnek.

Révai a nemzet valódi boldogságának korát látja fölvirradni ez új időszakban.³⁾ Azon lelkesültséggel, melyet a korona üdvözlésekor tanúsított volt, nyomban hozzáfogott a nyelvművelő tudós társaság létrehozása végett sürgölődéshez oly hévvel, hogy legott egészsége is megszűnt.⁴⁾ Ennek dacára mentül előbb kinyomatta a „Jámbor Szándék“-ot, hogy annak terjesztésével az ügy iránt közfigyelmet s érdeklődést gerjesszen.

Még a korona lehozatása előtt megfordult Bécsben is,⁵⁾ hogy ott eleve értekezzék a kiválóbb hazafiakkal a tudós társaság ügyének mozgásba hozása iránt. — Ekkor történhetett különösen a „Hadi történetek“ íróinak befolyásos közvetítésével azon megállapodás, mely szerint Révai az ügynek a gens-évé téve, megbízott a mozgalom hathatósabb megindításával. Alkalmassint ekkor nyertek meg az ügynek pártolására némely főbbeket, különösen Esterházy József grófot is, ki oly készségét vallja az után is a jelentős feladat elősegítésére, mint ez alábbi leveléből kitetszik.⁶⁾

¹⁾ L. Marczali H. „Porosz-magyar viszonyok“, 1878-ki „Századok“.

²⁾ L. Horváth Mihály M. O. történelme. VIII. 8—12. l.

³⁾ L. „Jámbor Szándék“ dedicaló előbeszéde. 3. l.

⁴⁾ L. Sándor Istvánhoz 1790. május hó 3-án írt levele kivonatát Horvát Istvántól a m. nemz. muzeumban lévő Révaiának közt 24—5. sz.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ L. odább a következő 172. lapon.

7. Ily hathatós támogatók s biztatók kezességénél fogva Révai bátran fogott azon agitációhoz, melylyel előbb az irodalmi tényezők részvétét, aztán az elősegítők s pártolók számát gyarapítani iparkodott. — Mily módon teszi ezt, kitetszik különösen azon levélből, melyet ez érdekében jun. 22-én írt Győrből Péczeli Józsefhez. Álljon az itt egész szövege szerént: ¹⁾

„Révai a' Kedves Pétzelinek Boldogságot. A' Magyar Nyelv-mívelő Tudós Társaságról való Jámbor Szándékot, melynek egy Nyomtatványával Neked is kívántam kedveskedni, reményilem, kézhez vetted már, által is olvastad. Azon társaságnak, bátor fel nem állott még, már is Első Rendbéli Tagjává tettek Téged szép Erdemeid. Meg ne vessd ajánlásunkat, ereszkedj le hozzánk 's velünk öszve tett vállokkal azon eleven buzgósággal munkálkodj ezen Társaságnak mennél előbb lehető Felállítatásában, a' millyennel építettél és szépítettél már eddig is gyönyörű Elmédnek Szülemenyeivel a' veszni indúlt Magyarorságon. Le küldöttem a' Jámbor Szándékból nyoltz Százig valót Budára, hogy ott most, az Ország Gyűlésének Alkalmatosságával, ezt a dolgot valahogyan valami jobb mozdulóba hozhassam. De úgy véltam azonban, hogy a' Gyűlés Tagjain és Országunk Nagyjain kívül, meg kellene e' végett az Udvart is nyerni. Irtam azért egy buzgó Hazafihoz, hogy kézre járna 's utat nyitna a' Király elejébe is. Meg tette. Két kézzel kell rajta kapunk. A' Fialat Leopold Fő Hertzegét annyira bírta, hogy Társaságunknak Pártfogó Feje, és annak helybe hagyása végett az Atyjánál a' mi Kegyes Királyunknál Közben járónk örömet is legyen. El ne mulassuk ezt a szép alkalmatosságot. Kik az Országban itt is amott is kisebb Társaságokba öszve szövetkezvén úgy is fáradunk már elég sok akadályokkal küszködven a Haza Javában, álljunk öszve egy nagyobb Társaságba, kivált illy Pártfogó alatt, és pedig még az Orzágnak is örömet léendő Reá állásával és Helybe hagyásával, meg lásd, inkább boldogulhatunk. Az öszvetett vállak tsak többet győznek. De illy módon az olyan Gyáva Tisztelendőségnek Hagymásza sem fog háborgatni, a' millyennek ok nélkül való zúgolódásáról a' minap olvastam vólt szomoruan szomorú panaszodat. Írok kívüled, Dugonitsnak is, azután a' Kassaiaknak is. Meg egyezésteket várom 's azonnal a' tanátslott úton el járok már, melyre készítem is az Esedező levelet. Ne terheltelessé mennél előbb válaszolni. Nagyon nyomna, ha magunkon kívül, kiket alacsonyabb helyen szült a' szerentse, még néhány Nagyokat is megszólíttanánk, és Társóknak híánk, kik úgy is munkálkodnak már a' Magyarorságon, mint Teleki, Rádai, 's még néhányak. Igaz, írtál valamit Naláztiról. Kész ő szép és nagy jót tenni az illyen Társasággal. De melyikhez hajlik inkább, az Erdélyhez e, avagy hozzánk a'

¹⁾ Bartók Géza másolata szerint a m. tud. Akadémia levéltárából.

Magyarhoz? Avagy mi mindnyájan egy Korona Fiai lévén, és egy Magyar vér, nem lehetnénk e inkább egygyé? Mozdíts itt is, a' mit tsak mozdíthatsz. Ihol a' tanácslott út, le írom szóról szóra. Lehet azon építned.¹⁾

8. Péczelihez írt föntebbi leveléből látható, hogy az írók közül egyelőre azokhoz írt ez ügyben, kiktől mint legbefolyásosabbaktól leghathatós elmozdítást remélt; a többiekhez alkalmasint közvetítők által iratott, a minthogy Péczelit is fölkéri ilyesmire.

Kiindulási alapul a bécsi, győri, kassai, komáromi irodalmi egyesületek beleegyezését is elégségesnek vélte. Budán és Pesten az ottani tudósok, írók és lelkesb honfiak közt előbb Dugonics által, ki ekkoron oly nagy népszerűsége jutott volt, kívánta az ügyet lendíttetni, aztán pedig személyes érintkezések útján akarta a kezdeményt folytatni.

E végett mentül előbb Budára igyekezett.²⁾ S minthogy az imént Sándor Istvántól némi pénzsegédelmet kapott,³⁾ az ott tartózkodást a társaság ügye érdekében kissé továbbra szándékozott nyújtani. A győri püspök Fengler József, kinek kegyes hajlamát több oknál

1) Admodum Reverende Domine! Quod serius ad datas ad me Litteras respondeam, id unice Zelo meo adtribuere dignetur, quo in Promotionem tam boni Instituti, ut illud est, quod mihi impense commendare dignabatur, ferebar. Non equidem inficior, me paullulum adhaesisse, Principem Nostrum gravioribus multisque detentum Laboribus, nunc eatenus inturbare: at nil pensí duxi rem eandem Principis Leopoldi obtutui substernere, ut Is Protector Instituti hujus esse non gravetur. Archidux hic aliunde nobis propensissimus, maximaque cum diligentia Nativam Linguam Nostram addiscens, Protectionem Instituto huic certe non detractabit, si eatenus requisitus fuerit. Meo videri (quin mei mentio fieret,) Is per Societatem taliter litteratorie requirendus esset. Cum fama etiam ad oras illas detulerit Principem in addiscendæ Lingua Nostra Nativa assidua diligentia desudare, exindeque colligere, Eidem Principi, tam Nos, quam Linguam Cnaram esse, hinc Societas Sua Serenitatem in Protectorem Instituti hujus demisse eligere praesumeret, si a Sua Majestate Regia approbationem Instituto huic procurare dignaretur, Titulumque Protectoris assumere non detractaret. Tali modo spero, quod et Sua Majestas petito acquiesceret, et una Principem Optimum nobis devinceremus.

Si idea haec arridet, eandem in effectum deducant, sin, de eo saltem dignentur convinci, quod Patrius Amor meus etiam hic non deficiat. Reverenda autem Dominatio Vestra de eo certa sit, quod omni tempore non deero in Com-moda Patriae omnem impendere operam. Qui favoribus commendatus omni cum cultu sum Reverendae Dominationis Vestrae Paratissimus Servus C Jos. Esterházy m. p. Viennae. Die 18. Junii, 1790.

Iráni Győrött, Szent Iván havának 22. napján 1790.

²⁾ Sándor Istvánhoz és Péczeli Józsefhez írt leveleiből következtetőleg az vonható ki, hogy csak aug. hó 23-án mehetett Budára. Ugyanis Péczelihez Budán aug. 30-án kelt levelében azt írja, hogy még 3 hétig marad ott; Sándor Istvánhoz Győrött szept. 26-án írt levelében pedig azt jegyzi meg, hogy négy hétig sürgette Budán a társaságot; (l. a nemz. muzeumban u. o.) tehát aug. 30-dikán már egy hetet töltött ott.

³⁾ Kitészik ez Sándor Istvánhoz 1790. jun. 14-én Győrött írt leveléből. (L. u. o.)

fogva már egy pár év óta bírta, azzal könnyíté e hazafias célzatú szándékát, hogy neki Budán kényelmes szállást adott¹⁾ s alkalmasint élelmezést is. Egyébként e tekintetben a tehetős hazafiak és főrendiek is szívesen vendégelték őt.²⁾

Négy hétig időzött Budán³⁾ a végből, hogy a nyelv művelő tudományos társaság ügyében minél sikeresebb lépéseket tegyen. Nem csak úgy, mint a nagy feladat teendőivel megbízott ügyvivő, e szó közönséges értelménye szerint, hanem mint az ügynek személyesült szelleme, megtestesült lelke sűrűgött érte fáradhatlan igyekvéssel s azzal a lelkesültséggel, mely benne e célért már ifjú kora óta lángol vala.

Elgondolható, hogy minden percét, minden mozdulatát főleg e feladatra fordítá. S a mit így tón, bizonyára eleve megbeszélte mindazokkal, kikkel azt közölni szükségesnek s hasznosnak vélte. Teljes tudatában annak, hogy ily nagy horderejű dolog csak is úgy sikerülhet kellőben, ha mentül biztosabban kiszámított alapon, mennél hathatósabb gyámolító s elősegítő erőkkel indítatik meg, a módokat és eszközöket illetőleg sem mulasztott el semmit az oly nagy fontosságú ügy érdekében.

Bizvást föltehetjük, hogy az e fölötti tanakodások képezték ez időtt az ország szívében összegyűlt számos hazafiak magánköri discussióinak leglényegesebb tárgyát. — Mily becses irodalmi hagyatéknak lenne, ha Révai e négyheti tevékenységéről naplójegyzeteket írhatott volna. De erre nem juthatott érkezése.

Kétségtől a legjobb fejek, a leghazafiasabb érületű szívek lehetőleg hozzájárultak ott azon tervezet megfontolásához, melyet Révai már majdnem évtized óta fogalmazott s minden viszonyokat egybevetve, át meg át vizsgálva oly gondosan összeállított vala úgy, hogy azt méltán terjeszthette föl a legmagasabb helyekig mint a nemzet legilletékesebb gondolkodóinak eszméjét.

9. Azon emlékezetes napok folytán nyerte Révai a nemzeti szellem képviselői részéről a leghelyesőbb jóváhagyást arra nézve, a mit a hécsi társak javallatával eddig tón az ügy érdekében s egyszerűs-mind a legmelegebb buzdítást arra, a mit továbbá tenni szándékozik.

¹⁾ L. Révai „Latina“ 126. l., hol így zengi Fengler József püspöknek azon kegye iránti háláját:

„Quod tamen ausus eram ad coeptam procurrere metam,
Haec quoque Magnanimo laus datur Indigenae.
Proposita urgentem me res angusta premebat,
Taedia cur Budae non superanda forent:
Ecce rei curtae, curis ut solvar amaris,
Occursum est largo Praesulis hospitio.“

²⁾ Péczelíhez aug. 30-án kelt levele végén ezt jegyzi: „Ma Teleki Józsefnél ebédelek.“

³⁾ Így tudatá ezt Sándor Istvánnal a hozzá szept. 26-án írt levelében. L. főntebb a 172. lap 2) jegyzetében.

Nagyon ildomos taktikának találták kiváltképen a főbb tekintélyek azt, hogy Esterházy József gróf javallásával egyenesen a legfelsőbb hely felé irányult az első lépés és pedig oly tapintatos szerkezetű folyamodvánnyal, mely a nádorrá választandó Sándor Leopold főherceget kívánja a létesítendő társaság főprotectorául, ki annak helybenhagyását atyjától, a királytól megnyervén a nemzet iránti vonzalmát, melyet a magyar nyelvnek szorgalmas tanulásával már is érezet vala, annál nyilvánosabb érveléssel tanúsítandja s azt az udvar iránti bizalmában annyival inkább erősítendő.

Ily bizalomnál fogva a fővédnökség elfogadásáért esedező levél magyar nyelven írva kelt már jun. 28-án¹⁾ s rá a kir. helytartó tanács részéről a kedvező válasz jul. 30-án adatott ki.²⁾

E helytartósági leirat már legott némi költségvetésre szólítja föl Révait, „hogy előirányzását lehessen — u. m. — készíteni a magyar nyelv kimivelésére alakítandó társaságnak, mint oly dicséretes intézetnek, mely nem csak a széptudományok gyarapítására, hanem a közboldogság növelésére is céloz: addig is míg az afféle akadémiának világos, határozott és minden részben kiegészített képe és szerkezete alakíttatnék s ahhoz kellő alap és hely rendelkeztetnék, már némi előzmények készíttethessenek.“ E végett kívántatik Révaitól, hogy fölterjesztett „Planum“-át a szükséges alap s fölmerülhető költségek tekintetében részletezze, hogy mindenek előtt tudni lehessen, mennyi költség kívántatnék a fő és al-titkár, és segédkezők díjazására;³⁾ továbbá hogy jelentse ki azon társak neveit, a kik az alakítandó társulat tervezésében közre működtek s adjon véleményyt, vajon kezdetben némi költségkímélésből nem volna-e jobb a nyomtató műhelyt illetőleg, mit a társaság sajátul kíván bírni, a dolgot akkép intézni, hogy egyelőre az egyetem nyomdáját használná a társaság Budán és könyvtára, valamint rendes ülései és irodája számára is ugyanazon épületben nyerne helyiséget.“⁴⁾

¹⁾ L. közölve a „Planum erud. Soc. Hung. 91—2. lapján. Aláírva: „Révai Miklós és a többi Társak.“

²⁾ E latin szövegű levelet aláírta: „Comes Carolus Zichy.“ (L. közölve a „Planum“ 94—5. lapján.)

³⁾ „Ut Societati pro excolenda Lingua Hungarica formandae, tanquam Instituto laudabili, et non solum ad Incrementum amoeniorum Scientiarum, sed etiam ad augendam Publicam Felicitatem tendenti cuius Planum Paternitas Vestra cum suis Sociis Altissimo Loco exhibuit, interea etiam, dum clara, distincta. et omnibus numeris absoluta Academiae istiusmodi imago efformetur, Fundusque et Locus destinetur, praeliminaria parari possint, Paternitas Vestra Planum hocce suum, quantum ad necessarium Fundum, et occurruras Expensas, ad specificum reducet, ut ante omnia sciri possit, quantinam Sumtus ad salariandos Secretarium, Prosecretarios, et Adiutores requirerentur.“ — (L. Planum erud. Soc. Hung. 94. 1.)

⁴⁾ „Praeterea Paternitas Vestra Sociorum quoque illorum, qui in Plano hoc

10. Felsőbb helyről ily biztató leiratot nyervén, még inkább szükségét látta annak, hogy a kívánt részletezés végett a buda-pesti ügytársakkal minél behatóbb tanakodást folytasson, meg a kir. helytartóságnál is személyesen járjon el az ügy érdekében.

De több rendbeli akadályai miatt e leirat kelte után csak három hét múlva mehetett a végett Budára. Igen valószínű, hogy előbb a bécsi írótársakkal tanácskozott e kérdésekre nézve, úgy-mint a kiktől előbb is legtájékoztóbb jeladásokat nyert e tekintetben.

Ekkoron különösen igen szükséges volt a bécsi kormányhoz közelebb álló ottani magyarok részéről nyerni tájékozást azon különös fordulatokhoz képest, melyek a közviszonyok sajátságos alakulásával e dolgra nézve is tetemes változásokat idézhettek elé.

Hazánk történelmi lapjai újabban már mind világosabban tűkrözik azon bonyodalmakat, melyek akkorban a nemzeti ügy életkérdéseit illetőleg oly nagy fluctuatiót keltettek volt. ¹⁾ Mily lényeges befolyásuk voltak ezek a nyelv művelő társaság létesítésére nézve, kitetszik ennek további sorsából.

Már az 1790. év másik felében mutatkozó constellációk a külpolitika láthatárain mindinkább éreztették hatásukat a belviszonyok alakulására. Váratlan s közben megdőböntő események nagyon lehűtötték a lázas forrongást, tetemesen apasztották a túlsapongó szenvedélyek dagályát. ²⁾

A mérsékeltébb gondolkodás már túlsúlyra emelkedett volt, midőn Révai Budán a „tranquilla potestas“ érdekében minden megközelíthető hathatós tekintélyt szerény, de lelkes buzgalommal fölkeresett az ügynek minél melegebb fölkarolása végett.

11. Egy heti sürgölődésének eredményéről már aug. 30-án kelt levelével ekkép értesíti Péczelit:

„Révai a Kedves Péczelinek Boldogságot! — „Megküldöm a Felsőges Helytartó Tanátsnak Társaságunk Állapotjáról hozzám küldetett Levelét, mely szóról szóra így vagyon. ³⁾ A leirat teljes szövege után sebtében így tudósítja őt az ügy kedvező folyamatáról:

„Tudó Kedves Barátom! miben légyen mind eddig való Igyekezetünk. Még ezeket a környül állásokat is meg írom. Itt a' Helytartó Tanátsnál mindnyájan azok, a kiken meg fordul ezen dolog, igen nagy hajlandósággal viseltetnek

formandae Societatis operam navarunt, Nomina mihi indicare, et opinionem depromere velit; annon initio ad parcendum maioribus Sumtibus, ita rem quoad Typographiam, quam Societas privatam et propriam habere desiderat, accomodari praestaret: ut eadem Societas hic et nunc Typographia Universitatis Budae existente utatur, et Locum etiam physicum pro instructione Bibliothecae et Ordinariorum Consensuum, ac Scriptorii in iisdem ipsis Aedibus Typographiae obtineat.“ (L. u. o.)

¹⁾ L. Horváth Mihály „Magyarország történelme“. VIII. k. 34 s. köv. ll.

²⁾ U. o. 39. 41. 42. l.

³⁾ L. főntebb közölve s a „Planum“ 94—5. l. Az egész levél az akad. levél.

h o z z á n k. Azon vagynak, hogy ex Fundo Studiorum adassék főképen a' bizonyos és bátorságos meg állapotásunkra való Segedelem. Bátran kérhetünk, mert ki telik. Tsak azt kell még is meg várnunk, hogy ezen mostani Zűrzavarnak vége szakadjon. A' mint biztatnak, több ezerekre is tarthatunk számot esztendőnként. Azon kívül a Nagyságok is bőven adakoznak. Báró Ortzi Józsefet meg kértem mindnyájunk nevével, hogy Igazgató Fejünk méltóztatnék lenni. El fogadta a' többi Nagyságoknak reá tzelőző ösztönökre is. Ezekről szedett ő már is hétezerrel feleesebb Collectát. A Studiorum Commissio Vélekedése mutat ugyan addig is, míg derekasabb állapotra vergődhetünk, Typographiát és lakó helyet, de ugyan azon Commissio Tagjai, s egyéb Nagyságok már jobbat is emlegetnek. Elég üres Épület vagyon Pesten. Különös Typographiára is már össze adnak elég sokan és eleget; nevezetesen maga Nunkovits Püspök Úr ad 150 aranyat. Ugy találják, hogy jobb még is, ha mindjárt különös és tulajdon Typographiánk lehet. Írd meg, mit gondolsz, s mit javasolsz az egész dologra való nézve is. Sietek, hogy ki ne' fogyjak az időből. Szeress és frisen légy. Én még három héttig itt maradok. Budán 30. Aug. 1790. (Post scriptum) „Közöld ezeket Szabóval is. Ő még Virten vagyon. Várom válaszodat. A te Tokaid igen drága a Püspöknek. Másutt érte leszek, hogy vevőt szerezhessenek. Ma Teleki Józsefnél ebédelek.“

12. E néhány sornyi levele is igen jelentékeny tanúság a főntebb érintett viszonyokról. Mutatja, mily ügyes taktika volt legott az udvar kegyét nyerni meg az ügy számára és pedig oly úton, mely mint bizalmi tanúság akkoron éppen alkalmas időben nyilatkozván sikeres eredménnyel viszonztatott.

De másrészt az is eszélyes számítás volt, hogy azonnal az országgyűlés tagjainak figyelmét is fölgerjesztette a „Jámbor szándék“-nak terjesztésével. Már a kedélyek csillapodásnak eredtek s a hőzhangulat mindinkább fogékonyvá lón az ily szelidebb lelkeseδέst igénylő dolog iránt.

Akkorig, midőn Révai Budára ment, a „Jámbor szándék“ 800 példánya már jó formán megtette hatását a honatyák, nevezetesen a főrendiek közt, kikhez azt szerzője kiváltképen kívánta intézni. ¹⁾

Innét azon örvedetes eredmény, melyről Péczelit, mint a tudományos társaság eszméjének buzgó ajánlóját, ²⁾ értesíteni ügyronki kötelességének tartá.

Nagy készséget tapasztalt a helytartó tanácsnál, tényleges ronszenvre talált a főrendiek között. Első sorban látja ismét elő-

¹⁾ E fölirat áll a kezdetén: „A tekintetes és nemes Magyar Hazának Kegyelmes és Nagyságos Fő Rendeihez“. (L. „Jámbor Szándék“ 17. l.)

²⁾ L. Mindenes Gyűjtemény 1790. IV. 231. 254. 408. l.

tünni a „hazafias széplelkű Nunkovics“ püspököt,¹⁾ s az ígéréthez hű Orczy József bárót.²⁾ — Szívét a legszebb remények töltötték el. Teleki József is alkalmasint nem csak megvendégelte, hanem az ügy támogatásával is megörvendeztette őt.

Az a négy hét az ország szívében eltöltve, sok szellemi élvezetet nyújthatott Révainak. Bár csak körülményesebb emléket tartotta volna fenn az ottani élményeinek!

Annival érdekesebb volna más tekintetben is lehetőleg körülményes részleteket bírunk Révainak iménti érintkezéseiről, minél érezhetőbb a hiány olynemű adatokban, melyek az akkori szövvényes viszonyok kellőbb megvilágítását adhatnák. Alkalmasint nyitjára vezethetnének Révainak ottani tapasztalatai is egy és más talányszerű mozzanatoknak, melyek akkor tájban némely eléggé meglepő színváltozásokban kezdettek feltűnedezni.

Ilyesminek bizonyosságaul vehető az is, hogy Révai Budáról távozta után nyomban egy más levelet kapott a kir. helytartó tanácstól, melynek tartalma már is igen különböző hangulatot éreztet az imént oly melegen biztatott ügy iránt. Láttatja ez, hogy csakhamar kémielőbb bírálattal kezdtek fessegetni a nagy horderejű indítványt. A leirat szerkezete szárazabb hivatali modorú. Mintegy számon kérő nyomozással kutatja a megindított mozgalom keletkezésének alapját s tényezőit. Fennsőbb királyi parancsolatnál fogva meghagyja Révainak, hogy a dolog valódi mivolta szerint terjeszse elő I., mely egyénekből áll azon társaság, melynek nevében Révai az ő plánumát bemutatta; II., hogyan és mikor és kinek előre tudatával állott össze azon társulat?

13. E felhívás szeptember 17-én kelt Budán gróf Csáky József aláírásával, mint a kezdete jelzi, folytatásaul,³⁾ illetőleg kiegészítő pótlékaul az előbbi, t. i. jul. 30-án kelt leiratnak.⁴⁾

Figyelően egybevetve e két leiratot, azonnal némi gyanuját érezhetni annak, hogy bárhonnét keletkezett fuvalom következtében az ügy iránt csakhamar jelentékenyen módosult a nézet fennsőbb helyen.

1) Ki már a mult évben fényes jelét adta volt példaadó hazafias buzgalmának. (L. Hadi történetek I. sz. 657. l.)

2) Sándor Istvánhoz 1789. aug. 27-én kelt levelében említi Révai, hogy midőn Pesten jelen volt b. Orczy Lőrinc pártfogója temetésén, ennek fiai megajánlották neki továbbra kegyöket. (L. Horvát István kijegyzéseit a nemz. muzeumban a Révaiának közt. 24—5. sz.)

3) „In Continuationem dimissae abhinc die 30-ma Julii a. c. Dispositionis, intuitu Plani, quod ad excolendam Linguam Hungaricam tendit, Paternitati Vestrae id adhuc de Benigno Jussu Regio committendum habeo; ut isthuc genuine referat, primo, ex quibus Individuis Societas illa, cuius nomine Paternitas Vestrae attactu Plani exhibuit, constet, prout id iam in Litteris sub praecitato dato expeditis dispositum fuit; secundo quomodo et quando, cuiusque cum praescitu eadem Societas coaluerit. (L. „Plani“ 95—6. l.)

4) L. u. o. 94. l. s főtebb a 174—5. l. idézve.

Lehet, hogy némely apróbb lelkek sértett becsvágya, tán irigységese is gyanút támasztott a tudós társaság ügyének főmozgatója ellen, — vagy még inkább azon rejtelmes mozgalmak leleplezése, melyek akkoron az alkotmány garantiáját kül-hatalmasság közbenjárásával igyekeztek biztosítani,¹⁾ ez által a leendő király iránt sértő bizalmatlanságot tanusítva, mint afféle titkos szövetségi törekvések, a tudományos társulat szellemi célzata iránt is gyanakodást s azért észlelőbb figyelmet is gerjesztettek.

Határozott adatok hiánya miatt e részben csakis némi sejtelmekre szorítkozhatunk. Azokból, a miket Révai az ezen leiratra adott „Responsum“-ban az „ingrata suspicio“ említésével mond,²⁾ szintén nem nyerhető az iránt kellőbb eligazodás. De azt annyival inkább érezteti a „Responsum“, hogy megdöbbentő s az ügytől némileg visszariasztó hatású lehetett a Consilium e másik leirata, különösen némely főrendiekre,³⁾ kik az udvar visszatetszését sejtették a baljóslatú kérdésekben. Másrészt ahhoz is, a mit az iménti jelenségek ígérni látszottak, férhetett már gyanakodás, különösen a helytartó tanács ebbi készséges biztatásához, hogy vajon nem csupán politikai fogásból történt-e azon felhangoló kegyeskedés.

Bármint legyen, Révaira meglehetősen terhelő feladatot rótt e fennsőbb helyi meghagyás. Sok járás-keelés, tanakodás és levelezés igényeltetett a végett, hogy a fölött kérdésekre nyomósan érvelt válasz menjen a helytartó tanácshoz.

Hogy e feladatnak minél kellőbben megfelelhessen, kénytelen vala felhagyni azon szándékával, melynél fogva Sándor István ajánlata következtében némi üdülésre kívánta felhasználni az iskolai szünidő egy részét t. i. hogy vele Svajcot megjárva vagy nála Lukán (nyitrai birtokán) időzve egészségi állapotát jobb karba hozhassa.⁴⁾

14. A terjedelmes, közel egy nyomtatott ívnyi válasznak mindjárt kezdetén tudatja Révai, hogy szorgalmasan közölte a helyt. tanács mindkét levelét mindazokkal, kik illetékesebb jognál fogva részt vettek volna munkálatban, hogy úgy mindkét levél kérdéseire az ő megegyezésök hozzájárultával minél pontosabb feleletet lehessen adni.⁵⁾ — Ennek következtében maga a „Planum“ is újabb, bővebb s átgondoltabb kidolgozást nyert, melyet a válaszhoz csa-

1) L. Marczali H. „Porosz-magyar viszonyok“, 1878-diki „Századok“.

2) I. „Planum erud. Societ. Hung.“ 105. l.

3) U. o. 104—6. l.

4) L. Révainak Sándor Istvánhoz 1790. jun. 14-én Győrött kelt levelét Horvát István kivonataiban a m. nemz. muzeumban.

5) „Duplices illas Praesidiales Exc. Consilii L. — Clementi Jussu Regio benigne expeditas, communicavi sedulo cum iis omnibus, quiqui in partem huius laboris iure potiore venerunt: ut ad Puncta in utrisque gratiose proposita quam accuratissime accedente et eorum consensione responderi possit.“ (L. „Planum“ 96—7. l.)

tolva a legfelsőbb helyre hathatós ajánlattal fölterjesztetni kérek.¹⁾

A fölkiáltó költségvetést illetőleg a tervezetben felhozott subsidiumra vonatkozólag megjegyzik, hogy ha a tanulmányi vagy más nyilvános alapból adandó segílyre nézve akadályok merülnének föl, legalább csak annyit eszközöljön a Consilium, a mennyi valahogyan elégséges lehet az intézmény első alapjának megtevésére,²⁾ csak hogy az létre jöhessen.

Második pontban a tervezet alakításában részt vett társakat illetőleg, — kik tanácslással, véleményadással, határozott beleegyezéssel, s némelyek ugyan személyesen megjelenve s gyakran tanakodva, mások pedig csak levelezés által járultak ahhoz, különösen midőn már a király kegyes hajlamának jelei is mutatkoztak, — megemlíti, hogy ilyenek közül 22 van felsorolva a mellékelt „Planum“ végén.³⁾

Minthogy a nehézséget támasztani igyekvő feszegetés leginkább abba kívánt bele kötöni, hogy Révai már az első folyamodásban mintegy létezőtársaságot látszott jelezni:⁴⁾ a válasz 3. és 4. pontjában kiváltképen nyomósítja, hogy a társaságnak, mivelhogy valóban mint szervezettes társaság még nem is létezik, tagokul nevezhető egyénei mindeddig nincsenek, de számosan vannak, kik a felsőbb helybehagyással megalakulandó társaságnak hasznos tagjainál választhatók, s azok közül már is mint eddig eléggé illetékesül fölsmertek annak jelöltjeiként a planum függelékében felso-

1) „Responsaque nostra, et Planum ipsum, curis novis uberius perfectiusque elaboratum, quod isthic adiungere ob nexum plenamque rei notitiam praesumimus, Altissimo Loco promovere efficaciterque commendare dignaretur.“ (U. u. 97. l.)

2) ... quod aliquomodo sufficiat ad ponendum primum huius Instituti fundamentum. Etiam si non possit in ipso iam exordio notabilior aliqua et illustrior huius Societatis esse Constitutio: ne propterea intermittatur penitus et interdicat. (U. o. 99. l.)

3) „Horum Nomina, quasi subscribendi ratione, distincte et clare indicato ad hunc conatum ordine, expressa sunt in fine elaboratoris huius Plani, suntuque universim viginti duo.“ (U. o. 101. l.)

4) L. u. o. 91. l. a Sándor-Leopold főherceghez intézett „alázatos esedezés“-t, mely így szól: „Arra a' kellemetes hírre, mely el-terjedt az egész Hazában, hogy Főhertzezséged különös szorgalommal méltóztatik Nyelvünket tanulni, ki-mondhatatlan, mi-igen meg vizsgálódott Nemzetünk. ... Ugyan ezért bátorkodott annyira az a Társaság-is, mely már alkalmas régóta együtt-is, másutt-is törekedik a' Hazai nyelvnek mivelése mellett a' Szép Tudományokat is Nemzetünkkel a' maga született Nyelvén edesebben köstoltatni, és az azokból áradó gyönyörűséget és hasznot tellyesebben érezetni; hogy Főhertzezségedet Óltalmazó Fejedelmének alázatosan kívánná meg kérni: ha Főhertzezséged azon Társaságnak Öregbedésére és állandó Fenn maradására Kegyes Atyjának, a mi Felséges Királyunknak Helyben hagyását ki munkálódni méltóztatnék, s ezen új Tzimmal, mint Nemzetünkhez vonzó Kegyes Hajlandóságának újabb és tetszetősebb Bizonyosságával, jeleskedni.“

roltatnak, tehetségeiknek s érdemeiknek jellemzésével ismertetve.¹⁾ A mi a társaság eddigi előzetes létét illeti, az sajátképen azon irodalmi munkások apróbb csoportjaiból állott, kik a magyar nyelvnek tudományos művelése végett egyes városokban mint Bécsben, Győrött, Kassán, Komáromban, irodalmi vállalatok, különösen folyóiratok útján, együttesen működtek s kiknek törekvését némely előkelőbbek is hathatós gyámolításukkal elősegítvén szintén az ügy részeseiül tekintettek, főleg mint pártfogók. Ilyeneknek jelentékeny számát lehetne felsorolniok, ha azon gondolat nem tartóztatná őket, hogy ily előtérbe-állítással némelyeknek ugyan szerénységét is sérthetnék, míg másokban azon tünődést növelhetnék, hogy netán az időviszonyok vagy az emberek méltánytalansága által gyűlölségre eshetnek.²⁾ Ugyanis a főbbek közül többeket tartott vissza már huzamos idő óta a nemzeti nyelv művelésének hathatósabb pártfogolásától az a félelem, hogy olyasmivel az udvar részéről neheztelést vonnak magukra, úgymint a melyről a magyar névnek ellenségei már régebben azon gyanut keltették, mintha a magyar nyelv kiművelését oly annyira ellenezné, hogy azt inkább elnyomni s kioltani igyekeznék. És e méltánytalan hiedelemnek megerősítésére szolgáló érvek csakugyan nem is hiányoztak.³⁾

Ugy fordult ugyan közelebbről, hogy ama gyanu oszlani látszott, Lipót király már kezdetben is nyilvános jeleit adta annak, hogy épen nincs olyasmi szándékában Ennél fogva a magyar írók azon töprengésnek teljesen eltávolítása végett legcélszerűbbnek vélték, hogy a magyar nyelv iránt kegyes indulatú fejedelemhez egyenes úton terjeszszék föl hazafias törekvéseik pártfogolásáért esedező kérelmüket. Ezt látva a főrendiek jelentősebben fölbátorodtak az ügynek nyiltabb pártolására.⁴⁾

15. Örvendetes siker mutatkozott kezdetben. A kir. helytartó első levele is buzdító hatású volt a pártfogókra.

És főleg ily hathatós pártfogóknak gyámolítása következtében történt, hogy az előbb csak kisebb csoportokban, de nyilvános úton, az egész nemzet köztudomásával működött irodalmi körök a már rég óhajtott egyesülés által egy nagyobb társasággá igyekeztek alakulni, mely szándék ugyanazoknak tudtával s közreműködésével mozdítottatott elő, valamint jelenleg is előmozdítatik, kiknek nevei ezennel följelentetnek.⁵⁾

Nagy mérvben biztatta lelkes pártfogóikat, sőt ösztönözte is a kir. helyt. Tanácstól jul. 30-án kibocsátott leirat, mely oly örvendetes kilátást derített volt. — Most azonban már ismét tünődni kezde-

¹⁾ L. Candidati erigendae erud. Soc. Hungaricae a „Planum“ 61—91. lapjain.

²⁾ L. Planum erud. Societ. Hung. 104. l.

³⁾ U. o. 103. l.

⁴⁾ U. o. 106. l.

⁵⁾ U. o. 104. l.

nek. Mert a Consiliumnak utóbbi t. i. szept. 17-kén kelt leirata tétozába ejt némelyeket különösen azon gyanakodó kérdéssel, hogy kinek tudtával állott össze e társaság. — Mintegy felújulását sejteti ez azon előbbi állapotnak, mely őket a magyarság hathatósabb előmozdításától visszariasztá.

Ilyesmit gyanítva már is nagyon sohajtoz a haza, melynek nevében ők emelnek szót, esedezve kérvén a helyt. tanácsot, hogy a király és a haza iránt fogadott hűségénél s kegyeleténél fogva a lehető legjobb módon oszlassa ezt a roszt szándékú emberek ártalmas híresztelése által keltett félelmet a honpolgárok szívéből és mennél hathatósabb érvellyel nyugtassa meg a nemzet bizalmát,¹⁾ s kegyesen közvetítő kérelmével méltóztassék a Felsőnek azon jó akaratát, melyet már kezdetben éreztetett volt, fenntartani ezen ártatlan törekvés iránt, mely a Consilium előbbi elismerése szerint is „dícséretes és a közjó gyarapítására célzó.“

Az ötödik pontban a Typographiát illetőleg fenntartják azon óhajtasukat, hogy a létre jövendő társaságnak jövödelem-forrásául saját magán nyomdája lehessen. A társaság helyiségére nézve pedig leginkább Budán vagy Pesten óhajtanának valamely üres lakot, például olyat, mely valamelyik eltörlött és visszaállítatni nem szándékolt szerzetes rendnek egykori házában találkozik.²⁾

16. November 10-én készíthette csak el Révai e sok tanakodás-és utánjárásba került munkálatokat. Nyomban utánok egy másik esedező levelet írt maga és társai nevében Sándor Lipót főhghez mint már az ország nádorához és az alakítandó társaság fő védnökéhez, mely nov. 18-áról van kelteze és a főntebbi érvek némelyikének közbefűzésével nyomósan motíválva.³⁾

E munkálatoknak fölterjesztése után, hogy az ügy az országgyűlésnek, kiváltképen pedig a főrendieknek hathatós támogatása által annál inkább kivívhasza az óhajtott sikert, igen célszerűnek látszott mindezen elaboratumokat nyomtatás útján közzé tenni s egyszerűs mind az egész nemzet figyelmé elé tánni.

Igy történt, hogy előbb a most már teljesebben kidolgozott „Planum“, aztán meg ennek kiegészítéseként a társaság tagjainak kijelöltek ismertetése és végre beszámolásul az egész ügymenet folyamát kimutató levelek mint okmányok azonképen, a mint a hivatalos igény szerint szerkesztettek, azonnal sajtó alá adattak. Még azon év végeig nyomtatásban a nyilvánosság elé jutott a „Planum erigendae eruditae Societatis Hungaricae alterum elaboratius. Viennae, 1790.“ című füzet, utána pedig folytatásaként a többi ily címmel: „Candidati erigendae eruditae Societatis Hungaricae, et Ratio facti

1) U. o. 107. l.

2) U. o. 109. l.

3) U. o. 111—116. l.

in ea promovenda progressus. Jaurini, 1791. — Ez utóbbi rész a főntebbiek tárgyalására fő forrásul szolgált.

Révai, mint az ügynek főmozgatója, több oknál fogva okvetlenül szükségesnek látta ezen okmányoknak mentül előbbi közzétevéését, főleg az ügy lendítése végett.

Az akkori nyugtalankodás, izgalom és töprengés miatt kétségkívül nem kevés interpellatio érkezett hozzá az ügy mibenléte iránt. — Meglehetősen sejteti ezt íme levele, melyet nyomban nov. 22-én Győrből intézett Péczelihez: ¹⁾

„Révai a kedves Péczelinek Boldogságot! — Nem győzőm különösen meg írni a' te számodra is, hogy miben légyen a' Társaság' állapotja. Elég bosszúságom vagyon érte, pedig hitvány Emberektől. Olvasd el, kérlek, az ide bé záratott két levelet, eleget fogsz tudni azután, de bosszónkodni is fogsz, 's rajtam szánakodni is. Ne sajnáld a' Posta költséget. Más módom nints benne. Mikor már el olvastad, petsételd le magad petsétjével, 's küld tovább, a' kinek szóll. Igyekeztem érdemeidet ott úgy bé adni. a' millyenek valósággal, a' hol talám ítélni fognak felőlünk. Helyben lakó Collegialis Tagnak kívánunk. De kit is inkább, ha tégedet nem? Úgy kérjük, hogy egy ilyen Tagnak Szabad Szállása, és 1000 forint fizetése légyen. Most többet nem írhatok. Frisen légy, és szeressed híven szerető igaz Barátodat.“

Ehhez csatolja Péczeli irodalmi érdemeinek méltatását szó szerint akképen, a mint az a „Candidati“ című füzetben (l. 79—80. l.) megjelent.

Mutatványul szolgálhat ez arra nézve, mily tetemes rész jutott Révainak e nagy feladat végetti teendőkből.

¹⁾ L. a m. tud. akademia levéltárában levő Péczeliának közt.

XII. Révai „Planum“-a.

1. Úgy, a mint az a „Planum erigendae eruditae Societatis Hungaricae“ oly huzamos megfontolás és egybevetés után végre nyomtatásban is megjelent,¹⁾ valóban egyik legfontosabb okmányául tekinthető azon küzdelemnek, mely ama válságos évben a nemzeti nyelv jogainak kivívása végett foly vala. Különösen a hozzá csatolt folyamodványokkal, leiratokkal s azokra adott fölvilágosító válaszszal együtt²⁾ nagy jelentőségű emlékiratot képez az a magyar tudományos akadémia eszméjének fejlődési történetére nézve.

Olyannak tartják azt ennek alaposabb ismerőit, kiváltképen Toldy Ferenc, kit e tekintetben legavatottabbnak mondhatunk. Épen azon iratában, melylyel a magyar tudományos akadémiát genetikus fejlődése szerint kívánta alaposabban ismertetni,³⁾ ily jelentős méltatással emeli ki Révai „Planum“-át: „Oly munka (az), mely magára is elégséges szerzője s ez ügy kifejtője s előmozdítója nevét halhatatlanítani.“⁴⁾

Epochalis jelenség az, úgy az eszme mint annak hőse tekintetéből. Belőle tűkröződik kiváltképen praegnans tanúsága s mintegy monumentummá tömörült kifejezése Révai, a nyelvbajnok, agitatori tevékenységének, mely huzamos idő óta fokonyként növekedve ekkoron érte, úgy szólva, delelési pontját.

1) „Planum... alterum elaboratius“-nak mondja e kiadványt Révai a címlapon. Ezzel csak azt jelzi, hogy az 1790-ben fölterjesztett tervét teljesebb kidolgozás után teszi közzé. De 1784 óta, midőn ily tervét József császárnak bemutatata, alkalmasint többször is átigazította azt, s így a kinyomtatott „Planum“ legalább is harmadik lehet.

2) L. „Ratio facti Progressus in promovenda Societate“ („Planum“ 91—116. l.)

3) Alkalmasabban, mint ahogy azt titoknoki előde Döbrentei Gábor tette volt a „Magyar tudós társaság Évkönyvei“ I. kötetében.

4) L. „Egyetemes magyar Encyclopaedia, Szerkeszti Török János. Pest, 1860.“ II. k. 19. l.

Habár főleg az ügy érdekét tartva szem előtt, magát csak is „adornator et agens communis“-nak (szerkesztő s köz ügyvivőnek) nevezi; de tulajdonkép ő minden volt mindenben: indítványozó, tervező, folyamodó, ügyvezető; a többiek csak neveiket kölcsönözték neki.¹⁾

2. Így tudja s vallja ezt Toldy, kinek leginkább módjában állott erről a legjobb forrásokból értesülnie.

Szintilyen tudomása lehetett erről már a fölterjesztés után mindjárt a helytartósági elnökségnek is, a mint ezt első leirata is sejteti.²⁾ S ehhez képest kevesebbé lehet felőlő az a két kérdés, melyre a pótlásul küldött másik leirat tőle „genuina relatiót“ kíván.³⁾

Hogy mikép felelt meg Révai a helytartótanács kettős kérdésére: nagyjából már jeleztük.⁴⁾ De van ahhoz még holmi mondani való, különösen az ügytársakat illetőleg.

Egyébként is részint az ügynek fejlődési phasisa, részint hőségnek jellemzőbb ismertetése tekintetéből, igen érdemes e történeti fontosságú mozgalom emlékéit kissé közelebről szemügyre vennünk, annyival is inkább, minthogy Révai agitatori szerepének mintegy végeredményét adja.

Jeleztük annak idején, hogy Révai már serdülő korában föltetsző jeleit láttatá a társas szellemi működés iránti vonzalmának.⁵⁾ Figyelemmel kísértük e hajlama növekvését. Főlemlítettük azon buzgalma nyilatkozásait, melyvel már mint tanuló ifjú pályatársait szövetséges munkásságra tüzelé.⁶⁾ Láttatók, mily áldozatos lemondásra, mely sok gyötrelembe került elhatározásra készítet őt utóbb ezen lelkesítő buzgalmának nagy mérvű fokozódása⁷⁾ s hogy mint érlelé e célból különösen a magyar tudós társaság eszméjét főleg a magyarságra nézve oly mostoha évtized folytán.⁸⁾

E huzamos időn át mintegy hatványult erővel izmosult lelkében mind az, a mit most e derengő időszakban eszményének megvalósítása végett tőn. Ennek nagy tanuságát tárja elénk a „Planum.“

3. Figyelmet keltő legott elején, minő ajánlattal mutatja azt be az ország rendjeinek: „E tervezetét — u. m. — a föllállítandó magyar tudós társaságnak, mely előbb hazai nyelven készült, most latinra fordítva s gondosabban kidolgozva mély tisztelettel terjesztjük színetek elé is egészen úgy, a mint azt a magas kir. helytartó-

1) U. o. 18. l.

2) Különösen e kifejezése: „interea etiam... Paternitas Vestra Planum hocce s uum... ad specificum reducet... (L. „Planum er. Soc. Hung.“ 94. l.)

3) U. o. 95. l.

4) L. Főntebb 178—181. l.

5) L. Révai élete. I. k. 76. l.

6) U. o. 310. l.

7) U. o. 352. l.

8) U. o. II. k. 148. 404—5. III. k. 92—5. l.

tanácshoz alázatosan benyújtottuk. Ugyanis minthogy Hozzátok is újra s többszörösen¹⁾ könyörgünk azért, hogy azon legmagasb kegyhez, melyet a Felsőges Udvartól mint ezen rég óhajtott intézet létrehozására szükségest esedezve kérünk, Ti is járuljatok hathatós pártfogásokkal s készséges nagylelkűségekkel: bizonyára Titeket is nagyon érdekel behatóbban látnotok s tudnotok, vajjon minő azon ügy, melyet oly sürgősen kívánunk ajánlani. Szándékuukat, úgy hiszszük, valóban tisztának s őszintének fogjátok látni, mely sem részrehajlás, sem magán haszonra törekvés által el nem kapva s csábítva, egyedül arra céloz, hogy a közboldogság általunk is növekedést nyerjen és a szeretett haza új díszszel gyarapodjék. Ennek az oly nagyfontosságú s mindenkép nehéz feladatú ügynek a Ti igyekevétek által is előmozdítására buzdítani fog az édes haza szeretete, az a szentebb tűz, mely hevíteni szokta nem az elfajult, hanem az igazán nemes és emelkedett lelkeket. Biztatni fog erre azon vigasztaló örömmek és gyönyörűségnek legédesebb előérzete s hogy úgy mondjam, némi előízlése, mely majdan bizonyára a legkellemesebben fogja szíveteiket elárasztani, hogy azon gyümölcsöknek, melyeket e felállítandó társaság hozand a Hazának, termelését a Ti közreműködésetek is elősegítette.“²⁾

Különösen a végsorok éreztetik, mennyire igyekezett ezen ajánlatával is hatni az országos rendekre. Szintügy célzatos és megnyerő hatásra irányul a „Planum“ bevezetése is.³⁾ Abból indul ki, hogy a királynak a magyar nyelv iránti jó indulatú szándékát s annak emelésére célzó bizonyos és komoly akaratát világosan láttatá már uralkodása kezdetén többrendbeli nyomós tanúság. Így nevezetesen azon atyai nyilatkozata, mely szerint igen óhajtja, hogy a magyar nyelv, mint ezen országban valósággal anyanyelv iránt kiváló tekintet legyen; ennél fogva annak művelésére s terjesztésére különösen oly helyeken, hol többféle nyelv dívik, kellő gond fordíttassék.“⁴⁾

1) „Cum enim et Vos iterum ac saepe imploremus...“ Több rendbeli magán kérelmezéseken kívül különösen arra vonatkozhatik ez, a mit Révai a „Jámbor Szándék“ elé 1788-ban írt praefatiójában mond, fölhíván a hazafiakat, hogy „minden felől folyamodjanak az Ország Fő Rendéhez“ a tudós társaság ügyének felkarolása végett. (L. „Jámbor Szándék“ 16. l.)

2) Ad tantam hanc rem, gravem omnino et arduam, Vestris etiam studiis provehendam addet Vobis animos dulcis Patriae amor, sanctior ille ignis, quo non degeneres, sed vere nobiles et excelsae animae solent inflammari. Addet Vobis animos suavissima illius solatii ac voluptatis praesensio, et, ut eo utar, quidam quasi praegustus: qua Vos olim esse quam iucundissime perfundendos certum est, cum illos, quos haec erigenda Societas adlatura est, Patriae fructus, et Vestra videbitis collata opera esse productos. Vestri Nominis Aeterni Cultores Servi Humillimi Huius Salutaris Instituti Potissimi Promotores.“

3) „Ingressus et Operis Ratio.“ (L. „Planum“ 5. l.)

4) Ehhez oda csatolja jegyzetben, hogy szó szerint írta ki a kir. helyit, tanácsnak azon intézv. nyéből, mely már 1790. ápril hóban a hatóságok által hazaszerte köztudomásra adatott, melyben — u. m. — a Felsőg szándéka min-

Aztán fölemlíti a Felség azon határozatát, hogy a királyi hercegek szorgalmasan tanulják a magyar nyelvet, mi a nemzetet oly igen megörvendeztette.

„Mindezek — u. m. — újra fölélesztették a vágyat különösen a hazai írók lelkében a már rég óta óhajtott magyar tudós társaság létesítése iránt. S hogy ezen óhajtas a fejedelmi tekintély jóváhagyása által biztosabban elérhesse megvalósulását, fő dolognak tekinté a hazai írók legnagyobb része,¹⁾ minden egyéb előtt a királyi helybenhagyás megnyerését és pedig a fővédnökségre megkérendő Sándor Lipót királyi herceg által.²⁾

E lépéseket szerencsésnek láttaták a királyi rendeletek, melyeket a kir. helytt. tanács leiratai tudattak. Ezek által bátorodtak az ügy főbb előmozdítói²⁾ arra, hogy a jelzett pontokra felelő válasz mellett magát a tervezetet is sokkal kidolgozottabban terjeszték föl, mint a hogy szerkesztve volt az előbbi, melyet csak röviden s általánosságban tartva juttattak a főherceg elé. Ennek összeállítására — u. m. — már serényebben s hevülettlenebben egyesíték erőiket s teljesebben kifejtették nézeteiket.³⁾

Igy adja létesültét azon műnek, melyet mint a felsőbb helyre fölterjesztettet a „Planum“ címe alatt közzé tesz. Nyomban felsorolja tartalmát is. Elsőben — u. m. — előadatik a felállítandó társaság célja. Jeleztetnek annak ebből folyó feladati foglalkozásai. Meghatározatnak tagjai. Előadatik ezek választásának módja. Azután szól az a helyiségről, tisztviselő- és szolgálattelvőkről, a védnökségről s pártfogóságról, a pénzalapról s jövedelemről, végül a szükséges költségekről.

Mindezt 11 fejezetben, jól átgondolt s világos előadású szerkezetben tárgyalja úgy, hogy e dolgozat nem ok nélkül vétetett alapul 35 év múlva is, midőn az oly sokáig vajudó eszme végre csakugyan a szülemléshez közeledhetett⁴⁾

den iskolákra vonatkozik ugyan, de ott, a hol ezek állnak, kiváltképen a nemzeti iskolákra, melyek bizonyosabban meghatározandók, legalább ideiglenesen nyilvánítottat addig is, míg a közoktatás és nevelés ügyének minden részeire nézve teljesebb s határozottabb intézkedés történnék“ (L. „Planum er. Soc. Hung.“ 5. l.)

¹⁾ „Utque hanc tandem Societatem erigendi, vera et certa esset, Altissimae Auctoritate firmata Facultas, hanc primum omnium quoquo modo exorandam esse putavit Scriptorum illorum (Patriae) pars potissima.“ (U. o. 6. l.)

²⁾ „... praecipui huius Instituti Promotores“, (u. o. 7. l.)

³⁾ „... Planum quoque formandae Eruditae huius Societatis Hungaricae altero illo multo elaboratius, quod primum Serenissimo Archiduci breviter et in genere solum confectum humillime porrectum est, iunctis iam fortius et ardentius viribus, communicatisque uberius consiliis adornaretur. Quod demum Opus perfectum etiam est, hoc, quo isthic sistitur, ordine.“ (U. o. 7. l.)

⁴⁾ Vay Ábrám Révai nyomán dolgozta ki a felállítandó akadémia elő-

4. Lényege szerint úgy mint tervezet, jóformán ismeretes már az irodalomban Révai „Planum“-a, hogy e tekintetben bizvást utalhatnánk annak illetékes méltatásaira. De sarkalatos tartalmán kívül van abban még egy és más, a mire itt reflectálnunk főleg történelmi szempontból s kiváltképen a főntebb érintett viszonyok tekintetéből nagyon is helyén lehet.

Igen jelentősek egyebek közt néhol azon indokolásai, melyek a korjelenségekből merítve meglehetősen nyomósítják az ügy sürgetését. Így mindjárt a célt tárgyaló első fejezetben igen alkalmasan hivatkozik az idegen nemzetek azon megszólásaira, melyek elég méltatlanul hánytorgatják, különösen az ellenséges akadályozók, nyelvünk műveletlen voltát.¹⁾ Ezt, valamint a közművelődésben való hátramaradásunkat is méltán rója fel ama balsorsunknak, mely nem engedélemzetünket azon szerencsében részesülhetni, hogy olykép, mint más nemzetek, köztök a szomszéd német is, saját nyelvén kellemesebb s rövidebb úton juthasson a tudományok kincseihez, a nemzet közboldogulásának forrásaihoz.

Eme buzgón óhajtott célnak — u. m. — igen alkalmas és többrendbeli módját szerezné meg a tud. társaság,²⁾ melynek e végetti nagy hasznát, sőt szükségességét világosan s bővebben is kimutatta már csak imént is négy — tüzetesen a magyar nyelv művelésének hatatosb előmozdítására buzdító — munkálat.³⁾

Ezeket főlemlítve, sőt fel is használva, még odább is ékesen szóló velős érveléssel vitatja Révai, mily nagy haszna lenne a magyar nyelv kiművelése végett létesítendő tudós társaságnak,⁴⁾ melynek feladatai foglalkozásai — úgy mond, — önként folynának ama kettős célból, melynek egyike a magyar nyelv művelése, másika a tudományok és művészetek terjesztése.

rajzát, mely a rendek táblája által az 1825-ki országgyűlésen elfogadtatott, (L. Toldy Ferenc i. m. „Egyetemes magyar Encyclopaedia.“ II. 21. l.)

¹⁾ „Hoc facto (t. i. azzal, a mit a magyar tud. társaság teendne) sane comprimerentur demum illae exterarum gentium satis iniuriosae calumniationes: nos studio exultam eruditamque Linguam nondum habere.“ (L. „Planum“ 8. és 12. l.)

²⁾ „Deinde curandae etiam Publicae Felicitatis opportuniore et frequentiora suggereret media: quod Scientias et Artes, veros hos Civilium Bonorum Fontes, communiores intenderet efficere, latiusque patentes, usu nimirum Linguae Patriae ad eas feliciter et intelligendas et condiscendas accommodato.“ (U. o. 8. l.)

³⁾ Ugymint 1. Bessenyei György „Jámbor Szándék“-a. — 2. Báróczi Sándortól: A védelmezett Magyar Nyelv. Bécs, 1790. — 3. Decsy Sámueltól: „Pannoniai Féniksz“ Bécs, 1790. — 4. Gáti István- s Vedrés Istvántól: A Magyar nyelvnek a Magyar Hazában való szükséges voltáról íratott Hazafui Elmélkedések, Bécs, 1790. (L. u. o. 9. l.) — Ezek felsorolása nyomós érvül szolgálhatott azon állítására, hogy a hazai írók tetemesb része csakugyan sürgősen kívánja a magyar nyelv művelő tudós társaság felállítását.

⁴⁾ L. u. o. 9—13. l. „Societatis culturae Linguae Hungaricae Utilitas.“ E fejezet az előbbivel a „Jámbor Szándék“ lényegeseb tartalmát jóformán tömörítve még különben adja, mint Bessenyei.

5. Különösen az előbbire nézve érdekes tudomásul vennünk, hogy Révai, a leendő nagy nyelvtudós, ekkori nézete szerint miből állónak jelezi a felállítandó „magyar tudós társaság“-nak első sorbeli teendőit a végett, hogy az majdan a magyar nyelv művelését s gyarapodását hathatósan előmozdíthassa, t. i. leginkább az arra törekvésből, hogy a régi és elavult szavak fölélesztes-senek, a nyelv természetének megfelelő újak alkottassanak s kellőleg meghatározottassanak, aztán hogy kifejtessék mind a régi, mind az újabb szavaknak s azoknak is, melyek használatban vannak, igazi, sajátos és kellőleg helyes viszonyuk s összefüggésök.¹⁾

Történnék pedig ez előbb külön értekezésekben tárgyalandó szorgalmas észlelédészek, tudományosan és alaposan kifejthető észrevételek által. Ehhez hazaszerte bőséges anyag volna gyűjtendő, szorgosan, figyelmesen s éles ítéllettel kikémlelve az ország mindegyik részében a közönséges és népies nyelvjárást.²⁾

Ily készletből aztán a társaság által biztosan megállapítandó módszer szerint, mely t. i. legalkalmasabbnak fogna látszani, készítettétnék el a magyar nyelvnek mindenkép kiegészített s lehetőleg tökéletes grammatikája s telhetőleg teljes és mennél dúsabb szótára, végre pedig ezeknek a különféle használatokra való rövidletei.³⁾

A tudományoknak s művészeteknek terjesztésére nézve leginkább abban helyezé a „tudós társaság“ feladatát, hogy az egyelőre a műveltebb nemzetek irodalmából fordítana jó és hasznos műveket, hogy aztán ezek alapján könnyebben és sikeresebben hozhatna létre eredetieket is.

Igyekeznek pedig a tudós társaság a tudományok és művészetek minden ágát lehető legtágabb kiterjedésök szerint művelni, kivéve a theologia mélyebb rejtekeit s mindazt, a mi tűzetesen a vallás ügyéhez tartozik, úgymint a mik isteni rendelet szerint a szentegyház gondjaira bízvák.⁴⁾

1) „Versaretur haec Societas primum in Sermone Patrio augendo et perpoliando. Quod negotium absolueretur, vocibus veteribus et intermissis resuscitandis, novis ad indolem Linguae inveniendis, certoque definiendis; deinde in explicando et veterum, et novarum, et earum, quae abunde praesto sunt, vero ac proprio, elegantique nexu.“ (L. „Planum“ 14. l.)

2) „Haec res fiet primum singularibus Dissertationibus, assiduis Observationibus, docte et perite scriptis Animadversionibus: ampla ad hoc materia per totam Patriam colligenda, diligenter, curiose, et acri cum iudicio explorando singularum Regni Partium usu communi, et dialecto populari.“ (U. o.)

3) „Tali apparatus factus, Methodo aliqua per Societatem certo constituenda, quae accomodatissima visa fuerit, conscriberetur demum, perfecta quaedam, omnibusque numeris absoluta Linguae Hungaricae Grammatica, Lexiconque quam integerrimum, et quam locupletissimum: horum item in usus diversos diversa Compendia.“ (U. o.)

4) „Et quod ad ipsas Artes et Scientias adinet, quibus haec Societas

6. Azonban némely tudós társaságok példájára, melyek Európában díszlenek, bizonyos osztályokba határolja a művelendő ismeret-ágakat. Négy ilyen állít fel, melyek tágabb köreibe sorolja be a rokonneműeket, néhutt egy-egy elütőbbet is. — Így foglalja be:

I. a philologiai osztályba főleg ugyan a Grammatikát, és a szelidebb tudományokat, mint az „ars oratoria és poeticát“, különösen az Aestheticával; de oda sorolja aztán a Historiát, Geographiát, Statisticát, meg az Archaeológiát s mint ennek kiválóbb részeit (Partes potiores) a Numismaticát, Heraldicát, Diplomaticát, Genealogiát s végre a festő művészetet, rajzolást, zenét s egyebeket, a mikre — u. m. — a nemesb ifjúságot szokás az akadémiákban képeztetni.¹⁾

II. a philosophiai osztály körébe tartozónak véli az elméleti s gyakorlati bölcsélet mindazon ágait, melyek az elme élesztésére, az észnek kiművelésére s a lélek erkölcsi kiképzésére szolgálnak, — u. m. — a Logika, mely a tudományok kuicsa, Ontologia, Cosmologia, Psychologia, Theologia naturalis és Ethika, — aztán természetjogot, mely némi rokonságánál fogva maga után vonná a közjogot, sőt a hazai jogot is. Ezen osztályhoz járulna még a különös gonddal művelendő Paedagogia, ez az államnak nagyon is hasznos és szükséges tudomány, úgymint mely a hazának jobb polgárokat képezzen.²⁾

III. a mathematicai osztályba a tiszta és alkalmazott mathesis minden ágát: ez utóbbinak részül a Mechanikát, Hydrostatikát, Hydraulikát, Aerometriát, Aerostatikát, Astronomiát, Geographiát, Chronológiát, Gnomonikát, Pyrotechniát s végül a polgári és hadi Architecturát.

IV. a physikai osztályba a legtágabb értelemben vett természettudományt.³⁾ Ehhez járulna a természetrajz, orvosi tudomány. végre a gazdasági s evvel kapcsolatban a kereskedelmi ismeretek köre.

A figyelmes egybevetőnek legott föltűnhetik, mily sokra kiterjedő nemzeti intézet alapját kívánta Révai létesíttetni. S hogy az a nemzeti művelődésnek minél gyümölcsözőbb intézményévé fej-

occuparetur (exceptis Theologicis Arcanis, omnique Religionis negotio, quae Sanctae Ecclesiae curae divinitus tradita sunt), eas quidem omnes, quam latissime patent, consecrari contenderet.“ (L. „Planum“ 15. l.)

¹⁾ „Denique Pictura etiam, Delineatio, Musica, et alia, quibus Nobilior Juventus solet in Academiae imbui.“ (u. o.)

²⁾ „Accederet praeterea singulari cura tractanda Paedagogia, seu Ratio Educationis, Ars Reipublicae omnino utilis et necessaria, quae Patriae meliores pareret cives.“ (u. o. 16. l.)

³⁾ „Classis Physica, amplissimo illo, ac non modo iucundo, sed et utilissimo admodum Naturae Studio intenta, Physicam proprie dictam, maxime vero Experimentis firmatim complecteretur.“ (u. o.)

lódhessék, azon volt, hogy az már eleve is magába foglalja a minél teljesebb hatáskörű nemzeti akadémiának eszméjét.¹⁾

7. Kitzűzött céljának minél inkább megközelítése végett a társaság évenkénti jutalom-kitűzéssel fogná serkenteni a jobb tehetségeket hasznos kérdések megfejtésére s más fontosabb tartalmú művek írására. E mellett ismertetné a kiadott könyveket, különös gonddal megbírálná s kijavítná a társak kiadandó dolgozatait s azokat saját nyomdája által közzé téve, lehetőleg jutányosan terjesztené. Arra is gondja lenne, hogy felügyelete alatt valamely magyar játékszín jó erkölcsképző drámák előadásával mozdítaná elő a magyar nyelv megkedveltetését, művelődését s terjedését azok közt is, kik a hibás nevelés miatt elkorcsosultak s a hazai nyelvtől tán még mostanig is idegenkednek. Mert nyelvünknek e bajból eredt siralmas kárai továbbra is terjedhetnének, ha ezen ártatlan édesgetéssel meg nem akadályoztatnák.²⁾

A tagok 3 rendbeliek lennének: tiszteletbeliek, rendesek és rendkívüliek (levelezők.) Ezekhez járulhatnának aztán a társaság növendékei (alumni) t. i. oly kezdő írók, kik a társaság pártfogása s irányása mellett minden egyéb segédkezés nélkül képeznék magukat, hogy képességöknek föltetszőbb mutatóványait adva, utóbb a levelező tagok sorába vétethessenek föl.

A tiszteletbeli tagok lennének az országos főrendiekből, kik közül már is nem kevesen működnek e célra: egyháziak, főnemesek és mások, kiket születés, érdem vagy szerencse oly helyzetbe juttatott, hogy semmi díjt nem kívánnának közreműködésökért. Egyedüli ösztönük s eléggé dús jutalmok lenne a hazaszeretet és a tudomány gyönyöre. Ezek határozatlan számmal lennének, díszére és ajánlására válandók a társaságnak, kiket ezért azzal tisztelne meg különösen, hogy mindig közülök választaná elnökét, a kinek irányzásától főképen függne.

A rendes tagok lennének a szerényebb sorsú honpolgárokból, kik szerte a hazában művelve a tudományt, a magyar nyelv emelését kiválóbb irataikkal mozdítják elő. Ezek, bizonyos évi díjt kapva, annál inkább tartoznának a társaság ügyében közremunkálni.

¹⁾ Sőt még tudományos és irodalmi sarjadék képezésére is módot kívánt nyújtani. — Megemlíthető itt alkalmilag, hogy e név „Akademia“ a tudós társaság jelzésére, Toldy Ferenc észrevétele szerint, (l. Egyetemes magyar Encyclopaedia II. 18. l.) gr. Zichy Károly 1790. jul. 30-án kelt leiratában fordul elő először. (L. „Planum“ 94. l.)

²⁾ Curae et Directioni huius societatis subesse posset et Theatrum quoddam Hungaricum, producendis Drammatibus bene moratis intentum: quod inter cetera praecipuum esset Linguam Patriam promovendi et acceptiorem reddendi medium, apud eos imprimis, qui, educationis vitio, peregrinis moribus imbuti, sermonem patrium fortasse adhuc fastidiunt; ex quo capite orta Patrii Idiomaticis damna non satis deploranda porro quoque serpere possent, nisi et his illiis, certe innocentibus, sedulo illis occursum fuerit. (L. „Planum“ 17. l.)

Ily tagokból a társaság kezdetben 24-et kívánna, később jövedelmének növekedtével 36-ot.

E rendes tagok közül választatnának ki a legjelesebbek, mintegy a társaság színe, hogy helyben lakva, a társaság collegiumát (tisztí karát) képezzék, s mintegy lelkét alkossák az egész intézménynek. E k legelsőbbben volnának megválasztandók, hogy e kezdeménnyel a társaság megalakulása annál kellőbben fejeztethessék be. E tisztviselőknak bizonyos fizetésök (a titkárnak 1200, a többieknek 1000 frt.) és szabad szállásuk is volna. A teendők sokasága miatt számra nézve legalább 12-nek kellene lenni, habár a rendes tagok száma kezdetben a kellőnél kevesebb volna is.

8. Ezen hivatali személyzetben első volna a társaságnak titkára, azután a könyvtár és gyűjtemények őre, továbbá a typographia felügyelője és a kiadandó folyóiratok igazgatója (Inspector Typographiae Ephemeridumque scribendarum Director) továbbá a játékszín felügyelője, (Inspector Theatri), kinek gondja lenne arra, hogy leginkább a társaság által kidolgozandó színdaraboknak mindenkor kellő készlete legyen, olyanoknak t. i. melyek a magyar játékszínen a kitűzött célra nézve bizvást és hasznosan adathassanak elő.¹⁾

A társaság tisztviselőségéhez tartoznának továbbá a négy osztálybeli dirigensek s egyszersmind censorok, szám szerint 8. Ugyanis az osztályok tág körű feladata miatt két ilyen igazgató, illetőleg bíráló lenne szükséges mindegyikben, még pedig jeles szakavatottságú. Ezek az osztályok subdivisiója szerint neveztetnének s így lenne: a) Dirigens Aestheticus, Dir. Historicus, b) Dirigens Philosophus, Dir. Juridicus. c) Dirigens Matheseos Purae, Dir. Math. Adplicatae. d) Dirigens Physicus, Dir. Medicus.

Ezeket az osztályigazgatókat kívánná a társaság az ő kebelében a censurái hatalommal megbizatni, legalább a magyar művekre nézve, melyekre aztán a megbíráltatás után az elfogadtatás esetében a társaság titkára rá jegyezné a szokásos „imprimatur“-t.

És e kedvezményt az intézet haladásának megkönnyebbítése végett mély tisztelettel kéri is a társaság.²⁾

A rendkívüli (levelező) tagok száma határozatlan lenne. Közülök választatnának a tiszteleti s rendes tagok. Kívánatos, — u. m. — hogy a társaságnak egykoron módjában álljon ezeknek tudománybeli igyekvéseit is némi segítevéssel gyámolítani.

¹⁾ „Theatri Inspector pro munere suo id praecipue curaret: ut Drammatum maxime per Societatem elaborandorum, perpetuus adsit apparatus: quae in Theatro Hungarico tuto et utiliter agi possint, ad illum, qui propositus est, finem felicitus obtinendum.“ (u. o. 21. l.)

²⁾ „Atque hanc gratiam, unam ex praecipuis, faventemque faciliiori Progressui suscepti huius Instituti, orat etiam quam demississime haec Societas.“ (L. „Planum“ 23. l.)

9. Különösen érdekes a „Socios eligendirationo“ című IV. §., melyben l. az „eligendi severitas“ feliratú szakaszban ugyancsak erélyesen nyomósítja, hogy mennyire kívánatos főleg az elsőbb rendbeli tagok megválasztásában minél szigorúbb eljárást követni,¹⁾ nehogy a részrehajlás nem alkalmas tagok be-tolásával a társaságnak kárt, a hazának szégyent okozzon különösen az idegenek előtt.²⁾

Ezért gondosan részletezi e fejezet 2. részében azon kelle-keket, melyeket szükségeseknek tart a megválasztandókban, (Doctes et Facultates in eligendo necessariae) külön szakaszokban tárgyalván ezeket. Ilyenekül emeltetnek ki: a) Feddhetlen élet és békés kedély (Vita integra, Animus pacatus) ne-hogy érdes vizsályok a sikeres munkásságot kockáztassák, az egyéb-ként szabad véleményezés illő mérsékeltiséggel nyilvánítandó. b) A ha-zai nyelvnek kellőleg alapos ismerete és tudomá-nyos képzettség. (Peritiae Linguae Patriae, Scientiarum Artium-que Cognitio.) Főképen a „tisza és valódi magyarságnak lehetőleg beható s tökéletes tudását s aztán egyéb ismeretekben is alapos-képzettséget kíván.³⁾ A magyar nyelvnek kellő kiművelése vég-tt az ország különböző részeiben dívó tájnyelvek egybevetése szük-ségetlétvén, e végezt tagok az ország minden kiválóbb részéből volnának választandók, különösen a 4 kerületre felosztás szerint. Erdélyben pedig a magyar és székely részből. A tudományos ismeretekre nézve a szakképzettség a hazai nyelvnek kiművelése érde-kében is különösen tekintetbe veendő; mert csak alapos szaktudó-soktól várható a tudományoknak s művészeteknek helyes magyar ter-minológiája, melyre nyelvünknek tudományos kiképeztetése s gya-rapítása végezt szükségünk van.

Továbbá c) a „Peritia cultiorum linguarum“ ro-vatban elmondja, hogy a hazai nyelv kitünő ismerete mellett még-más nyelveknek, főleg műveltebbeknek tudása is kívánatos a meg-választandókban, — a régiebbek közül a latin és görögé, úgy-

1) „In eligendis his Membris cuiusvis Ordinis, sed maxime eminentioris — Societas quam severissimam sequeretur rationem.“ (u. o. 25. l.)

2) „... ut gravis haec, magnarumque impensarum res, pro dignitate stare possit; neve, ineptis Membris partium studio cum iniuria aptorum male intrusis, et ipsi Societati noceatur, et Patriae omnium charissimae illudatur. Periculum enim est, ne, hac admissa vel incuria, vel iniquitate, Viri multo doctiores et poltiores inique expuncti, Societati semidoctis, debilibusque Membris constanti, ludibrium faciant. Sed ab Exteris etiam vehementer Gens nostra infamaretur, praeter certa ea, et non poenitenda satis damna: quod amplam, et Regiae et suae Munificentiae vim, rebus aliis his male natis fungis multo melioribus impendendam, prodige pessumdaret.“ (u. o.)

3) „Deinde Socii eligendi, praecipue quidem purum ac sincerum Hungarismum intime ac solide nosse, praeter hoc in aliis etiam Scientiis et Artibus singulariter versati, iisque non fucate imbuti esse debent.“ (u. o. 26. l.)

mint melyek mindenkor a szép és jó érzés valódi tiszta forrásaiul becsültetnek. Ez oknál fogva ezek mindkettejének minél behatóbb ismerete igényeltetnék a társaság tagjainak legalább is tetemesb részétől, különösen a szellemképző széptudományokkal s bölcsélet-tannal foglalkozóktól. De meg a német, olasz, francia és angol nyelvet is minél többnek alaposan kellene tudnia azok irodalmi kincseinek hasznosítása tekintetéből.

Ezekon kívül sokban elősegíthetné főleg hazai nyelvünk kiművelését az ázsiai nyelvek tanulmányozása; mivelhogy eredetére nézve a miénk is ázsiai s azokhoz nagyon hasonló természetű, különösen az összefoglalás módját illetőleg. Tehát ezek némelyikének is, kiváltképen pedig a héber és török nyelvnek ismerete szükséges lenne valamelyekben.¹⁾

d) Hangsúlyozva van az érett és jól kiképezett ítélet s romlatlan izlés (iudicium maturum et limatum, gustus non corruptus). Gyakran láthatók — u. m. — annak valóban szomorú példái, hogy némely embereknél meg van ugyan az ismeretek bősége, de sajnosan hiányzik az ítélet s a finomabb érzék. Ezért nagy gondot kell fordítani arra, hogy a társaság választandó tagjaiban okvetlenül meg legyen az érett, okos, tisztult s éles ítélet, meg a romlatlan, művelt s finom izlés főleg azokban, kik a szelidebb tudományokra adják magokat. Mert az lesz a társaság egyik kiválóbb igyekvése, hogy nemzetünket ezeknek tapintatos művelése által lassanként finomabbá s gyöngédebb izlésűvé képezze.²⁾

Ötödik kellékül említi az irodalmi téren kivívott sikert, elismertséget, hírnevet, (publica claritas). S ezt leginkább tekintetbe veendő főleg ajánlatos tulajdonul kívánja a választandókban, t. i. hogy tehetségöknek már kiadott jelesb mutatóványai által szerzett nyilvános és kétségtelen hírnévvel bírjanak.³⁾

10. Ily követelményekhez képest a választási eljárásnak szigorát még azzal is nyomósítja, hogy külön szakaszban szól a részre-

1) „Multa praeterea subsidia repeti possent ad excolendum imprimis Sermonem Patrium ab Asiaticis quoque Linguis: quod et nostra origine Asiatica sit, habeatque illis indolem multum similem, praesertim in nectendi modo. Quare et harum aliquarum, in primis Hebraeae et Turcicae, notitia in nonnullis necessaria esset.“ (L. „Planum“ 28. l.)

2) „Quare et id studiose in deligendis Sociis requirendum esset: ut et iudicio sint omnes maturo, prudenti, limato, et acuto; et sensu etiam seu gustu polleant bono et incorrupto, delicato et svavi: illi in primis, qui animum ad Mansuetiores Litteras essent adiecturi. Est enim et haec istius Societatis una ex praecipuis futura contentio: ut cum Scientias et maxime Artes mitiores sedulo apud Gentem nostram propagatura est, eam harum teneriore tractatione sensim politio rem etiam et elegantio rem efficiat.“ (u. o. 29. l.)

3) „... ut, qui assumendi sunt Socii, ii, editis etiam illustrioribus facultatum suarum speciminibus, publicam, certam, et indubiam adferant claritatem“ (u. o.)

hajlás kerüléséről ily rovat alatt: „Seponendum partium studium.“ „Kiváltképen a vallás-különbségből származni szokott részrehajlást kell — u. m. — mellőzni, nehogy e miatt mind a nemzeti nyelv ügye, mind maga a haza is szenvedjen. Azért a protestáns polgároknak is kétségkívül út nyílik a társaság kebelébe azon bajtól való félelem nélkül, hogy valaha az ő működésök gátat fogna vetni a katolikusoknak. Aztán az igazság ügy hozza magával, hogy a társaságba főivett világiak ne legyenek ellenségesek a papok iránt, még a szerzetes férfiak iránt se, ha azokban a kellő tulajdonok meg vannak.“¹⁾

Jelentékeny adat azon időszak szellemi áramlatának analíziséhez, a mit Révai eme pontnak mintegy megokolásául felhoz: „Az emberek ezen osztálya iránt fölöttébb igazságtalan — u. m. — a mi korunk, szertelenül fölizgatva azon csalékony hiedelem által, mely napról-napra mindinkább kezd meggyökerezni. E szerint ugyanis mindezek vagy alkalmatlanoknak tartandók a komolyabb s ékesebb tanulmányokra, vagy e mellett még roszelelkűeknek is; (mintha bizony illetén ragály-féle már öltönyüknél fogva tapadna rájuk). Vajon hihető-e, hogy létezhetik az embereknek oly néme, a melyben mindnyájan romlottak? Hosszú idők tapasztalata bizony inkább azt tanítja, a mit a közmondás is tart, hogy az emberiség minden fajában találkoznak jók s roszak.“²⁾ És valóban a papok és szerzetesek annyira gáncsolt s lenézett osztályában — a mint azt korunk, sőt maga e társaság alakulási törekvése is mutatja, — a legtöbbnek bőven jutott mind a szép és jó iránti érzékből, mind pedig a nem közepes mérvű tudományosságból; szintűgy tapasztalható az is, hogy nemcsak nem elfajult lelkűek, hanem nyílt és őszinte szívűek s mindannak, a mit a közjó előmozdítására nézve alkalmasnak vélnek, önként készséges közlői.“³⁾

1) „Addendum demum est: Societatem in Electione Membrorum seponere oportere omne partium studium, inprimis, quod ex Religionis diversitate solet oriri, ne ob hoc, et Lingua, et ipsa Patria pateretur. Quare et Protestantibus Civibus aditum isthuc patere indubium est, quin periculum sit, eorum olim opera Catholicis obices esse ponendos. Deinde aequum est et Seculares huc susceptos non debere esse adversos Sacerdotibus, ne Religiosis quidem Viris, modo illae adsint dotes, quae requiruntur.“ (u. o.)

2) „Atque in hoc ipsum hominum genus vehementer iniuria est aetas nostra, illa fallaci opinione inique concitata, quae in dies magis magisque coepit inveterascere: ut illi omnes (quasi haec illis contagio a veste, qua teguntur, illico adhaereat) vel incepti ad gaviora et elegantiora studia, vel malitiosi etiam esse debeant. Anne putandum est, posse esse quoddam genus hominum, in quo omnes corrupti sint? Id certe potius longa multorum temporum experientia docuit, iamque in proverbium abiit; in omni hominum genere esse et malos et bonos.“ (u. o. 3o. 1.)

3) „Et sane, in hoc despecto adeo et exagitato Sacerdotum et Religiosorum hominum genere, ostendit vel nostra haec aetas, et vel ipse hic conatus formandae huius Societatis: iis plerisque et de vero boni pulchrique sensu, deque rerum notitia non prorsus mediocri, abunde obtigisse; et animum etiam non modo

Azok tudatával, a miket a József korabeli magyar irodalmi törekvésekről említettünk, egy némely figyelmes olvasó alkalmasint felötlőnek fogja találni, hogy Révai nem tartotta fölöslegesnek az ő egyébként szabatos szerkezetű „Planum“-ába ily apologiát igtatni épen azon osztály védelmére, melyből a magyar irodalomnak akkoriban elsőrendű bajnokai kerültek ki.

Fontos ok nélkül aligha tette volna ezt Révai, kit egyébkori fölháborodásai már e tekintetben némely balmézetek nyilvánítására is fölingereltek volt. Kétségkívül tudomása vala azon tendenciákról, melyek a nyugati forrongásból átszivárogva, más nemű érzület érvényesítésére készíteték a nemzeti művelődést, mint a mely a hazai viszonyok alapos felfogásából következetesen resultál vala.

Az odábbiakban bővebb megokolását találjuk ezen eleve is óvólag nyilatkozó figyelmeztetésének. Mély alapú s tova tekintő combinatio sugalta ezt neki, mely a franciás fölvilágosodás veszélyeitől előre irtózott. Ezért hangsúlyozza annyira a tudós társasági kellékek közt a józan, érett ítéletet, romlatlan érzést. . . .

11. Mintegy fele részét teszik a „Planum“-nak az idáig érintek. — Ezekből áll Révai tervének szellemi oekonomiája.

Már ennyiből is eléggé kiláglik, minő termékeny eszméjét fogalmazta ő az oly nemzeti intézetnek, melynek feladata leendett mentül hathatósabb lüktetést fejteni ki a nemzeti cultura sikeres előmozdítására.

Ily célzatánál fogva vet oly tág alapot, melyen a felállítandó akadémia, idővel a nemzet-művelés minél több ágazatát sikeresen fejlesztve, kulturai missiójának annál dicsőbben megfelelhessen. Ezért foglalja bele Révai némileg azon közvető institutiók eszméjét is, melyek az ismeretek, izlés, nyelv, irodalom, művészet s közműveltség terjesztését ma már külön-külön intézetek által mozdítják elő. — De akkor még mindezek hiányoztak nálunk s így a létesítendő tudományos akadémia kebelében valának kezdeti csiráik fejlesztendőek.

Ezekből reménylette Révai, valamint a többi lelkes hazafi is a nemzeti muzeum, könyvtár, játékszín, képző művészeti s egyéb intézményeknek felsarjadását. Több előkelő hazafinak igéretei biztatták, hogy mihelytt a tudós társaság felsőbb jóváhagyással létre jöhet, könyv, kézirat s egyéb becses tárgyak gyűjteményével készségesen igyekvendnek azt gazdagítani, ¹⁾ hogy mentül előbb kellő gyarapodásnak indítva, hathatós lendületet adhasson a nemzeti művelődésnek.

„Planum“-a másik felében azon eszközöket s módokat tárgyalja Révai, melyek a társaságot a „kitűzött célnak sikeres eléréséhez segítették. — Valóban szervező képességgel számított ki mindent, a mi ahhoz, hogy jelentős eredményí lehessen szükségesnek

non esse perversum, sed candidum potius et simplicem, et ea ultro communicantem, quae ad bonum commune promovendum apta esse putarunt.“ (u. o.)

¹⁾ L. „Planum“ 40. l.

látszék. Méltányosan tekintetbe vette a hazai viszonyokat, hogy mennyiben volnának azokhoz képest kimódolhatók az ily szellemi alkotmány igényei, melyek kivált kezdetben tetemes áldozatokat követelnének a hazafiaktól.

A helyiséget leginkább az ország szívében kívánták a társaság feladatának többrendbeli érdekei.¹⁾ Collegiumául szolgálendő lakást a társaság addig, míg saját házra tehetne szert, bérbe fogadna. Abban laknék titoknoka, legfőlebb még a könyvtár-őrrel s a nyomda felügyelőjével. A többi tisztviselői pedig, mint a játékszín felügyelője és az osztályok igazgatói, a társaságtól kapnának szállásdíjt, (fejenként 100 forintot.)

A társaság lakában volna elhelyezve annak könyvtára, a leletek gyűjteménye (inventorium collectio) a typographia és könyvműhely (officina libraria) a szükséges cselédséggel. Abban volna a tanácskozási terem, iroda és levéltár, meg némely szobák a jövővény vidéki társak elfogadhatása végett. Nagy gyűlése évenként legalább kettő lenne, kis gyűlés hetenként legalább egy.

Mindezek feladatát részletesen tárgyalja, valamint odább a társaság alsóbb tisztviselőit is. minők az Oeconomus, a lapok szerkesztői (Ephemeridum concinnatores), az írkokok és javítók, typograph, rézmetsző²⁾ és szolgálattevők.

12. A VIII. §-ban „Protectio et Patrocinium Societatis“ cím alatt szól 1. a „Princeps Protector“-ról, 2. a pártfogók és jótévékről. A társaság fő kívánságául hangsúlyozza, hogy az minden egyéb előtt a fejedelmi protectiót megnyerhesse s aztán a főrendiek buzgó pártfogását. Az előbbit illetőleg forró vágygyal óhajtja, hogy főprotectora mindig a királyi főhercegek valamelyike legyen, kinek védelme alatt bizton növekedve erősöbhdhessék. Az utóbbiakra vonatkozólag említi, hogy a főrendiek közül már többen jó reményt nyújtottak az iránt, hogy gondjuk lesz az ügynek előmozdítására s bizton várható, hogy ezek példája nyomán mások is minél többen

1) „In promptu est, Locum hunc talem oportere esse, in quo ea omnia adsint, quae ad urgendum propositum finem conducunt; utpote collectus illic Regni flos, Magnatum frequentia; Eruditorum Virorum, saepe utiliter et necessario consulendorum, copia; prompta et expedita itinera, forum commercii et alia huc facientia.“ (u. o. 31. l.)

2) Érdekesen adja elő annak okát, hogy miért kívánatos a társaságnak saját rézmetszőt tartani: „Quia intenderet Societas exactam et nitidam Librorum Hungaricorum in sua Typographia exprimendorum editionem, imaginibus etiam, variisque ornatibus, gustu delicatior et opere curatior cupro incisus, ad exemplum aliarum Gentium, tanto et elegantior et acceptior reddere; cuperet itaque et Incisorem proprium artis suae egregie peritum habere. Et hic quidem pro iis, quae esset laboraturus, suam iustam semper obtineret mercedem; traheret nihilominus et fixam insuper annuum pensionem; ut hoc potiore nexu magis ad Societatem pertineat, obligeturque iuvenes Hungaros, quos natura ad hanc artem aptiores finxisset, nostrae adhuc Genti non satis notam, et in ea quam fidelissime erudire.“ (u. o. 36—7. l.)

tettleg valósítandják a társaság óhajtásait s reményeit; a miért ez hálás is lesz irántok pártfogóiuil s jótevőiuil (Patroni et Benefactores) nevezvén s tisztelvén őket.

A „Fundus seu Proventus Societatis“ című IX. §-ban a létesülendő társaság jövedelmi forrásaiul jelzi a) a tanulmányügyi alaphól nyerendő segélyt, — b) a mágnások adakozását, — c) a társaság munkálatainak s főleg nyomdájának jövedelmzését. — Az elsőért annál biztosabban vél a társaság folya-
modhatni, minthogy az iránt már némi remény nyújtott neki a felsőbb helyről kelt leiratokban. S nem is lenne az a tanulmány-
ügyi alap céljával összeférhetlen, ha ezen vele szintén azonos fel-
adatú társaság belőle részesülne. — A másodikra nézve igen biz-
tatják a már is örvendetes kilátásra jogosító ígéretek.

Kiváltképen pedig nagy reményt helyez a kiadványai által szerezhető jövedelemben, főleg ha saját nyomdája léssen, minthogy a typographiák hazánkban már mindegyre jövedelmezőbbeknek mutatkoznak.¹⁾ Ennek szükségét a magyar írók érdekére nézve is nyomósan kiemeli, itt is hangsúlyozván azon panaszát, melyet már egybűtt is többször nyilvánított, hogy t. i. a könyvnyomtatók fős-
vényisége mily nyomasztólág nehezedik a hazai irodalon ra.²⁾ Ily sanyargató baj ellen hathatós orvoslást nyujtana a társaság, ha saját nyomdával bírna. Ugyanis a tiszta jövedelem két harmad részét engedné az írónak, s egy harmadával a társaság közjövdel-
mét gyarapítná. E tekintetben is biztató ígéretekert nyert már né-
mely jobb módú honpolgároktól, hogy bőkezű adakozásokkal járul-
nak a nyomda felállításához, mihelyt a társaság a legfőbb helyes-
lést megnyerendi³⁾

13. Továbbá a X. §. részletes kimutatását adja a költségvetésnek, melyből a szigorúbb bíráló is láthatja, hogy a viszonyok és körülmények méltányos számbavétele mellett az okvetlenül szükségesek eléggé helyes arányban vannak fölvéve, úgy hogy e részben is a tervezőnek gyakorlati ügyessége valóban megfelel a föntebbiekbén nyilatkozó szervezői képességének.

Nem terjeszkedhetvén ki itt részletezéseire csupán azok össze-
gészését mutatjuk be a „Summa Summarum“ rovatból, mely szerint a részletes évi költségvetés összesített tételei ezek:

¹⁾ „Praelarum Proventum sperat Societas per suam etiam industriam e Divenditione exarandorum per se ac in lucem dandorum Operum: quem certe longe etiam ampliozem esse futurum erigenda privata ac propria Typographia, docet vel maxime ille splendor Typographorum in nostra Patria undique ita celeriter enascens,“ (L. „Planum“ 40 l.)

²⁾ U. o. 41. l. — Ily panaszt hangoztatnak más magyar írók is különö-
sen Decsy Sámuel l. Pannoniai Féniksz 116—7. és 209. l.

³⁾ L. „Planum“ 42. l.

1. Díjazásokra kellene	17,000 frt.
2. Jutalmazásokra	6,300 frt.
3. Egyéb kiadásokra	3,700 frt.

tehát összesen: 27,000 frt.

Ezen összegből egyelőre leginkább az volna főleg szükséges, a mit mindjárt kezdeményül s mintegy alapvetésül a társaság collegiumának létrehozása igényel. E végett ugyan a 17,000-nél is tetemesebb összeg kívántatnék; de csupán a legnélkülözhetlenebbekre szorítkozva is legalább 14,000 frt volna szükséges, melyet a társaság a kir. felség jóváhagyásával a tanulmányi alapból kér kegyesen utalványoztatni, hogy az oly üdvös intézményhez minél előbb hozzáfoghasson. A többbit a főrendek s más jó hazafiak bőkezűsége fogná pótolni, legbiztosabban pedig a nyomda jövedelmzése, mely szintén a pártfogók adakozásából fogna felállítatni.

Ezután még az is megemlítetik, hogy mikép hasznosítnák idővel a társaság vagyonának e számításon felül emelkedendő jövedelmét, meg hogy a híven kezelendő vagyonról nyilvánosan fog a társaság számolni kiadandó évkönyveiben, melyekben működésének folyamát, némely munkálatokat és a „status personalis“-t is évenként kimutatná azon rendben, mint ahogy ennek schemáját is adja a „Planum“ 52. lapján.

Befejezésül e datum után: „Jaurini. Mense Novembri. Anno 1790. — Adornante Nicolao Révai e Scholis Piis, Artis Delineatoriae Professore.“ — függelékkép még az van csatolva, hogy e terv készítésébe befolytak a többi társak is, kiknek nevei a kir. helytt. tanácshoz fölterjesztett „Relatio“-ban jelezték; ¹⁾ azonban a közzétett „Planum“-ban csakis a szerkesztők s köz ügyvivő van kitéve, hogy a hazafiak s különösen a tudósok tudhassák, kihez kelljen ez ügyben leveleiket intézniök, ha erre nézve hasznos észrevételeiket akarnák bejelenteni. S erre föl is kéretnek egész tisztelettel, hogy így annál tökélyesebbé lehessen ezen oly rég óhajtott társaságnak alkotmánya.²⁾

14. Mihelyt a „Planum“ nyomtatásban megjelent, tüstént sűrögvé terjesztetett az főleg az országos rendek közt, kikhez, mint praefatiója mutatja,³⁾ első sorban szól. Kétségtől élénk figyelmet is keltett

¹⁾ Ez a „Relatio“ az Országos levéltárban a Révai „Planum“-ára vonatkozó iratok között hiányzik, valamint a szervezkedésre vonatkozó „Opinio“ is.

²⁾ „Influentibus in hoc negotium et ceteris Sociis, quorum Nomina in Relatione Exc. Consilio Locumt. Regio humillime facta iam indicata sunt . . . Adornator et Agens communis hic nihilominus expressus est: ut constet Publico, ad quem oporteat scribere, siqui ex Patriae Civibus, maxime Eruditis, suas ad hanc rem utiles Reflexiones addere vellent. Quod ut faciant, rogantur etiam quam humanissime: ut tanto perfectior esse possit, si certo futura est, huius tam dudum exoptatae Societatis Constitutio.“ (L. u. 56. l.)

³⁾ „Excelsi Proceres et Status Incliti!“ E fől szólítással kezdődik a „Planum“ előbeszéde.

bennök, úgymint kiknek Révai már előbb, Budán folytatott időzése alatt, a legmelegebben ajánlotta volt ez ügyet.¹⁾

Lehet, hogy némely lényeges észrevételeket is közlöttek vele legott. Azonban mégis úgy látszik, hogy egyelőre leginkább azon kíváncsiságnak adtak kifejezést, vajon kik hát névszerint azon ügytársak, a kiknek mint a tervezet készítésébe befolyt részeseknek nevei a Consiliumhoz fölterjesztett „Relatio“-ban már fölemlítvék.

Efféle tudakozódásaikat gyaníthatni a „Candidati erigendae eruditae Societatis Hungaricae“ előbeszédéből, mely így szól: „Mután a felállítandó magyar tudós társaság terve újabb gondal kidolgozva, leginkább az országos rendek kedvéért nyomtatásban már megjelent: éreztük, hogy az ügynek teljesebb megismerése végett forrón óhajtatik nem csak azoknak közrebocsátása, a miket részint a felsőbb parancsolat szerint, részint a mi előre való gondoskodásunknál fogva a fölterjesztett „Planum“-hoz csatoltunk, hanem azoké is, a mik már előbb történtek, és az ügy menetét mintegy szem elé állíthatják.“²⁾ Hogy ezen közkívánatnak engedjünk, mindazt, a mi csak ugyan közölhető, napvilágra hozzuk.“³⁾ (Itt részletezi a „Candidati“ című füzet tartalmát. Aztán így folytatja: — Némelyek a társak közül, kik ez ügy végetti működésben részt vettek, megengedték ugyan, hogy nevök a helytt. tanács-hoz fölterjesztett „Relatio“-ban följelentessenek s mintegy aláírásképen kitétessenek: de különféle okok miatt szabadkoztak az ellen, hogy annak nyomtatott kiadásában megneveztessenek⁴⁾ Mint-hogy tehát mindegyiknek nevét nem lehetett nyilvánosságra hozni, abban állapodtunk meg, hogy csakis a köz ügyvivő s fő szerkesztő neve tétessék ki. Színtezzen ok tiltja a tud. társaság collegiuma (tisztikara) összeállítása iránt kifejtett véleményezésünknek sajtó útján való nyilvánossá téételét is. Jelentjük tehát egész tisztelettel, hogy ezekre nézve az olvasók és ítélők bármily kíváncsi óhajtásának meg nem felelhetünk.“⁵⁾

¹⁾ L. odább a 300. lapon a befejező sorokat.

²⁾ „... sensimus desiderari vehementius etiam ad pleniorum rei notitiam eorum quoque editionem, quae sunt non solum ad ipsum hoc planum Excelso Consilio Locumtenentiali Regio exhibitum, partim Jussu Altiore, partim nostra providentia adiecta; sed etiam quae antea acta sunt, et quamdam facti progressus rationem quasi ob oculos ponere possent.“ (L. „Planum“ 60. l.)

³⁾ „Ut itaque et hac parte morem gereremus, quae quidem communicari possunt, et haec typis expressa Plano ipsi adiungimus duabus veluti Sectionibus distincta. (u. o.)

⁴⁾ „Nonnulli ex iis Sociis, qui in curando hoc negotio suam contulerunt operam, nomina quidem sua in Relatione Exc. Consilio Locumt. Regio facta indicari, et veluti aliqua subscribendi ratione exponi passi sunt; sed in Editione variis inducti causis id fieri recusarunt.“ (u. o.)

⁵⁾ „Quare cum singuli exponi non poterint, coalitum in eo est, ut nulli exponerentur, praeter Agentem Communem et Adnotatorem Praecipuum. Eadem ratio nos vetat Opiniones a nobis de constituendo Collegio depromptas vul-

15. Hasonlóan megemlíti, a leendő tagokul kijelöltek sorozata előtti előszóban is, különösen a tiszteleti tagságra kiszemeltekét illetőleg, azon sajnálkozásukat, hogy közfűlök némelyeknek nevét nem hozhatják nyilvánosságra, részint szerénységök, részint pedig némi félelmök miatt, nehogy valamiképen gyűlölséget vonjanak magukra ¹⁾

E tartózkodás gyaníttatja, hogy azon viszony- s körülmény-változások, melyeket a föntebbiekben érintettünk, észrevehetőleg módosították a hangulatot e lényeges nemzeti ügy iránt is.²⁾ De az is sejthető ezekből, hogy azon hazafias lelkesedés közben, melyet kiváltképen Révai lángoló buzgalma keltett, csakhamar jelentkeztek a mómusi gánecsokodások s fondorlatok is, mint erről odább némely jelentős tanúság is szólal.

Mindezek dacára, a mostoha viszonyokhoz képest, nagy fontosságúnak mondható azon eredmény, melyet Révai hazafias buzgalma ez úttal kivívott. — A nyomban következő fölöttebb csapásos balsorsnak tudható be, hogy a siker teljes diadala nem koszorúzhatta törekvéseit olykép, mint ahogy az kívánatos vala s a kezdeti jelenségek reményelhetőnek mutaták.

Toldy Ferenc szerint „Révai nemcsak írásai s kiterjedt levelezés útján, hanem személyesen is sürgette az ügyet, úgy a nádor s a helytartó-tanácsnál, mint a két tábla tagjainál fejenkint; s így történt, hogy a nádor az egész ügyet az országgyűléshez származtatta által, hol az, az országos tárgyak közé soroztatván, szerencsétlenségére, az 1791-ben kinevezett tanügyi orsz. küldöttséghez utasított (67. törv. cikk: „Proiectum erigendae successive Academiae Scientiarum“ cím alatt), mi által számos egyéb fontos és hasznos tárggyal együtt, sok időre elhaladt “ ³⁾

gare. In his igitur significamus humanissime nos cupidis licet Lectoribus et Arbitris satisfacere non posse.“ (u. o.)

¹⁾ „Dolemus vero et reliquos, quorum nominandorum ampla nobis esset copia, partim ob eorum modestiam, partim ob metum etiam aliquem, ne aliquomodo in invidiam adducantur, nunc isthic non posse pariter referri.“ (u. o. 61. l.)

²⁾ Nyomósítja e gyanút a „Relatio“-hoz csatolt tényezők neveinek eltűntetése is.

³⁾ L. „Egyetemes magyar Encyclopaedia“ II. k. 19—20. l.